

89.3
У52

УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ

DF0000008771

52

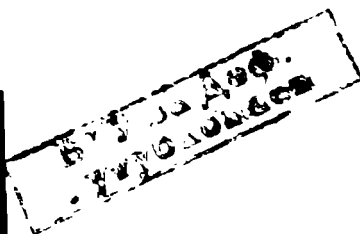
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ

ФАНИДАН ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

№ номли
Д Р У
Кутубxonasi

У-7290

ТОШКЕНТ – 2011

Мазкур ўқув-услубий мажмуа олий таълим муассасаларининг касбий таълим йўналиши профессор-ўқитувчилари ва талабалари учун мўлжалланган бўлиб, у “Умумий психология” фанининг мазмуни ва моҳиятини инновацион таълим технологиялари орқали психология фанини ўқитишнинг самарадорлигини оширишга қаратилган. Шунингдек, ўқув-услубий мажмуада инновацион таълим технологиялари, психология фанининг мазмун моҳияти, таркибий тузилиши, билиш жараёнлари, психик ҳолатлар, ҳиссий-иродавий ва мотивацион соҳалари ҳамда индивидуал психологик хусусиятлари батафсил ёритилган бўлиб, олий таълим муассасаларидаги ўқув-тарбия жараёнига қўйилаётган замонавий талаблар асосида машгулотларни ташкил этиш методикаси ноанъанавий ишланмалар орқали келтирилган. Мазкур ўқув-методик мажмуадан олий таълим муассасаларидаги таълим-тарбия жараёнини ташкил қилишга ҳамда талабаларнинг мустақил таълимини тизимли йўлга қўйишда фойдаланиш тавсия этилади.

Ушбу ўқув-услубий мажмуа «4-100. Касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашнинг самарали замонавий ўқув-методик мажмуасини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш» лойиҳаси доирасида нашр қилинган.

Тузувчилар: п.ф.д, профессор Н.А. Муслимов,
п.ф.н., доцент Ш.С. Шарипов,
психол.ф.н Н.И. Халилова

Тақризчилар: Ўзбекистон ЖТДУ психол.ф.д. Б.М.Умаров,
Низомий номидаги ТДПУ “Амалий психология”
кафедраси психол. ф.н. доценти. С.Х.Жалылова

Ўқув методик мажмуа¹ Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети илмий-методик Кенгаши томонидан нашрга тавсия этилди (2011 йил “17” ноябр, 3/4.7 - сонли баённома).

ТАҶРИБА-СИНОВ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

“Рўйхатга олинди”

№514000-3.01

2008 йил “23” 08

Ўзбекистон Республикаси
Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлигининг

2008 йил “23” 08 даги “263” -
сонли буйруғи билан тасдиқланган

**УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ
фанининг**

ЎҚУВ ДАСТУРИ

Билим соҳаси: 100 000 - Таълим
Таълим соҳаси: 140 000 - Ўқитувчилар тайёрлаш ва педагогика
фани
Таълим йўналиши: барча бакалаврият таълим йўналишлари учун

Тошкент – 2008

Фаннинг ўқув дастури Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув-услубий бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгашнинг 2008 йил “20” 08 даги 4 -сон мажлис баёни билан маъқулланган.

Фаннинг ўқув дастури Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика Университетида ишлаб чиқилди.

Тузувчилар: Давлетшин М.Г. – “Умумий психология” кафедраси профессори, психология фанлари доктори
Суннатова Р.И. – “Умумий психология” кафедраси мудир, профессор, психология фанлари доктори
Иргашева Н.Г. – “Умумий психология” кафедраси ўқитувчиси

Такризчилар: Сафаев Н.С. - “Педагогика ва психология” факультети декани, профессор, психология фанлари доктори
Дўстмухамедова Ш.А. ТВХТХМОИ доценти, психология фанлари номзоди

Фаннинг ўқув дастури Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Илмий-услубий кенгашида тасвир қилинган (2008 йил “4” 08 даги 2-сонли мажлис баёни.)

Қирғиш

Ушбу дастур психик тараққиёт қонуниятлари, психология тараққиётининг асосий босқичлари, фаннинг тармоқлари, шарқ мутафаккирларининг психологик қарашлари, фаннинг бошқа фанлар билан алоқиси, фаннинг тамойиллари ва методлари, вазифалари, фаолиятнинг психологик таҳлили, шахс ҳақида тушунча, мулоқот, психик жараёнлар, шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари ҳамда ёш давлари, таълим ва тарбия, ўқитувчи ва ўқувчи ўзаро муносабатлари масалаларини қамрайди.

Ўқув фанининг мақсади ва вазифалари

Фанни ўқитишдан мақсад - талабаларда умумий психологик билимларни эгаллашга, шахс психологияси унинг фаолияти ва мулоқоти, психик тараққиёт қонуниятлари, психик жараёнларнинг онтогенездаги психологик хусусиятларни, ҳозирги замон таълим-тарбия назариясининг вазифалари ҳамда шахсни этнопсихологик методлар ёрдамида ўрганиш бўйича билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришдир.

Фаннинг вазифаси талабаларга воқелик ва жамиятдаги воқеа-ҳодисаларнинг, жамият ҳаётида умумий психологик ҳодисалар, ҳолатлар ва жараёнларнинг моҳиятини таҳлил этишга, шахснинг камолоти ва унга таъсир кўрсатувчи омиллар унинг индивидуал психологик хусусиятлари, эмоционал ва иродавий сифатлари, турли ёш давларида психик тараққиёт қонунларини ўзлаштириб психодиагностик тадқиқотлар олиб боришга, ўқувчиларга индивидуал ёндаша билишга, педагогик-психологик ҳолатларни режалаштира олиб, уларни таҳлил этншга ўргатишдан иборат.

Фан бўйича талабаларнинг билимига, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар

“Умумий психология” ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида бакалавр:

-умумий психологик тушунчаларни, воқелик ва жамиятдаги воқеа-ҳодисаларни, шахсни ўзида кечадиган ижтимоий-психологик жараёнларни, ёш давларини, инсон шахсининг таълим-тарбия шароитида психик тараққиётнинг ҳар бир даврига хос хусусиятларини, шахсни психологик тадқиқ қилиш усулларини билишни керак;

-талаба воқеликни психологик мушоҳада этиш, нарса-ҳодисаларни илмийлик ва мантқиқийлик асосида ўрганиш, илмий тафаккур ва психологик тасаввурнинг уйғунлигини таъминлаш, мустақил ва замонавий фикрлаш, кундалик фаолиятда умумий психологик билимларни ва қондаларни қўллай олиш, ўқув-тарбия жараёнини ташкил этиш кўникмаларига эга бўлишни керак;

-талаба воқеа-ҳодисаларни психологик нуқтаи назардан таҳлил ва тадқиқ қилиш, шахс мотивацияси, эмоционал ва иродавий сифатлари, индивидуал психологик хусусиятлари, шахс ва жамият орасидаги муносабатнинг психологик қонуниятларини аниқлаш, бола психик тараққиётида турли нохуш ҳолатлар олдини олиш, ота-оналар, ўз касбдошлари ва болалар билан

кандай муомалала бўлиш, педагогик-психологик одобни шакллантириш малакаларига эга бўлиши керак.

Фаннинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги ва услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

“Умумий психология” фани умумқасбий фан бўлиб, 2 ва 5-семестрларда ўқитилади. Дастурни амалга ошириш ўқув режасида режалаштирилган фалсафа, педагогика, одам анатомияси ва физиологияси, математик ва табиий фанлар билан алоқада ўрганилиб, бу фанлардан старли билим ва кўникмаларга эга бўлишни талаб этади.

Фаннинг таълимдаги ўрни

“Умумий психология” фани педагог кадрларни таъйёрлаш жараёнида ўқитиладиган, мутахассислик фанларини ўзлаштириш учун муҳим манба сифатида хизмат қиладиган фандир.

Фанни ўқитишда замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Талабаларнинг умумий психология фанини ўзлаштиришлари учун ўқитишнинг илгор ва замонавий усулларидан фойдаланиш, янги инфор­мацион-педагогик технологияларни татбиқ қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Фанни ўзлаштиришда дарслик, ўқув ва услубий кўлланмалар, маъруза матнлари, таркатма материаллар, электрон материаллардан фойдаланилади. Маъруза, семинар ва лаборатория дарсларида мос равишдаги педагогик технологиялардан фойдаланилади.

Асосий қисм

Фаннинг назарий машғулотлари мазмуни

Умумий психология фанининг тарихи ва ривожланиш босқичлари. Фаннинг предмети ва вазифалари. Психик ҳодисалар, психик ривожланишнинг қонуният ва механизмлари. Шахс ва воқелик, шахс ва жамият, шахс ва предметлар олами орасидаги муносабат, воқеликни англаш, оламни психологик таҳлили, психик ҳодисаларнинг кечishi, ёш тараққиётини даврлаштириш, таълим-тарбия мазмуни, психологиянинг тарихий ва назарий аҳамияти жамиятда олиб борилаётган ишлар натижасидаги ютуқлари.

Умумий психология фанининг предмети

Психология табиий ва ижтимоий илмий фан сифатида. Психологик билимларнинг ўзига хос томонлари. Умумий психология савари берувчи, ҳаракатга келтирувчи ва ҳайвон ҳамда одам объекти фаолиятидаги психик акс эттиришнинг тузилиши ва ҳулқ-атвори ҳақидаги фан сифатида. Психика тирик мавжудотнинг объектив борлиқни акс эттириш шакли­ридан бири эканлиги тўғрисида умумий тушунича. Психик акс эттириш - объектив оламнинг субъектив образи эканлиги. Психиканинг акс эттириш ва бошқарувчанлик вазифалари. Мия ва психика. Психика ва онг. Онг ва онгсизлик (англанмаган, онг даражасига бориб етмаган ҳаракатлар) ҳолатлари. Психология фанининг предмети ҳақидаги тасаввурлар тараққиётининг асосий босқичлари. Психиканинг фалсафа доирасидаги тараққиёти. Шарқ мутафаккирлари (Ал Форобий, Абу Али ибн Сино, ибн

Рашид, Ғазолий, Аҳмад Яссавий, Баҳовуддин Нақшбандий, Абу Бакир ар-Розий, Умар Хайём, Алишер Навоий ва бошқалар)нинг психологик карашлари. Психология фанининг назарий ҳамда амалий вазибалари.

Умумий психология фанининг методологик масалалари

Ҳозирги замон психологиясининг тузилиши ва унинг тамойиллари. Психология фанининг тармоқлари. Психологиянинг аниқ фаолият тармоқлари: меҳнат психологияси, педагогик психология, тиббиёт психологияси, юридик психология, муҳандислик психологияси, ҳарбий психология, спорт психологияси, космик психология, савдо психологияси ва бошқа соҳалари. Психик тараққиёт соҳаси бўйича: ёш давлари психологияси, махсус психология, акмеология ва бошқалар. Шахсининг жамиятга бўлган муносабатига кўра: қиёсий психология, ижтимоий психология, дин психологияси, шахс психологияси, профессиография ва шу қабилар. Умумий психология фанининг методлари ва унинг вазибалари. Психология методлари: кузатиш, суҳбат, инсон фаолиятининг самарасини таҳлил қилиш. Эксперимент ва унинг турлари. Диагностик тестлар. Социометрия, биография, анкета, эвристика методлари ҳамда психологик тадқиқотларда математик методлар билан техник воситаларни қўллаш. Умумий психология фанининг бошқа фанлар билан алоқаси. Ҳозирги замон психологияси ва унинг бошқа фанлар тизимида тутган ўрни.

Психика тараққиёти

Психика материя эволюцияси натижаси эканлиги. Сесканувчанлик психиканинг содда шакли эканлиги ҳақида тушунча. Сесканувчанликни пайдо бўлиши ҳақидаги илмий фаразлар. Психиканинг тараққиёт босқичлари. Ҳайвонларнинг инстинктив, индивидуал ва интеллектуал хатти-ҳаракатлари. Ҳайвонларда ҳулқ-атворнинг рефлексор назарияси. Ҳайвон ҳулқ-атворини ўрганишдаги ҳозирги замон илмий ёндашишлар. Одам психикасининг пайдо бўлиши ва унинг тараққиёти. Одамда акс эттириш даражаси. Онгнинг пайдо бўлиши ва унинг тараққиёти. Одам психикасининг онтогенез тараққиёти. Юксак психик функцияларнинг таркиб топиши ва уларнинг тузилиши.

Фаолиятнинг психологик таҳлили

Фаолият ҳақида умумий тушунча. Мотивлар ва фаолият мақсадлари. Фаолият ва психик жараёнлар. Фаолиятнинг тузилиши. Иш-ҳаракатлар инсон фаолиятдан бири эканлиги. Ташқи (амалий) ва ички (ақлий) ҳаракатлар. Фаолиятнинг интериоризацияси ва экстериоризацияси ҳақида тушунча. Иш-ҳаракатларни бажариш усуллари (операциялар). Ақлий операциялар. Қайтарма афферентация ва “иш-ҳаракатларнинг акцептори” (П.К.Анохин) ҳақида тушунча. Фаолиятни эгаллашда фаоллик ва ишчанлик. Кўникма ва малакалар. Уларнинг шаклланиш қонуниятлари. Фаолиятнинг асосий турлари. Етакчи фаолият ҳақида тушунча.

Шахс психологияси

Шахс ҳақида тушунча. Индивид, шахс, индивидуаллик. Шахсининг тузилиши. Шахсининг фаолияти ва унинг йўналиши. Шахсининг установакалари ва муҳим ориентациялари. Одамнинг қизиқишлари. Кишининг ўз-ўзига баҳо

бериши ва унинг талабчанлик даражаси шахс тузилишининг элементлари эканлиги. Фрустрация ва шахснинг келажак режалари. Конформизм. Дунёқараш ва эътиқод. Шахс тараққиётини ҳаракатга келтирувчи кучлар. Шахсни экспериментал тадқиқ қилиш методлари. Шахс тараққиётини даврларга бўлиш. Шахснинг шаклланиши. Шахс шаклланишининг ижтимоий шарт-шароитлари.

Мулоқот

Мулоқот тўғрисида умумий тушунча. Мулоқотнинг кўп режали характери. Мулоқот ахборот алмашиш тариқасида. Мулоқот шахслараро таъсир сифатида. Мулоқот кишиларнинг ўзаро бир-бирини тушуниши тариқасида. Турли типдаги мулоқот ва киши тафаккури. Мулоқотдаги қайтарма алоқа. Мулоқот тренинги. Педагогик мулоқот. Мулоқот ва тил. Нутқ тўғрисидаги тушунча. Нутқ турлари ва унинг вазифалари. Нутқнинг вужудга келиши ва уни идрок қилиш. Нутқнинг ўсиши.

Диққат

Диққат тўғрисида тушунча. Диққатнинг физиологик механизмлари. Диққат турлари. Диққатнинг асосий хусусиятлари ва уларнинг экспериментал тадқиқ қилиниши. Диққат ва онг. Диққатнинг психофизиологик индикатор ва механизмлари. Диққат ва фаолият. Диққатнинг тараққий этиши. Ўқиш жараёнида диққат. Ўқувчилар диққатини режали равишда шакллантириб бориш.

Сезги ва идрок

Сезгилар ҳақида тушунча. Сезгиларнинг физиологик асослари. Киши ҳаётида ва унинг фаолиятида сезгиларнинг аҳамияти. Сезгиларни классификация қилиш негизлари. Сезгиларнинг психологияси. Сезгилардаги қонуниятлар. Идрок тўғрисида тушунча. Идрок – иш-ҳаракат тариқасида. Идрок образларининг предметли, яққол мазмуни. Идрокнинг яққоллиги ва структураллиги. Идрокнинг константлиги. Идрок турлари. Рангларни идрок қилиш. Фазони ва ҳаракатни идрок қилиш. Вақтни идрок қилиш. Предметли яққол образларни яратиш. Ўрганиш ва идрок. Идрокнинг индивидуал хусусиятлари. Иллюзия ва галлюцинация.

Хотира ва хаёл

Хотира тўғрисида тушунча. Хотира назариялари. Хотира жараёнлари: эсда олиб қолиш, эсда сақлаш, эсга тушириш ва унутиш. Хотира турлари. Хотиранинг индивидуал психологик фарқлари. Диққат ва хотира. Хотира ва фаолият. Хотиранинг ўсиши. Хотирани ўқиш фаолиятида ривожлантиришнинг вазифалари ва унинг шарт-шароитлари. Хотира билан тафаккурнинг ўзаро боғлиқлиги. Хотира ва тафаккур ҳақида П.П.Блонский таълимоти. Хотира тасаввурлари.

Хаёл. Хаёл тўғрисида тушунча. Хаёл ва муаммоли вазият. Хаёл турлари. Хаёл жараёнларида аналитик-синтетик фаолият. Болаларнинг ўйини ва катталарнинг ижодий фаолиятида фантазиянинг роли. Орзу ва ширин хаёллар. Бадий ва илмий ижодиётда фантазия.

Тафаккур

Тафаккур ҳақида тушунча. Тафаккур ва ҳиссий билиш. Тафаккур ва

иррадиация амалий фаолият. Тафаккур жараён сифатида. Тафаккурнинг амалиёт назариялари. Фикрлаш операциялари. Тафаккур мотивацияси. Тафаккурни тадқиқ этишнинг ижтимоий аҳамияти. Болаларда мустақил тафаккурни ривожлантириш. Ёшларда янги тафаккур юритишни амалиётлаштириш. Муаммолар вазият ва масала ечиш. Тафаккур турлари. Назарий ва эмпирик тафаккур хусусиятлари. Амалий ва назарий интеллект (ақл). Тафаккурнинг индивидуал хусусиятлари. Тафаккур ва нутқнинг ўзаро боғлиқлиги.

Мотивация, эмоция ва ирода психологияси

Мотивация соҳаларининг умумий тузилиши. Мотив - эҳтиёжларни белгилаш натижаси эканлиги. Мотивлар ва установкалар. Эҳтиёжлар ва эмоциялар. А.Маслоунинг эҳтиёжлар иерархияси концепцияси. Мотивацияни ўрганишга оид асосий ёндашишлар. Фаолият психологиясида мотивация муаммолари. Одам мотивация соҳаларининг тараққий этиши. Эмоционал жараёнларнинг умумий тавсифи. Ҳис-туйғуларнинг физиологик асослари. Эмоционал ҳолатларнинг хилма-хиллиги. Кайфият, стресслар, аффектлар. Эмоцияларнинг ифодаланиши. Инсоннинг юксак (ахлоқий, ақлий, эстетик, амалий) ҳислари. Эмоция ҳақидаги психологик назариялар. Ирода психологияси. Иродавий ҳаракатлар ва иродани бошқариш. Ирода акти ва унинг тузилиши. Шахснинг иродавий хусусиятлари. Иродавий сифатларнинг тузилиши. Одамда ирода сифатларининг тараққиёт даражаси диагностикаси. Иродани тарбиялаш ва кишининг ўз иродасини тарбиялаш. Ирода назариялари.

Темперамент

Темперамент шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари интеграцияси (бирлашиш). Темпераментнинг классик назариялари. Темперамент турлари тўғрисида Абу Али ибн Сино қарашлари. И.И.Павловнинг олий нерв фаолияти типлари ҳақидаги таълимоти темпераментнинг физиологик асоси эканлиги. Темперамент типлари ва уларнинг психологик тавсифи. Темпераментни тадқиқ қилиш методлари. Индивид хусусиятларининг ёш жинсий ва индивидуал типологик даражалари. Меҳнат ва ўқиш фаолиятида темпераментнинг аҳамияти. Фаолиятнинг индивидуал услуби. Индивидуал ёндашиш ва темперамент турлари.

Характер

Психологияда характер муаммоси. Характерологияга турлича ёндашиш. Характернинг тузилиши. Характер ҳислатлари. Экстраверсия ва интроверсия тўғрисида тушунча. Характерда акцентуация ҳолати. Характер ва темперамент. Характер ҳислатлари ва шахснинг муносабатлари. Ҳулқ-атвор ва характернинг шаклланиши. Тарбия ва кишининг ўз характерини ўзи тарбиялаши. Миллий характерга этнопсихологик ёндашиш.

Қобилият

Қобилият ҳақида тушунча. Қобилиятнинг сифат ва миқдор тавсифи. Қобилиятларнинг тузилиши. Қобилиятларнинг турлари: умумий ва махсус қобилиятлар. Қобилият ва фаолият. Қобилият ва юзикашишлар. Талант, унинг

келиб чиқиши ва тузилиши. Қобилият ва талантнинг дастлабки табиий шарт-шароитлари. Лаёқат қобилиятларнинг дастлабки табиий шарт-шароити эканлиги. Қобилият ва ирсият. Қобилиятларнинг таркиб топилши. Қобилиятларнинг таълимга боғлиқлиги. Иқтидорли болалария таялаш муаммоси. Қобилиятлар ва ёшларнинг касб танлаш муаммолари.

Семинар машгулотларни ташкил этиш бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Семинар машгулотларда талабалар гуруҳларда ишлаш, мустақил фикрни баён этиш, гуруҳ тақдиротини амалга оширишни ўрганадилар. Семинар машгулотларнинг тавсия этиладиган тахминий мавзулари ва уларнинг мазмуни:

1. Умумий психологиянинг предмети.

Психология предметининг таърифи. Психология тарихининг асосий босқичлари. Психика тушунчасининг таҳлили. Мия ва психика муаммоси. Психика ва онг. Онгсизлик ҳолатлари. Психологиянинг асосий вазифалари.

2. Умумий психология методлари.

Ҳозирги замон психологиясининг тузилиши ва тамойиллари. Умумий психологиянинг асосий методлари. Умумий психологиянинг ёрдамчи методлари. Психология фанининг тармоқлари.

3. Фаолият.

Фаолият ҳақида тушунча. Фаолиятнинг тузилиши. Фаолиятнинг интериоризацияси ва экстериоризацияси. Фаолиятнинг асосий турлари. Кўникма ва малакаларнинг шаклланиши.

4. Шахс.

Психология фанида шахс тушунчаси. Одамда биологик ва ижтимоий омиллар. Шахснинг тузилиши. Шахснинг йўналиши. Шахснинг ўз-ўзини англаши. Шахс шаклланиши.

5. Мулоқот.

Мулоқот ҳақида тушунча. Мулоқот турлари, функциялари ва тузилиши. Мия, мулоқот, нутқ фаолияти. Мулоқот ва шахслараро билимлар. Мулоқот шахснинг шаклланиши омили сифатида. Ўз-ўзини назорат қилиш ва бошқариш. Педагогик мулоқот.

6. Дикқат.

Дикқат ҳақида тушунча. Дикқатнинг физиологик механизмлари. Дикқат турлари. Дикқатнинг асосий хусусиятлари. Дикқат ва фаолият.

7. Сизги.

Сизги ҳақида тушунча. Сизгининг физиологик асослари. Сизгиларнинг таснифи. Сизги жараёнидаги қонуниятлар.

8. Идрок.

Идрок ҳақида тушунча. Идрокнинг физиологик асослари. Идрок турлари. Идрокнинг асосий сифатлари. Идрокнинг индивидуал хусусиятлари.

9. Хотира.

Хотира ҳақида тушунча. Хотира назариялари. Хотира жараёнлари. Хотира турлари. Хотиранинг индивидуал психологик фарқлари. Хотирани ривожлантириш.

10. Хаёл.

Хаёл ҳақида тушунча. Хаёлнинг физиологик асослари. Хаёл турлари. Хаёл тасаввурлари. Хаёл ва ижодиёт.

11.Тафаккур.

Тафаккур ҳақида тушунча. Тафаккур операциялари. Тафаккурнинг мантикий шакллари. Тафаккур ва масала ечиш. Тафаккур турлари ва индивидуал хусусиятлари. Тафаккур ва нутқ.

12.Эмоция ва ҳис-туйғулар.

Эмоция ва ҳис-туйғулар ҳақида тушунча. Ҳис-туйғуларнинг физиологик асослари. Эмоция назариялари. Асосий эмоционал ҳолатлар. Эмоционал соҳани бошқариш имкониятлари.

13.Ирода.

Ирода ҳақида тушунча. Иродавий актнинг тузилиши. Ирода назариялари. Иродавий ҳаракатлар тузилиши. Шахс иродавий хусусиятларининг шаклланиши.

14.Шахснинг индивидуал хусусиятлари.

Темперамент ҳақида тушунча. Темперамент типлари ва уларнинг тавсифи. Психологияда характер муаммоси. Характернинг тузилиши. Қобилиятлар ҳақида тушунча. Қобилият турлари.

Семинар машғулотларни ташкил этиш бўйича кафедра профессор-ўқитувчилари томонидан кўрсатма ва тавсиялар ишлаб чиқилади. Унда талабалар асосий маъруза мавзулари бўйича олган билим ва кўникмаларини семинар машғулотлари орқали янада бойтадилар. Шунингдек, дарслик ва ўқув қўлланмалар асосида талабалар билимларини мустаҳкамлашга эришиш, тарқатма материаллардан фойдаланиш орқали талабалар билимини ошириш, мавзулар бўйича кўразмали қуроллар тайёрлаш ва бошқалар тавсия этилади.

Лаборатория ишларини ташкил этиш бўйича кўрсатмалар

Лаборатория ишлари талабаларда умумий психология методларини амалда қўллай олиш, психологик тестлар билан ишлаш, психик жараёнлар, шахснинг индивидуал психологик хусусиятларини таҳлил ва тадқиқот қилиш, психологик тадқиқотнинг асосий босқичларини тавсифлаб бериш, психодиагностик методикалар билан ишлаш, психологик масалалар ечиш бўйича амалий кўникма ва малака ҳосил қиладилар.

Лаборатория ишларининг тавсия этиладиган тахминий мавзулари:

1.Психология методларини таҳлил қилиш.

2.Шахс. Шахсни экспериментал тадқиқ қилиш.

3.Мулоқот. Шахснинг мулоқотчанлик хусусиятини аниқлаш.

4.Диққат. Диққатнинг ҳажми, унинг барқарорлиги, тўпланишини аниқлаш бўйича вазифаларни ечиш.

5.Хотира. Ихтиёрсиз ва ихтиёрий эсда олиб қолишнинг маҳсулдорлигини аниқлаш ва умумийлаштириш бўйича тажриба. Ўзаро мантикий боғланмаган ва мантикий боғлиқ бўлган сўзларни эсда олиб қолиш ва хотира турлари устида тажриба ўтказиш.

6.Тафаккур. Тафаккурнинг индивидуал хусусиятларини аниқлаш ва умумлаштириш бўйича масалалар ечиш.

Мустақил ишнинг таъкид этишнинг шакли ва мазмуни

Талаба мустақил ишни тайёрлашда муайян фаннинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланишга тавсия этилади.

-дарслик ва ўқув қўлланмалар бўйича фан боблари ва мавзуларини ўрганиш;

-тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисmini ўзлаштириш;

-маҳсус адабиётлар бўйича фанлар бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;

-талабанинг ўқув-илмий-тадқиқот ишларини бажариш билан боғлиқ бўлган фанлар бўлимлари ва мавзуларини чуқур ўрганиш;

-фаол ва муаммоли ўқитиш услубидан фойдаланиладиган ўқув машғулотлари;

-назарий ва амалий машғулотлар ўтиш давомида талабаларни ижодий жараёнга йўналтириш, уларни таҳлил қилиш, мустақил ишлашга ўргатиш, машқлар бажариш;

-бадний асарларни эстетик-ғоявий жиҳатдан таҳлил қилиш, классик асарлар матни устида ишлаш, адабий жараёнини психологик томондан кузатиб бориш.

Тавсия этилаётган мустақил ишларнинг тахминий мавзулари:

1. Умумий психологиянинг предмети.

2. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури ва психология фанининг вазифалари.

3. Психология фанининг тармоқлари.

4. Шарқ мутафаккирларининг психологик қарашлари.

5. Психологиянинг тадқиқот методлари.

6. Нерв тизимининг тузилиши, унинг вазифалари ва хусусиятлари.

7. Психологиянинг ривожланиш босқичлари.

8. Психологиянинг табиий-илмий асослари.

9. Психология ва педагогика.

10. Психологик тестлар ва уларнинг имкониятлари.

11. Одам ва ҳайвон психикасидаги фарқлар

12. Мия ва психика.

13. Онг ва онгсизлик ҳолатлари.

14. Фаолият ва унинг асосий турлари.

15. Кўникма, малака ва одатларнинг шаклланиши.

16. Мотив ва мотивация.

17. Индивид, шахс, индивидуаллик.

18. Шахс тузилиши.

19. Шахснинг йўналиши.

20. Шахснинг ўз-ўзига баҳо бериши.

21. Шахс шаклланиши.

22. Шахс назариялари.

23. Мулоқот ва унинг турлари.

24. Педагогик мулоқот.

25. Мулоқотдаги қайтарма алоқа.

26. Нутқ ҳақида тушунча.
27. Психик жараёнлар ҳақида.
28. Диққат ва унинг турлари.
29. Диққатнинг физиологик механизмлари.
30. Диққатнинг асосий сифатлари.
31. Сизгилар ва уларнинг таснифи.
32. Кишининг ҳаётида ва унинг фаолиятида сезгиларнинг аҳамияти.
33. Сизги қонуниятлари.
34. Идрок иш-ҳаракат доирасида.
35. Идрокнинг индивидуал хусусиятлари.
36. Хотиранинг физиологик механизмлари.
37. Хотира ва унинг турлари.
38. Хотира назариялари.
39. Ҳаёл жараёнларида аналитик-синтетик фаолият.
40. Ижодий ҳаёл.
41. Бадний ва илмий ижодиётда фантазия.
42. Тафаккур ва фикрлаш операциялари.
43. Тафаккур ва нутқ.
44. Тафаккурнинг индивидуал хусусиятлари.
45. Эмоционал жараёнларнинг умумий тавсифи.
46. Ҳис-туйғуларнинг физиологик асослари.
47. Стресс ҳолати.
48. Иродавий ҳаракатлар ва иродани бошқариш.
49. Шахснинг иродавий хусусиятлари.
50. Абу Али ибн Сино темперамент ҳақида.
51. Темпераментнинг физиологик асоси.
52. Темпераментнинг типлари ва уларнинг психологик тавсифи.
53. Психологияда характер муаммоси.
54. Характер тузилиши.
55. “Характер акцентуацияси” (Леонгард бўйича).
56. Хулқ-атвор ва характернинг шаклланиши.
57. Характер ва темперамент.
58. Қобилиятнинг таълимга боғлиқлиги.
59. Истеъдод, унинг келиб чиқиши ва тузилиши.

Дастурнинг информацион-услубий таъминоти

Мазкур фанни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

-фан бўйича маъруза дарслари замонавий педагогик технологиянинг “Муаммоли маъруза”, “Кластер”, “Ақлий ҳужум” сингари методлари, мультимедияли электрон дарслик намоишларини;

психология методлари, психик жараёнлар, шахснинг индивидуал хусусиятлари, шахс тараққиёти, таълим-тарбия мавзуларида ўтказиладиган семинар машғулотларида гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар мусобақалари педагогик технологияларини;

шахс, фаолият, мулоқот, ёш ва педагогик психология методлари, ўқитувчи психологияси мавзуларида ўтказиладган лаборатория ишларида “Чархпалак”, “Бумеранг”, “Синквейн”, “Т-схема” каби педагогик технологияларни қўллаш назарда тутилади.

Фойдаланиладиган асосий дарсликлар ва ўқув қўлланмалар рўйхати
Асосий дарсликлар ва ўқув қўлланмалар

1. Давлетшин М.Г., Тўйчиева С.М. Умумий психология. Т.: ТДПУ, 2002.
2. Давлетшин М.Г., Дўстмухамедова Ш.А., Тўйчиева С.М., Мавлонов М. Ёш даврлари ва педагогик психология. Т.: ТДПУ, 2004.
3. Каримова В.М. Психология. Т.: Шарқ, 2000.
4. Немов Р.С. Психология. М.: Владос, 2003. 1-2-т.
5. Умумий психология. А.В.Петровский таҳрири остида. Т.: Ўқитувчи, 1992.
6. Югай А.Х. Лабораторно-практические занятия по психологии. Т.: ТДПУ, 2008.
7. Ғозиев Э.Ғ. Психология (Ёш даврлари психологияси). Т.: Ўқитувчи, 1994.

Қўшимча адабиётлар

1. Абрамова М. Практическая психология М.: Мысль, 2003.
2. Давлетшин М.Г. Замонавий мактаб ўқитувчиси психологияси. Т.: ТДПУ, 1999.
3. Дьюн Дж. Психология и педагогика мышления. М.: Прогресс, 1998.
4. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. СПб.: Питер, 2006.
5. Маклаков А.Г. Общая психология. СПб.: Питер, 2003.
6. Махсудова М.А. Мулоқот психологияси. Т., 2006.
7. Психология. Под ред. Е.И.Рогова. М.: Владос, 2005.
8. Психология. Қисқача изоҳли лугат. Т., 1997.
9. Радугина А.А. Педагогика и психология. Изд. центр Москва, 1999.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2007.
11. Усмонова Э.З. Ўқувчиларда мустақил тафаккурни қандай шакллантириш мумкин? Т.: ТДПУ, 2000.
12. Флэйк-Хобсон К., Робинсон Б.Е., Скян П. Мир входящему: Развитие ребенка и его отношений с окружающими. М., 1992.
13. Цукерман Г.А. Психология саморазвития: задачи для подростков и их педагогов. М., 1994.
14. Ғозиев Э. Психология фаёли XXI асрда. Т.: Университет, 2002.
15. Ғозиев Э. Умумий психология. 1-китоб. Т.: Университет, 2002.
16. Ғозиев Э. Психология методологияси. Т.: Университет, 2002.
17. [www. Ziyo.net](http://www.Ziyo.net)
18. www.rambler.ru, www.yandex.ru, www.google.uz
19. <http://www//psychology.ru>

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ
ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НИЗОМИЙ НОМЛИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ

**ФАНИДАН МАЪРУЗАЛАР
ТЎПЛАМИ**

Тошкент – 2011

Умумий психология фани инсон шахсидаги психологик ҳолатлар, хусусиятлар, жараёнлар ҳақидаги дастлабки билимлар мажмуасини беришга қаратилган. Унда психологияга кириш, мулоқот, фаолият, шахс, билиш жараёнлари шахснинг ҳиссий-иродавий мотивацион соҳаси, шахснинг индивидуал-психологик хусусиятларига доир назарий ва амалий билимларни беришга қаратилган. Психологияга кириш қисмида психология фанининг предмети, ҳозирги замон психологиясининг тузилиши ва тадқиқот методлари, психика ва онгининг тараққиёти мавзулари, иккинчи бўлимда мулоқот, фаолият, шахс мавзулари, билиш жараёнлари бўлимида диққат, сезги, идрок, хотира, тафаккур, хаёл мавзулари, шахснинг ҳиссий-иродавий мотивацион соҳаси бўлимида ҳиссиёт, ирода, мотивация мавзулари, шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари бўлимида характер, темперамент, қобилият мавзуларини қамраб олган. Шунингдек, назарий материалларни яққол ифодалаш мақсадида чизма график, жадваллардан фойдаланилган.

Маърузалар тўплами олий ўқув юртлири барча бакалавр йўналишида таълим олаётган талабаларга мўлжалланган.

Тузувчи: психол. ф.н. Н.И.Халилова

Тақризчи: психология фанлари доктори, профессор З.Т.Нишонава
психология фанлари номзоди, доцент Ш.А.Дўстмухаммедова

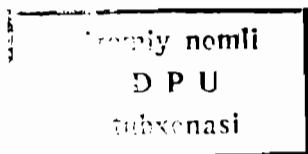
Маърузалар тўплами Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетининг ўқув-методик кенгашида кўриб чиқилган ва нәтижа тавсия этилган. 2010 йил “___” “_____” даги № ___ -сонли мажлис баёни

КИРИШ

“Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”нинг мақсад ва вазифалари, давлатимизнинг бу борада амалга ошираётган сиёсати замонавий кадрлар тайёрлаш тизимининг ташкил қилишга йўналтирилган, Республикаimizдаги узлуксиз таълим тизими стратегияси, тараққиёти, халқимизнинг бой маънавий мероси ва умуминсоний кадриятлари, маданият, иқтисод, фан-техника ва технологияларда эришилган ютуқлари негизида барча давлат тузилмалари ва жамият ташкилотлари олдига олий педагогик мактаблар шунингдек, психология фанларининг ҳам педагогик кадрлар тайёрлаш тизими ва таълим ислохотларини ҳаётга татбиқ этишни жонлантирувчи асосий вазифаларини белгилаб берган.

Айнан мазкур масалаларни кенг доирада татбиқ қилиш замон талабларига жавоб бера оладиган, рақобатбардош кадрларни тайёрлашдан иборатдир. Албатта бунинг учун инсонлар психологиясини билиш, уларда кечадиган психологик ўзгаришларни англаган ҳолда ёндашишни талаб қилмоқда. Бу жараёнда ўз навбатида психологик билимларга бўлган эҳтиёжни ортиб боришини кўришимиз мумкин. Чунки инсонлар ҳақидаги билимларни қўлга киритиш учун аввало психологик билимлардан хабардор бўлиши лозим. Шу боис мазкур маъруза матни орқали талабаларда шахс психологиясига доир дастлабки билим, кўникма ва малакаларни тушунча ва тасаввурларни ҳосил қилишга ёрдам беради.

Инсон психологиясини билиш асосида шахсни шакллантириш унинг ижтимоий тараққиётини таъминлашга жиддий эътибор қаратиш мамлакатимиз тараққиётида муҳим аҳамият касб этади. Бу жараёнда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ўзига хос узлуксиз таълимнинг ўзбек модели сифатида кенг имкониятлар яратмоқда. Республика Президенти И.А.Каримов томонидан асос солинган мазкур моделнинг диққат марказида энг аввало шахсни шакллантириш ва уни барча таълим ислохотларнинг субъект сифатидаги фаолияти ётади. Зеро, мазкур дастурнинг ҳаётга татбиқ этилишининг натижаси – бу ҳар ҳаётдан интеллектуал салоҳиятга, ишлаб чиқариш малакасига ва ижтимоий-сиёсий билимларга эга бўлган шахсдир. Бу улкан вазифани ечиш инсон омили билан боғлиқ бўлиб, бунда психология фанларининг алоҳида ўрни, салоҳияти ҳамда масъулияти яққол сезилиб туради.

У-7290

1-МАЪРУЗА

МАВЗУ: КИРИШ. ПСИХОЛОГИЯНИНГ ПРЕДМЕТИ

Режа:

1. *Психология ҳақида тушунча*
2. *Психологиянинг фан сифатида шаклланиши*
3. *Мия ва психика*
4. *Онг ҳақида тушунча*

Биз кунда кушларнинг шўх навосини, мусиқа асбобларининг хонишини, инсон нутқини, учиб ўтаётган самолёт шовқинини эшитамиз, атрофимизни ўраб турган нарсалар, дарахт, ҳайвонлар, машиналарни кўрамиз. Уларнинг ранги ва ҳажмини ажрата оламиз. Мазкур жараёнлар инсондаги акс эттириш хусусияти билан чамбарчас боғлиқ. Психология фанининг предметини таҳлил қилишда асосий эътиборни қуйидагиларга қаратиш лозим. Жумладан, шахс ҳақида фикр юритувчи фанлар сирасига психология ва педагогика фанларини киритиш мумкин. Шунга кўра педагогика шахсни таълим-тарбия жараёнида камол топишини тадқиқ қилса, психология шахсда кечадиган руҳий жараёнларни ўрганади. Шундан хулоса қилишимиз мумкинки, психология фанининг предметини – шахснинг психикаси ва унинг психологик хусусиятлари ташкил қилади.

Психология сўзининг луғавий маъноси грекча *псюхе* – жон, рух, логос – фан, таълимот деган маънони англатади. **Психология** фан сифатида психик фактлар, уларнинг қонуниятлари ва механизмларини ўрганади.

Психология асосан психикани кенг доирада тадқиқ қилади. Шунга кўра, психиканинг юзга келтирувчи асосий психик фаолиятлари кўрсатилган. Айнан психик фаолиятлар қуйидаги жараёнларни ўз ичига олади:

- *билиш фаолиятлари*: диққат, нутқ, фаолият;
- *билиш жараёнлари*: сезги, идрок, хотира, хаёл, тафаккур;
- *шахснинг, ҳиссий, иродавий соҳаси*: - ҳиссийёт, ирода;
- *шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари*: темперамент, характер, қобилият.

Шунга мувофиқ бир қатор олимлар томонидан психикага таърифлар берилиб, унинг мазмун моҳияти очиб берилган. Жумладан, профессор М.Г.Давлетшин фикрича, **психика** деганда – олий даражадаги материянинг (миянинг) хусусияти тушунилиб, у объектив борлиқни акс эттирилишида намоён бўлади, субъект фаолиятини маълум мақсад асосида йўналтиради ҳамда хулқ-атвор негизида шаклланади, профессор В.М.Каримова фикрича **психика** – инсон руҳиятининг шундай ҳолати, у ташқи оламни (ички руҳий оламни) онгли тарзда акс эттиришимизни, яъни билишимиз, англашимизни таъминлайди.

Жонсиз материя учун акс эттиришнинг механик, кимёвий ва физик турлари ҳосил. Масалан, кўзгунинг акс эттириши, сувадаги таъсир ва бошқалар. Жонли материя учун акс эттиришнинг физиологик, психик акс эттириш турлари ҳос бўлиб, онг ва ўзини-ўзи англаш унинг энг юқори босқичидир. Психик акс эттириш қуйидаги хусусиятларга эга:

- 1) объектив борлиқни тўғри акс эттириш имкониятини беради;

- 2) шахснинг фаолияти давомида мукамалликка эришиб боради;
- 3) доимо ривожланиб ва такомиллашиб боради.
- 4) Шахснинг индивидуаллиги орқали намоён бўлади.

Инсонда жисмоний танадан ташқари ундан фарқланувчи яна нимадир борлиги ҳақидаги тасаввурлар қадимданок мавжуд бўлган. Энг қадимги даврлардаёқ инсон туш кўриш ҳодисаси орқали айрим одамларнинг ноёб қобилиятлари (масалан, овдаги муваффақиятлар) ўлим ва бошқа ҳодисаларнинг сабабларини тушунтиришга интилган. Аммо дастлабки қарашлар мифологик характерда эди. Улар фикрлаш орқали эмас, кўр-кўрона ишонч воситасида эгалланарди. Руҳ ҳақидаги қарашлар кўпинча нафас билан боғланарди, руҳни эса учар маҳлуқ сифатида тасаввур этардилар.

Психология ҳақидаги фикрлар қадим замонлардан бери мавжуддир. Илк даврларда психологик хусусиятларни жоннинг иши деб тушунтирилган. Жоннинг ўзи эса одам танасидаги махсус иккиламчи жисм деб қаралган. Бундай тасаввурлар «анимизм» деб аталади. Анимизм сўзи –анима «жон» деган маънони англатади. Жон ўз моҳиятига кўра оловсимон учкундан иборат эканлиги Гераклит томонидан, ёки оловсимон атомдан иборатлиги Демокрит томонидан таъкидланган. Платоннинг «идеялар туғма бўлади» деган ғоялари психологик фикр таракқиётига жуда катта ҳисса қўшди. Платон таълимотига кўра «идеялар» моҳияти абадий ва ўзгармас, уларнинг табиий оламдан ташқарида олий олам мавжуд бўлиб, уларни одам кўзи билан кўра олмайди. Платон психологияда «дуализм» оқимининг асосчиси ҳисобланади. Дуализм сўзи икки ёқламлик ёки икки мустақил фикр деган маънони англатади. Дуализм таълимоти моҳияти моддий ва руҳий олам тана ва психиканинг бир-бирига боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжуд бўлиб, азалдан қарама-қарши нарсалар деб тушунтиради.

Платоннинг дуализм шогирди Арасту (Аристотель эрамиздан олдинги IV аср 384-322 йиллар) томонидан бирмунча муваффақиятли бартараф этилди. Аристотелнинг «Жон ҳақида» асари ўша даврдаёқ психология махсус фан сифатида майдонга кела бошлаганидан далолат беради. Ана шу туфайли психология жон ҳақидаги фан сифатида майдонга келган ва ҳозирги кунда психология фани ўз мазмунини батамом ўзгартирган. Арасту кишилик тафаккури тарихида биринчи бўлиб руҳ ва жонли тананинг ажралмаслигини исботлаб берди. Унга кўра, жон қисмларга бўлинмайди, лекин у фаолиятимиз давомида озикланиши, ҳис этиши ва ҳаракатга келиши, ақл-идрок каби турларга оид қобилиятларда намоён бўлиши мумкин. Биринчи қобилиятлар ўсимлик учун, иккинчиси ва учинчиси ҳайвонларга, тўртинчиси эса инсонлар учун хосдир. Ўсимликлар, ҳайвонлар руҳи ва ақл идрок одам руҳи таълимоти билан Арасту олий қобилиятлар ва уларнинг негизда пайдо бўлишини билдирадиган ривожланиш тамойилини жорий этди. Арасту организмнинг табиатдан олган қобилиятларни фақат ўзининг хусусий фаоллиги орқали руёбга чиқаришга асосланган ҳолда характернинг фаолиятда шаклланиши тўғрисидаги назарияни илгари сурди. Гераклит, Демокрит, Афлотун. Арастуларнинг таълимотлари кейинги асрларда психологик ғояларни ривожланишида таянч нуқта бўлиб ҳисобланади.

Маъкур даврларда Шарқда ҳам илк психологик қарашлар юзага келди. Шарқда психологик қарашларнинг пайдо бўлишида буюк Шарқ мутафаккирларининг роли катта бўлган. Улар орасида Ал-Хоразмий, Ал-Форобий, Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Сино, Мирзо Улуғбек кабилар ўзларининг инсон психикаси ва ёш авлодни тарбиялашга доир бой фикрлар ва қарашларини мерос сифатида қолдирганлар. Улар орасида айниқса Абу Али ибн Синонинг мантиқ, метафизика, табиий фанлар, айниқса, тиббиёт ҳақидаги фикрлари ўша давр илмий тараққиётига катта ҳисса қўшди. У махсус психологик муаммолар билан шуғулланган олимлардан биридир. Унинг руҳ, асаб тизими ҳақидаги қарашлари катта аҳамиятга эга. Айниқса, Абу Али ибн Синонинг темперамент хусусиятларига қараб ёндашиш зарурлиги ҳақидаги фикрлари минг йилдан сўнг ҳам замонавий психологияда ўз қимматини йўқотмаган. Абу Али ибн Сино дунёда биринчи бўлиб психотерапевтик усулларни қўллаб кўрган олимлардан биридир.

Маълумки, кейинги ўринларда психология фани доирасидаги муаммолар кенг доирада тадқиқ қилиниб, фаннинг назарий ва илмий манбалар билан бойишига хизмат қилади. Шунингдек, фан асосларига оид янги тармоқларни ривожланишига замин ҳозирлайди.

Психика юксак даражада ташкил топган материянинг алоҳида хоссаси бўлиб, у объектив оламни алоҳида бир тарзда акс эттиради. Юксак даражада ташкил топган материя деганда биз миани тушунамиз. Демак инсон ва ҳайвонлар психикасининг моддий асосини марказий нерв системасининг энг юксак қисми бўлмиш бош мия ташкил этади. Аммо инсонлар мияси ҳайвонлар миясига қараганда анча мураккаброқ тузилган бўлади. Одам мияси ҳажми жиҳатидан ҳам катта. Агар маймун миясининг оғирлиги 400-500 г бўлса, одам миясининг оғирлиги ўрта ҳисобда 1400 г дир. Одамнинг бош мияси киши психикасининг ўзига хос тақрорланмас, мураккаб органи ҳисобланиб, у катта ярим шарлар, мияча, оралик мия, ўрта мия ва узунчоқ миядан иборат.

Бош мия орқа мия билан марказий нерв тузилмасини ташкил қилиб, одам организмидаги барча органларнинг ўзаро фаолияти ва бир-бири билан боғлиқлигини ҳамда унинг ташқи муҳит билан бўладиган алоқасини таъминлайди. Психик фаолиятларнинг кўпгина қисми бир неча қатор бўлиб, жойлашган ниҳоятда кўп нерв ҳужайраларидан (15 миллиарддан кўп) ташкил топган, кулранг модда қатлаמידан иборат бўлган бош мия катта ярим шарлари қобиғининг фаолияти билан боғлиқдир. Нерв тизими нерв тўқимасидан ташкил топган бўлиб, у ўз навбатида нерв ҳужайраларидан иборат. Ҳар бир нерв ҳужайраси, яъни нейрон ядроси бўлган жуда кўп тармоқланган қалта ўсимталар – дендритлар ва битта узун ўсимта - аксондан иборат ҳужайрадан ташкил топган. Турли нерв ҳужайраларининг туташган жойи синапс дейилади ва у бир нейрондан бошқасига импульсларни ўтказиш (тўхтатиш ёки ушлаб қолиш) ни таъминлайди. Нерв ҳужайралари тўплами миянинг кулранг моддасини, нерв толаларининг тўплами эса миянинг оқ моддасини ташкил этади. Нерв тўқимаси ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, улардаги қўзғалувчанлик ва ўтказувчанлик асосий хусусиятлар ҳисобланади.

Марказий нерв тизими бош ва орқа миядан иборат. Орқа мия умуртка погонасининг каналда жойлашган бўлиб, нерв тўқимасидан иборат. Орқа мия иккита ярим, яъни ўнг ва чап қисмлардан иборат бўлиб, уларни узунасига кетган олдинги ва орқа кесиклар ажратиб туради. Орқа миёда нерв толаларининг тутамлари жойлашган бўлиб, склет мускуллари, нерв ва шиллик қаватидаги периферик нерв учларидан кўзгалиш нерв импульслари кўринишида, улар орқали миёга у ердан эса периферияга етказилади. Орқа миёда онгсиз рефлектор ҳаракатларнинг гада ва қўл-оёқлар мускулларнинг, шунингдек бир қатор физиологик жараёнларнинг томирларни ҳаракатлантирувчи, тери ажратувчи ва бошқа марказлари жойлашган. Бош миёа қутида жойлашган бўлиб, орқа миёанинг устида жойлашганга ўхшайди. Бош миёада узунчоқ миёа, орқа миёа, ўрта миёа, оралиқ миёа ва олдинги миёа фарқланади. Орқа миёа, Варолий кўприги ва миёачадан иборат бўлиб, узунчоқ миёа билан биргаликда миёа сопини ташкил қилади. Миёа сопи орқа миёани давомидек туташган. Узунчоқ миёа орқали орқа миёадан бош миёанинг юқори бўлимларига импульслар ўтади ва орқага қайтади. Узунчоқ миёанинг ядролари мураккаб рефлекс актларида иштирок этади: сўриш, чайнаш, сўлак ажратиш ва ҳоказо. Миёа тана ҳаракатларини мувофиқлаштиришда иштирок этади. Ўрта миёа-тўрт тепалик қизил ядро мускул тонусининг меъёрий тақсимланишини, товуш ва ёруғлик кўзгатувчиларини ҳамда оғирлик кучига нисбатан тананинг тўғри жойлашишини идора этади. Оралиқ миёада сезувчанликнинг оралиқ марказлари мужассамлашган. Олдинги миёа ва уни қоплаб турган пўстлоқ бош миёанинг олий қисмларини ташкил этади. Олдинги миёа бош миёанинг энг катта қисмини деярли 80 фоизини ташкил қилади ва пещона соҳасидан энсагача чўзилган ёриқ билан ажрашган иккита ўнг ва чап ярим шарлардан бир-бири билан қадоксимон тана ёрдамида бирикади.

Онг психиканинг энг юксак даражаси бўлиб у фақат инсонгагина хосдир. Онг ижтимоий тарихий шароитда одам меҳнат фаолиятининг таркиб топишида тил ёрдамида бошқа кишилар билан доимий муносабатда бўлиш натижасидир. Бу маънода онг мутафаккирлар таъкидлаб ўтганларидек, ижтимоий маҳсулотдир. Онгнинг биринчи хоссаси – бу англаш демакдир. Инсон онги теварак атрофдаги ташқи оламга доир билимлар йиғиндисидан иборатдир. Англаш ташқи оламдаги нарсаларни тушуниш бўлиб, унинг таркибига муҳим билиш жараёнлари киради. Онгнинг иккинчи хоссасига биноан, онгда объект билан субъект ўртасидаги аниқ фарқ ўз ифодасини топади, яъни одам «мен» деган тушунчани «мен эмас» тушунчасидан фарқини ажратади. Одам ўзини билиш қобилиятига эга бўлган, яъни психик фаолиятда ўз-ўзини текшира оладиган ягона мавжудотдир. Онгнинг учинчи хоссасига асосан онг ёрдами билан одамнинг мақсадни кўзлаш фаолияти таъминланади. Фаолият мақсадларини яратиш онгнинг вазифасига киради. Бундай фаолият мотивлари юзага келади ва чамалаб кўрилади, иродавий қарорлар қабул қилинади, ҳаракатларни бажариш йўллари ҳисобга олинади. Онгнинг тўртинчи хоссасига асосан турли муносабатлардан онгли

равнишда турли ҳис-туйғулар юзага келади. Онг кишилар муносабатларининг йиғиндисидир.

Онг юзага келишининг асосий шарти, воситаси тилдир. Психиканинг энг қўйи даражаси онгсизликдир. **Онгсизлик** – бу шундай психик жараёнлар ва ҳодисалар йиғиндисики, унда инсон ўз хатти-ҳаракатларига **жавоб** бермайди, англамайди. Бунга туш кўриш, баъзи патологик ҳодисалар, алаҳлаш, галлюцинация кабилар киради.

Таянч тушунчалар:

Психология, психика, онг, онгсизлик, рефлекс, биринчи сигнал тизими, бош мия, бош мия қатга ярим шарлари, вегетатив нерв тизими, иккинчи сигнал тизими, онг ости ҳолатлари, психик жараёнлар.

Назорат саволлари:

1. Психология фанининг предмети мақсади ва вазифаларини кўрсатиб ўтинг?
2. Психология фанининг шаклланиш босқичлари тўғрисида нималарни биласиз?
3. Психологиянинг моддий асоси нималар билан белгиланади?
4. Онг тушунчасининг моҳиятини изоҳланг?
5. Инсонларда онгсизлик ҳолати қачон рўй беради?
6. Инсон ва ҳайвон психикаси ўртасидаги фарқлар нималарда кўринади?

Мустақил ишлаш учун тавсия этилаётган мавзулари:

1. Психология фанининг предмети, мақсад ва вазифалари.
2. Психологияни фан сифатида шаклланиши.
3. Мия ва психика.
4. Онг ҳақида тушунча ва унинг хоссалари
5. Онг ва онгсизлик муаммоси
6. Шарқ мутафаккирларининг психология фани ривожланишига қўшган ҳиссаси.
7. Психологиянинг моддий асослари.
8. Психика ва акс эттириш хусусиятлари

Адабиётлар рўйхати

1. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
2. Давлетшин М.Г. Умумий психология Т-2002
3. Джемс В. Психология.- М., 1991
4. Каримова В.М. Психология Т-2002 й
5. Маклаков А.Г. Общая психология М.; “Питер” 2003
6. Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
7. Психология қисқача изоҳли лугат Т-1998й
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
9. Турғунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
10. Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
11. Ғозиев Э.Э. Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

2-МАЪРУЗА

ХОЗИРГИ ЗАМОН ПСИХОЛОГИЯСИНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА ТАДҚИҚОТ МЕТОДЛАРИ

Режа:

- 1. Психологиянинг фанлар тизимида тутган ўрни*
- 2. Ҳозирги замон психологиясининг тамойиллари*
- 3. Ҳозирги замон психологиясининг тузилиши*
- 4. Ҳозирги замон психологиясининг илмий тадқиқот методлари*

Психология фалсафа фани билан чамбарчас боғланган. Бу боғлиқлик исқала фаннинг инсон ва унинг ҳаёти моҳиятини тўла англаш ва ривожлантириш анъаналарини белгилашдаги ўрни ва аҳамиятидан келиб чиқади. Табиат, жамият ва инсон тафаккурини ривожланишига онд бўлган умумий қонуниятлар ва тамойилларни психология фалсафанинг базасидан олади ва шу билан бирга ўзи ҳам инсон онги ва тафаккури қонуниятлари соҳасидаги ютуқлар билан фалсафани бой маълумотларга эга бўлишига ёрдам беради. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, мустақиллик мафкураси ва миллий онгни шаклланишига тааллуқли, умумий, илмий қонуниятларни тизимлашда бу исқала фан фалсафа ва психологиянинг ҳамкорлиги бевосита сезилмоқда. Бу боғлиқлик аввало янги тафаккур ва дунёқарашни шакллантириш муаммоси кўндаланг турган тарихий даврда миллий истиқлол гошларини юртдошларимиз онги ва тафаккурида шакллантириш каби долзарб вазифаларни бажаришга хизмат қилмоқда.

Педагогика билан психологиянинг ўзаро ҳамкорлиги ва алоқаси анъанавий ва азалий бўлиб, уларни ёш авлод тарбиясининг замон талаблари руҳида амалга оширишдаги роли ва нуфузига ҳосдир. Ўз-ўзидан равшанки, бундай алоқа ҳамини ҳам мавжуд бўлиб келган ва буни илгор психологлар ва педагоглар тушунтириб беришга ҳаракат қилишган. Рус педагоги ва психологи К.Д.Ушинский педагогика учун ўз аҳамиятига кўра психология барча фанлар ичида биринчи ўринда туради, деб таъкидлаган эди. Кишини ҳар жиҳатдан тарбияламоқ учун, - деб қайд этган эди К.Д.Ушинский, уни ҳар жиҳатдан ўрганмоқ даркор.

Техника фанлари билан психологиянинг ўзаро алоқаси ва ҳамкорлиги айниқса, ҳозирги кунга келиб яққол сезилмоқда. Бир томондан, мураккаб техникани бошқарувчи инсон муаммосини ечишда, иккинчи томондан психик ҳолатини мураккаб қирраларини очишда махсус техник воситалардан фойдаланиш зарурати бу икки йўналишнинг эришган ютуқларини бириктиришни назарда тутадн. Масаланинг яна бир алоҳида томони ҳам борки, у ҳам бўлса, техника тараққиётига бир вақтда мураккаб техника ва машиналар билан мулоқот қилаётган шахс фаолиятини янада такомиллаштириш ва унинг нқониятларига мослиги масаласи ҳам ана шу ҳамкорликда қилиниши лозим бўлган масалалардир. Айниқса, мустақил Ўзбекистон учун мураккаб замонавий техника сир-асрорларини билладиган, унинг жамият ва фан раванкига хизматини таъминлаш қанчалик долзарб бўлса, ана шу техникага ҳар бир оддий фуқаро онги, тафаккури ва қобилиятларини мослаштириш ва одам-машина диалогининг энг самарали

Йўлларини излаб топиш жуда муҳим. Техника билан бемалол «тиллашадиган» малакали мутахассислар тайёрлаш борасида ҳам техника фани педагогика ва психология фанлари методларидан фойдалана олгагина муваффақиятга эришади.

Ҳозирги мустақиллик шароитида психологияга бўлган талаб-эҳтиёж жуда кучайиб кетди. Ёшлар маънавиятини бойитиш учун уларнинг дунёқараши, тафаккури, иродаси, умуман олганда онгини ўстириш зарур. Бунинг учун экспериментал ишларни кучайтириши, таълим жараёнини янги технологиялар асосида қайта қуриши лозим. Ҳозирда Республикамиз университетларининг психология бўлимлари, кафедра, лабораториялари илмий фикрлар марказига айлантирилди. Мазкур муассасаларда психологик тадқиқотлар ўтказилиб, психик жараёнлар, ҳолатлар, шахснинг индивидуал хусусиятлари, ҳиссий-иродавий соҳасига доир назарий ва амалий билимлар қўлга киритилди. Айниқса, фан соҳасида тадқиқотлар шу даражада кўпайдики, улар маълум қонун қондага таяниши лозим. Шу боис олиб борилаётган изланишларга асос бўлиши учун тамойиллар ишлаб чиқилди.

Шунга кўра психологиянинг тамойиллари қуйидагича:

1. *Детерминизм тамойили;*
2. *Онг ва фаолият бирлиги тамойили;*
3. *Психика ва онгнинг фаолиятда ривожланиши тамойили.*

Тамойил – маълум фаолиятни бажаришда таянчладиган дастлабки қондалар тизимидир. Детерминизм тамойилига кўра, психика яшаш шароити билан белгиланади ва шароит ўзгариши билан ўзгаради. Ҳайвонлар психикасининг тараққиёти табиий сараланиш билан, одам психикаси тараққиёти эса ижтимоий тараққиёт қонунлари билан белгиланади. Онг ва фаолият бирлиги тамойилига кўра, онг ва фаолият бир-бирига қарама-қарши ҳам, айнан бир нарса ҳам эмас. Улар бир бутунликни ташкил этади. Онг фаолиятни ички режасини, дастурийни ташкил этади. Бу тамойил психологларга инсон хулқ-атвори, хатти-ҳаракатлари ва фаолиятларини ўрганиш орқали хатти-ҳаракатлардан кўзланган мақсадларга, муваффақиятларга эришишни таъминловчи ички психологик механизм, яъни психикани объектив қонуниятларини очишга имкон беради.

Ҳозирги замон психология соҳалари ҳозирги кунга келиб 300 дан ортиқни ташкил қилади. Бу соҳалар ўзига хос объектга эга бўлиб, бир-биридан фарқ қилади. Шу боис фан соҳаларини ўрганиш қулай бўлиши учун тармоқларни маълум тизимга келтириш мақсадида маълум гуруҳларга таснифлаш жорий қилинган. Бу борада профессор А.В.Петровский психология фан соҳаларини қуйидагича таснифлашни илгари сурди:

- *Аниқ фаолият турларини ўрганивчи психология соҳалари.*
- *Ривожланишининг ёш хусусиятларини ўрганивчи психология соҳалари.*
- *Шахс ва жамиятга бўлган муносабатини ўрганивчи психология соҳалари.*

Аниқ фаолият турига кўра психологиянинг қуйидаги турлари мавжуд:

-медаят психологияси: инсон меҳнат фаолиятининг психологик хусусиятларини, меҳнатни илмий асосда ташкил қилишнинг психологик тамойилларини ўрганadi. Меҳнат психологиясининг бир нечта бўлимлари мавжуд; а) **муҳандислик психологияси** - инсон билан машина ўртасидаги вазифаларни тақсимлаш масалаларини ҳал қилади ва асосан операторларнинг фаолиятини ўрганadi; б) **авиация психологияси**- учишга ўрганиш жараёни ва учиш мосламаларини бошқаришда инсон фаолиятининг психологик қонуниятларини ўрганadi; в) **космик психология** - вазнсизлик ҳолати, фазовий тасаввурлар чалқашиб кетган вақтда ва организмга жуда кўп ортқича таъсирлар юкланган пайтда асаб ва руҳий зўр бериш билан боғлиқ бўлган алоҳида ҳолатлар тутилганда одам фаолиятининг хусусиятларини ўрганadi.

Педагогик психология-унинг предмети ўқувчиларга таълим-тарбия беришнинг психологик қонуниятларини ўрганиш, ўқувчилар тафаккурини тараққий топиши, интеллектуал фаолият малакалари ва усулларини ўзлаштириш жараёнини бошқариш масалаларини ўрганadi.

Ривожланишнинг ёш хусусиятларини ўрганувчи соҳалар.

А) **ёш психологияси** - инсон шахсининг психологик хусусиятлари ва биляш жараёнларининг онтогенезда ривожланишини ўрганadi. Ёш психологияси болалар психологияси, ўсмирлар психологияси, катталар психологияси, геронтопсихология каби тармоқларга бўлинади. Б) **патопсихология**- мия фаолияти бузилишлари натижасида келиб чиқадиган турли шаклдаги руҳий ривожланишдан четланишни ўрганadi.

Инсон ва жамият ўртасидаги муносабатларнинг психологик томонларини ўрганувчи психология соҳалари.

Ижтимоий психология – уюшган ва уюшмаган ижтимоий гуруҳлардаги шахсларaro ўзарo таъсир жараёнида пайдо бўладиган психологик ҳодисаларни ўрганadi. **Дифференциал психология** – шахс шаклланишининг индивидуал психологик йўналтирилганлиги каби хусусиятларни ўрганadi. **Маркетинг психологияси** – янги маҳсулотларни ишлаб чиқаришда ишлаб чиқариш корхоналари ва фирмаларни бошқаришни ва улар фаолиятини ташкил этишнинг психологик муаммоларини тадқиқ қилади.

Ҳар бир фан тараққиётининг асосий шароитларидан бири унинг маълум даражада мумкин қадар объектив, аниқ ишончли услубларга эга эканлигидир. **Метод** – услубнинг маъноси бирор нарсага бориш йўли демакдир. Умуман психологияда инсон психикасини тадқиқ қилишда методларнинг турли таснифи мавжуддир. Тадқиқот методларини илмий жиҳатдан таҳлил қилган рус психологи Б.Г.Ананьев мазкур методларни хусусиятларига қараб классификация қилган. Унга кўра:

1.Ташкилий гуруҳ методлари: қиёслаш, комплекс, лонгтьюд.

2.Эмпирик гуруҳ методлари: асосий ва ёрдамчи гуруҳ методлари қиради. Бу хусусида кейинги ўринларда батафсил тўхталиб ўтамиз.

3.Натижаларни қайта ишлаш гуруҳи методлари.

4. Шарҳлаш гуруҳи методлари: генетик ва донлаш методлари кирди.

Эмпирик методлар гуруҳи ўз навбатида иккига, яъни **асосий ва ёрдамчи** методларга бўлинади. Асосий методларга кузатиш ва **эксперимент** методлари кирса, ёрдамчи методларга суҳбат, сўровнома, тест, социометрия ва фаолият натижаларини таҳлил қилиш каби методларни киритиш мумкин.

Асосий гуруҳ методлари

Кузатиш методи – икки хил бўлиб, объектив (ташки) ва субъектив (ички) кузатиш турлари мавжуд. Инсон психикасидаги ўзгаришларни кузатиш учун қуйидагилар амалга оширилади: а) кузатишнинг мақсад, вазифаси белгиланади; б) кузатилаётган объект танланади; в) тадқиқот ўтказиш вақти режалаштирилади; г) кузатиш қанча давом этиши қатъийлаштирилади; д) кузатиш инсоннинг қайси фаолиятида (ўқиш, ўйин, меҳнат, спорт) амалга оширилиши аниқланади; е) кузатишнинг шакли (якка, гуруҳ, жамоа) танланади; ё) кузатилганларни қайд қилиб бориш воситалари (кундалик суҳбат дафтари, кузатиш варақаси, магнитофон, видеомагнитофон) тайёрлаб қўйилади. Кузатиш орқали турли ёшдаги одамларнинг диккати, хис-туйғулари, асаб тизимининг ташқи ифодалари, имо-ишоралари, сезгирлиги, хулқ-атвори, нутқ фаолияти кабилар ўрганилади. Аммо ўта мураккаб ички кечинмалар, юксак хиссиётлар, тафаккур, маънавий хотира ва ақл заковатни тадқиқ этишга бу методнинг имкони етмайди. Ташқи кузатишда баъзан тафаккур бўйича ҳам маълумотлар олиш мумкин. Иш устидаги қайфиятни, чеҳрадаги ташвиш ва изтиробни, синчковлик каби рухий ҳолатларни кузатиб, тафаккурдаги ўзгаришни аниқлаш мумкин. Бундан ташқари қўлнинг титраши, асабийлашиш, нутқнинг бузилиши ҳам инсоннинг руҳиятидаги ўзгаришлар бўйича маълумотлар беради. Психологияда ўз-ўзини кузатиш, яъни интроспекция методидан ҳам фойдаланилади, лекин бу психологиянинг илмий бўлмаган методи ҳисобланади.

Тажриба ёки эксперимент методи – ўз навбатида табиий ва лаборатория методларига ажратилади. Табиий тажриба методларининг илмий асосларини 1910 йилда рус психологи А.Ф.Лазурский томонидан ишлаб чиқилган. У кичик мактаб ёшидаги бола шахсининг шаклланишини ўрганиш мақсадида ушбу методни қўллаган. Табиий методдан ишлаб чиқариш жамоалари аъзоларининг, илмий муассасалар ходимларининг, ўқитувчилар, кексайган кишиларнинг психологик ўзгаришлари, ўзаро муносабатлари, иш қобилиятлари, мутахассисликка яроқлилиги муаммоларини ҳал қилиш жараёнида фойдаланиш назарда тутилади. Табиий шароитда инсон психикасини ўрганишдан синалгувчиларнинг ўзлари беҳабар бўлиши, таълим жараёнида берилаётган билимлар тадқиқот мақсадига мувофиқлаштирилиши, катта ёшдаги одамларга тарбиявий таъсир ўтказиш, кундалик меҳнат доирасида амалга оширилиши, завод ва фабрикада эса моддий маҳсулот ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга қаратилиши лозим. **Лаборатория (илминис) эксперименти методининг** (1879 йили В.Вунт киритган) асосий хусусияти, шундан **иборатки бунда ўрганилиши** лозим бўлган психик жараёнларнинг (масалан идрок, диққат, хотира каби)

қандай шароитда қачон юз беришини кутиб ўтирмасдан текширувчи киши (экспериментатор) синалаётган одамда шу жараёнларни махсус тарзда ишга солади. Бундан ташқари лаборатория эксперименти шароитида экспериментатор ўрганаётган ҳар бир психик жараёни ҳоҳлаган марта, яъни такрор-такрор яхшилаб синаб кўриши мумкин. Бу мураккаб психик жараёнларнинг табиатини ўрганишда катта қулайлик туғдиради. Биринчидан, инсталган психик жараёни ҳоҳлаган пайтда юзага келтириш вақтни тежаш имконини берса, иккинчидан ҳар бир психик жараёни такрор-такрор юзага келтириб, синчиклаб ўрганиш бу жараёнларнинг қонуниятларини аниқлаш имкониятини беради.

Ёрдамчи методлар

Сухбат методи билан инсон психикасини ўрганишда фойдаланилди. Унинг мақсади ва вазифаси белгиланади. Сухбатнинг объекти ва субъекти танланади, мавзу ўтказиладиган вақти аниқланади, яқка шахслар, гуруҳ ва жамоа билан ўтказиш режалаштирилади, ўрганилаётган нарса билан боғлиқ савол-жавоб тартиби тайёрланади. Сухбатнинг бош мақсади маълум бир вазият ёки муаммони ҳал қилиш жараёнида инсон психикасидаги ўзгаришларни ўрганишдир. Сухбат орқали турли ёшдаги одамларнинг тафаккури, ақл-заковати, ҳулқ-атвори, кизиқиши, билим савияси, эътиқоди, дунёқараши, иродаси тўғрисидаги маълумотлар олинади. Сухбат чоғида ўзаро изчил боғланган саволлар берилади. *Фаолият маҳсулини таҳлил қилиш методи*—инсон хотираси, тафаккури, қобилияти ва ҳаёлининг хусусиятларини аниқлаш мақсадида бу метод фаолият психологиясида кенг қўлланилади. Болалар чизган расмлар, ясаган ўйинчоқлар, моделлар, ёзган шеърларини таҳлил қилиш орқали уларнинг мантиқий хотираси, тафаккури, техник, бадний ва адабий қобилияти, ижодий ҳаёли юзасидан материалларни қўллаш мумкин. Мазкур методдан фойдаланишда махсулотни яратган шахс бевосита иштирок этмайди. Объект билан субъект ўртасида мулоқот ўрнатиш учун шахснинг психикаси тўғрисида сиртдан маълум ҳуқм, ҳулоса чиқарилади. Ижодий фаолият маҳсулларини таҳлил қилиш орқали болалар, ўқувчилар, талабалар, конструкторлар, олимлар, ҳунармандлар, ишчилар психик хусусиятлари тўғрисида маълумотлар тўплаш мумкин. Лекин инсондаги психик ўзгаришлар камол топиш ва уларнинг кечишини ифодаловчи материаллар йиғиш учун бу методнинг ўзи етмайди. Шунинг учун инсон психикасини ўрганиш мақсадида бошқа методлардан ҳам фойдаланиш маъқул. *Тест методи* – “Тест” инглизча сўз бўлиб синаш текшириш демақдир. Шахснинг ақлий ўсишсини, қобилиятини, иродавий сифатлари ва бошқа психик хусусиятларини текширишда қўлланиладиган қисқа стандарт масала, топширик тест деб аталади. Тест айниқса, одамнинг қандай қадри эгаллаши мумкинлиги, қасбга яроқлилиги ёки яроқсизлигини, истеъдодлилилар ва ақли заифларни аниқлашда кенг қўлланилади. Тест методининг қиммати тажрибанинг илмийлик даражасига текширувчининг маҳоратига ва кизиқишига, йиғилган психологик материалларнинг объективлиги ва уларни илмий таҳлил қилишга боғлиқдир. 1905 йилдан француз психологи А.Бине ва унинг шогирди А.Симон инсоннинг ақлий

Ўсиши ва истеъдод даражаларини ўлчаш имконияти борлиги ҳосилни илгари сургандан кейин психологияда тест методи қўллана бошляди. **Сўровнома методи** - психологияда кенг қўлланиладиган методлардан биридир. Унинг ёрдамида турли ёшдаги одамларнинг психологик хусусиятлари нарса ва ҳодисаларга муносабатлари ўрганилади. Сўровнома одатда 3 хил тузилишда бўлади. Уларнинг биринчиси англаган мотивларни аниқлашга мўлжалланган саволлардан тузилади. Иккинчи хилида ҳар бир саволнинг бир нечтадан тайёр жавоблари берляди. Учинчи турида сигналувчига ёзилган тўғри жавобларни баълар билан баҳолаш тавсия этиляди. Сўровномадан турли ёшдаги одамларнинг лаёқатларини, муайян соҳага қизиқишлари ва қобилиятларини, ўзига, тенгдошларига, катта ва кичикларга муносабатларини аниқлашда фойдаланиляди. **Социометрик метод**. Бу метод кичик гуруҳ аъзолари ўртасидаги бевосита эмоционал муносабатларни ўрганиш ва уларнинг даражасини ўлчашда қўлланиляди. Бунага Америкалик социолог Дж.Морено асос солган. Мазкур метод ёрдамида муайян гуруҳ аъзоларининг бир-бирлари билан муносабатини аниқлаш учун унинг қайси фаолиятда ким билан бирга қатнашлиши сўралади. Олинган маълумотлар матрица, график, схема, жадувал шаклида ифодаланади. Улардаги миктор кўрсаткичлар гуруҳдаги кишиларнинг шахслараро муносабатлари тўғрисида тасаввур ҳосил қилади. Бу маълумотлар гуруҳий муносабатларнинг ташки кўринишини аке этиради.

Танич тушунчалар:

Детерминизм, дифференциал психология, ёш психологияси, интервью, интроспектив метод, кузатиш, лаборатория тажрибаси, долитюд тадқиқот, метод, меҳнат психологияси, моделлаштириш, муҳандислик психологияси, суҳбат, табийий эксперимент, тест, эксперимент тажриба.

Назорат саволлари:

1. Ҳозирги замон психологияси фанининг тамойилларини санап?
2. Детерминизм тамойилининг моҳиятини изоҳланг?
3. Ҳозирги замон психологиясининг тузилиши тармоқлари хусусида фикр юритинг?
4. Ҳозирги замон психологиясининг тадқиқот методларини кўрсатинг?
5. Психологиянинг фанлар тизимида тутган ўрнини қандай изоҳлайсиз?
6. А.В.Петровский бўйича психология соҳаларини таснифий келтиринг?

Мустақил ишлаш учун тавсия этиляётган мавзулар:

1. Ҳозирги замон психологияси фанининг тамойиллари.
2. Ҳозирги замон психологиясининг тузилиши.
3. Ҳозирги замон психологиясининг тадқиқот методлари.
4. Психологиянинг фанлар тизимида тутган ўрин.
5. Метод ва методология тушунчаларининг моҳияти

Адабиётлар рўйхати

1. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
2. Давлетшин М.Г. Умумий психология Т-2002
3. Джемс В. Психология.- М., 1991

4. Каримова В.М. Психология Т-2002 й
5. Маклаков А.Г. Общая психология М.; "Питер" 2003
6. Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
7. Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
8. Психология қисқача изоҳли лугат Т-1998й
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
10. Тургунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
11. Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
12. Ғозиев Э.Э Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

3-МАЪРУЗА ПСИХИКА ВА ОНГНИНГ ТАРАҚҚИЁТИ

Режа:

1. Психиканинг филогенетик тараққиди

2. Ҳайвонларнинг инстинктлари

3. Ҳайвонларнинг кўникмалари

4. Инсон онгининг ривожланиши

Жонсиз табиатда ҳаракат жисм ёки моддаларнинг ўзаро механик, физик ва кимёвий муносабатлари тарзида намоён бўлиши мумкин. Воқеликдаги таъсирни акс этиш қобиляти-материянинг умумий хусусиятидир. Лекин оламда тирик ва ўлик табиатни акс этиши турличадир. Тирик материянинг ташқаридан таъсир этаётган моддалар алмашинувига жавоб бериши таъсирланувчанлик деб аталади. Оддий таъсирланувчанлик барча ўсимликларга хос. Эволюция жараёнида организмлар ташқи муҳит билан муносабатларининг умумий турини ўзгариши натижасида таъсирланувчанликнинг сифат жиҳатидан янги босқичга ўтиши сезувчанликни юзага келишига сабаб бўлади. А.Н.Леонтьевнинг фарзига асосан сезувчанлик «генетик шундай таъсирланувчанлик-ки ташқи муҳит таъсирига организмни йўналтиради ва бунинг натижасида организм ташқи муҳитида сигнал вазифасини бажаради.

Ҳайвонлар эволюцияси жараёнидаги психиканинг сифат ўзгаришларини А.Н.Леонтьев ўзи ифодалаган психик ривожланиш босқичларига асос қилиб олди. 1.Элементар (соғда) сенсор психика босқичи - А.Н.Леонтьев таърифича, ташқи муҳит объектнинг у ёки бу сифатига қараб жавоб бераверади. Бу оддий сезиш босқичидир. К.Э.Фабри фикрича, оддий сенсор психиканинг икки-паст ва юқори даражасига ажратилади. Кўпгина бир ҳужайралилар ҳамда айрим кўп ҳужайралиларда психик ривожланишнинг паст даражаси кузатилади. Бунда психик фаолликнинг оддий турлари намоён бўлади. Элементар психиканинг юқори босқичида кўп ҳужайрали умуртқасизларда намоён бўлади. Бу ҳайвонот эволюциясининг зарур давридир. Нерв тизими диффуз, тўрсимон ганглиоз ёки занжирсимон бўлиб, улар алоҳида предметларнинг сифатларининггина акс эта оладилар. Ҳайвонлар учун ушбу босқичда предмет олами мавжуд бўлмайди, улар объектни идрок эта олмайдилар. Улар психик акс эттириши оддий сезги тарзида бўлади. 2.Перцептив босқич бўлиб, у ташқи, объектив воқеликни яхлит акс этиши билан характерланиб, алоҳида оддий сезиш тури эмас. К.Э.Фабрининг фикрича, перцептив психикани ҳам икки даражаси мавжуд. Паст даражага юқори даражали умуртқасизлар қиради. Перцептив психиканинг қуйи босқичида мавжуд бўлган ҳайвонлар учун ижобий таъсир этувчиларни фаол излаш хусусияти ҳосидир. Предметни идрок этиш-перцептив психиканинг юқори даражасидир. Ушбу даража ривожланган нерв тизимига эга умуртқалиларга ҳосидир. 3.Интеллектуал босқич - юқсак даражада ривожланган нерв тизимига эга бўлганлар, яъни одамсимон маймунларга ҳосидир.

Инстинктлар – ҳайвоннинг табиий эҳтиёжларини қондириш учун қиладиган мураккаб туғма ҳаракатларидир. Қушлар жуда усталлик билан инясар эканлар, материал танлаш ва инни пишиқ қилиб қуриш йўлида хилма-хил ҳаракатларни бажарадилар. Ҳайвонларнинг инстинктлари турли хил кўринишда намоён бўлади. **Овқатланиш инстинкти** – ҳайвонларнинг ўзи ва боласи учун овқат қидириб топиш, овқат ғамлаш ҳаракатларидир. **Ҳимояланиш инстинкти** – ҳайвон ўз ҳаётиини ва омонлигини сақлаш ҳаракатларида ифодаланиб, у икки кўринишда содир бўлади. Биринчиси душманга ҳужум қилиш, иккинчиси ўзини ҳимоя қилишдир. **Насл қолдириш инстинкти** – бу ота-оналик инстинкти сифатида кўриниб, насл – авлод учун ғамхўрлик қилиш, уни маълум вақтгача овқат билан таъмин этиш, хавф-хатардан сақлаш ўз болаларини парвариш қилиш туғма маҳоратига эга бўлиб, ўз наслининг келажаги ҳақида ғамхўрлик қиладн. **Тўда бўлиб яшаш инстинкти** – бу инстинкт ҳайвонларнинг турли усуллар билан ўзаро алоқа қилишида хилма-хил шаклда биргалашиб, тўдалашиб, пода бўлиб, гала бўлиб яшашларида зохир бўлади. Бу тўдаланиш баъзи ҳайвонларда доимий характерга эга бўлса (чунончи, чумолилар, асаларилар), баъзилари эса ўзига ўхшаш ҳайвонлар билан вақти-вақти билан биргалашиб яшайди асосан йиртқич ҳайвонлар масалан, қоплон энг кучли ва маймун учун энг кўрқинчли йиртқич ҳисобланади.

Тараққиётнинг юқори босқичидаги ҳайвонларда ҳаракатнинг инстинктив шаклари билан бир қаторда, хатти-ҳаракатнинг индивидуал ўзгарувчан шакллари – кўникма ва интеллектуал ҳаракатлар ҳам мавжуд. **Кўникма** – бу ҳайвонларда шартли боғланишлар асосида юзага келувчи ва автоматик равишда содир бўлувчи ҳаракатлардир, яъни бирор фаолиятни такрорланиб туриши натижасида аста-секин ҳосил қилинган хатти-ҳаракатлардир. Нерв тизимининг ривожланиши жиҳатидан ҳайвон қанчалик юқори ўринни эгаласа, у ўзида шунчалик мураккаб кўникмаларини ҳосил қила олади. Инстинктларга қараганда, кўникма хатти-ҳаракатларнинг анча ўзгарувчан шакли ҳисобланади. Ҳайвонларнинг кўникмалари, ота-оналаридан “ўрганиш” йўли билан ҳам ҳосил бўлади.

Ҳайвон ва одам тафаккурининг бир-биридан фарқ қилиши улар тили ўртасидаги фарққа боғлиқдир. Инсон абстракт тафаккурга, ҳайвон эса амалий тафаккурга эга. Одам заруриятга мос равишда онгли суратда иш кўриш қобилиятига эга. **Қурол ясаш ва уни асраш қобилиятига эгаллик** одам психикаси билан ҳайвон психикасининг бир-биридан ажратувчи иккинчи муҳим фарқ ҳисобланади. Конкрет вазиятдан ташқарида ҳайвон ҳеч вақт қуролни бошқа нарсалардан фарқлаб, қурол сифатида ажратмайди ва уни кейинчалик фойдаланиш учун сақлаб қўймайди. Аниқ вазиятда қурол ўз ролини ўтаб бўлгач, шу заҳотиёқ, ҳайвон учун қуроллик сифатини йўқотади. Одам илгаридан ўйлаб қўйилган режа билан қурол ясади, қуролдан тегишли мақсадларда фойдаланади ҳамда уни сақлаб қўяди. Одам нисбатан доимий буюмлар оламида яшайди. Одам қуролдан фойдаланиш тажрибасини бошқалардан ўрганади ва ўзи бу тажрибани бошқаларга ўргатади. Одам психик фаолиятининг ҳайвонлар психикасидаги учинчи фарқи шуки, **инсон**

Ўздан кейинги авлодларга ижтимоий тажриба қолдиради. Одам билан ҳайвон ўртасидаги тўртинчи ғоят муҳим фарқ ҳиссиёт ўртасидаги фарқдир. Ривожланиш шароитларининг турлича бўлиши одам психикасининг ҳайвон психикасидан ажратувчи муҳим фарқлардан ҳисобланади. Агар одам инсоният тажрибасини ўзлаштирмас экан, ўзига ўхшаган одамлар билан муносабатга киришмас экан, шахс сифатида таркиб топмайди. Инсон оғинининг ривожланишига асосий омил меҳнат фаолияти, яъни одамларнинг биргаликда қурол ясаш ва ундан фойдаланиш фаолиятлари бўлган.

Таянч тушунчалар:

Инстинкт, онтогенез, сесканувчанлик, филогенез, кўзгатувчанлик, кўзгалувчанлик, кўникма, малака, ҳиссиёт, сенсор босқич, перцептив босқич, интеллектуал босқич.

Назорат саволлари:

1. Психиканинг филогенетик тараққиёти нималар билан белгиланади?
2. Ҳайвонларнинг ҳатти-ҳаракат типларига нималар қиради?
3. Сенсор босқич ва унинг характерли хусусиятини кўрсатинг?
4. Перцептив босқич ва унинг характерли хусусиятини кўрсатинг?
5. Интеллектуал босқич ва унинг характерли хусусиятини кўрсатинг?
6. Психиканинг муҳит ва аъзолар тузилишига боғлиқлигини изоҳланг?

Мустақил ишлаш учун тавсия этилаётган мавзулари:

1. Психиканинг филогенетик тараққиёти.
2. Сесканувчанлик ва сезувчанлик тушунчаларининг ўзаро муносабати
3. Ҳайвонларнинг ҳатти-ҳаракат типлари.
5. Сенсор босқич ва унинг характерли хусусияти.
6. Перцептив босқич ва унинг характерли хусусияти.
7. Интеллектуал босқич ва унинг характерли хусусияти.

Адабиётлар рўйхати

1. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
2. Давлетшин М.Г. Умумий психология Т-2002
3. Джемс В. Психология.- М., 1991
4. Каримова В.М. Психология Т-2002 й
5. Маклаков А.Г. Общая психология М.; «Питер» 2003
6. Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
7. Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
8. Психология қисқача изоҳли лугат Т-1998й
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
10. Турғунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
11. Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
12. Ғозиев Э.Э. Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

4-МАЪРУЗА ФАОЛИЯТ

Режа:

1. Фаолият ҳақида тушунча

2. Фаолиятнинг интериоризацияси ва экстериоризацияси.

3. Фаолиятнинг таркиби

4. Фаолиятнинг асосий турлари

Одам табиати жиҳатидан фаол мавжудотдир. У маълум фаолиятда бўлмасдан яшай олмайди. Инсон фаолиятининг тури жуда кўп бўлиб, улардан энг муҳими ижтимоий қийматга эга бўлган ишлаб чиқариш меҳнатдир. Одам ҳар доим жамоада бўлиб меҳнат қилади ва меҳнат натижаларини ҳам жамоа турмуш тарзини ўзлаштиради. Ҳар бир тирик организмнинг фаоллиги унинг эҳтиёжларини қондирилишига қаратилган бўлади. Англаб бўлмайдиган ва англаб бўладиган табиий ёки, маданий, ёки маънавий, шахсий ёки ижтимоий-шахсий эҳтиёжлар одамда ҳар турли фаоллик туғдиради. Маълумки, инсон фаолияти жараёнида маълум бир маҳсулотни яратади ва ундан ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланади. Айнан фаолиятда эришилаётган муваффақиятини таъминловчи бир қатор омиллар мавжуд. Агар ҳайвонларни хатти-ҳаракатлари бевосита теварак-атрофдаги муҳит билан белгиланса, одамнинг фаоллиги эса илк ёшлик давридан бошлаб, бутун инсониятнинг тажрибаси ва жамият талаби билан бошқарилади. Шу боис “фаолият”, “фаоллик”, “хатти-ҳаракат” тушунчаларининг мазмун моҳиятини англаб олиш лозим. Шунга кўра, адабиётларда мазкур тушунчаларга берилган таърифларга асосий эътиборни қаратиш лозим. **Фаолият**-англанган мақсад билан бошқариладиган ички (психик) ва ташқи (жисмоний) ҳаракатлар йиғиндисига айтилади. Инсон фаоллигининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, фаолиятнинг мазмуни ана шу фаолиятни юзага келтирган эҳтиёжнинг бир ўзи билан белгиланмайди. Агар эҳтиёж фаолиятга мотив сифатида мадад бериб, уни рағбатлантириб турса фаолиятнинг шакли ва мазмуни ижтимоий шароитлар, ижтимоий талаблар ҳамда тажрибалар билан белгиланади. Одамни ишлашга мажбур қилувчи мотив унинг овқатланиш эҳтиёжи бўлиши мумкин. Бирок одам, масалан, дастгоҳни очлик эҳтиёжини қондириш учун бошқармайди. Инсон фаолиятининг мазмуни жамият талаб қиладиган бирон маҳсулотни тайёрлаш мақсади билан белгиланади. Фаоллик манбаи бўлган фаолият яхши англаб олинган мақсад билан белгиланади.

Ташқи реал ишдан ички идеал ишга мана шундай ўтиш жараёнини **интероризация** деб юритилади (ички ишга айланади). Инсон психикаси интериоризацияси туфайли айни чоғда кўз ўнгида йўқ бўлган нарсаларнинг образлари билан ишлай билиш қобилиятига эга. Интериоризация муаммоси рус олимлари Л.С.Виготский, А.Н.Леоньев, П.Я.Гальперин ва уларнинг шогирдлари томонидан турли жабҳаларда тадқиқ қилинган. Интериоризация орқали инсон психикаси муайян вақт оралиғида унинг идрок майдонида йўқ нарсаларнинг тимсоли (образи) дан фойдаланиш қурбига эга бўлади. Шу нарса маълумки бундай ўзгаришларнинг муҳим қуроли бўлиб, сўз ўзгариши

воситаси сифатида нуткий фаолият хизмат килади. Шунинг учун сўзларни тўғри ишлатишга одатланиш факулудда буюмларнинг муҳим хусусиятлари хақида ахборотдан фойдаланишнинг усулларини ўзлаштириш демакдир. Инсон ақлий тараққиётида интериоризациянинг аҳамияти каттадир. Маълумки, одамнинг ички дунёси пайдо бўлгандан сўнг ҳар бир нарсани, ҳар бир ҳаракатни олдидан ичида ўйлаб сўнгра амалга оширади. Олдин ичида ўйлаб, сўнгра бевосита ташки муносабатга ўтиши фаолиятнинг экстериоризацияси деб юритилади. Шунинг учун шахс фаолиятининг жисмоний (ташки) ва психик (нчки) тузилмалари бир-бири билан уйғунлашганлиги кўзга ташланади. Инсон фаолиятининг ташки жабҳаси унинг атроф-муҳитга таъсир кўрсатишга мўлжалланган савъ – ҳаракатлар ички психик жиҳатига боғлиқ бўлиб, уларни мотивлаштиради, билишга ундайди ва бошқаради. Шунингдек ташки жабҳа ўз навбатида а) психик фаолият буюмлар ва жараёнлар хусусиятини ўзида намоён қилади; б) уларнинг мақсадга мувофиқ тарзда қайта ўзгартирилишини амалга оширади; в) психик андозалар ўхшашлигини, натижалар ва ҳаракатларнинг кутилмаларига мувофиқлигини кўрсатади; г) уларни узлуксиз равишда йўналтириб ва назорат қилиб туради. Шунга мувофиқ равишда ташки яққол фаолиятини ҳам ички (психик) фаолиятнинг экстериоризациялашувга айланиши деб баҳолаш мақсадга мувофиқ.

Фаолият бир томондан, шахснинг ривожланиши ва сифатларининг намоён бўлиш шаронти, иккинчидан, шу фаолият субъекти бўлган шахснинг тараққиёт даражасига боғлиқдир. Барча фаолият турлари таркибида учта таркибий қисми: мақсад–мотив–ҳаракатни ажратиш мумкин. Мақсад – инсон фаолияти сўнги натижасининг образи сифатида намоён бўлади ва эҳтиёжларини амалга оширилишидир. Мотив – кишини фаолиятга ундайди ва унга мазмун бахш этади. Иш–ҳаракат галдаги битта оддий вазифани бажаришга қаратилган, нисбатан тугалланган фаолиятнинг таркиби. Фаолиятга қаратилган мақсад озми–кўпми узоқ ёки яқин бўлиши мумкин. Шунинг учун бу мақсадга эришиш одам томонидан ана шу мақсад сари ҳаракат қилиш давомида унинг олдида туғиладиган қатор жузъий мақсадларни изчиллик билан ҳосил қилишдан иборат бўлади.

Малака фаолият таркибида ўзига хос ўрин тутаети. Малака деб машқ қилиш жараёнида иш ҳаракатлар бажарилишининг автоматлашган усулларига айтилади. Малака иш унумдорлигининг ортишига, вақтни тежашга, ақлий фаолиятни бир мунча муҳимроқ нарсаларга сафарбар қилишга имкон беради. Малака қуйидагича ҳосил қилинади: а) меҳнат ҳаракатлари, уларни эгаллаб олишнинг зарур эканлиги ва аҳамиятини англаш; б) ҳаракат намунасини эсда олиб қолиш; в) малака намуналарини кўп марта бажариш, машқ қилиш;

г) изчиллик билан олиб бориладиган машқ натижасида ҳаракатлар тезлашади, хатолар камайтиди; д) малака ҳаракатларни автоматлаштириш билан шаклланади. Айрим ортиқча ҳаракат элементлари тушиб қолади.

Бирор фаолиятни амалга ошириш учун мавжуд билимлардан ва малакалардан фойдалана олиш кўникма дейлади.

Малака турли йўллар билан кўрсатиш, тушунтириш, кўрсатиш ва тушунтиришни кўшиб олиб бориш орқали ҳосил қилиниши мумкин. Ҳар бир кўникма ва малака одамнинг ўз тажрибасида аввал эгаллаб олган малакалари асосида юзага келади ва амал қилади. Малака, кўникмаларнинг айримлари кишининг кўникма ҳосил қилишига ва малакали ишлашига ёрдам беради, бошқа бирлари ҳалакит беради, учинчилари, янги кўникмаларни ўзгартириб боради. Бу ҳодиса психологияда малакаларнинг ўзаро таъсири дейилади. Аввал ҳосил қилинган малакаларнинг янги малакаларга ижобий таъсири малакаларнинг кўчиши ёки **малакалар индукцияси** деб аталади. Масалан, математика дарсида ҳосил бўлган кўникмани, физикада қўллаш мумкин. Фаолиятнинг яна бир қисми одат бўлиб, кўникма малакалардан ҳеч қандай самара ёки натижага эга эмаслиги билан ажралиб туради. Одатда одам томонидан беихтиёр, онгсиз тарзда муайян мақсадга йўналтирилмаган ҳолда амалга оширилади. Баъзи ҳолларда одатлар шахс томонидан назорат қилиниши мумкин, лекин ҳар доим ҳам ақлли ва керакли ҳаракатлар бўлмаслиги мумкин.

Одамларнинг фаолияти онгли фаоллик сифатида инсон онгининг таркиб топиши ва тараққиёти билан боғлиқ ҳолда таркиб топади ва ривожланади. Инсон фаолиятида тараққиётнинг асоси ҳамда онг мазмунининг манбаи бўлиб хизмат қилади. **Ўйин.** Бола бир ёшга тўлгандан бошлабқ унда фаолиятнинг содда шакллари эгаллаш учун шарт-шароитлар юзага кела бошлайди. Бундай шарт-шароитлардан биринчиси ўйиндир. Ўйин фаолиятини ҳайвон болаларида ҳам учратиш мумкин. Ҳайвонларнинг ёш болаларида қузатиладиган ўйин фаолиятига ҳар хил нарсалар билан шуғулланиш, ёлғондакам уришишлар, югуришни ва шу қабиларни киритиш мумкин. Болаларда ҳам ўйин уларнинг фаолиятларини, фаолликларини амалга ошириш шаклидир. Соф ҳолдаги ўйин фаолиятини юзага келтирадиган сабаб эҳтиёж бўлса, унинг манбаи тақлид ва тажрибадир. Болалар нарсалар билан ролли қондали, ҳаракатли, дидактик мазмунли ўйинларни ўйнайдилар.

Таълим фаолияти ўйин фаолиятининг пировардида юзага келади. Бу фаолиятнинг мақсади маълум ахборотларни, билимларни, ҳаракатлар ва амалларни ўзлаштиришдан иборатдир. Одамнинг ўз мақсадига кўра, батамом ўрганиш ва ўзлаштиришдан иборат бўлган мана шундай махсус фаолияти **таълим фаолияти** дейилади. Психологик жиҳатдан олганда, таълим фаолияти ўз ичига қуйидаги жараёнларни олади: маълум бир назария ва амалий фаолият турини муваффақиятли амалга ошириш учун объектив оламнинг энг муҳим хусусиятларига доир ахборотларни ўзлаштириш. Бу жараённинг махсусоти билимлардир.

Меҳнат фаолияти – маълум ижтимоий фойдали, моддий ёки маданий, маънавий маҳсулот ишлаб чиқаришга қаратилган фаолиятдан иборат. Кишиларнинг меҳнати маълум мақсадга қаратилган ҳар доим ижтимоий табиатга эга бўлади. Меҳнат фаолиятининг мақсади кишиларнинг истеъмоли қилинадиган нарсаларни, яъни нон, машиналар, турли ишлаб чиқариш маҳсулотларини тайёрлаш, яъни кийим-кечак озик-овқат ва бошқа шу каби

нарсаларни ишлаб чиқаришга қаратилган бўлиши мумкин. Меҳнат фаолияти ўз моҳияти жиҳатдан ҳам ижтимоийдир. Меҳнат тақсимооти ҳам ижтимоийдир.

Таянч тушунчалар:

Етакчи фаолият, интериоризация, кўникма, малакалар интерференцияси, меҳнат, фаолият, фаоллик, экстериоризация, ўйин, ўқиш, ҳаракат.

Назорат саволлари:

1. Фаолият тушунчасининг моҳиятини изоҳланг?
2. Фаолиятнинг тузилиши хусусида нималарни биласиз?
3. Фаолиятнинг интероризацияси ва экстроризацияси тушунчасининг моҳиятини изоҳланг?
4. Фаолиятнинг ўзлаштирилиши ва малакаларни эгаллашни моҳияти нималар билан белгиланади?
5. Фаолиятнинг асосий турларини кўрсатинг?

Мустақил ишлаш учун тавсия этилган маъзулар

1. Фаолият ҳақида тушунча.
2. Фаолиятнинг тузилиши.
3. Фаолиятнинг ўзлаштирилиши ва малакаларни эгаллаш.
4. Фаолиятнинг асосий турлари.
5. Кўникма ва малака тушунчаларининг мазмуни.
6. Одат тушунчасининг мазмуни.
7. Фаолиятни ўзлаштириш боскичлари.

Адабиётлар рўйхати

1. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
2. Давлетшин М.Г. Умумий психология Т-2002
3. Джемс В. Психология.- М., 1991
4. Каримова В.М. Психология Т-2002 й
5. Маклаков А.Г. Общая психология М.; "Питер" 2003
6. Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
7. Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
8. Психология қисқача изоҳли лугат Т-1998й
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
10. Турғунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
11. Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
12. Ғозиев Э.Э Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

5-МАЪРУЗА МУЛОҚОТ

Режа:

1. *Мулоқот ҳақида тушунча*

2. *Мулоқотнинг коммуникатив томони*

3. *Мулоқот кишилар ўртасидаги ўзаро таъсир этиши*

4. *Мулоқот кишиларнинг бир-бирини тушуниши*

Мулоқот инсон ҳаёти ва фаолиятининг муҳим шартидир. Айнан мулоқот ёрдамида инсонлар табиатини ўзлаштириш ва ўз индивидуал эҳтиёжларини қондириш учун биргаликда ҳаракат қилиш имкониятига эга бўладилар. Мулоқот жараёнида инсон хулқ-атворининг муайян образ ва моделлари шаклланиб, кейинчалик улар инсоннинг ичига киради. Шахснинг тафаккури, олами ва ўзининг образини таҳлил қилиш ҳамда баҳолаш қобилияти мулоқот жараёнида шаклланади. Мулоқот тушунчасини коммуникация тушунчасидан фарқлаш лозим. **Коммуникация**-тирик ва ўлик табиатдаги тизимлар ўртасида ахборот алмашинувини англатади. Ҳайвонлар ўртасидаги сигналлар алмашинуви, инсоннинг техник воситалар билан алоқа қилиши, буларнинг барчаси коммуникацияга мисол бўлади. Мулоқот фақат инсонлар ўртасида амалга оширилиши мумкин. Мулоқотнинг инсон ҳаётидаги аҳамияти беқиёсдир. Инсон боласи айнан бошқалар билан мулоқотда, муносабатда бўлиш жараёнида шахсга айланиб боради. Мулоқот орқали инсон ижтимоий тажриба ва маданиятни эгаллаб боради. Янги туғилган инсон бошқалар билан мулоқотда бўлиш имкониятидан маҳрум бўлса, у ҳеч қачон шахсга айлана олмайди, яъни у ўз психик таракқиёти бўйича орқада қолиб кетади. Зеро, инсон психик таракқиёти мулоқотдан бошланади.

Коммуникатив жараёнда қўлланиладиган бир неча белгилар тизими мавжуд. Улар вербал коммуникация (нутқ орқали) ва новербал (нутқ билан боғлиқ бўлмайдиган белгилар орқали) коммуникациядир. **Вербал коммуникация** – инсон нутқи белгилар тизими сифатида қўлланилади. Нутқ – инсон томонидан қўлланиладиган товуш сигналлари ёки ёзма белгилардан иборат бўлиб, улар орқали мулоқотдан олинган маълумот қайта ишланади, сақланади ва узатилади. У жараён тил орқали амалга оширилади. Тил сўз белгилари тизими бўлиб, у мулоқот жараёнида психик фаолият маҳсули бўлиб юзага келади.

Тил муомала воситасидир. **Тил** муомалага киришувчилар ўртасидаги коммуникацияни таъминлайди, чунки уни ахборот берувчи ҳам, уни қабул қилувчи ҳам бирдай тушунади. Бошқа кишига ахборот берувчи (коммуникатор) ва уни қабул қилувчи (реципиент) мулоқот жараёнида бир хил тилдан фойдаланиши керак, акс ҳолда бир-бирини тўғри тушунолмайди. Ахборот алмашиш муомала қатнашувчиларига тушунарли белги ва мазмунга эга бўлиши керак. Тил сўз белгилари йиғиндисидан иборатдир. Сўзнинг маъноси унинг мазмуний томонидир.

НOVERбал коммуникацияга белгиларнинг оптик-кинетик тизими кириб, уларга жестлар (қўл ҳаракатлари), мимика (юз ҳаракатлари) ва пантомимика (қўл, оёқ, тана ҳаракатлари) киради. **Жестлар** – инсоннинг қўл ҳаракатлари

бўлиб, у орқали инсоннинг ички ҳолати, бирор бир объектга муносабати ва ташқи оламга йўналганлиги ифодаланadi. **Мимика** – инсон юз ҳаракатларининг бир қисми бўлиб, у орқали инсоннинг **уйлари**, хатти-ҳаракатлари, тасавурлари, хотирлаши, таажжуби ва ҳоказоларда намоён бўлади. **Пантомимика** – инсон танаси ёки унинг қисмлари ёрдамида ифодаланadиган ҳаракатлар тизимидир.

Кишилар мулоқотга киришар экан, савол бериш, буйруқ, илтимос қилиш, бирор нарсани тушунтириш билан бирга ўз олдига бошқаларга таъсир этиш, шу нарсани уларга тушунтириш мақсадини қўяди. **Мулоқотнинг интерактив томони** деганда, биргаликдаги фаолиятни ташкил этиш ва амалга оширишда мулоқот иштирокчиларининг бир-бирига таъсир ўтказиши тушунилади. Коммуникация орқали одамлар биргаликдаги фаолиятни ташкил этадилар. Умумий фаолиятда иштирок этар экан, одамлар бир-бирларига таъсир кўрсатади. Шунинг учун ўзаро таъсир биргаликдаги фаолиятнинг ташкил этилиши сифатида тушунилади. Рақобатга асосланган ўзаро таъсир – коммуникатив жараён иштирокчиларининг шахсий ёки гуруҳий мақсадларга эришиш учун ўзаро кураш шароитида бир-бирига таъсир кўрсатишдан иборат. Бундай ўзаро таъсирда томонларнинг шахсий фаоллиги одатда юқори бўлади. Шундай бўлса-да у кооперация билан маълум даражада боғлиқдир. Чунки рақобат давомида ҳам муайян қондалар ўрнатилиши талаб этилади. Акс ҳолда ўзаро кураш урушга айланиб кетиши мумкин. Рақобатнинг энг ёрқин шакли низодир. **Низо** – мулоқот иштирокчиларининг ҳар бири муҳим бўлган муаммони ҳал этиш вақтида улар ўртасида вужудга келган қарама-қаршилик ва курашнинг кескин кучайиб кетиш жараёнидир.

Биргаликдаги фаолиятнинг муваффақиятли рўй бериши кўп жиҳатдан коммуникатив жараён иштирокчилари бир-бирини қандай идрок этаётганини, ҳар бир иштирокчида бошқа иштирокчи ҳақида қандай тасавурлар шаклланаётганлигига боғлиқ. Бу эса мулоқотнинг перцептив томонини ўрганиш заруратини вужудга келтиради. Кишиларнинг бир-бирини идрок этиш жараёни мулоқотнинг ажралмас қисми бўлиб, у мулоқотнинг перцептив томонини ташкил этади. **Идентификация** (лотинча тенглаштириш) – у кишига тенглаштириш, бараварлаш маъносини англатиб, инсоннинг ўзини ҳаёлан суҳбатдоши ўрнига қўйиш орқали унинг фикрлари ва тасавурларини тушунишга интилиши. **Рефлексия** (лотинча акс эттириш) – инсоннинг суҳбатдоши томонидан қандай идрок этилаётгани ва тушунилаётганини англашга интилиши. Кишини киши томонидан идрок қилинишини иккиланган ойнадаги акс эттиришга ўхшатиш мумкин. **Стереотипизация** – грекча ўзгаришсиз, такрорланиш деган маънони билдириб, инсоннинг суҳбатдошини тушунишга интилиши йўлида муайян шаблондан фойдаланиши. Стереотипизация маълум ёки тахминан маълум бўлган воқеаларни тиклаш, нисбат бериш йўли билан хулқ нормаларини таснифлаш ва уларнинг сабабларини изоҳлаш демакдир. **Эмпатия** – инсоннинг ўзини ҳаёлан суҳбатдоши ўрнига қўйиш орқали унинг кечинмалари

ва хиссиётларини тушунишга интилиши. Бунда инсоннинг эмоционал муаммоларига ёндашиши тушунилади.

Таянч тушунчалар:

Вербал, идентификация, ички нутқ, коммуникация, монологик нутқ, мулоқот, визо, нутқ, пантомимика, рефлексия, эмпатия.

Назорат саволлари:

- 1.Мулоқот тушунчасининг моҳиятини изоҳланг?
- 2.Мулоқот турларининг моҳиятининг изоҳланг?
- 3.Мулоқот вазифалари нималардан иборатлигининг кўрсатинг?
- 4.Мулоқотнинг вербал воситаларига нималар киради?
- 5.Мулоқотнинг иовербал воситаларига нималар киради?

Мустақил ишлаш учун тавсия этилаётган мавзулар

- 1.Мулоқот хақида тушунча.
- 2.Мулоқот турлари ва вазифалари.
- 3.Мулоқот шахслараро ўзаро таъсир этиш.
- 4.Мулоқот инсонларнинг бир-бирини тушуниши.
- 5.Идентификация тушунчаларининг мазмуни.
- 6.Рефлексия тушунчаларининг мазмуни.
- 7.Стеротипизация тушунчаларининг мазмуни.

Адабиётлар рўйхати

- 1.Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
- 2.Давлетшин М.Г Умумий психология Т-2002
- 3.Джемс В. Психология.- М., 1991
- 4.Каримова В.М. Психология Т-2002 й
- 5.Маклаков А.Г Общая психология М.; “Питер” 2003
- 6.Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10.Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
- 7.Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
- 8.Психология қисқача изоҳли лугат Т-1998й
- 9.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
- 10.Турғунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
- 11.Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
- 12.Ғозиев Э.Э Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

6-МАЪРУЗА ШАХС Режа:

1. Шахс ҳақида тушунча

2. “Эндоспсихика” ва “экзоспсихика” ҳақида тушунча

3. Шахснинг фаоллиги

4. Шахснинг малака ва одатлари

Шахс тушунчаси кенг ва кўп қирралидир. Мисалинг қила олиш кўникмасининг мавжудлиги, инсонлар билан биргаликда фаолнинг муносабатни амалга ошираётган киши аста – секин шахсга айланиб боради. Бевосита моддий дунёни, жамиятни ва хусусан ўзини ўрганиш ва фаол тарзда қайта ўзгартириш жараёнининг субъектга айланмоқда. Шу ўринда ҳақли бир савол туғилади, яъни шахс, индивид, индивидуаллик тушунчасининг ўзаро боғлиқлик жиҳатлари мавжудми? Бунинг учун мажмур тушунчаларнинг мазмунини таҳлил қилиш самарали ҳисобланади. Шунинг учун ҳам дастлаб индивид тушунчасининг мазмунига тўхталыш лозим. “Индивид” тушунчасыда кишининг насл-насаби ҳам мужассамлашгандир. Янги туғилган чакалокни, катта ёшдаги одамни ҳам, мутафаккирни ҳам, ақли заиф овсарни ҳам, ёввойлик босқичидаги қабиланинг вақилини ҳам, маданиятли мамлакатда яшаётган юксак билимли кишини ҳам индивид деб ҳисоблаш лозим. Шунингдек, катта ёшдаги рухий соғлом одамлар ҳам, чакалок ҳам, нутқи йўқ, оддий малакалари ўзлаштира олмайдиган ақли заифлар ҳам индивидлар деб аталади. Шахс деб муайян жамиятда яшовчи фаолнинг бирор тури билан шугулланувчи, кишилар билан нормал тил орқали муносабатга киришувчи онгли индивидга айтылади. Индивид сифатида дунёга келган одам ижтимоий муҳит таъсирида кейинчалик шахсга айланади, шунинг учун бу жараён ижтимоий-тарихий хусусиятга эгадир. Дунёга келаётган чакалоқнинг гавада тузилиши унда тик юриш учун имкониятнинг мавжудлигини такозо этса, миёсининг тузилиши ақл-қушининг ривожланиши учун имконият туғдиради, қўлларининг шакли шамойили меҳнат қуролларидан фойдаланиш истиқболларининг мавжудлигини кўрсатади. Юқорда айтилганларнинг барчасида чакалоқнинг инсон зотига мансублиги таъкидланади ва бу факт индивид тушунчасыда қайл этилади. Шахснинг энг муҳим хусусиятга жиҳатларидан бири – бу унинг индивидуаллигидир. Индивидуаллик деганда инсоннинг шахсий психологик хусусиятларининг бетақрор бирлигаси тушунилади. Индивидуаллик кишининг ўзига ҳослигини, унинг бошқа одамлардан фарқини ақс эттирувчи психологик функциялар бирлигасидир. Индивидуаллик таркибига характер, темперамент, психик жараёнлар, ҳолатлар, ҳодисалар, ҳуқуқон хусусиятлар йиғинадиси, ирода, фаолнинг мотивлари, инсон маслағи, дунёдорши, иқтидор, ҳар хил шаклдаги реакциялар, қобилиятлари ва шу қабилар қиради.

Ҳозирги замон ҳақон психологиясыда биологик (табиий) ва ижтимоий омилларнинг воқеликка таъсири остида шаклланиган инсон инисида исхита муҳим қисм бўлганлигини таъкидловчи инсонни юксак миёсини эгаллаб

турибди. Мазкур назарияга биноан “ички психик” (“эндопсихик” – юнонча эндо ички деган маънони билдиради) деган гоёни илғари сурдилар. Унинг талқинига кўра, “эндопсихика” шахсининг психик тузилишининг ички қисмлари сифатида психик элементлар ва функцияларнинг ўзаро боғлиқлигини акс эттиради. Унинг негизида инсоннинг нерв-психологик тузилиши билан “эндопсихика” айнан бир нарса деган тушунча тасдиқланади, чунки у одам шахсининг ички механизмини юзага келтиради. Психик тузилишининг “эндопсихик” қисми бўлса, шахсининг ташқи муҳитга нисбатан муносабатини, шахсга қарама-қарши бўлган барча жиҳатларни, шахсларро ва объектив муносабатини белгилайди. “Эндопсихика” ўз навбатида шахсининг таъсирланиши, хотира, тафаккур, ҳаёл каби билиш жараёнларининг хусусиятларини иродавий зўр бериш хислатларини ихтиёрсиз ҳаракатларини ва шу каби фазилатларни акс эттиради. “Экзопсихика” эса ўз таркибда шахс муносабатларининг тизимини ва унинг кизиқишлари, майллари, идеаллари, маслағи устунлик қилувчи, ҳукмрон ҳиссиётларини, эгаллаган билимларни, тажрибаларни қамраб олади. Табиий асосга эга бўлган “эндопсихика” биологик шарт-шароитларга боғлиқ бўлса, “экзопсихика” аксинча ижтимоий воқеликлар таъсир остида юзага келади, таркиб топади ва такомиллашиб боради.

Шахс ўзининг фаолияти туфайли теварак-атрофдаги олам билан фаол муносабатда бўлади. Шахсининг фаоллиги деганда одамнинг атрофдаги ташқи муҳитга кўрсатадиган таъсири тушунилади. Ташқи муҳит билан фақат одамлар эмас, ҳайвонлар ҳам ўзаро муносабатда бўладилар. Лекин ҳайвонлар ташқи муҳитга мослашиб яшайдилар, одамлар эса ташқи муҳитга мослашибгина қолмасдан, уни ўзгартиришга ҳам қодирлар. Шахсининг фаоллиги унинг турли кизиқишларида, эҳтиёжларида намоён бўлади. Психологик манбаларга асосланиб, фикр юритишимизда эҳтиёж – жонли мавжудотнинг тобе эканлигини ифода этувчи ва мазкур шарт-шароитларга нисбатан фаоллигини намоён қилувчи ҳолат тариқасида ифодаланилади.

Одатда ўзларининг келиб чиқишига биноан эҳтиёжлар табиий ва маданий турга ажралади. Табиий эҳтиёжларда инсон фаолияти фаоллиги ўз шахсий ҳаётини ҳимоя қилиш, ўз авлоди ҳаётини сақлаш, уни қўллаб-қувватлаш учун зарурий шарт-шароитларга юритилганлик, тобелик акс этади. Табиий эҳтиёжлар таркибига одамларнинг овқатланиши, ташналикни қондириши, жинсий мойиллик, ухлаш, иссиқ ва совуқдан сақланиш, мусаффо ҳавога интилиш тана аъзоларига дам бериш кабилар қиради. Табиий эҳтиёжлар узок вақт давомида қондирилмаса, унинг оқибатида инсон ҳалокатга маҳкум бўлади, ўз сулоласи ҳаёти ва фаолиятини хавф остида қолдиради. Маданий эҳтиёжлар тўғрисида мулоҳаза юритилганда унинг ижтимоий илдиэлари кишилик тарихининг дастлабки манбалари билан узвий боғланиб кетишини таъкидлаб ўтиш лозим. Психология фанида эҳтиёжлар ўз предметининг хусусиятига кўра моддий ва маънавий турларга ажратилади, уларни келтириб чиқарувчи механизмлар манбаи турлича эканлиги эътироф этилади. Маънавий эҳтиёжлар моддий эҳтиёжлар билан узвий боғлиқ бўлиб вужудга келган маънавий эҳтиёжларни қондириш

жараёни моддий эҳтиёжларнинг таркибига кирувчи моддий нарсалар ёрдамида амалга оширилади, чунончи китоб, ёзув қоғози ва бошқалар.

Қизиқиш – инсонларнинг дунёқараши, эътиқодлари, идеаллари, яъни унинг олий мақсадлари, орзу ниятлари, орзу умидлари билан бевосита муҳим роль ўйнайди ҳамда уларнинг муваффақиятли кечишини таъминлаш учун хизмат қилади. Психологияда қизиқиш мана бундай типларга ажратилиши мумкин: **мазмунига кўра**: шахсий ва ижтимоий; **мақсадига** биноан: бевосита ва билвосита; **кўламига қараганда**: кенг ва тор; **қизиқишлар даражаси бўйича**: барқарор ва беқарор ва бошқалар. Қизиқишнинг мазмун жиҳатидан ўзаро тафовутланиши куйидаги-ларда мужассамлашади: билиш эҳтиёжларининг объектлари қайсилар, билимнинг мазкур фаолият мақсади билан мутаносиблиги; шахснинг яшаётган муҳитига нисбатан муносабати кабилар. Инсон шахси хулқ-атворининг ўз мотивлари бўлади. **Мотив** – маълум эҳтиёжларни кондириш билан боғлиқ бўлган қандайдир фаолиятга мойилликдир. Агар эҳтиёжлар инсон шахси фаолиятининг моҳиятини ташкил этса мотивлар бу моҳиятнинг намоён бўлишидан иборатдир. **Эътиқод** – шахснинг ўз қарашлари, тамойиллари, дунёқарашига мос равишда ҳаракат қилишга ундовчи англанган эҳтиёжлар тизимидир. Тилаклар ҳам хатти-ҳаракат мотивлари бўлиб, бу мотивларда мазкур вазиятда бевосита бўлмаган яшаш ва тараққий этиш шароитларида эҳтиёжлар ўз ифодасини топади. Фаолиятга нисбатан англанмаган майллар борасида энг кўп ўрганилган масала **кўрсатма беришдир**. Бу масала грузин психологи Д.Н.Узнадзе ва унинг ходимлари томонидан ишланган. **Кўрсатма бериш** деганда билиш фаолияти билан боғлиқ бўлган эҳтиёжларни маълум усулда кондиришга тайёр туриш тушунилади. Талабалар ўқитувчилар берадиган топшириқларни бажаришга доим тайёр турадилар.

Ҳар бир одам билим билан бирга малака ва одатларни эгаллайди. Малакалар бир неча хил бўлади (ёзиш, ўқиш, юриш, мусиқа чалиш, спорт ва ҳоказо). Мақсадни кўзлаб бирор нима бажариш малакага боғлиқдир. **Малака** – деб аввал онгли бажарилиб, кейинчалик автоматлашган хатти-ҳаракатларга айтилади. Исталган малакани қайта-қайта такрорлаш натижасида ҳосил қилиш мумкин. Малакалар содда ва мураккаб бўлиши мумкин. Масалан, машина ҳайдаш, мусиқа чалиш, касб эгаллаш мураккаб малака, миҳ қоқиш, ўтин арралаш-содда малака ҳисобланади. Малакаларни машқ қилиш натижасида эгалланади. Шахсда малакадан ташқари одатлар ҳам бўлади. Одат киши қалбига ўрнашиб, унинг эҳтиёжига айланиб қолган ҳаракатлардир. Масалан, эрталаб туриб ювиниш, овқатланиш, озода юриш кабилар. Одатлар ижобий ва салбий бўлади. Салбий одатларга ёлгон гапириш, ичиш, чекиш кабилар қиради. Малака ва одатларнинг нерв-физиологик асосларини шартли рефлекснинг ҳосил бўлиш механизми ташкил қилади. Бу шартли рефлекс оддий эмас, балки динамик стереотип тарзидаги, яъни такрорлаш натижасида мустаҳкамланган шартли рефлекслар мажмуасидан иборат. Масалан, бола болалар боғчасига ўргангунча қийналади, чунки ундаги шароитга уларда динамик стереотип ҳосил бўлади. Янги ҳосил қилинадиган малакалар илгари ҳосил қилинган малакаларга

боғлиқ бўлади. Илгариги малакалар янгисига ижобий таъсир қилса, малакаларнинг кучайиши кузатилади. Масалан, чет тиллардан бирортасини ўрганган одам бошқа бир чет тилини ўрганишда қийналмайди. Агар илгариги малака янгисини ҳосил қилишга салбий таъсир қилса малакалар шифтферематисси дейилади.

Таянч тушунчалар:

Биогенетик қонун, идея, индивид, индивидуаллик, конформлик, "Мен" – қонцепсия, фрустрация, шахс, эҳтиёж, қизиқиш.

Назорат саволлари:

1. Шахс тушунчанинг моҳиятини изоҳланг?
2. Индивид, шахс, индивидуаллик тушунчаларининг мазмунини асосланг?
3. Шахс феолиги тушунчаларининг моҳиятига нималардан иборат?
4. Шахс шаклланишига таъсир этувчи омилларни аниқланг?
5. Шахсининг малака ва одатларининг мазмуни нима билан белгиланади?

Мустақил ишлаш учун таъсир этяётган мавзулар

1. Шахс ҳақида тушунча.
2. Индивид шахс, индивидуаллик тушунчалари.
3. Шахс феолиги тушунчаларининг мазмуни.
4. Шахс шаклланишига таъсир этувчи омиллар.
5. Шахсининг малака ва одатлари.

Адабиётлар рўйхати

1. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
2. Давлатшин М.Г. Умумий психология Т-2002
3. Джемс В. Психология.- М., 1991
4. Каримова В.М. Психология Т-2002 й
5. Маклаков А.Г. Общая психология М.; "Питер" 2003
6. Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
7. Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
8. Психология юскача изоҳли дугат Т-1998й
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
10. Тургунов К. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли дугати Т: «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
11. Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
12. Ғозиев Э.Э. Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

7-МАЪРУЗА

ДИҚҚАТ

Режа:

1. *Диққат ҳақида тушунча*

2. *Диққатнинг нерв-физиологик асослари*

3. *Диққат турлари*

4. *Диққат хусусиятлари*

Одамга ҳар бир дақиқада атроф-муҳитдан жуда кўп нарса ва ҳодисалар таъсир этиб туради. Лекин одамга таъсир этаётган бу нарса ва ҳодисаларнинг ҳаммаси бир хил аниқликда акс эттирилмайди. Улардан айримлари аниқ яққол акс эттирилса, бошқа бирлари шунчаки жуда хира акс эттирилади, ёки умуман акс эттирилмайди. Бу эса ана шу одамга таъсир этаётган нарсаларга диққатнинг қай даражада қаратилишига боғлиқдир. Демак, диққатимиз қаратилган нарса ва ҳодисалар аниқ ва тўла акс эттирилади. Диққат деб инсон онгини муайян бир нуктага тўплаб, объектга нисбатан фаол йўналтиришига айтилади. Диққат психик фаолиятнинг йўналтирилиши ва шахс учун маълум аҳамиятга эга бўлган объект устида тўпланишидан иборат билиш жараёндир. Йўналтириш деганда психик фаолиятнинг танловчанлик табиати, объектни ихтиёрий ва бекхтиёрий танлаш тушунилади. Ўқувчи мактабда ўқитувчи гапирётган гапларни эшитиб ўтирганда мана шу эшитиб ўтириш фаолиятини онгли равишда танлаб олган, унинг диққати онгли равишда кўзгалган шу мақсадга бўйсундирилган бўлади. Ўқувчининг бирор бошқа нарсага чалғимасдан ўқув материалининг мазмунига зехн кўйиб ўтиришида унинг психик фаолиятининг йўналиши ифодаланади.

Одамга ҳар бир дақиқада таъсир қилиб турадиган кўзгатувчилар турлича рефлексларга сабаб бўлади. Чунки ҳар қандай рефлекс организмнинг ташқи таъсиротга берадиган қонуний жавоб реакциясидир. Диққатнинг нерв-физиологик асосида ориентировка ёки текшириш деб аталадиган махсус рефлекс ётади. Бундай рефлексни академик И.П.Павлов махсус ибора билан «бу нима гап рефлекс» деб ҳам атайдди. Ана шу рефлекс одатда организмга тўсатдан бирорта янги нарсанинг таъсири ёки хаддан ташқари қучли таъсирот орқали ҳосил бўлади. А.А.Ухтомский томонидан илгари сурилган доминантлик тамойили ҳам диққатнинг физиологик асосларини аниқлаш учун катта аҳамиятга эга. Доминантлик тамойилига мувофиқ миёда кўзгалишнинг ҳар доим устун турадиган ҳукмрон ўчоғи мавжуд бўлади, бу ҳукмрон кўзгалиш ўчоғи айнан шу дамда миёга таъсир қилиб, унда юзага келаётган ҳамма кўзгалишларни қандайдир равишда ўзига тортиб олади ва бунинг натижасида бошқа кўзгалишларга нисбатан унинг ҳукмронлиги янада ошиб боради. Нерв тизими фаолиятининг табиати кўзгалишнинг ҳукмрон бўлиши ёки доминантнинг мавжудлиги билан асосланади.

Одам айрим нарсаларга ўз диққатини онгли равишда ўзи хоҳлаб қаратса, бошқа бир нарсалар диққатини бекхтиёр яъни бизнинг хоҳишимиздан ташқари жалб қилади. Ихтиёрсиз диққат деб тўсатдан таъсир қилган бирор сабаб туфайли бизнинг хоҳишимиздан ташқари ҳосил бўладиган диққатга

айтилади. Одамнинг кўз ўнгида пайдо бўладиган жуда ёркин рангли нарсалар, ўзининг ташки кўриниши жиҳатидан одатдаги нарсалардан кескин фарк килувчи предметлар, тўсатдан пайдо бўлган каттиқ товуш, бирор нарсанинг кескин ҳаракати ва шу кабилар ихтиёрсиз диққатни юзага келтирувчи сабаблар бўлиши мумкин. Масалан, хикоя ўқиш машғулотини пайтида тўсатдан учиб ўтган реактив самолётнинг каттиқ ва баҳайбат товуши ҳамманинг диққатини беихтиёр ўзига жалб қилади. Ихтиёрсиз диққатнинг нерв-физиологик асосини ориентировка ёки бу нима? рефлексини ташкил қилади. Чунки теварак-атрофимиздаги нарсаларнинг салгина ўзгариши бизда дарҳол ориентировка рефлексини юзага келтиради. Бошқача қилиб айтганда, «нима гап» деган маънода атрофимизга разм сола бошлаймиз.

Ихтиёрий диққат деб, олдиндан белгиланган қатъий бир мақсад асосида ва онгли равишда диққатимизни маълум бир нарса ва ҳодисаларга қаратишимизга айтилади. Одамнинг кўпчилик фаолиятлари асосан ихтиёрий диққатнинг иштироки билан амалга оширилади. Шунинг учун барча фаолият турларида, яъни ўқиш, ўйин ва меҳнат фаолиятларида ихтиёрий диққатнинг роли жуда каттадир. Ихтиёрий диққат ихтиёрсиз диққатга нисбатан узок вақт мобайнида давом этадиган диққат тури бўлиб, у зўр беришликни, яъни иродавий куч сарф қилишликни талаб этади. Ихтиёрий диққатнинг нерв физиологик асосида мия ярим шарларининг пўстида вужудга келадиган оптимал кўзгалиш манбаи билан иккинчи сигналлар системасининг фаолияти ётади. Ихтиёрий диққатнинг юзага келишида нутқнинг роли ғоят каттадир. Чунки кўпчилик ҳолларда ҳоҳ таълим жараёнида бўлсин, ҳоҳ меҳнат жараёнида бўлсин нутқ орқали турли вазифалар қўйиш билан ихтиёрий диққат ишга солинади. Ихтиёрий ва ихтиёрсиз диққатдан ташқари унинг яна бир алоҳида турини **ихтиёрийдан сўнгги диққатни** кўрсатиб ўтиш мумкин. Бу тушунча психологияга Н.Ф.Добринин томонидан киритилган.

Одамнинг диққати бир қанча хусусиятларга эга бўлиб, улардан асосийлари – диққатнинг кучи ва барқарорлиги, диққатнинг кўлами, диққатнинг бўлинувчанлиги ва диққатнинг кўчувчанлигидан иборатдир.

Диққатнинг кучи ва барқарорлигига кўра одамларнинг диққатлари ўзининг кучи ва барқарорлиги жиҳатидан бир-биридан фарқ қилади. Айрим одамларнинг диққати кучли ва барқарор бўлса, бошқа бир одамларнинг диққати кучсиз ва беқарор бўлади. **Диққатнинг кучи ва барқарорлиги** деб, одам ўз диққатини бирор нарса ёки ҳодисага узок муддат давомида муттасил қаратиб тура олишига айтилади. Диққатнинг кучи ва барқарорлиги инсон ҳаётида жуда катта аҳамиятга эга. Чунки диққатни маълум муддат бирор нарсага муттасил, яъни узлуксиз тарзда қаратиб одам ишлай ҳам олмайди, ўқий ҳам олмайди ва ҳатто ўйнай ҳам олмайди.

Диққатнинг кўлами одатда **тахистоскоп** деган махсус асбоб билан аниқланади. Бу асбоб ёрдамида айни бир вақтнинг ўзида идрок эттириладиган нарсалар жуда тез кўрсатилади. Бунда одам ўз диққати доирасига қанча нарса сиғдира олса, ана шунга қараб диққатнинг кенг ёки торлиги аниқланади. Ўтказилган тажрибаларнинг кўрсатишича, катта ёшли одамларда ўз диққат доираларига айни бир вақтда 3 тадан 6 тагача бир-бири

билан боғлиқ бўлмаган нарсаларни сиғдира оладилар. Дикқат кўламининг кенг бўлиши одам идрок қилаётган нарсаларини атрофлича ва чуқур акс эттириши, бинобарин билиш жараёнининг сифатли бўлиши учун жуда катта аҳамиятга эгадир.

Одамнинг дикқати бир вақтда фақат битта нарсагагина эмас, балки иккита ёки учта нарсага ҳам бирданга қаратилиши мумкин. Ана шундай пайтларда дикқатнинг бўлиниши талаб қилинади. Демак, дикқатнинг бўлиниши деганда биз айна бир вақтда дикқатимизни икки ёки уч нарсага қаратишимизга айтамыз. Дикқатнинг кўчувчанлиги одамнинг дикқати ҳар доим бир нарсадан иккинчи бир нарсага, бир фаолиятдан иккинчи фаолиятга кўчиб туради. Дикқатнинг ана шундай хусусиятини дикқатнинг кўчувчанлиги деб юритилади. Дикқатнинг кўчувчанлиги дикқатнинг бўлинувчанлиги билан боғлиқ хусусиятдир.

Дикқатнинг салбий жиҳатларидан бири паришонхотирликдир. Паришонхотирлик дикқатни узок вақт давомида бирон ишга лаёқатсизликда дикқатнинг осонгина ва тез-тез бўлиниб туришида намоён бўлиши мумкин. Паришонхотирликнинг бу кўриниши кўпинча иш қобилияти сусайиб кетишининг ва хулқ-атвордаги уюшмаганликнинг сабабларидан бири ҳисобланади. Паришонхотирликнинг сабаблари ҳар хилдир. Паришонхотирлик шахснинг барқарор ҳислати сифатида ихтиёрий дикқатнинг суствлиги кўрсаткичи ҳисобланади ва нотўғри тарбия натижаси (боланинг эркалатиб юборилиши, жазоланмасдан қолиши, таассуротларнинг ҳар хиллигига одатланиши ва бошқалар) бўлиши мумкин. Бу хилдаги паришонхотирликка қарши аввало шахсда иродавий сифатларни шакллантириш йўли билан кураш олиб бориш керак. Паришонхотирликни бола саломатлигининг яхши эмаслиги, нерв тизимининг умуман бузилганлиги билан изоҳлаш мумкин. Паришонхотирлик ҳаддан ташқари ҳиссий ҳаяжонланиш, ёхуд чарчаш оқибати сифатида қисқа муддатли бўлиши ҳам мумкин. Сўнгги ҳолатда у кўпинча ўқиш куни ва ҳафтасининг охирида намоён бўлади. Педагогик иш тажрибасида дикқатни тарбиялаш мақсадида паришонхотирликнинг барча сабаблари ва хусусиятлари инобатга олинishi шарт. Мактаб ҳаётидаги паришонхотирлик «қоидага сиғмайдиган» деб аталмиш хатоларда дарс пайтида ўқувчида тегишли мактаб анжомлари йўқлигининг маълум бўлишида, ўқувчининг дарс жараёнига етарлича жалб этилмаганлигида ва шу каби бошқа ҳолларда намоён бўлади. Болаларда, айниқса, кичик ёшдаги болаларда паришонхотирлик жуда кўп учрайди. Ўқув жараёнида ихтиёрий дикқатни тарбиялаш алоҳида аҳамиятга эгадир. Мактаб машғулотларини интизомлаштирувчи таъсири, дарс давомида синфда ўтириш, ўқувчиларнинг сўзларини эшитиш зарурияти, чалгимаслик буларнинг ҳаммаси ихтиёрий дикқатни тарбиялашда катта роль ўйнайди. Ҳар турли таълим ишлари мактабдаги ўқув машғулоти устида онгнинг йўналганлиги ва тўпланганлигини сақлаб туришни талаб қилади. Болаларнинг ҳиссийетлари кўпинча кучли бўлади. Шунинг учун уларнинг дикқатлари қисқа вақт ичида давом этса ҳам кучли бўлади.

Таянч тушунчалар:

Диққат, диққатнинг барқарорлиги, диққатнинг кўлами, диққатнинг тақсимланиши, диққатнинг кўчиши, доминанта, ориентация рефлексини, тахистоскоп, туш кўриш

Назорат саволлари:

1. Диққат тушунчасининг моҳиятини изоҳланг?
2. Диққатнинг физиологик асосини нима ташкил қилади?
3. Диққат турларини кўрсатинг?
4. Диққатнинг хусусиятларини ажратиб кўрсатинг?
5. Паришонхотирлик тушунчаларининг мазмуни нималарда кўринади?

Мустақил ишлаш учун тавсия этилаётган мавзулар

1. Диққат ҳақида тушунча.
2. Диққат турлари.
3. Диққатнинг хусусиятлари.
4. Диққатнинг ривожланиши.
5. Паришонхотирлик тушунчасининг мазмуни.

Адабиётлар рўйхати

1. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
2. Давлетшин М.Г. Умумий психология Т-2002
3. Джемс В. Психология.- М., 1991
4. Каримова В.М. Психология Т-2002 й
5. Маклаков А.Г. Общая психология М.; "Питер" 2003
6. Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
7. Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
8. Психология қисқача изоҳли лугат Т-1998й
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
10. Турғунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
11. Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
12. Ғозиев Э.Э. Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

8-МАЪРУЗА С Е З Г И

Режа:

1. Сезги ҳақида тушунча

2. Сезгиларнинг нерв – физиологик асослари

3. Сезги турлари

Теварак-атрофимиздаги нарса ва ҳодисаларнинг турли хил белги ҳамда хусусиятлари ҳар доим ҳам бизнинг сезги аъзоларимизга таъсир этиб туради. Натижада бизда турли сезгилар ҳосил бўлади. Чунончи, нурларнинг кўзимизга таъсир қилиши натижасида кўриш сезгиси, ҳар хил тезлик ва кучланишдаги ҳаво тўлқинларининг қулогимизга таъсир этиши натижасида эшитиш сезгиси, нафас олиш пайтида ҳаво билан бирга бурун бўшлигига кирган ҳар турли модда заррачаларининг таъсири натижасида ҳид сезгиси, бирор нарсага қўлимиз ёки баданимизга тегиб таъсир этиши натижасида тери (тактил – бирор нарсанинг теримизга тегиши) ёки босим сезгиси ва шу каби сезгилар ҳар доим ҳосил бўлади. Демак, сезги деб, атрофимиздаги нарса ва ҳодисаларнинг сезги аъзоларимизга бевосита таъсир этиши натижасида уларнинг айрим белги ва хусусиятларини миямизда акс эттирилишини айтамеиз. Сезги билиш жараёнлари ичида оддий психологик жараён бўлиб, ташқи оламдаги нарса ва ҳодисаларни акс эттиради. Ташқи оламдан келаётган қўзғатувчиларнинг муайян рецепторларга бевосита таъсир этиши орқали айрим белги ва хусусиятларни ва организм ички ҳолатини акс эттиради. Маълумки, инсондан сезишнинг дастлабки босқичи ҳиссий билишдан бошланиб, кейинчалик у мантиқий билишга ўтади.

Маълумки, сезгилар фақатгина ташқи таъсирлар натижасида ҳосил бўлмай, балки организмнинг ички ҳолатида ҳам амалга оширилади. Сезги нерв тизимининг у ёки бу қўзғатувчидан таъсирланувчи реакциялари тарзида ҳосил бўлади ва ҳар қандай психик ҳодиса каби рефлекторлик хусусиятига эгадир. Сезгиларнинг нерв – физиологик асосини қўзғатувчининг ўзига айнан ўхшайдиган анализаторга таъсири натижасида ҳосил бўладиган нерв жараёни ташкил қиладн. Шунингдек, сезгиларнинг нерв физиологик асосини ўрганишда И.П.Павлов таъбири билан айтганда анализатор аппарати ташкил этади. **Анализатор** – ташқи ва ички муҳитдан келадиган таъсиротларни қабул қилиб олиб, физиологик жараён бўлган қўзғалишни психик жараёнга, яъни сезгиларга айлантирувчи нерв механизмлари тизими. Анализатор аппарати 3 қисмдан ташкил топган бўлиб, улар қуйидагилардан иборат: **периферик (рецептор)** – ташқи қувватни нерв жараёнига ўтказадиган махсус трансформатор қисми; анализаторнинг периферик бўлимининг марказий анализатор билан боғлайдиган йўллари очадиган **афферент (марказга интилувчи) ва эфферент (марказдан қочувчи) нервлар**; анализаторнинг периферик бўлимларидан келадиган нерв сигналларининг қайта ишланиши содир бўладиган **қобик ости ва қобик бўлимлари**.

Анализаторнинг қобик бўлимида рецептор ҳужайраларининг асосий қисми жамланган ўзак, яъни марказий қисм ва қобикнинг турли жойларида маълум миқдорда мавжуд тарқок ҳужайра қисмларидан тарқиб топган ташқи

кисм бўлади. Анализаторнинг ўзак кисмида рецептордан марказга интилувчи нервлар жойлашган бўлиб, кўплаб хужайралардан иборат. Мазкур анализаторнинг периферик, яъни тарқалиб кетган кисмлари бошқа анализаторларнинг ўзақлари билан ёндош соҳаларига киради ва алоҳида нарсаларни излаш жараёнида бутун бош мия қобигининг катта кисми иштирок этишига эришилади. Анализаторнинг ўзаги анализ ва синтез қилиш функциясини бажаради, *масалан*, товушларнинг баландлиги. Тарқок кисмлар дағал анализ функцияларни, масалан мусикий оҳанг ва товушларни фарқлаш билан боғлиқ бўлади. Анализатор нерв жараёнларининг ёхуд рефлектор ёйининг бутун йўли манбаси ва энг мухим кисмини ташкил этади. Рефлектор ёйи рецептордан таъсиротни мияга олиб борувчи нерв йўллари ва эффлектордан таркиб топгандир. Рефлектор ёйи элементларининг ўзаро муносабати мураккаб организмнинг теварак-атрофдаги оламда тўғри мўлжал олишининг организмнинг яшаш шароитларига мувофиқ тарздаги фаолиятининг негизини таъминлайди.

Сезги турлари

Кўриш сезгилари. Инсонлар томонидан ранг ва ёруғликни сезиш кўриш сезгилари орқали амалга ошади ва сезиладиган ранглар **хроматик** ва **ахроматик** турларга бўлинади. Психофизиологик конунга кўра, ёруғлик нурлари учбурчак шиша призма орқали ўтиб синганда ҳосил бўладиган ранг **хроматик ранглар** деб аталиб, уларга камалак ранглар, яъни кизил, зарғалдоқ, сариқ, яшил, ҳаво ранг, кўк, бинафша тусларини қамраб олади. Одатда оқ ранг, қора ранг, кулранг ва уларнинг турлича кўринишлари **ахроматик ранглар** деб номланади. Кўриш сезгиларининг органи кўз ҳисобланиб, у кўз соққаси ундан чикиб келадиган кўрув нервларидан ташкил топган бўлиб, кўз соққасини ташқи томирлари ва тўр пардалари ўраб туради. Ташқи парданиннг тиниқ бўлмаган оқ кисми склера ёки қотган каттиқ парда деб номланади. Унинг олд томонига жойлашган бир мунча каварик кисми тиниқ мугус парда бўлиб, унинг олдинги кисми рангдор парда деб аталади. Мазкур парданиннг рангига биноан унинг товланишига қараб, одамларда кўз кўк, қора каби жилва беради. Рангдор парданиннг ўрта кисмида юмалоқ тиниқ модда бўлиб, уни қорачиғ деб атаймиз ва у орқали кўз ичига ёруғлик нурлари киради. Кўзларнинг учинчи пардаси тўр парда деб номланиб, у кўз соққасининг деярли бутун ички юзасини қоплайди. Қорачиғ билан рангдор парданиннг орқасида икки томони каварик, тиниқ жисм кўз гавҳари жойлашган бўлади. Ёруғлик нурлари унда тўпланиб, сўнг синади ва тўр пардага нарса ёки жисмнинг акси, сурати тушади. Кўз соққасининг гавҳари билан тўр парда ўртасидаги бутун ички юзаси шишасимон жисм деб номланувчи маҳсус тиниқ суюқлик билан қопланган бўлади. Тўр парда ранг ва ёруғликни сезиш учун мухим аҳамиятга эга бўлиб, унда кўрув нервининг тармоқлари жойлашгандир. Ушбу тармоқларнинг чеккадаги учларида таёқча ва қолбачалар деб аталадиган маҳсус нерв хужайралари мавжуддир. Инсон кўзини тўр пардасида 130 миллионга яқин таёқчалар ва қолбачалар деб аталадиган маҳсус нерв хужайралари мавжуддир. Инсон кўзининг тўр пардасида 130 миллионга яқин таёқча ва 7 миллионга яқин қолбача бор деб

тахмин қилинади. Колбачалар ёрдами билан хроматик, яъни кундузги ранглар кўрилади. Таёқчалар ёруғликни яхши сезувчан бўлиб, хира ва қоронғу пайтларда ўз функциясини бажаради, ахроматик рангларни акс эттиради. Тўр парданинг энг сезғир жойи – сарик доғнинг асосан, колбачалар билан марказий чуқурчаси ҳисобланиб, унга қайси нарсанинг акси тушса, худди шуни ҳаммадан равшанроқ кўради. Объектга тик қараш натижасида кўз мускуллари унга қаратилади ва акс эттирувчининг суръати сарик доғга тушади. Бундай тарздаги кўриш тўғри кўриш дейилади.

Эшитиш сезгилари товушларни эшитишдан иборат бўлиб, мусиқавий ва шовкинли товушларни акс эттиради. Одатда товушлар оддий ва мураккаб турларга ажратилади, уларнинг биринчиси тонли, иккинчиси эса бир неча тондан ташкил топади. Тонлардан бири асосий тон ҳисобланиб, у товушниинг баландлигини, кучини белгилайди, бошқалари келувчи товушлар саналиб, улар обертонлар дейилади. Мусиқа асбобларидан таралаётган товушларнинг ўзига хослиги фан тилида тембр деб аталади. Ҳатто нутқ товушлари ҳам оҳангли товушлар (унли товушлар) ёки шовкинлардан (ундош товушлар) ташкил топган бўлади. Эшитиш сезгилари органи кулоқ бўлиб, ташқи кулоқлар супраси билан эшитув йўлидан иборат. Ўша кулоқлар ноғора парда ва унга ёпишган учта суякча: болғачча, сопдан ва узангидан ташкил топган. Ички кулоқ (кулоқ лабиринти) ўзаро бирлашмаган учта бўлақдан тузилган. Ташқи кулоқ ҳаво тўлқинларини йиғувчи қарнай вазифасини бажаради. Ноғора парда ва унга ёпишган суякчалар ҳаво тўлқинларини ички кулоққа узатади. Урта кулоқ махсус йўл орқали оғиз ва бурун бўшлиғи билан туташган бўлади. Ички кулоқларнинг юқори қисми учта ярим доира каналдан, ўрта қисми камерадан ва пастки қисми чиганокдан ташкил топган. Ички кулоқларнинг уччала бўлими эндолимфа номли суюқликдан иборатдир. Ички кулоқларнинг асосий қисми чиганокдан иборат бўлиб, унинг ичида кортий орган мавжуд, у гумбаз шаклига эга бўлиб, асосида мембрана жойлашган. Мембрана узунлиги қисқариб борувчи эластик толалардан иборат бўлиб, улар таранг тортилган тўрларга ўхшайди. Унинг юқори қисмида махсус, таёқчасимон хужайралар мавжуд ва улар кортий дугалари деб юритилади. Мембрананинг толалари эндолимфага ийгичка қўллари бор махсус хужайралар ёрдамида корний дугалари орқали катта ярим шарлар пўстининг бўлағида жойлашган.

Ҳид билиш сезгиларига ҳидларни ҳис қилиш қиради ва уларнинг органи бурун қавагининг юқори томони ҳисобланиб, бу ерда ҳид билиш хужайралари ҳамда сезувчи нерв тармоқлари жойлашган. Улар шиллик пардаларда ботиб туради. Ҳидли моддалар сезувчи нервни кўзгайди. Ҳид билиш маркази бош миёна ярим шарлари орқа юзасининг пастки қисмида мавжуд деб тахмин қилинади. Ҳидли моддалар ҳид билиш хужайраларига газ ҳолатида таъсир этиб, кимёвий реакциялар йўли билан уларни кўзгатади. Оддий газ ҳолатидаги ҳидли моддалар ҳаво билан нафас олиш жараёнида бурун ҳавосига кириб келади, натижада акс эттириш ҳолати ҳосил бўлади.

Таъм билиш сезгилари ширин, аччиқ, нордон, шўр сингари мазаларни ҳис қилиш билан тавсифланади. Таъм билиш сезгиларининг органи тилнинг

юзаси ва танглайнинг юмшоқ қисмидан ташкил топган. Тилнинг шиллик пардасида махсус таъм билиш сўргичлари мавжуд бўлиб, уларнинг таркиби таъқчасимон хужайралардан тузилган махсус таъм билиш “қуртаклари”га эга. Таъм билиш сўргичлари тил юзасида бир текис тақсимланмаганлиги учун унинг орқа қисми аччиқни, учи ширин мазани, четлари эса нордон мазани сезади. Лекин уларнинг ўртаси бўлса мазани акс эттира олмайди. Таъм билиш сўргичларининг хужайрали қисмларида махсус сезувчи нервларнинг чекка учлари жойлашган, улар таъм билиш органидаги кўзғалишни бош миёга узатиб туради, унинг марказларига яқин жойлашган.

Тери сезгилари таркиби туйиш ва ҳарорат турларидан иборат бўлиб, уларнинг бундай номланишининг бош омили бу рецепторларнинг таркиби ва организмнинг ташқи шиллик пардаларида жойлашганлигидадир. Туйиш сезгилари икки хил ахборотни қабул қилиш имкониятига эга бўлиб, биринчиси тегиш ва тарқалишини туйиш сезгилари, иккинчиси эса силлик ёки ғадир – будурни туйиш билан тавсифланади. Одатда тана аъзосига нарсаларнинг тегишини сезиш ташқи кўзгатувчи кучайганда сиқик сезгига айланади, у янада кучайганда оғрик сезгисига айланади. Туйиш сезгилари органи теридаги ва ташқи шиллик пардалардаги туйиш таначалари деб номланувчи таначалардан иборат. Таначаларнинг ичда ва қисман ташқарисида туйиш нервнинг чекка тармоқлари мавжуд, улар терида ва шиллик пардаларда бир текис тақсимланган, бармоқларнинг учларида тил учинда лабда зич жойлашган, худди шу боисдан сезгирлик даражаси бошқалардан юксакроқдир.

Мускул-ҳаракат сезгилари мотор сезгилар деб номланиб, уларга оғирликни, қаршиликни, органлар ҳаракатини билиш сезгилари киради. Уларнинг органлари—гавда мускуллари, пайлар, бўғимлардан иборатдир. Органларнинг таркибида сезувчи нервларнинг чекка тармоқлари мавжуд бўлиб, уларнинг таъсирида ҳаракат ва статик сезгилар вужудга келади. Мускул – ҳаракат сезгиларининг физик сабаби мускулларга таъсир этувчи нарсаларнинг механик таъйиқи ва гавда ҳаракатларидир. Статик сезгилар гавданинг фазодаги ҳолатини сезиш ва мувозанат сақлаш сезгилари деб аталади. Гавданинг фазодаги ҳолатини билиш ва мувозанат сақлаш сезгиси учун ички қулоқдаги вестибуляр аппарат рецептор вазифасини бажаради. Вестибуляр аппарат қулоқ даҳлизи ярим доира каналларидан ташкил топган бўлади, сезувчи нерв тармоқлари эса гавданинг фазодаги ҳаракатини ва ҳолатини бошқаради. Гавда мувозанатини сақлашда алоҳида аҳамият касб этиб, улар эндолимфада сузиб юрадиган майда оҳактош кристаллардан ташкил топган.

Таянч тушунчалар:

Анализатор, афферентация, вестибуляр аппарат, интерорецептив сезгилар, кинестетик сезги, сезги, проприорецептив сезгилар, сенсбилизация, сенсор сезгилар, синестезия, таъм билиш, экстерорецептив сезгилар, ҳид билиш сезгиси.

Назорат саволлари:

1. Сизги тушунчасининг мазмунини изоҳланг?
2. Сизгиларнинг нерв физиологик асослари нималар билан белгиланади?
3. Сизги қандай асосга кўра класификация қилинган?
4. Сизгиларнинг турларини сананг?
5. Сизги соҳасидаги қонуниятларни изоҳланг?

Мустақил нишлаш учун тавсия этилаётган мавзулар

1. Сизгилар ҳақида умумий тушунча.
2. Сизгиларнинг таснифи.
3. Сизгиларнинг турлари.
4. Сизги соҳасидаги қонуниятлар.

Адабиётлар рўйхати

1. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
2. Давлетшин М.Г. Умумий психология Т-2002
3. Джемс В. Психология.- М., 1991
4. Каримова В.М. Психология Т-2002 й
5. Маклаков А.Г. Общая психология М.; “Питер” 2003
6. Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
7. Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
8. Психология қисқача изоҳли лугат Т-1998й
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
10. Турғунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
11. Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
12. Ғозиев Э.Э. Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

9-МАЪРУЗА ИДРОК

Режа:

1. *Идрок ҳақида тушунча*
2. *Кузатиш ва кузатувчанлик*
3. *Идрокда объект ва фон*
4. *Апперцепция*
5. *Иллюзия ва галлюцинация*
6. *Фазони, ҳаракатни ва вақтни идрок қилиш*

Идрок сезгига нисбатан бир мунча мураккаброқ, тўлароқ акс эттириш жараёни бўлиб, сезги аъзоларимизга таъсир этиб турган нарса ва ҳодисаларни бутун белги ҳамда хусусиятлари билан бутунлигича, яъни яхлит акс эттиришдан иборатдир. Масалан, олмани кўрган пайтимизда унинг шакли, ранги, таъми, ҳиди ва нави билан биргаликда бир бутун нарса тарзида идрок этамиз. Демак, идрок қилиш жараёнида деярли барча сезгиларимиз қатнашади. Шунинг учун ҳам идрок сезгига нисбатан анча мураккаб акс эттириш жараёнидир. Шахс теварак-атрофдаги нарса ва ҳодисаларнинг фақат айрим хоссаларини онгда акс эттириб қолмайди, балки уларнинг барча хоссаларини биргаликда бир бутун ҳолда ҳам акс эттиради. Келтирилган таърифлардан келиб чиккан ҳолда идрокка қуйидигича таъриф бериш мумкин: **Идрок**-деб сезги аъзоларига бевосита таъсир этиб турган нарса-ҳодисалар образларини киши онгида бир бутун ҳолда акс эттирилишига айтилади. Киши нарса-ҳодисаларнинг айрим хоссаларини сезади. Уни бир бутун ҳолда идрок қилади. Чунки нарса ва хосса бир-биридан ажралган ҳолда мавжуд бўлмайди. Одам нарсаларни идрок қилаётганда унинг айрим хоссаларини сезади. Масалан: чакмоқ қандни идрок қилинади, унинг ширинлиги сезилади. Қуёшни идрок қилинади, унинг иссиқлиги сезилади ва бошқалар.

Идрокнинг ўзига хос жуда муҳим хусусиятларидан яна бири кузатувчанликдир. Умуман олганда идрок жараёнининг ҳаммаси кузатиш билан ҳар доим узвий боғлиқ. Чунки одам идрок қилаётганида ниманидир кузатади. Лекин ихтиёрсиз идрок жараёнидаги кузатиладиган нарса ва ҳодисалар одамнинг эсида сақланиб қола бერмайди. Кузатишнинг муваффақияти олдиндан қўйиладиган тайёргарликка, кишининг билим ва тажрибаларига, диққатининг кучига ва фикрлаш фаоллигига боғлиқ. Кишининг режали, тизимли ва давомли ихтиёрий идрок қилиш қобилиятини **кузатувчанлик** дейилади. Кузатувчанлик шахснинг шундай хислатидирки, бунда у нарса ва ҳодисаларнинг унга билинмайдиган муҳим характерли хусусиятларини пайқай олади. Академик И.П.Павлов кузатувчанликнинг илмий билишдаги аҳамиятига юксак баҳо берган. У Санкт-Петербург яқинидаги Павлова шахридаги физиология институтининг олди томонига “Кузатувчанлик, кузатувчанлик ва яна кузатувчанлик” деб ёздириб қўйган.

Идрок қилинадиган нарсани ўраб турган бошқа нарса, жисм ёки ходисаларга нисбатан **объект** ҳисобланиб, объектнинг атрофдагилари эса **фон** дейилади. Масалан, ўқитувчи бир дарсда бир неча ўқувчилардан сўрайди. Ҳар сафар сўраётганларни кўради. Чақирилган ўқувчи унинг жавоби хатти-ҳаракати идрок объекти ҳисобланади. Муайян шароитда шахс томонидан идрок қилинадиган нарса ёки жисм идрокнинг **объекти** деб аталади. Бошқа ўқувчилар фаолияти идрок фони бўлиб қолади. Идрок фонига кирган ўқувчи жавоб бериш учун чақирилиб қолса, идрок объектига айланади ва аксинча. Демак, идрок объекти ва фони динамик табиатга эга бўлиб, доимо ўзгариб туради. Объект ва фоннинг динамиклиги бош мия катта ярим шарлари пўстида вужудга келадиган оптимал кўзғалиш ўчоғининг алмашилиши билан тақозо этиладиган диққатнинг бир объектдан бошқа объектга ўтиши билан изоҳланади. Идрок фондани объектни ажратишнинг психологик қонуниятларини иккиланган тасвирлар, шредерлар зинапоясси, предмет контурларини ажралиши кабиларда аниқ кўриш мумкин.

Психологияда идрок жараёнига одамнинг бутун маънавий ҳаёт бойлигини таъсир этишини апперцепция деб юритилади. **Апперцепция** – идрок жараёнини шахснинг олдинги билимлари, шахсий ва ижтимоий тажрибалари, қизиқишлари, мотивацияси, эҳтиёжлари ва одатлари, умуман рухий ҳаётининг барча мазмуни билан белгиланишидир. Апперцепция ходисаси туфайли одамлар ўзаро идрокнинг мазмуни билан бир-бирларидан муайян даражада тафовутланадилар, яъни улар айнан бир хил нарсани узининг билими, савияси, нуқтаи назари, дунёқарashi ва ижтимоий келиб чиқишига асосланган ҳолда турлича идрок қиладилар ҳамда акс эттирадилар. Масалан, даладаги гуллаб турган пахтани оддий бир талаба билан тажрибали агроном идрок қиладиган бўлса, албатта, уларнинг идроклари, яъни пахтани акс эттиришлари жуда катта фарқ бўлади. Талаба шунчаки, одатдаги оддий бир пахта сифатида акс эттирса, агроном пахтанинг қандай нави, тараққиётнинг қайси босқичда эканлиги, тахминан қанча ҳосил бериши ва шу кабилар билан бирга чуқур ҳамда жуда тўла идрок этади. Идрок хусусиятининг яна бир ўзига хос хусусияти унинг константлигидир. Идрокнинг **константлиги** деганда биз идрок қилишдан онгимизда ҳосил бўлган образнинг реал воқеликдаги бизга таъсир этиб турган нарсанинг табиий ҳолатига ҳар жиҳатдан мос бўлишини тушунамиз. Маълумки, нарсаларнинг ҳажми (катта ёки кичиклиги) шу нарсаларни қандай масофадан (узокдан ёки яқиндан) идрок қилаётганимизга қараб ўзгариб туради. Лекин шундай бўлса ҳам идрок қилишдан ҳосил бўлган нарсаларнинг онгимиздаги образлари ҳамма вақт шу нарсанинг табиий ҳолатига мос бўлади, масалан, катта йўлда кетаётиб, узокдан гугурт қутчасидек кичкина бўлиб келаётган автобусни кўриб, “кичкинагина автобус” келяпти демаймиз. Узокдаги автобусни идрок қилишда онгимизда ҳосил бўлган образ автобуснинг реал ҳажмига тенг бўлади.

Идрок жараёнининг навбатдаги яна бир ўзига хос хусусияти идрок қилишда баъзан юз берадиган иллюзия ҳодисасидир. Иллюзия – бизга таъсир қилаётган нарсаларни янглиш идрок қилиш демакдир. Одатда икки хил иллюзия фарқланади: а) объектив иллюзия; б) субъектив иллюзия.

Объектив иллюзия – ҳамма одамлар учун умумий характерга эга бўлиб, уни геометрик иллюзия деб ҳам юритилади. Объектив иллюзия биз идрок қилаётган нарсаларнинг ўзаро бир-бирига таъсири туфайли юз беради. Иллюзиянинг бу тури ҳар хил геометрик шакллارни идрок қилишда жуда яққол кўринади. Масалан, узунлиги барабар бўлган иккита горизонтал тўғри чизик чизилса, бу чизикларнинг учларига ташқарига қаратилган ва ичкарига қаратилган чизик қатгароқ бўлиб кўринади. **Субъектив иллюзиялар** одамнинг айна чоғдаги ҳиссий ҳолати билан боғлиқ бўлади. Бошқача қилиб айтганда, одамнинг ҳиссий ҳолатида рўй берадиган ўзгаришлар идрок жараёнига таъсир қилади. Масалан, юқорида айтиб ўтилганидек, одам кечаси ёлғиз кўчада кўриб кетаётган бўлса, ҳар бир шарпа унинг кўркинч ҳиссини кучайтириб юборади. Натижада унинг рўпарасидан чиқиб қолган буталган дарахт қандайдир дахшатли мавжудотга ўхшаб кўринади.

Воқеликдаги нарса ва ҳодисаларнинг тана аъзоларини қабул қилиш анализаторларга бевосита таъсир этмасдан инсон онгида турли образларнинг (овозларнинг эшитилиши, шарпаларнинг сезилиши) ҳаёлан, фикран пайдо бўлишидан иборат идрокнинг психопатологик (рухий хасталик) ҳодисасига **галлюцинация** дейилади. Галлюцинация ҳодисаси муваққат рухий хасталикнинг аломати, баъзан кўркинч ҳисси маҳсули ҳисобланиб, бош миёна катта ярим шарлари қобиғидаги қўзғалиш жараёнларининг нуқсонли суст (патологик) ҳаракати натижасида гоҳо асаб тизимининг захарланиши, заифлашуви, ҳаддан ташқари толиқиши туфайли юзага келиши мумкин. Галлюцинация ҳодисаси бир неча хил кўринишга эга бўлиши мумкин, уларнинг энг асосийлари қуйидагилардан иборатдир: а) йўқ нарсаларнинг кўзга кўриниши; б) у ёки бу овозлар, товушлар эшитилиши; в) йўқ шарпалар, ҳидлар сезилиши кабилардир.

Фазони идрок қилиш воқеликдаги нарса ва ҳодисаларнинг фазода эгаллаган ўрнини, шаклини, миқдорини, бир-бирига нисбатан муносабатлар билиш жараёнининг шаклидир. Воқеликни идрок қилиш орқали инсон борлик тўғрисида, унинг хусусиятлари, ҳажми, масофаси (ич томонни, чуқурлиги) юзасида муайян маълумотлар, хоссалар, ахборотлар тўплаш, уларни фарқлаш имкониятига эга бўлади. Фазони идрок қилиш ундаги нарсаларнинг шаклини, ҳажмини ва ўзаро муносабатларини ақс эттиришдир. Демак, фазодаги нарсалар уч ўлчовда идрок қилинади; нарсаларнинг шакли: уч бурчакли, тўрт бурчакли, куб, квадрат, доира, конус ва бошқалар. Нарсаларнинг ҳажми катта, кичик, ўртача, йирик, майда ва бошқалар. Нарсаларнинг бир-бирига ва идрок қилувчига муносабати: ўнгда, чапда, юқорида, пастда, узокда ва ҳоказо. Фазони кўриш, тери, мускул-ҳаракат органлари билан идрок қилинади. Фазони бир кўз билан ёки икки кўз билан идрок қиламиз. Монокуляр идрокда нарсаларнинг четларидан келаётган нурлар битта кўзнинг тўр пардасида ақс этади. Бу нурлар кўз гавҳарларида

бир-бирини кесиб ўтади ва уларнинг кесишган жойида кўриш бурчаги ҳосил бўлади. Бу бурчакнинг катта-кичиклигига ҳамда унинг кўздан қанчалик узоқ-яқинлигига боғлиқ. Кўз гавҳарларининг ва умуман кўзнинг нарсаларни энг яхши кўриш учун мослашувини аккомодация дейилади. **Конвергенция** – бирор нарсага қараганда иккала кўз соққасининг қаншар томон баб-баробар бурилишидир. Конвергенция масофани, чуқурлигини аниқ, тўлиқ идрок қилишга имкон беради.

Одамда инсон томонидан вақтни идрок қилиш асосан руҳий ҳодисалар, ҳолатлар, вазиятлар, хусусиятларнинг ўзаро ўрин алмашинуви туфайли намоён бўлади ва ўзига хос тузилиши билан мазкур жараённинг бошқа шаклларида фарқ қилиб туради. Вақтни идрок қилиш инсон томонидан акс эттирилаётган вақт бирлигининг объектив (ҳаққоний, холис) мазмунига, шахснинг ўзига нисбатан муносабатига боғлиқ бўлиб, шу мезон орқали унинг маҳсулдорлиги ўлчанади. Масалан, шахснинг эҳтиёжи мотивацияси, қизиқиши ва интилишларига мутаносиб вақт бирлигини, идрок бирлигини идрок қилган тақдирдагина вақт объектив жиҳатдан кечинмалар, ҳистуйгуларга нисбатан шахснинг ижобий, ҳаққоний муносабатларида тез ўтгандай идрок қилинади, одатда ёқтирмаслик идрок майдонида (қамровига) номутаносиблик эса шахсда зеркиш, вақт “секин” ўтиш туйғусини уйғотади. Биз идрок қилиб турган нарса-ҳодисалар муайян вақт давомида пайдо бўлади, ўзгаради ва ўтиб кетади. Вақт материя мавжудлигининг асосий шаклларида биридир. Вақтни идрок қилиш воқеликдаги ҳодисалар ва уларнинг мунтазамлигини акс эттиришдир. Вақтни идрок қилиш объектив реалликни акс эттириб, кишини ўраб олган муҳитда мўлжал олишига имкон беради. Вақтни мўлжал олиш ориентировкаси мианинг пўст бўлимлари ёрдамида амалга ошади. Лекин вақтни идрок қилувчи махсус аъзо мавжуд эмас.

Теварак-атрофдаги нарса-ҳодисалар муайян вақт давомида ўз ўринларини алмаштириб турадилар. Кишилар нарса-ҳодисаларнинг фазода ўрин алмаштириб туришини, яъни ҳаракатини ҳам идрок қиладилар. Ҳаракатни идрок қилишда кўриш ва кинестезик анализатор асосий роль ўйнайди. Тезлик, тезланиш ва ҳаракатнинг йўналиши ҳаракат қилаётган объект параметридир. Одам нарсаларни ҳаракати ҳақида икки йўл билан маълумот олиши мумкин: а) ҳаракатни бевосита идрок қилиш; б) ҳаракат ҳақида хулоса чиқариш. Ҳаракатни бевосита кўриш орқали идрок қилиш икки хилдир: а) кўзни ҳаракатдаги нарса билан бирга юритиш; б) кўзни бир нуқтага қаратиб туриш. Ҳаракат тез ёки секин бўлаётгандек идрок қилинади. Ҳаракатни бундай идрок қилиниши нарсаларнинг объектив тезлигига ва унинг идрок қилинувчидан қанчалик узоқ яқинлигига боғлиқ. Ҳаракатни эшитиш анализатори ёрдами билан ҳам идрок қилинади.

Таянч тушунчалар:

Галлюцинация, идрок, идрокнинг константлиги, идрокнинг предметлилиги, идрокнинг бутунлилиги, иллюзия, кузатувчанлик, перцептив тизим, предметлик, фазони идрок қилиш.

Назорат саволлари:

- 1.Идрок тушумчасининг моҳиятини кўрсатинг?
- 2.Идрокнинг нерв физиологик асосларини кўрсатинг?
- 3.Идрокнинг мураккаблиги нималардан кўринади?
- 4.Идрокда кузатиш ва кузатувчанликнинг моҳияти нималарда кўринади?
- 5.Идрокда иллюзия ва галлюцинация ҳодисаларини изоҳланг?
- 6.Идрокнинг таснифини изоҳланг?

Мустақил ишлаш учун тавсия этилаётган маъзулар

- 1.Идрок хақида тушунча.
- 2.Идрокнинг хоссалари.
- 3.Идрокда объект ва фон, апперцепция, константлиги.
- 4.Идрокда иллюзия ва галлюцинация.
- 5.Идрокнинг таснифи.

Адабиётлар рўйхати

- 1.Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
- 2.Даалетшин М.Г Умумий психология Т-2002
- 3.Джемс В. Психология.- М., 1991
- 4.Каримова В.М. Психология Т-2002 й
- 5.Маклаков А.Г Общая психология М.; "Питер" 2003
- 6.Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10.Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
- 7.Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
- 8.Психология юскача изоҳли лугат Т-1998й
- 9.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
- 10.Тургунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
- 11.Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
- 12.Ғозиев Э.Э Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

10-МАЪРУЗА

ХОТИРА

Режа:

1. *Хотира ҳақида тушунча*

2. *Хотиранинг нерв-физиологик асослари*

3. *Хотира турлари*

4. *Хотира жараёнлари*

Хотира биз илгари идрок қилган, бошдан кечирган ва бажарган ишларимизни ёдда сақлаш, кейинчалик уларни эслаш ёки хотирлаш жараёнидир. Биз ҳар куни янги нарсаларни биламиз, кун сайин билимларимиз бойиб боради. Хотира фаолиятида шахснинг ғоявий йўналиши катта ўрин эгаллайди. Бу йўналиш унинг фаолиятини ҳаёт шароити таъсирида шакллантиради. Киши ўзининг шу фаолияти учун муҳим бўлган воқеа, ҳодисаларни яхши эслаб қолади. Аксинча, киши учун кам аҳамиятга эга бўлган нарсалар ёмон эсда қолдирилади ва тезда унутиб юборилади. Шу ўринда хотира борасидаги таърифларга қайтсак, кўпгина адабиётларда хотира тушунчаси қуйидагича таърифланади. «Индивиднинг ўз тажрибасида эсда олиб қолиши, эсда сақлаши ва кейинчалик уни яна эсга тушириши *хотира* деб аталади». Хотира соҳасида қуйидаги асосий жараёнлар: эсда олиб қолиш, эсда сақлаш, эсга тушириш ва унутиш бир-биридан фарқ қилинади. Бу жараёнлар фаолиятда таркиб топади ва белгиланади. Маълум материални эсда олиб қолиш ҳаёт фаолияти давомида индивидуал, яъни шахсий тажрибани тўплаш билан боғлиқдир. Тўпланган тажрибадан кейинги фаолиятда фойдаланиш қайта эсга туширишни талаб қилади. Маълум материалнинг фаолиятда қатнашмай қолиши ёддан чиқаришга олиб келади.

Эсда олиб қолиш нерв тизимининг эгилувчан, яъни ўзгарувчанлик, кўзгатувчилар таъсирида ўзида гўё бир из қолдириш, сақлаш имконияти туфайли юзага келади. Ҳар қандай инсоннинг мияси эгилувчанлик хусусиятига эга бўлиб, унинг даражаси ҳар хил бўлади. Шахс хотирасининг сифати миянинг фаоллиги ва турли фаолиятга тўғридан-тўғри боғлиқ равишда ривожланади. Атрофни ўраб олган борлиқни фаол билувчи киши ўз мияси фаолиятини тўхтовсиз кучайтиради. Шу билан бирга унинг эгилувчанлик даражасини оширади. Мия эгилувчанлиги вақтинча пасайиши, хотира самарасининг сусайиши, баъзи пайтда одамнинг толиқишига сабаб бўлади.

Ҳаракат хотираси – инсон фаолиятининг ҳар бир турида руҳий фаолликнинг у ёки бу кўринишларини устунлик қилишида кузатилади. Масалан, ҳаракат, ҳиссиёт, идрок, ақл-заковат каби руҳий фаолиятнинг кўринишлари мавжуддир. Ана шу руҳий фаоллик турларининг ҳар бири тегишли ҳаракатларда ва уларнинг маҳсулотларида ўз ифодасини топиб ҳаракатларда, ҳиссий кечинмаларда, туйғуларда, образларда, тинсолларда, фикр ва мулоҳазаларда акс этади. Турли ҳаракатлар ва уларнинг бажарилиши тартиби, тезлиги, суръати, изчиллиги ва бошқаларини эсда қолдириш, мустаҳкамлаш, эсга туширишдан иборат хотира турини ҳаракат хотираси деб

аталади. **Ҳис-туйғу ёки ҳиссиёт хотираси.** Бу хотира ҳис-туйғулар, руҳий кечинмалар, ҳиссиётлар, эҳтиёжларимиз ва кизиқишларимиз қандай қондирилаётганлигидан, атрофимиздаги нарса ва ҳодисаларнинг хусусиятига нисбатан муносабатимиз қай тарзда амалга оширилаётганлигидан доимо хабар бериб туриш имкониятига эга. Шунинг учун ҳар бир кишининг ҳаёти ва фаолиятида ҳиссий хотира тури жуда катта аҳамият касб этади. **Сўз-мантқиқ хотираси** мазмунини фикр ва мулоҳазалар, аниқ ҳукм ҳамда хулоса чиқаришлар ташкил этади. Инсонда фикр ва мулоҳаза турли хил шакллар ёрдамида ифодаланганлиги туфайли уларни ифодалаш фақат ўзлаштирилаётган материалларнинг асосий маъносини изоҳлаш, талқин қилиб бериш ёки уларни сўзма-сўз ифодаланишини айнан айтиб беришга қаратилган бўлиши мумкин. Агар маълумот, ахборот, хабар, материал маъно жиҳатидан қайта ишланмаса, у ҳолда материални сўзма-сўз ўзлаштириш, мантқиқий ўрганиш бўлмасдан, балки аксинча механик эсда олиб қолишга айланиб қолади. Инсон муайян дақиқаларда, лаҳзаларда, айни пайтда бевосита идрок қилинаётган нарсаларни гўё кўришда, эшитишда давом этаётгандек туюлади. Ушбу жараён келиб чиқиши жиҳатидан беқарор, ҳатто ўзгарувчан, лекин улар шу қадар махсус тажриба орттириш механизмларининг фаолиятида муҳим аҳамият касб этади. Шу боисдан уларнинг роли шу қадар аҳамиятли-ки, бу жараёнларда эсда олиб қолиш, эсда сақлаш, ахборотлар, маълумотлар, хабарларни қайта эсга туширишнинг алоҳида тури сифатида қаралади. Ушбу жараён одатда психология фанида **киска муддатли хотира** деб аталади. **Оператив хотира** инсон томонидан бевосита амалга оширилаётган фаол тезкор ҳаракатлар, усуллар учун хизмат қилувчи жараённи аниқлашчи мнемик ҳолат **оператив хотира** деб аталади. Ҳозирги замон психологиясида ушбу ҳолатни намоён қилиш учун қуйидаги мисол келтирилади. Математик амални бажаришга киришар эканмиз, биз уни муайян бўлақларга ажратиб ҳал қилишни мақсад қилиб кўямиз. Шу боисдан оралик натижаларни ёдда сақлашга интиламиз, ниҳоясига яқинлашган сари айрим материаллар эсдан чиқа бошлайди. Мазкур ҳолат матнни талаба ёки ўқувчи томонидан ўқишда, уни кўчириб ёзишда, ижодий фикр юритишда, ақлий фаолиятни амалга оширишда яққол кўзга ташланади.

Хотира фаолияти эсда қолдиришдан бошланади. Эсда қолдириш идрок қилинган нарса ва ҳодисаларни мия пўстида из ҳосил қилишдир. Унинг физиологик асоси мия пўстида муваққат нерв боғланишининг вужудга келишидир. Эсда қолдириш ўзининг фаоллиги жиҳатидан иккига бўлинади:

а) ихтиёрий эсда қолдириш; б) ихтиёрсиз эсда қолдириш.

Ихтиёрсиз эсда қолдиришда олдиндан мақсад қуйилмайди, мавзу танланмайди ва ирода кучи сарфланмайди. Ўзининг гўзаллиги, ҳиссий таъсирчанлиги, ҳажми, ҳаракатчанлиги, тезлиги, шакли ва бошқа хоссалари билан фарқ қиладиган нарса ва ҳодисалар ихтиёрсиз эсда қолади. Ихтиёрий эсда қолдиришда эса олдиндан мақсад қўйиб мавзу белгиланади. Ихтиёрий эсда қолдиришда қуйидаги турли усуллардан фойдаланилади: мақсад қўйиш, ўқув материалларини тушуниб эсда қолдириш, эсда қолдиришнинг рационал усулларидан фойдаланиш. Эсга тушириш ўтмишда идрок қилинган

нарсалар, ҳис-туйғу, фикр ва иш-ҳаракатларнинг онгимизда қайтадан тикланишига айтилади. Эсга туширишнинг нерв-физиологик асослари бош мия пўстида илгари ҳосил бўлган нерв боғланишларнинг қўзғалишидир. Эсга туширишнинг таниш, эслаш, бевосита эслаш, орадан маълум вақт ўтказиб эслаш, ихтиёрсиз ва ихтиёрий турлари мавжуд. Эсда сақлаш деганда илгари тугилган таассурот, фикр, ҳис-туйғу ва иш-ҳаракатларнинг такрорланишига мойиллик пайдо қилиши ва мустаҳкамланиши тушунилади. Бунга сабаб асаб тизимининг эгилувчанлигидир. Шунинг учун асаб тизими илгари бўлиб ўтган таассуротларни такрорлашга тайёр туради. Фақат эсга тушириш учун қулай шароит бўлсагина эсга тушади. Бундай шароит бўлмаганда зарур материални ихтиёрий эслаш жараёни қийинлашади. Унутилган нарсаларни яна хотирада қайтадан тикланиши **реминисценция** ҳодисаси (хира эсга келтириш) дейилади. Бу ҳодисанинг сабаби шуки, узоқ вақт бир иш билан машғул бўлганда мия чарчаши юз беради. Чарчап ҳаддан ташқари ошиши натижасида нерв хужайраларида тормозланиш юз беради. Материални эсда қолдирилгандан кейин 12 соат ичида эсга туширилса, материалнинг кўп қисми унутилади.

Таянч тушунчалар:

Мантикий хотира, механик хотира, оператив хотира, узоқ муддатли хотира, унутиш, хотира, эсга тушириш, эсда олиб қолиш, қисқа муддатли хотира.

Назорат саволлари:

- 1.Хотира тушунчасининг мазмуни нималарда кўринади?
- 2.Хотиранинг нерв-физиологик асосини нималар ташкил қилади?
- 3.Хотира турларининг моҳиятини кўрсатинг?
- 4.Хотира жараёнлари моҳиятини изоҳланг?
- 5.Хотира тасаввурларининг ўрнини қандай изоҳлайсиз?

Мустақил ишлаш учун тавсия этилаётган мавзулар

- 1.Хотира ҳақида тушунча.
- 2.Хотира турлари.
- 3.Хотира жараёнлари.
- 4.Хотира типлари.
- 5.Хотира тасаввурлари.

Адабиётлар рўйхати

- 1.Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
- 2.Давлетшин М.Г Умумий психология Т-2002
- 3.Джемс В. Психология.- М., 1991
- 4.Каримова В.М. Психология Т-2002 й
- 5.Маклаков А.Г Общая психология М.; “Питер” 2003
- 6.Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10.Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
- 7.Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
- 8.Психология қисқача изоҳли луғат Т-1998й

- 9.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
- 10.Турғунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
- 11.Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
- 12.Ғозиев Э.Э Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

11-МАЪРУЗА ТАФАККУР

Режа:

1. *Тафаккур ҳақида тушунча*
2. *Тафаккур операциялари*
3. *Тафаккур шакллари*
4. *Тафаккур турлари*

Тафаккур инсон ақлий фаолиятининг юксак шаклидир. Тафаккур орқали биз сезги аъзоларимиз билан бевосита ақс эттириб бўлмайдиган нарса ва ҳодисаларни онгимизда ақс эттираемиз. Умуман олганда ташқи муҳитдаги нарса ва ҳодисалар ўртасида кўз билан кўриб, қулоқ билан эшитиб бўлмайдиган ички муносабатлар ҳамда қонуниятлар мавжуд. Ана шу ички боғланиш ҳамда қонуниятларни биз тафаккур орқали билиб оламиз. Демак, **тафаккур** деб нарса ва ҳодисалар ўртасидаги энг муҳим боғланишлар ва муносабатларнинг онгимизда ақс эттирилишига айтилади. Тафаккур фаолияти муайян мақсадга қаратилган алоҳида онгли жараён тариқасида содир бўлади. Бош миянинг бирор участкасидаги фаолият эмас, балки бутун бош мия пўстининг фаолияти мана шу жараённинг физиологик асосидир. Тафаккур фаолияти учун аввало анализаторларнинг миядаги учлари ўртасида вужудга келадиган мураккаб боғланишлар муҳим аҳамиятга эгадир. Анализаторларнинг бош мия пўстидаги участкалари бир-бирдан кескин ажралган ҳолда эмас, балки бир-бирига тутшиб, бир-бири билан чамбарчас боғланиб кетганлиги сабабли мазкур боғланишларнинг вужудга келиши юқорида айтиб ўтилганидек, тафаккурнинг махсус нерв-физиологик механизмларидир. Бунда иккинчи сигналлар тизимининг боғланишлари биринчи сигнал тизимидаги боғланишларга таънади. И.П.Павлов иккинчи сигнал тизимининг иши ҳамиша биринчи сигнал тизими билан ўзаро ўтказиш жараёнида ҳозир бўлади, деб таъкидлаган. Иккинчи сигнал тизими асосида биринчи сигнал билан ўзаро таъсир қилиш жараёнида дастлаб умуминсоний эмпиризмни ва ниҳоят одамнинг ўз теварагидаги олами ва унинг ўзини билиш учун олий қурол бўлган олий тафаккур воқеа бўлади. Тафаккурнинг муайян бир нарсага қаратилиши учун нерв-физиологик асос бўлган ориентировка рефлeksi тафаккур жараёнларида катта роль ўйнайди. Академик И.П.Павлов таъкидлаганидек, “аввало умуминсоний эмпиризмни ниҳоят, атроф олами ва инсоннинг ўзини ҳам билиш учун олий қурол бўлган фанни ҳам яратувчи махсус инсоний олий тафаккур зарурдир”.

Анализ, синтез, таққослаш, абстракциялаш ва умумлаштириш, таснифлаш ва тизимга солиш ақлий операцияларнинг асосий турларидир. **Анализ** – шундай бир тафаккур операциясидирки унинг ёрдами билан биз нарса ва ҳодисаларни фикран ёки амалий жиҳатдан хусусиятларини таҳлил қилаемиз. **Синтез** – шундай бир тафаккур операциясидирки, биз нарса ва ҳодисаларнинг анализда бўлинган, ажратилган айрим қисмларини, бўлақларини синтез ёрдами билан фикран ва амалий равишда бирлаштириб, бутун ҳолига келтираемиз. **Таққослаш** – шундай бир тафаккур операциясидирки, бу операция воситаси билан объектив дунёдаги нарса ва

ходисаларнинг бир-бирига ўхшашлиги ва бир-бирдан фарқи аниқланади. **Абстракция** – шундай фикр тафаккур операциясидирки, бу операция ёрдами билан моддий дунёдаги нарса ва ходисаларнинг муҳим хусусиятларини фарқлаб олиб, ана шу хусусиятлардан нарса ва ходисаларнинг муҳим бўлмаган иккинчи даражали хусусиятларини фикран ажратиш ташлаймиш. **Умумлаштириш** – тафаккурда акс этган бир туркум нарсаларнинг, ўхшаш муҳим белгиларнинг шу нарсалар тўғрисидаги битта тушунча қилиб, фикрда бирлаштириш демакдир. **Конкретлаштириш** – ходисаларни ички боғланиш ва муносабатлардан қатъий назар бир томонлама таъкидлашдан иборат фикр юритиш операциясидир. **Классификациялаш** – бир туркум ичидаги нарсаларнинг бир-бирига ўхшашлигига ва бошқа туркумдаги нарсалардан фарқ қилишига қараб нарсаларни туркумларга ажратиш тизимидир. **Тизимлаштириш** – тизимга солиш шундан иборатки, бунда айрим нарсалар, фактлар, ходиса ва фикрлар муайян тартибда макондаги, вақтдаги тутган ўрнига ёки мантикий тартибда жойлаштирилади. тизимга солиниши ақлий ривожланишнинг дастлабки поғонаси ҳисобланади.

Психологияда нутқ фикр юритиш фаолиятининг воситаси деб юритилади. Одамда нутқ тафаккур жараёнида ҳукм, хулоса чиқариш ва тушунчалар шаклида ифодаланиб келади. Нарса ва ходисаларнинг белги ва хусусиятлари ҳақида тасдиқлаб ёки инкор қилиб айтилган фикр ҳукм деб аталади. Бир қанча ҳукмларнинг мантикий боғланиши натижасида ҳосил бўлган янги ҳукм инсоннинг билиш фаолиятида алоҳида аҳамиятга эга. **Хулоса чиқариш** шундай тафаккур шаклидирки, бу шакл воситаси билан биз икки ёки ундан ортиқ ҳукмлардан янги ҳукм ҳосил қиламиш. Хулоса чиқариш уч турга бўлинади: индуктив, дедуктив ва аналогия. **Индуктив хулоса чиқариш** – бу хулоса чиқаришнинг шундай мантикий усулидирки, бунда бир неча якка ва айрим ҳукмлардан умумий ҳукмга ўтилади, ёки айрим факт ва ходисаларни ўрганиш асосида умумий қонун ва қоидалар яратилади. **Дедуктив хулоса чиқариш**да умумий ва якка ҳукмлардан якка ёки жузъий ҳукм келтириб чиқарилади. Мисол учун барча металллар электр токини ўтказди. Темир металлдир. Демак, темир ҳам электр токини ўтказди. **Аналогия** хулоса чиқаришнинг шундай шаклидирки, бунда биз икки предметнинг баъзи бир белгилари ўхшашлигига қараб, бу предметларнинг бошқа белгиларининг ўхшашлиги тўғрисида хулоса чиқарамиз. **Аналогия** деб нарса ва ходисаларнинг бир-бирига ўхшаш бўлган баъзи белгиларига қарабгина ҳукм юритишдан иборат хулоса чиқариш шаклига айтилади. Тафаккур тушунчалар шаклида ифодаланади. **Тушунча** деганда биз нарса ва ходисаларнинг энг муҳим ва энг асосий хусусиятларини акс эттиришни тушунамиш. Тушунчалар ҳукмлардан таркиб топади. Шу сабабли тушунчанинг мазмунини очиб бериш учун бир қанча ҳукм юртишга тўғри келади. Масалан, одам онгли мавжудотдир деган тушунчани оладиган бўлсак, бу ерда одамнинг энг муҳим хусусияти унинг онглилиги экани қайд қилинапти.

Кўргазмали-ҳаракат тафаккур тури. Тарихий тараққиёт давомида одамлар ўз олдидаридан турган мақсадларни дастлаб амалий фаолият нуктан назаридан ечганлар, кейинчилик унда назарий фаолият ажралиб чиққан. амалий ва назарий фаолият чамбарчас бир-бири боғлангандир. **Кўргазмали-образли тафаккур тури** ҳам психологик адабиётларда турлича талқин қилинади. “Психологик лугат”да таърифланишича у конкрет тафаккурнинг бевосита идрок қилинаётган нарса ва ҳодисалар ҳақида фикрлашдан иборат бўлган тури. Фикр юритилиши лозим бўлган нарса-ҳодисаларни идрок ёки тасаввур қилиш мумкин бўлса, бундай тафаккур **конкрет тафаккур** деб аталади. У ўз навбатида якқол-предметли ва якқол-образли тафаккур турларига ажратилади. Агар фикр юритиш объекти бевосита идрок қилинса, бундай тафаккур **якқол-предметли тафаккур** дейилади. Фикр юритилаётган нарса ва ҳодисалар фақат тасаввур қилинса, бундай тафаккур **якқол-образли тафаккур** деб аталади. **Абстракт тафаккур** нарсаларнинг моҳиятини акс эттирувчи ва сўзларда ифодаловчи тушунчаларга таяниб фикр юритишдир. Алгебра, тригонометрия, физика, чизма геометрия, олий математика масалаларини ечиш маҳалида фикр юритиш, мулоҳаза билдириш, абстракт тафаккурга хос мисоллардир. **Ижодий тафаккур** – мураккаб билиш фаолиятдан бири бўлиб, тадрижий равишда изчил ўзаро боғланган жараёнлардан ташкил топади, даставвал саволлар туғилади, вазифа аниқланади, масалани ечиш ва саволларга жавоб қидириш жараёни вужудга келади. Масала ечимини қабул қилишга ва информацион тайёргарлик кўришга қаратилган фикр юритиш **визуал тафаккур** дейилади. Визуал тафаккур мақсадга мувофиқ ҳаракатлар ёки англанилмаган операциялар, чунончи образлар манипуляцияси ва трансформацияси ёрдами билан амалга оширилади ва “аклий англаниш”дан намоён бўлади. Йирик собиқ совет психологларидан бири З.И.Калмикова ўз тадқиқотларида тафаккурни продуктив ва репродуктив турларга ажратиб ўрганган эди. Қисқа вақт бирлиги ичида янги оригинал фикрлар яратиш ёки муҳим илмий, амалий масалаларни ҳал қилиш билан белгиланадиган тафаккур **продуктив тафаккур** деб аталади. **Репродуктив тафаккур** эса пассив, тайёр мулоҳазаларни ўзлаштириб олишга ва “тайёр ҳолда” ундан фойдаланишга қаратилган инсоннинг билиш фаолияти кўринишидир.

Таянч тушунчалар:

Абстракция, амалий тафаккур, дедукция, индукция, интуиция, кўргазмали образли тафаккур, кўргазмали ҳаракат тафаккури, назарий тафаккур, синтез, сўз – мантикий тафаккур, таққослаш, тафаккур, таҳлил, тушунча, умумлаштириш, хулоса чиқариш, якқол ҳаракатли тафаккур, ҳукм

Назорат саволлари:

1. Тафаккур тушунчасининг мазмунини изоҳланг?
2. Тафаккур операцияларини ажратиб кўрсатинг?
3. Тафаккур шакллари нималарда кўринади?
4. Тафаккур сифатларининг мазмунини изоҳланг?
5. Тафаккурнинг турларининг моҳиятини изоҳланг?

Мустақил ишлаш учун тавсия этилаётган маърузалар

1. Тафсилот хисода тушунча.
2. Тафсилот операциялари.
3. Тафсилот шакллари.
4. Тафсилот сифатлари
5. Тафсилотнинг турлари.

Адабиётлар рўйхати

1. Гилленрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
2. Давлетшин М.Г. Умумий психология Т-2002
3. Джемс В. Психология.- М., 1991
4. Каримова В.М. Психология Т-2002 й
5. Маклаков А.Г. Общая психология М.; “Питер” 2003
6. Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
7. Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
8. Психология қисқача изоҳли лугат Т-1998й
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
10. Турғунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
11. Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
12. Ғозиев Э.Э Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

12-МАЪРУЗА

ХАЁЛ

Режа:

1. Хаёл ҳақида тушунча

2. Хаёл жараёнларининг нерв-физиологик асослари

3. Хаёл жараёнлари

4. Хаёл турлари

Одам ўз ҳаёти давомида илгари идрок қилган нарса ва ҳодисаларни тасаввур этибгина қолмай, балки ҳеч қачон ҳаётида учратмаган нарсаларни ҳам тасаввур эта олади. Бошқача қилиб айтганда, одам фақат илгари идрок қилган нарсаларинигина эслаш билан чекланиб қолмай, балки шу пайтгача ҳеч қаерда учратмаган янги нарсаларини ҳам ўз ҳаётида ярата олади. Шунингдек, авлод-аждодларимизнинг ҳаётига доир тарихий китобларни ўқиётганимизда ёки бўлмаса, ўқитувчининг узок чет эл мамлакати ҳақидаги қизиқарли гапларини эшитар эканмиз, юқоридаги нарсаларга нисбатан тасаввурлар ҳосил бўлади. Хаёл қилиш жараёнида идрок қилинган образлар орқали ҳосил қилинган тасаввурлар ва бундай тасаввурларни онгимизда хотира орқали орттирилиши туфайли юзага келади. Демак, хаёл жараёнининг бўлиши учун хотира тасаввурларининг бўлиши шарт. Шунинг учун хаёлнинг ривожланиши инсоннинг билим бойлиги, турмуш тажрибаси билан боғлиқ. Хаёл деб одамнинг онгида илгаридан бор бўлган вақтли алоқаларнинг (ассоциацияларни) қайтадан тикланиши ва бир-бири билан янгича қўшилиши орқали нарса ва ҳодисаларнинг янги образларини ҳосил қилишга айтилади. Хаёл – образ тасаввур ёки гоё шаклида янги нарсанинг яратилиши, онг фаолияти, яъни илгари идрок қилинмаган нарсаларнинг образларини мавжуд тасаввурлар асосида миёда яратишда ифодаланадиган фаолиятдир.

Хаёл қилиш жараёни жуда ҳам мураккаб акс эттириш жараёни бўлишига қарамай, унинг асосида ётган физиологик механизмларни академик. И.П. Павловнинг олий нерв-фаолияти ҳақидаги таълимоти асосида маълум даражада тушунтириб ўтиш мумкин. Хаёлнинг нерв физиологик асосида ҳам миёнинг пўстида илгари ҳосил қилинган вақтли алоқаларнинг (ассоциацияларнинг) яна қайта тикланиб, бир-бири билан янгича қўшилиш жараёни ётади. Шуни ҳам айтиш керакки, бош миёя ярим шарларида илгари ҳосил қилинган вақтли алоқалар бирин-кетин тикланадилар ва бинобарин уларнинг қўшилишлари ҳам аста-секин юзага келади. Ана шунинг натижасида бош миёянинг пўстида инсон ўз шахсий ҳаётида ҳеч қачон идрок қилмаган нарсаларнинг образлари пайдо бўлади. Бу образларнинг кўпи воқеликка мутлақо тўғри келмайди ва натижада тормозланиб қоладилар. Бошқа бирлари эса воқеликка тўғри келганлиги ҳамда инсон фаолияти учун миёдан янги имкониятлар очиб бергани туфайли амалий фаолият натижалари билан мустаҳкамланадилар. Хаёл қилиш жараёни ҳаммиша нутқ орқали амалга оширилиши туфайли нутқнинг нерв-физиологик асосида иккинчи сигналлар тизимининг фаолияти ҳам фаол қатнашади. Бундан ташқари хаёл қилиш жараёнида диққат, хотира, тафаккур ва ирода жараёнлари ҳам иштирок қилади. Ана шу нуктаи назардан олганда хаёлнинг (хусусан ижодий

хаёлнинг) нерв физиологик механизмларни тўла тушунириб бериш учун старли илмий маълумотлар йўқ. Ҳозирги кунда фан ва техниканинг жуда тез темп билан ривожланиши ижодий хаёл жараёнининг олдига катта вазибалар қўймоқда. Масалан, космик фазони забт этиш, инсоннинг ойга чиқиши, мураккаб ақли машиналарнинг яратилиши ва шу қабилар инсон тафаккури ҳамда ижодий хаёлнинг юксак тараққиёти натижасида қўлга киритилмоқда.

Хаёл жараёнлари инсоннинг тажрибаси ва билим доираси, шунингдек ўтмиш тажрибалари билан белгиланади. **Агглютинация** – “слимлаш” деган маънони билдириб, унда турли қисмларни битта қилиб янги образ яратилади. **Масалан:** алмоғиз кампир, сув парисн, кентавр, ссфинкс образлари ва бошқалар. **Гиперболизация** – образларни катталаштириш ёки кичиклаштириш шунингдек, алоҳида қисмларни ўзгартиришдир. **Масалан:** Гулливер, лилипут, Алпомиш, Рустам паҳлавон образлари қабилар. **Тышмлаштириш** – ўхшатиш орқали айрим тасаввурларни улар орасидаги фарқларни силликлеш; типиклаштириш-бир хил образларни қайтарилиши бўлиб, ҳар бир давр учун типик бўлган образларни яратиш **Масалан:** А.Қаҳҳор ҳикоялари (“Уғри”, “Бемор”) А.Қодирий (“Ўтган кунлар”) романи қабилар. **Акцентлаштириш** – айрим белгиларни таъкидлаш орқали образлар яратиш. **Масалан:** ўртоқлик ҳазиллари. Акцентлаштириш бадний адабиётларда жуда кўп қўлланилади. Юқоридаги хаёл жараёнлари орқали яратиладиган образлар анализ ва синтез жараёнида рўй беради. Чунки ҳар бир нарсани ёки ҳодисани аввал анализ (тахлил) қилиб кўрилади, кейин уларни синтез (бирлаштириш) қилиш орқали янги образлар ҳосил қилинади.

Одатда биз тасаввур хаёли, ижодий хаёл, ихтиёрий ва ихтиёрсиз хаёл деб хаёлни бир неча турларга ажратамиз. **Тасаввур хаёли** деб ўтмишда бўлиб ўтган ёки ҳозирда бор бўлган лекин бизнинг турмуш тажрибамизда шу пайтгача учратмаган, яъни биз идрок қилмаган тасаввур ва образлар яратишга айтилади. **Ижодий хаёл** – деб тажрибамизда бўлмаган ва воқеликнинг ўзида ҳам учратмаган нарса ва ҳодисалар ҳақида тасаввур ҳамда образлар яратишдан иборат хаёл турига айтилади. Ижодий хаёлнинг махсус тури орзудир. **Орзу** ижодий хаёлнинг, тилакнинг келажакка қаратилган шаклидир. **Ихтиёрсиз хаёл** деб – одам ўзининг олдига ҳеч қандай мақсад қўймасдан, иродани ишга солмасдан, қандайдир ўз-ўзига образ ва тасаввурларни яратишига айтилади. **Ихтиёрий хаёл** жараёнлари бетартиб равишда, эмас балки муайян бир жараёнда ўтади. Бу тартиб одамнинг эҳтиёжлари, мақсадлари, ҳиссиётлари фикр ҳамда маслақлари билан белгиланади. **Реалистик хаёл** – турида воқелик акс эттирилади, орзулар амалга ошади. **Фантастик хаёл** – амалга ошмайдиган хаёл туридир. Кишиларнинг хаёли кенглиги, мазмундорлиги, кучи ва реаллиги, фантазия бойлиги жиҳатидан фарқ қилади. Хаёл кенглиги воқеликнинг кишилар фаолияти учун бўладиган доираси билан белгиланади. **Масалан,** киши санъат, техника, спорт, билимга қизиқса ва улар ҳақида хаёл қилса, бундай кишининг хаёли кенг бўлади. **Хаёлнинг реаллиги** – воқеликни тўғри акс эттирувчи хаёлий образларнинг яратилиши, генийларни хаёлининг кучи реал хаёлдир.

Таянч тушунчалар:

Агглютинация, акцентлаш, гиперболзация, тасаввур, хаёл, тизимлаштириш, тасаввур хаёли, ижодий хаёл, орзу, ихтиёрсиз хаёл, ихтиёрый хаёл, реалистик хаёл, хаёлнинг реаллиги

Назорат саволлари:

1. Хаёл тушунчасининг мазмунини изоҳланг?
2. Хаёл жараёнларининг моҳиятини асосланг?
3. Хаёл турларининг мазмуни нималар билан белгиланади?
4. Хаёл сифатларининг мазмуни нималарда кўринади?
5. Хаёлнинг хусусиятларининг мазмуни нималар билан белгиланади?
6. Хаёл шаклларининг мазмунини изоҳланг?

Мустақил ишлаш учун тавсия этилаётган мавзулар

1. Хаёл ҳақида тушунча.
2. Хаёл жараёнлари.
3. Хаёл турлари.
4. Хаёл сифатлари.
5. Хаёлнинг хусусиятлари.
6. Хаёл шакллари тўғрисида тушунча
7. Хаёлнинг инсон фаолиятидаги ўрни

Адабиётлар рўйхати

1. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
2. Давлетшин М.Г. Умумий психология Т-2002
3. Джемс В. Психология.- М., 1991
4. Каримова В.М. Психология Т-2002 й
5. Маклаков А.Г. Общая психология М.; «Питер» 2003
6. Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
7. Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
8. Психология қисқача изоҳли лўғат Т-1998й
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
10. Турғунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лўғати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
11. Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
12. Ғозиев Э.Э. Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

13-МАЪРУЗА ҲИССИЁТ

Режа:

1. *Ҳиссиёт ҳақида тушунча*
2. *Ҳиссиётнинг неро-физиологик асослари*
3. *Ҳиссларни кечирим шакллари*
4. *Юксак ҳислар*

Кишилар идрок қилаётган, кўраётган, эшитаётган, бажараётган, ўйлаётган, орзу қиладиган нарсаларга бефарқ бўлмайдилар. Бир хил предметлар, шахслар, характерлар, воқеалар бизни қувонтиради, бошқалари хафа қилади яна бошқалари газаб, нафратимизни уйғотади. Биз хавф остида қолганимизда қўрқувни ҳис қиламиз, душман устидан ғалаба қозониш ёки қийинчиликини енгиш завқ уйғотади. Юқоридаги фикрлардан кўриниб турибдики, **ҳиссиёт** бизнинг туйғуларимизнинг ўзига хос акс эттириш жараёни бўлиб, бунда нарса ва ҳодисаларни акс эттириш жараёнида бизда тугиладиган ички кечинмалар ва муносабатлар акс эттирилади. Демак, **ҳиссиётлар** ўз-ўзидан юзага келмасдан, ташқи оламдаги нарса ва ҳодисаларнинг таъсири билан боғлиқ равишда юзага келади. Эмоция – шахснинг воқеликка ўз муносабатини ҳис қилишидан келиб чиқадиган, унинг эҳтиёж ва қизиқишлари билан боғлиқ бўлган ёқимли ёки ёқимсиз кечинмаларидир. Келтирилган таърифлардан кўринадики, **ҳиссиёт** тушунчаси эмоцияга нисбатан кенгроқ тушунча бўлиб, шахснинг кундалик ҳаёти, турмуш тарзидаги барча жабҳаларни камраб олади. Ҳиссий кечинмалар эса инсоннинг шахсий тажрибасида таркиб топадиган рефлекслар тизимини мустаҳкамлаш сифатида намоён бўлади. Ҳиссиётнинг мана шу даража берувчилик вазифаси психологияда **ҳиссиётнинг импрессив** томони деб аталади. **Импессив** сўзи латинча таассурот деган маънони англатади. И.П.Павлов тирик мавжудотларнинг атрофимиздаги муҳитга мослашувида ҳосил қиладиган бузиладиган динамик стереотиплар орқали бирор **ҳиссиёт** ва эмоционал кечинмаларнинг ижобий ва салбий сифатларини тушунтириб беради. Динамик стереотип деганда ташқи қайтарилиш натижасида ҳосил қилинган шартли рефлекслар, нерв боғланишларининг барқарор тизими тушунилади. Ҳар турли қийинчиликлар ва қаршиликларга дуч келиши натижасида динамик стереотипларнинг «ўзгариши» салбий эмоционал ҳолатни юзага келтиради. Ҳиссиёт бу унинг кечирилишининг турли шакллари фақат даража вазифасини эмас, балки бошқарувчилик функциясини ҳам бажаради. Эмоция ҳаракатлари жуда кўп тана ўзгаришларифодаланади. Одам организмдаги ўзгаришлар кечирилаётган **ҳиссиётнинг** объектив кўрсаткичи ҳисобланади. Мослашиш характерига онд бўлган, яъни овозининг ўзгариши, мимика, имо-ишора, организмда содир бўладиган жараённинг қайта ўзгаришидан иборат ихтиёрсиз ва онгли ҳаракатлар психологияда эмоционал ҳаракатларнинг **экспрессив** томони деб аталади. **Амбивалентлик** – латинча ҳар томонлама кучга эга маъносини англатиб кишининг бир объектнинг ўзига нисбатан бир вақтнинг ўзида пайдо бўладиган бир-бирига қарама – қарши эмоционал иродавий ҳолатдир.

Ҳиссиёт бошқа ҳамма психик жараёнлар каби бош миёна пўсти қисмининг фаолияти билан боғлиқдир. Бош миёна ҳиссиётларнинг кучини ва барқарорлигини идора қилиб туради. Ҳиссиётлар бошқа билиш жараёнларидан фарқли бош миёна пўстининг фаолиятидан ташқари организмнинг ички аъзолари фаолияти билан ҳам боғлиқдир, бошқача қилиб айтганда ҳиссиётлар вегетатив нерв тизимининг фаолияти билан ҳам боғлиқдир. Чунончи, одам қаттиқ уялган пайтида кизариб кетади, қаттиқ кўрққан пайтида эса ранги ўчиб, қалтираб кетади, хаттоки одамнинг овозида ҳам ўзгариш пайдо бўлади. Ана шундай ҳиссий ҳолат юз берган пайтда одамнинг юраги тез ура бошлайди, нафас олиши ҳам тезлашади. Демак, одам маълум ҳиссий ҳолатни бошдан кечириётган пайтда унинг қон айланиши тизими, нафас олиш органилари нутқ аппаратлари ички секреция безлари ҳам қатнашади. Масалан, материални яхши билмайдиган талаба имтиҳон топшириётганда терлаб кетади, томоғига нимадир тикилиб, гапини гапира олмай қолади. Одамда қаттиқ кўркиш пайтида «Юраги орқага тортиб кетди», «Совуқ тер босиб кетди» каби ибораларнинг ишлатилиши ҳиссиёт пайтида одамнинг ички аъзоларининг иштирок этишидан далолат беради.

Ҳиссиётнинг кўзғалиш хусусиятлари пайдо бўлиш йўлини кучи ва барқарорлиги бир қанча сабабларга боғлиқдир. Атроф-муҳитнинг ҳолати шу пайтдаги эҳтиёжларнинг кучи шу хислат тузилишига сабаб бўлган ходисаларнинг шахсий ва ижтимоий аҳамиятини англаши, одамнинг дунёқараши, бу хислат қандай вазиятда пайдо бўлиши ва ўтмиши ҳамда шахснинг индивидуал хусусиятларига боғлиқдир. Ҳисларнинг айни вақтда нақадар тез кучли ва барқарор бўлишига кўра ҳис-туйғуларнинг қуйидаги турлари фарқланади: ҳиссий тон, эмоциялар, аффект, стресс, кайфият ва бошқалар. **Ҳиссий тон.** Ҳиссиёт кўпинча фақат ҳиссий тус сифатидаги рухий жараёнларнинг ўзига хос томони тарикасида намоён бўлади. Ёқимли суҳбатдош, кулгули воқеа, ёқимсиз ҳид, зерикарли китоб, кўнгилдаги машғулот, ҳушқачқак саёҳат, оғир иш қабилар. Кўпинча эмоциялар ўзининг таъсирчанлиги билан бир-биридан ажралиб туришига қарамай, бундай сифатни ҳиссий ҳолатлар **стеник** (юнонча сўздан олинган бўлиб, куч деган маънони англатади) хусусиятли дейилади. Баъзи ҳолларда эмоциялар ўзининг сустлиги, моторли, кучсизлиги билан тавсифланади. Бундай ҳиссий ҳолат **астеник** (юнонча сўздан олинган бўлиб, кучсизлик, заифлик маъносини билдиради) деб аташади. Бундай ҳиссиёт инсонни бўшаштиради, уни ҳаёлга чўндиради, ҳаёлпараст қилиб қўяди. Шу сабабдан фавқулотда шахсдаги бефойда эмоционал кечинмага, уялиш, виждон азоби, андиша эса кўрқоқликка айланиб қолиши ҳавфи кучли. **Кайфият** тушунчасига психологик манбаларда турли нуқтаи назардан ёндашилган тақдирда ҳам мазмунан улар бир хилликни англатади. **Аффект** тушунчасига берилган таърифларга асосий эътиборни қаратадиган бўлсак бу ҳам шахснинг кучли эмоционал ҳолатлари билан боғлиқдир. **Стресс** тушунчасининг мазмуни моҳияти борасида қатор таърифлар учрайди.

Ҳиссий жараёнларнинг ҳар хил шакллари нормал одамда алоҳида, яққа ҳолда мавжуд бўлмайди. Юзлаб ва минглаб кечирилатган эмоциялар,

аффектлар, кайфиятларда аниқ яшайдиган умумлаштирилган ҳислар юксак ҳислар дейилади. Юксак ҳислар ўз таркибига биринчи соддарок кўринишдаги турли ҳисларни олади. **Практик ҳислар.** Инсон амалий ҳаётининг исталган соҳаси мақсадга мувофиқ ақлий фаолиятига, шахснинг уларга нисбатан муайян муносабатда бўлиш соҳасига айланиб қолади. Бу биринчи навбатда бирор мақсадни англабгина қолмай, уни эътироф этадиган ёки инкор қиладиган мақсадларга эришиш йўлларини баҳолайдиган таъсир қилиш усуллари ва кўламларини маъқуллайдиган ва маъқулламайдиган, уларни тўғри танланганлигига шубҳаланадиган, ниҳоят муваффақият ёки муваф-фақиятсизлик ҳиссини кечирадиган меҳнат фаолиятида кузатилади. **Ахлоқий ҳислар** одамнинг бошқа кишиларга, жамоа ва ўзининг ижтимоий бурчларига бўлган муносабатларида ифодаланади. Инсон бу ҳисларни кечирар экан, маълум ахлоққа, яъни ижтимоий ахлоқ-қоидалари ва нормалари мажмуига асосланиб, бошқа кишиларнинг хатти-ҳаракатларига ёки рухий ҳусусиятларига ҳамда ўзининг хатти-ҳаракатларига баҳо беради. **Эстетик ҳислар** ҳам юксак ахлоқий ҳислардан ҳисобланади. Эстетик ҳис деганда биз гўзалликни идрок қилиш, гўзалликдан завқланиш ва гўзаллик яратишга интилишни тушунамиз. Эстетик ҳиссиёт ҳамма одамларга хос бўлган ҳиссиётдир. **Интеллектуал ҳиссиётлар** ҳам ўз моҳияти жиҳатидан ахлоқий ҳиссиётларга яқин бўлган ҳиссиётлардир. **Интеллектуал ҳиссиётлар** одамнинг билиш жараёни билан боғлиқ бўлган ҳиссиётлар бўлиб, бирор нарсадан ҳайрон қолиш, ҳайратда қолиш, шубҳаланиш каби ҳолатларда ифодаланади.

Таянч тушунчалар:

Амбивалентлик, апатия, астеник, астения, аффект, кайфият, сензитивлик, стеник ҳислар, стресс, эмоция, ҳиссиёт.

Назорат саволлари:

1. Ҳиссиёт тушунчасининг мазмунини изоҳланг?
2. Ҳис-туйғуларнинг вазифалари нималарда кўринади?
3. Ҳиссий ҳолатларнинг физиологик асосларини нима ташкил қилади?
4. Инсоний эмоциялар ва ҳайвонлардаги эмоциялар ўртасидаги фарқни изоҳланг?
5. Ҳиссий ҳолатларнинг ифодаланишини қандай изоҳлайсиз?
6. Ҳисларни кечирish шакллари қандай баҳолайсиз?

Мустақил ишлаш учун тавсия этилаётган мавзулар

1. Ҳиссиёт ҳақида тушуинча.
2. Ҳис-туйғуларнинг вазифалари.
3. Инсоний эмоциялар ва ҳайвонлардаги эмоциялар.
4. Ҳиссий ҳолатларнинг ифодаланиши.
5. Ҳисларни кечирish шакллари.
6. Юксак ҳислар.
7. Ҳиссиётнинг ўзига хослиги.

Адабиётлар рўйхати

1. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
2. Давлетшин М.Г. Умумий психология Т-2002
3. Джемс В. Психология.- М., 1991
4. Каримова В.М. Психология Т-2002 й
5. Маклаков А.Г. Общая психология М.; “Питер” 2003
6. Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
7. Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
8. Психология қисқача изоҳли лугат Т-1998й
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
10. Турғунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
11. Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
12. Ғозиев Э.Э. Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

14-МАЪРУЗА

ИРОДА

Режа:

1. Ирода ҳақида тушунча

2. Ироданинг нерв-физиологик асослари

3. Иродавий акт ва унинг тузилиши

4. Шахснинг иродавий сифатлари

Одам теварак – атрофдаги нарсаларни ўзгартириб ўзига мослаштираётган экан, янгилик яратади, ижод қилади, шу янгиликни теварак-атрофдаги воқеликка қўшади, воқеликни ўзгартиради ва тўлдиради. Умуман одам ҳар доим ҳаракат қилмасдан тура олмайди. Ана шу жиҳатдан олганда одамнинг барча ҳаракатларини икки туркумга бўлиш мумкин. Улардан биринчиси ихтиёрсиз ҳаракатлар бўлса, иккинчиси ихтиёрий ҳаракатлардир. Одамнинг ихтиёрсиз ҳаракатлари қатъий бир мақсадсиз, кўпинча импульсив тарзда, яъни рефлектор тарзда юзага келади. Масалан, йўталиш, акс уриш, кўз қовоғини очиб юмилиши ва шу кабилар. Бу ҳаракатларни одам олдиндан ўйлаб режалаштирмайди. Ихтиёрсиз ҳаракатлар ҳар қандай шароитда юз бериши мумкин. Ихтиёрсиз ҳаракатлар баъзан, одамнинг ақлий фаолиятлари билан ҳам боғлиқ бўлади. Чунончи, ихтиёрсиз идрок, ихтиёрсиз диққат, ихтиёрсиз эса олиб қолиш, ихтиёрсиз эсга тушириш ҳолатлари ҳам бўлади. Бундай ҳолларда одамнинг ихтиёрсиз ҳаракатлари идрок қилинаётган нарсанинг бошқа нарсалардан кескин фарқ қилиши ёки одамнинг қизиқишлари, эҳтиёжлари билан бевосита боғлиқ бўлади. Ироданинг энг муҳим хусусияти унда фаолиятни амалга оширишнинг пухта ўйлаб чиқилган режанинг мавжудлигидир. Аввалдан режалаштирилмаган хатти-ҳаракатларни **иродавий ҳаракат** деб бўлмайди. Шу билан бирга ирода аввалдан мавжуд бўлмаган, лекин фаолиятни натижасига эришишдан сўнг ҳосил бўлиши мумкин бўлган қониқишга бутун эътиборини қаратишдан иборатдир.

Иродавий яъни ихтиёрий ҳаракатларнинг нерв – физиологик асосида бош миёна катта ярим шарлари пўстлогининг шартли рефлекслар ҳосил қилишдан иборат бўлган мураккаб фаолияти ётади. Иродавий ҳаракатлар ҳар доим тўла онгли ҳаракатлар бўлгани учун бош миёна пўстлогиде юзага келадиган оптимал кўзғалиш манбалари билан ҳам боғлиқ бўлади. Бу ҳақда академик И.П.Павлов шундай деб ёзган эди: “Менинг тасаввуримча, онг айни шу чоғда худди шу шароитнинг ўзида маълум даражада оптимал (ҳар ҳолда ўртача бўлса керак) кўзғалишга эга бўлган бош миёна катта ярим шарларининг айрим жойларидаги нерв фаолиятидан иборат”. Бундан ташқари иродавий ҳаракатлар онгли ҳаракатлар сифатида иккинчи сигналлар тизимининг фаолияти билан боғлиқдир. Маълумки, одам айрим ножўя ҳаракатлардан ўзини сўзлари орқали (яъни ўзига-ўзи панд-насихатлар қилиш ёки тарбия бериш орқали) ушлаб қолади. Шунинг учун иродавий, ихтиёрий ҳаракатларни амалга оширишда иккинчи сигналлар тизимининг роли жуда каттадир. Ана шу сабабдан бўлса керак академик И.П.Павлов иккинчи сигналлар тизимига баҳо бериб, бу сигналлар тизими инсонлар ҳулқ-атвори

ва ихтиёрий ҳаракатларининг юксак бошқарувчисидир” – деган эди. Шунинг ҳам айтиш керакки, ирода иккинчи сигналлар тизими биринчи сигналлар тизимига асосланган ҳолда ишлайди. Агар иккинчи сигналлар тизими ўз фаолиятида биринчи сигналлар тизимига асосланмаса, одамнинг акс эттириш жараёни маълум бир тизимли, маъноли бўлмайди. Иккинчи сигналлар тизими биринчи сигналлар тизимига асосланиши билан бирга унинг фаолиятини бошқариб, назорат қилиб туради. Демак, иродавий, ихтиёрий ҳаракатларда иккинчи сигналлар тизими билан бирга биринчи сигналлар тизими ҳам иштирок этади.

Мақсад-кишининг шу пайтда маъқул ёки зарур деб топган иш ҳаракатини тасаввур этиш демакдир. Масалан, инсон педагогика университетига кириб ўқишни зарур деб топди ёки вилоятга иш билан бориб келиш зарурлигини тушунди, дейлик. Буларнинг ҳаммасида кишининг мақсади ўз-ўзидан зоҳир бўлаётганга ўхшайди, баъзан эса бу мақсад бир қадар фикр юритиш натижасида юзага келади. Эҳтиёж кўнгилдан кечиб, мудом кучайган шу эҳтиёжни қондиришга интилиш мақсади ҳам англанила бошлайди. Бундай англанилган эҳтиёжлар **тилак-ҳаваслар** деб аталади. Аммо одам ўз интилишларининг мақсадини тасаввур қилганда ҳам шу мақсадга етишиш йўллари ва воситаларини ҳали тасаввур қила олмаслиги мумкин. Бундай тўла англанилмаган интилишлар (тилак, ҳавас) баъзан зўр ҳаёл суриш билан, баъзан эса чексиз орзу билан боғлиқ бўлади. Баъзан (ҳаёлпараст инсонларда) бундай тилак ҳаваслар кўнгилдан кечириниш орқали орзу (фантазия) доирасида қолиб кетаверади. Хилма-хил тилак ҳаваслари тўлиб-тошган кишилар ҳам мавжуд. Бу кишилар доимо хўрсинадилар, армон қиладилар, ўзларини ҳам теварак-атрофдаги кишиларни ҳам танқид қиладилар. Бу кишилар кўпинча яхши орзулар қилишади-ю, амалда кам фаолият кўрсатишади ёки бутунлай фаолият кўрсатишмайди. **Ҳаракат мотивлари ва мотивлар кураши.** Киши бирон мақсадни, айниқса, шу мақсадга етиш учун бирон йўл ва усулни танлар экан, нега бошқа мақсадни эмас, худди шу мақсадни танлаши керак, бу мақсадга нима учун бошқа йўллар билан эмас, балки мана шу йўллар билан ҳал этиши керак деган саволни кўнгилдан ўтказиши. Мақсадни ва унга етиш йўлини танлаш жараёнида унга маъқул ёки номаъқуллиги нуқтаи назаридан баҳо берилади. **Қарорга келиш.** Мақсадга етишиш йўллари ва воситаларини танлаш жараёнида режалаштириш, мотивлар кураши билан боғланган бўлиб, қарорга келиш билан тугайди. Қарорга келиш-муайян бир мақсадни ва шу мақсадга эришиш йўлида ҳаракат усулларидан бирини танлаб олиш демакдир. Мотивлар курашида бунинг маъноси шуки, мотивлардан бири ҳал қилувчи роль ўйнаган бўлади. Масалан, кечкурун қаёққа бориш керак – театрдами ёки ўртоғининг ёнигами-деган мотивлар кураши натижасида киши бормоқчи бўлган жойни ҳақида қарорга келади. **Қарорни ижро этиш.** Қарор унга мувофиқ келадиган чоралар кўриш ва ҳаракат қилиш учун қабул қилинади. Қарордан ҳаракатга ўтишни ижро қилиш (ёки бажариш) дейилади. Иродавий жараёнда энг муҳим нарса-қабул қилинган қарорни ижро этишдир. **Иродавий зўр бериш.** Қабул қилинган қарор тўғридан-тўғри, автоматик

равишда амалга оширилавермайди. Қабул қилинган қарорни амалга ошириш учун онгли равишда иродавий зўр бериш ҳам керак. Иродавий зўр бериш онглининг аввало нерв-мускул аппаратининг зўриқишида ифодаланади ва организмнинг ташқи кўрinishларида намоён бўлади. Иродавий зўр беришнинг ана шу ифодали томони одамнинг ирода ҳолатини тасвирловчи бадний асарларда гавдалантирилганини кўп учратиш мумкин.

Кишининг иродавий сифатлари яъни ирода кучи, мустақиллиги жиҳатидан айрим ҳолларда турлича намоён бўлади. Ҳар бир кишида ироданинг айрим сифатлари умр бўйи мустаҳкамланиб, шу одамнинг хусусий сифатлари (яъни доимий хислатлари) бўлиб қолиши мумкин. Шахснинг бу ўзига хос хусусиятлари характер хислатлари деб аталади. Ҳар бир кишидаги бирон бир иродавий сифатларнинг ҳар қандай намоён бўлиши шу киши характерининг хислати бўлавермайди.

Ироданинг мустақиллиги. Кишиларнинг иродавий ҳаракатларига уларнинг мустақиллик даражасига қараб ҳам баҳо берилади. Иродавий ҳаракатларнинг мустақиллиги кишининг аввало ташаббускорлигида кўрилади. Ташаббускорлик бирор бир ишни шахсан бошлаб юбориш демакдир. Ташаббускорлик одатда теварак-атрофдагн шароит ҳамда ижтимоий ҳаёт талабларини эпчиллик, мохирлик билан ҳисобга олиш ва кўпинча келажакни, янгиликни олдиндан кўра билиш қобилияти билан бир вақтда намоён бўлади. Ташаббускор киши шахсий ҳаётида ҳам, ижтимоий фаолиятида ҳам вазият ва турмуш талабларини ҳисобга ола билади, шу билан бир вақтда вазифаларни илгари суради, қўйилган вазифаларни амалга ошириш учун йўл ва воситалари танлайди ва бу вазифаларни ҳал этишда фаол иштирок этади. Мустақиллик қилинмаган ва қилинган иш-ҳаракатлар учун жавобгарлик сезишда кўринади. Жавобгарликни сезиш айна ҳаракатларнинг тўғрилигига, мақсадга мувофиқ эканлигига ва зарурлигига ишонч ҳосил қилиш демакдир. Ироданинг мустақиллиги яна бошқа кишиларнинг фикр, маслаҳат ва таклифларини танқидий кўз билан мулоҳаза қилиб чиқишда ҳам кўринади. Танқидий кўз билан мулоҳаза юритиш характер хислати бўлиб, бошқа кишиларнинг бирга маслаҳат ва таклифларини диққат билан таҳлил қилишда кўринади, характернинг шу хислати бўлган киши бошқа кишиларнинг фикр ва маслаҳатларига эътибор билан қулоқ солади, уларга муайян тамойиллар нуқтаи назаридан баҳо беради, ижобий фойдали нарсани қабул қилиб ундан фойдаланади, салбий бефойда нарсани далиллар билан рад этади. Интизомлилик – характер хислати бўлиб, жамият талабларига онгли равишда ўз ихтиёри билан бўйсина билишда кўринади. Интизомлилик, жумладан, белгиланган тартибга аниқ риоя қилишда, олинган ваъдани виждонан бажаришда, ўз бурчига онгли равишда бўйсинишда ўз ифодасини топади. Интизомли киши мустақил ташаббускор бўлиб, айна вақтда қабул қилинган қарорларни сўзсиз ижро этади, жамият манфаатларига ва ахлоқ тамойилларига итбат қила билади.

Мустақиллик айна вақтда ироданинг кучли эканлигини ҳам кўрсатади. Ирода кучи катта тўсқинликларни бартараф қила олиш қобилияти билангина ифодаланмай, ташаббускорлик кўрсатиш, мустақиллик, дадиллик кўрсатиш

ва қабул қилинган қарорлар учун, ўз хатти-ҳаракатлари учун масъулият сезиш билан ҳам таърифланади. Ироданинг ахлоқийлиги ҳаёт ва фаолиятда ирода кучи, унинг мустақиллигига ижобий ёки салбий баҳо берганда қандай тўсқинлик ва қийинчиликлар бартараф қилинганлигини назарда тутиш билангина чекланиб қолмай, асосан кишининг ахлоқий қиёфаси иродавий ҳаракатларда қанчалик ифодаланиши, бирон одамнинг иродаси нақадар ахлоқий эканлиги ҳам назарда тутилади. Ироданинг ахлоқийлиги деганда одатда киши ўз олдига қандай мақсадлар қўйилиши, бу мақсадларга қандай воситалар билан эришиши, иродавий интилишлар (хоҳишлар) қандай майллар туфайли келиб чиқиши ва маълум бир қарорга келишида қандай тамойилларга амал қилишни назарда тутамиз.

Таянч тушунчалар:

Ирода, иродасизлик, иродавий сифатлар, ирода кучи, ташаббускорлик, қатъиятчилик, мақсад спари интилувчанлик, мустақиллик, ироданинг ахлоқийлиги, интизомчилик, чидамлилик, қайсарлик, ирода эркинлиги, локус назорат.

Назорат саволлари:

- 1.Ирода тушунчасининг мазмунини изоҳланг?
- 2.Иродавий фаолиятнинг умумий хусусиятлари нималарда кўринади?
- 3.Ирода назарияларининг моҳиятига таъриф беринг?
- 4.Иродавий акт ва унинг тузилишини мазмунини кўрсатинг?
- 5.Шахснинг иродавий сифатларига нималар киради?
- 6.Ироданинг индивидуал хусусиятларининг мазмунини изоҳланг?

Мустақил ишлаш учун тавсия этилаётган мавзулар

- 1.Ирода ҳақида тушунча.
- 2.Иродавий фаолиятнинг умумий хусусиятлари.
- 3.Ирода назариялари.
- 4.Иродавий акт ва унинг тузилиши.
- 5.Шахснинг иродавий сифатлари.
- 6.Иродани тарбиялаш.
- 7.Ироданинг индивидуал хусусиятлари.

Адабиётлар рўйхати

- 1.Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
- 2.Давлетшин М.Г Умумий психология Т-2002
- 3.Джемс В. Психология.- М., 1991
- 4.Каримова В.М. Психология Т-2002 й
- 5.Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
- 6.Психология қисқача изоҳли лугат Т-1998й
- 7.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
- 8.Тургунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
- 9.Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида)Т;«Ўқитувчи» 1992й
- 11.Ўзгиря Э.Э Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

15-МАЪРУЗА МОТИВАЦИЯ

Режа:

1. Мотив ва мотивация тушунчасининг мазмуни

2. Хориж психологиясида касбий мотивларининг назарий таҳлили

В.С.Мерлин мотивлар тизимларининг айрим жиҳатларини анча батафсил ёритиб берган. У мотивлар тизимларининг шаклланиш жараёнини куйидагича тасаввур этади: «турли мотивлар бора-бора ўзаро боғлиқ ва бир-бирига тобе бўлиб боради ҳамда охир оқибатда мотивларнинг яхлит тизими вужудга келади». В.С.Мерлин фикрича, мотивлар тизимининг шаклланиши жараёнида нафақат мотивлар барқарорлиги, балки мотивларни англаш каби шартлар бажарилишини талаб этилади. Демак, В.С.Мерлин бўйича мотивлари тизимлари ўзаро боғлиқ ва бир-бирига тобе шахс мотивларининг бир бутун йигиндасидан иборат. Аммо В.С.Мерлин гарчи мотивлар тизимларининг айримларини ҳақиқатдан ҳам муҳим жиҳатларини кўрсатиб ўтган бўлса ҳам, мотивлар ўртасидаги тизимли муносабатларни мотивлар тизимлари ва фаолият кўрсатиш муаммосини тадқиқ этмаган. А.Маслоу фикрича, муайян эҳтиёжнинг қондирилиши учун аввал иерархик қаторда ундан олдинги эҳтиёж қондирилган бўлиши талаб этилади. Бошқача қилиб айтганда, А.Маслоу концепциясида иерархияда юқори ўринни эгалловчи эҳтиёжлар куйи ўриндаги эҳтиёжларга тобедир. А.Маслоу концепциясида мотивацион жараёнлар бошқарувида одам онгининг иштироки, бошқарувдаги роли эътиборсиз қолдирилган. Олим эҳтиёжлар иерархиясидаги вертикал муносабатларни таҳлил қилиб, бир даражада жойлашган эҳтиёжлар орасидаги горизантал муносабатлар эса ўрганилмаган. Машҳур немис олими Курт Левин мотивлар муаммоси, айниқса, шахсдаги ижтимоий хулқ мотивлари борасида катта, кенг қамровли тадқиқотлар олиб бориб, шу нарсани аниқлаганки, ҳар бир одам ўзига хос тарзда у ёки бу вазиятни идрок қилиш ва баҳолашга мойил бўлади. Рус психологлари орасида В.Г.Асеевнинг тадқиқотларида мотивацион тизим масаласи анча чуқур ўрганилган. Унинг фикрича, инсон мотивацион соҳасининг онтогенетик тараққиёти давомида бу соҳа тизимли ривожланишга нисбатан мойилликни намоён этади. Бу мойиллик В.Г.Асеев кўрсатишича, стихияли шаклланивчи, ундовчи кучларнинг каттарок мотивацион бирликларни ўзаро қўшилиб ҳосил қилишда намоён бўлади. Мотивацион тизимнинг бирлиги сифатида В.Г.Асеев ундовчи кучларни қайд этади. Бу тушунча доирасига у мотив, эҳтиёж, қизиқиш, интилиш, мақсад, идеал, майл, мотивацион установка ва бошқаларни киритади. Шундай қилиб, В.Г.Асеев турли мотивацион ҳодисалар, майл турлари ўртасида тизимли муносабат мавжуд деб ҳисоблайди. Демак, бундай ёндашувида мотивацион тизим компоненти майл бўлиб ҳисобланади. Айрим тадқиқотчилар масалан, В.Э.Чудновский, В.И.Ковалев мотивлар тизими ва шахс йўналиши ўртасида алоқадорлик мавжудлигини қайд этмоқда. П.Т.Якобсон эса хулқ-атвор мотивацияси муайян кадриятлар тизимлари билан боғлиқлигини таъкидлаб, мотивларни шахс кадриятлари ориентациясига тобе бирликлар сифатида ўрганишни

таклиф этади. Унинг фикрича, бундай изланиш ижтимоий психологик йўналишда амалга оширилиши керак.

Касбий мотив ва мотивация муаммоси хориж психологлари томонидан кенг доирада тадқиқ қилинган. Жумладан, касбий мотивлар борасида Е.А.Климов, В.А.Крупецкий, А.Н.Василькова, Э.Диси, В.Врум, М.В.Дмитрий ва бошқалар томонидан муаммо кенг доирада тадқиқот ишлари олиб борилган. Шахснинг иш фаолияти билан боғлиқ мотивацияларини 3 гуруҳга ажратиш мумкин; биринчиси-мехнат фаолияти мотивлари, иккинчиси-касб танлаш мотивлари ва учинчиси-иш жойини танлаш мотивлари. Аниқ фаолият эса барчасини жамланган ҳолда аниқланиб, яъни бунда мехнат фаолияти мотивлари, касб танлаш мотивларининг шаклланишига, шунингдек қолган иккита мотив орқали эса иш жойини танлаш мотивлари юзага келади. Мехнат фаолияти мотивлари хилма - хил бўлиб, улар ўзига хос омиллар билан белгиланади.

Биринчи гуруҳ омилларига жамоавий характернинг уйғониш билан боғлиқлари киритилиб, бунда жамоага фойдаси тегишини англаш, бошқа инсонларга ёрдам бериш истаги, мехнат фаолиятида ижтимоий установканинг зарурлиги ва бошқаларга нисбатан тобеликнинг ҳоҳламаслик каби мотивлар ҳисобланади. **Иккинчи гуруҳ омиллари** ўзи ва онласи учун моддий маблағнинг орттирилиши, моддий ва рухий эҳтиёжларнинг кондирилиши учун пул ишлаб топиш мотивлари. **Учинчи гуруҳга ўз - ўзини** фаоллаштириш ривожлантириш ўзини намоён этиш эҳтиёжларининг кондирилиши ва бошқалар. Маълумки, инсонлар табиатдан бирор - бир фаолият билан шуғулланмасдан туролмайдилар. Инсон нафақат истеъмолчи балки яратувчи бўлиб, яратиш жараёнида у ижоддан илҳом олади. Бу гуруҳга мансуб мотив жамият томонидан эҳтиёжларнинг кондирилиши ва бошқаларнинг ҳурматини қозониш билан боғлиқ. Мактаб ўқувчиларининг меҳнат тарбияси ҳам шу мотив билан боғлиқ равишда шакллантирилади. Меҳнат фаолиятининг умумий мотивлари юқорида айтиб ўтилганидек, аниқ касблар доирасида амалга ошади. Касб танлаш анчагина қийин ва мотивацион жараёндир. Ахир инсоннинг тўғри касб танлаши кўпинча инсоннинг ҳаётидан қониқишга ҳам сабаб бўлади. Инсоннинг қайси фаолиятини танлаши кўпроқ ташқи омиллар ҳақидаги қарорнинг қабул қилиниши жараёни ҳақида тўхталиш муҳимдир. Бу асосан ташқи ҳолат баҳолярига ўзининг имконият ва қобилиятларига, касб танлашидаги қизиқиш ва мойилликларига боғлиқдир. Ташқи ҳолати баҳолаш ижобий таъсир кўрсатадиган омиллар ўзида ишлаб топиладиган пул миқдори, имтиёз, таклиф этилаётган корхона, муассасанинг яшаш жойига яқин бўлиши, транспот алоқаларининг қулайлиги, иш жойи эстетикаси ва ишлаб чиқаришнинг зарали томонлари, жамоадаги психологик иқлим, мактов ва тартибга қақриш кабиларни қамраб олади.

Ўз имкониятларини баҳолаш соғломлиги, ишга яроқлилиги, касби бўйича муҳим сифатларга эгаллиги, билим даражаси, стрессларсиз ишга мойиллиги, юқори шовқинли ишда талаб этилган темп ва хотиржам ритм билан ишлай олиш имконияти кабиларни ўз ичига олади. Қизиқишларга мос

равншда танланган иш жойини баҳолаш, айни вақтда ишлаётган муассасаси корхонадаги имконият тўсиқлари, ишни бошқарувчанлиги, касбий ўсиш ташаббуснинг пайдо бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Баъзан қизиқиш бўйича иш жойини танлаш муҳим аҳамият касб этади. Иш жойини ва касб танлаш мотивлари Э.С.Чучунай томонидан классификация қилинган. У касб мотивларини қуйидагиларга ажратади:

1. Доминант (касбга қизиқишнинг устун туриши)
2. Вазият билан боғлиқ (ҳар доим инсонни қизиқтириб келган шарт шaroитларни рўёбга чиқариш)
3. Комформист (қулайлик туғдирувчи)
4. Касбий мотивациялар (ўзига яқин ижтимоий оламининг яқинларининг дўст ва танишларининг маслаҳатлари билан)

Л.И.Бамбурова мусиқа ижрочилик касбини танлашга сабаб бўлувчи омилларни келтириб ўтади:

1. Ижод ва мусиқа ижро этишга қизиқиш.
2. Мусикадан завқланишга эҳтиёж.
3. Мусиқа асарларини ижро этишда ўзи ташаббус кўрсатишга интилиш.
4. Тингловчиларнинг кадриятини кўтариш уларга роҳат бахш этиш хоҳиши.

Албатта булар мусиқа ижрочилик фаолиятининг тўлиқ мотивлари эмас. Улар фақатгина мусиқачилик фаолиятини бошлашга олиб келади.

Тиббиёт ходими касбини танлаш мотивлари А.П.Васильев қуйидаги сабаб бўловчи мотивларни келтиради:

1. Инсонларни даволаш истаги.
2. Оғир касалликлар қария ёш болаларни оғриклардан ҳалос этиш истаги.
3. Ўз яқинларининг соғлиғи ҳақида қайғуриш имконияти.
4. Илмий тиббиёт муаммоларини ҳал этиш.
5. Ўз соғлиғи ҳақида қайғуриш ҳақида имконияти.
6. Моддий қизиқишлар.

Мотивларнинг мустаҳкамланиши меҳнат фаолиятида ишловчиларининг кўпгина омилларини қондирилишига боғлиқ бўлади. Бу борада гарб психологларидан В.Врум ва Э.Диси меҳнат фаолияти мотивациясини таркибий қисмларини ажратадилар. Унга кўра, инсонлар қанчалик ўз ишидан қониқса, шунчалик улар ўз ишларини бажаришга кучлироқ ҳаракат қиладилар. Уларни фаолият жараёнида рағбатлантириб борилса, шунчалик қаттиқроқ ишлайдилар. Бундай ёндашувада амалга оширилаётган рағбатлантириш ишчилар фаолиятининг маҳсулдорлигига боғлиқ. Бунда улар фаолият кўрсатаётган фирма, компания ва ташкилотлардан куч оладилар. Бу турли қўшимча имтиёзлар нафақа, таълим олиш учун интилиш, дам олиш, корхона томонидан ташкиллаштирилади.

Сўровнома натижаларига мувофиқ ишдан бўшашнинг тури-объектив, объектив-субъектив ва субъектив кўринишига ажратилади. Объектив сабабларга соғлиқнинг ёмонлиги ва жисмоний ҳолати, турар жойини ўзгариши, таълим олишни давом эттириш, туғиш ва болани парваришlash кабилар қиради. Объектив - субъектив сабабларга меҳнат шартномасининг

шартлари, касбий ўсиш, юқсалишнинг иложи бўлмаганлиги ва бошқалар. Субъектив сабабларга жамоадаги психологик иклим, шахслараро муносабатлар ва бошқалар кирди. Ишсизларнинг иш қидириш мотивациялари ҳалигача ҳам ўрганилмаётган муаммо бўлиб қолмоқда. Шу билан бирга ишсизликнинг аҳоли янги иш жойини топиш бўйича фаолияти кўп жиҳатдан унинг мотивацион жабҳаларига уларнинг тузилишига кам ҳолларда ҳаёт мазмунининг шарт шароитларига боғлиқ. М.В.Дмитрий таъкидлаганидек, ишсизларнинг мотивацион жабҳаларини ўзига хос хусусиятлари иш излашдаги фаолиятлари мотивацион тузилишларининг ҳамма кўрсаткичларига боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Улар ижтимоий ўзгаришларидан мустақил бўлиш учун қайта қадамлар ташлашга ўз имкониятларини амалга оширишга имкон беради. Пассив ишсизларнинг мотивацион имкониятларининг тузилиш хусусияти алоҳида мотивларнинг ҳам ҳаракатланувчанлиги билан тавсифланади. Касбий фаолият мотивлари тузилишининг тавсифномаси учун Б.Н.Даданов тақриф қилган усуллари қўллаш мумкин. У исталган фаолиятнинг сабаблари қуйидаги омилларни ўзида акс эттиради, деб кўрсатади:

1.Айни фаолият жараёнидан роҳатланиш.

2.Фаолиятнинг тўғри натижалари (яратилган маҳсулот ўзлаштирилаётган билим ва хоказо).

3.Фаолиятни рағбатлантириш (маош, мансабни ошириш, сўз воситасида ва хоказо)

4.Бош тортиш ҳолларида ёки фаолият яхши бажарилмаганда бериладиган жазодан ўзини олиб қочишга интилиш. Бу сабаблар салбий “валентликка” ҳам эга бўлиши мумкин. Масалан, фаолиятдан узоқлашиб кизиқишларини сўндириши мумкин.

Салбий валентликни махсус белги билан белгилаб қуйидагиларни келтириб ўтамин:

Т-инсонга иш жараёнининг машаққатли ёқимсиз бўлиши;

Р-эришиши керак бўлган натижага интиляшдан узоқлашиш;

В-нишдан бош тортиш учун рағбатлантириш-таклиф этиш;

Г-айни иш фаолияти учун жазо белгилаш

Педагогик олий ўқув юртларига кириш ва педагог касбини танлаш мотивлари (ўқитувчи, боғча тарбиячиси ва б.) турли хил бўлиб, бунда улардан бир қанчаси педагогик фаолият билан боғлиқ бўлади. Бу жиҳат анчадан бери педагогик, жамоатчилик ва олий ўқув юртларини ўйлантдириб келади. Ўтказилган кўпгина сўровлар бўйича олинган (педагогик олий ўқув юртига кирганларнинг) ўқитувчи касбига ижобий муносабат билдирган. Тахминан 40% у ёки бу нарса ёки предметларга кизиқгани туфайли ўқитувчилик фаолиятига кизиқмаган ҳолда 13 % дан 22 % талабалар эса на ўқитувчилик фаолиятига ва на касбий фанга ижобий муносабат билдиради. Уларни олий ўқув юртига киришидан мақсад айни вақтда харбий хизматдан қочиш ёки олий таълим нуфузига эга бўлиши ҳисобланади. Кўпгина педагогика ўқув юртига кириш сабаблари шу даргоҳнинг уларнинг турар жойига яқинлиги бўлади. Бу кўрсаткич бу мойиллик кўп йиллар давомида

сакланиб келмоқда. Онгли равишда касб танлаш инсоннинг ижтимоий мавқеи билан боғлиқ равишда амалга ошади. Агар инсон учун асосийси ижтимоий нуфуз ҳисобланса, унда касб ҳозирда мавжуд бўлган моддалар, шунингдек, жамиятдаги нуфузли касблардан келиб чиқиб танланади. Кўпчилик касб танлаётганда бу касб уларга қанчалик моддий рағбат келтиришига таяниб танланади. Инсонлар орасида қизиқишлари туфайли касб танловчилар ҳам бўлади ва бу қизиқиш камдан-кам ҳолларда романтик характер касб этади. Касб танлаш мансабга интилиш асосида ҳақиқий ташқи таассуротлар замирида ёки ота - она дўстларининг маслаҳатлари орқали ёки омадига боғлиқ ҳолда танлаш мумкин. Лекин касбдаги романтика одатда тезда йўқолади ва унинг ўрнида инсон ҳали на ҳиссий на жисмоний ва на психик жиҳатдан тайёр бўлмаган “оғир иш кунлари” қолади. Танлаган касби ўзи учун қийин бўлиб, кўп ҳолларда турли тўсиқларни юзага келтиради ва айрим ҳолларда ўз касбини ўзгартиришига тўғри келади. Бундай ҳолларда касб танлаш кўпгина шароитларга боғлиқ бўлиб қолади. Лекин ҳаммасидан олдин касб танлашга эътиборни тортиш керак. Кўпгина, танланган фаолиятлар инсон қобилият ва мойилигига мувофиқ бўлади.

Таянч тушунчалар:

Мотив, мотивация, мотивлар кураши, ўқиш мотивлари, касбий мотив, ташқи мотив, ички мотив, билиш мотиви, ижтимоий мотив, маъқулланиш мотивацияси, муваффақиятга интилиш мотиви, муваффақиятдан қочиш мотиви.

Назорат саволлари:

1. Мотивация ва мотивларнинг назарий муаммоларини изоҳланг?
2. Мотив муаммоси ни назарий ўрганишга доир тадқиқотларини биласизми?
3. Шахс шаклланишида мотивациянинг ролини кўрсатинг?
4. Мотивация тушунчасининг моҳиятини асосланг?
5. Мотив тушунчасининг мазмуни нималар билан белгиланади?
6. Шахс шаклланишида мотивациянинг ўрнини қандай баҳолайсиз?

Мустақил ишлаш учун тавсия этилаётган мавзулар

1. Мотив тушунчасининг моҳияти.
2. Мотивация тушунчасининг мазмуни
3. Мотивация ва мотивларнинг назарий муаммолари.
4. Мотив муаммосига доир мулоҳазалар.
5. Шахс шаклланишида мотивациянинг роли.

Адабиётлар рўйхати

1. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
2. Давлетшин М.Г. Умумий психология Т-2002
3. Джемс В. Психология. - М., 1991
4. Каримова В.М. Психология Т-2002 й
5. Маклаков А.Г. Общая психология М.; “Питер” 2003
6. Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
7. Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995

8. Психология қисқача изоҳли лугат Т-1998 й
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
10. Турғунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
11. Умумий психология (А.В.Петровский тахрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
12. Ғозиев Э.Э Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

16-МАЪРУЗА ТЕМПЕРАМЕНТ

Режа:

1. *Темперамент ҳақида тушунча*
2. *Темпераментнинг физиологик асослари*
3. *Нерв системаси тилларининг келиб чиқиши.*
4. *Темперамент тилларининг тавсифномаси*
5. *Фаолиятнинг индивидуал услуби ва темперамент*

Психологияда темпераментга тааллуқли индивидуал динамик хусусиятлар ўртасида муайян даражада тафовут мавжудлиги алоҳида таъкидланади, улар орасидаги фарқларни ажратиб кўрсатиш мақсадида қуйидагича белгилар киритилади ва ўзига хос тарзда тавсифлаб берилади, уларнинг айримларини ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқ:

1. Факулотда темпераментнинг бир хил хусусиятлари мотив, психик ҳолат ва ҳодисалардан фарқли ўлароқ, айнан шу шахснинг ўзида, унинг турли фаолиятларида, муомаласида ифодаланади.

2. Темперамент хусусиятлари табиий шартланганлик омилига тааллуқли бўлганлиги туфайли инсон ҳаёти ва фаолиятининг (умрининг) давомида ёки унинг муайян бир бўлагиди (таъсирга берилувчанлиги сабаблигидан катъий назар) барқарор, ўзгармас ва мустаҳкамдир.

3. Яқсахол шахсга даҳддор темпераментнинг турли хусусиятлари ўзаро бир-бири билан ғайриқонуний равишда бирлашган бўлмасдан, балки улар ўзаро бир-бири муайян қонуният асосида мужассамлашиб, худди шу хусусиятлар унинг типларини тавсифловчи ўзига хос тузилмани вужудга келтиради. Психология фанида **темперамент хусусиятлари** деганда, алоҳида бир шахснинг психик фаолияти динамикасини белгиловчи психиканинг барқарор, ўзгармас индивидуал-типологик хусусиятлари мажмуаси тушунилади. Мазкур хусусиятлар турли шакл ва мазмунга эга бўлган мотивларда, психик ҳолатларда, мақсадларда, фаолиятларда нисбатан ўзгармас темперамент типини тавсифловчи тузилмани ташкил қилади. Психология фанининг ижтимоий тарихий-тараққиёти даврида темпераментга нисбатан билдирилган мулоҳазалар, унинг моддий асоси тўғрисидаги талқинлар хилма-хил бўлиб, шахснинг психологик хусусиятларини ўзига хос тарзда тушунтириш учун хизмат қилиб келган. Темперамент лотинча “temperamentum” деган сўздан олинган бўлиб, бунинг маъноси “аралашма” деган тушунчани англатади. Темперамент тўғрисидаги дастлабки таълимотни юнон олими Гиппократ (эрамиздан олдинги 460 – 356 йилларда яшаган) яратган бўлиб, унинг типологияси то ҳозирги давргача қўлланилиб келинмоқда.

Қадимги юнон олими Гиппократ таълимотига биноан, инсонларнинг темперамент хусусиятлари жиҳатидан ўзаро бир-биридан тафовутланиши, уларнинг тана аъзоларидаги суюқликларнинг (хилтларнинг) турлича нисбатда жойлашувига боғлиқ эканлиги тасаввур қилинади. Гиппократ таъбирича, инсон танасида тўрт хил суюқлик (хилт) мавжуд бўлиб, улар ўт ёки сафро (юнонча “chole”), қон (лотинча сангуис ёки сангуинис), қора ўт

(юнонча *melas* “хора”, *chole* “ўт”), балғам (юнонча “*phlegma*”) кабилардан иборатдир. Гиппократ таълимотига мувофиқ ҳар бир инсонда шу тўрт хил суюқлик мавжуд бўлиб, унинг биттаси устуворлик касб этади. Мазкур аралашма (лотинча *temperamentum*)лардан қайси бири салмоқлироқ бўлса, шунга қараб инсонлар темперамент жиҳатдан фарқланадилар, чунончи холерикда сарнқ ўт, сангвиникда қон, флегматикда балғам, меланхоликда қора ўт устун бўлиши таъкидланади. Гиппократнинг тўрт хил моддалар (суюқликлар) аралашмаси, яъни темперамент тушунчаси ва унинг типологияси (сангвиник, холерик, флегматик, меланхолик) рамзий маънода ҳозирги замон психологиясида ҳам қўлланилиб келинмоқда. Темпераментнинг физиологик асосларига улкан ўз хиссасини қўшган олимлардан бири рус физиологи И.П.Павлов (1849-1936) ҳисобланади. И.П.Павлов темперамент ҳам шартли рефлектор фаолиятининг индивидуал хусусиятларини келтириб чиқарувчи омиллар билан боғлиқ бўлиши мумкин, деган хулоса чиқаради. И.П.Павлов таълимоти бўйича, шартли рефлекслар пайдо бўлишининг индивидуал хусусиятлари рўёбга чиқишининг сабаблари нерв системасини хусусиятлари моҳиятидандир. Унга кўра қуйидаги 3 та хусусиятни ажратиб кўрсатади: а) кўзғалиш ва тормозланиш жараёнларининг кучи; б) кўзғалиш кучи билан тормозланиш кучи ўртасидаги мувозанатлилик даражаси; в) кўзғалишнинг тормозланиш билан алмашилиш тезлиги ёки нерв жараёнларнинг ҳаракатчанлиги. И.П.Павлов шартли рефлектор фаолиятининг индивидуал хусусиятлари билан темпераментга алоқадор нерв системаси хусусиятларининг ўзаро қўшилувини нерв системасининг типини деб номлайди ва уни тўртта типга ажратади. Улар қуйидагилардан иборат.

1. Кучли, мувозанатли, эпчил;
2. Кучли, мувозанатсиз, эпчил;
3. Кучли, мувозанатли, суст;
4. Кучли, мувозанатсиз суст.

Нерв системаси типларининг келиб чиқиши.

Нерв системасининг умумий типлари келиб чиқиши юзасидан мулоҳаза юритилганда, албатта И.П.Павловнинг таълимотини эслаш мақсадга мувофиқдир, чунончи ирсият йўли билан шартланган тип—бу генотип демакдир. Ҳозирги даврда нерв системасининг умумий типини (генотип) ирсиятга боғлиқ эканлиги ҳақидаги маълумотлар, жуда кўп бўлиб, улар қиёсий жиҳатдан ҳайвонларни ўрганиш натижасида топилгандир. Темпераментнинг типологияси мობодо инсонлар темпераментлари бўйича қийинлашади, у ҳолда унинг хусусиятлари жиҳатидан ўзаро ўхшаш шахсларнинг гуруҳи мавжудлиги намоён бўлади. Бу аснода эрампдан олдинги даврда ҳам темперамент типлари тўғрисида материаллар тўпланган. Уларда **темперамент типини** дейилганда, инсонларнинг муайян гуруҳларини тавсифловчи психик хусусиятларнинг йиғиндисини (мажмуасини) тушунилади. Ҳозирги даврда темперамент типини деганда, маълум инсонлар гуруҳи учун умумий бўлган хусусиятларининг содда мажмуаси эмас, балки мазкур хусусиятларнинг қонуний, зарурий ўзаро боғлиқлиги тушунилади.

Сензитивлик (лотинча Sensus – сезиш, ҳис қилиш деган маъно англатлади). Сензитивлик юзасидан инсонда бирорта психик реакцияни ҳосил қилиш учун зарур бўлган ўта кучсиз ташқи таассурот кучига қараб мулоҳаза юритилади, жумладан, сезгиларнинг пайдо бўлиши учун керак кўзғовчининг озгина кучи (уларнинг куйи чегараси), эҳтиёжлар қондирилмаслигининг сезилар-сезилмас даражаси (шахсга руҳий азоб берувчи) мужассамлашади. **Реактивлик**. Бу тўғрида айнан бир хил куч билан таъсир этувчи ташқи ва ички таассуротларга шахс қандай куч билан эмоционал реакция қилишига қараб муносабат билдирилади. **Фаоллик**. Бу борада инсон қандай фаоллик даражаси билан ташқи оламга таъсир этиши ва мақсадларни амалга оширишда объектив ҳамда субъектив қарама-қаршиликларни фаоллик билан енгилга қараб фикр юритилади. **Реактивлик билан фаолликнинг ўзаро муносабати**. Одамнинг фаолияти кўп жиҳатдан нимага боғлиқлигига биноан, чунончи тасодифий тарздаги ташқи ва ички шароитларга (кайфиятта, фавқуллоддаги ҳодисаларга) ёки мақсадларга, эзгу ниятларга, хоҳиш-интилишларига кўра фикр билдириш назарда тутилади. **Реакция темпи**. Турли хусусиятли психик реакциялар ва жараёнларнинг кечиш тезлигига, нутқ суръатига, фаросатлилигига, ақл тезлигига асосланиб хулоса чиқарилади. **Харакатларнинг силлиқлиги ва унга қарама-қарши сифат ригидлик (қотиб қолганлик)**, шахснинг ўзгарувчан ташқи таассуротларга қанчалик енгиллик ва чакқонлик билан мувофиқлашишига (силлиқлик билан мослашишга), шунингдек, унинг хатти-ҳаракатлари қанчалик суст ва заифлигига (ригидлиги қотиб қолганлигича) нисбатан баҳо беришдан иборатдир. **Экстравертлик ва интровертлик**. Шахснинг фаолияти ва реакцияси кўп жиҳатдан кечинмаларга боғлиқ, чунончи фавқуллоддаги ташқи таассуротларга (экстравертлик) ёки аксинча, тимсолларга, тасаввурларга (интровертлик) тааллуқлигига асосланган ҳолда муносабат ифодасидир.

Турли темперамент типига мансуб инсонларда ҳар хил характер хусусиятлари, шахс сифатлари, ҳолатлари рўй беради. **Сангвиник** юксак реактивлик. Бўлар-бўлмас нарсаларга қаттиқ хоҳолаб кулаверади. Муҳим бўлмаган факт қаттиқ жаҳлини чиқаради. Диққатини жалб қилган ҳамма нарсаларга тетик ва зўр кўзғалиш билан жавоб беради. Имо-ишоралари ва ҳаракатлари яққол кўриниб туради. Унинг афт-башарасига қараб кайфиятининг қандайлигини, нарсаларга ёки одамга бўлган муносабатларини билиш осон. Диққатини тез бир жойга тўплайди. **Холерик** худди сангвиник каби суст сензитивлик, юксак реактивлик ҳамда фаоллик билан ажралиб туради, лекин фаолликдан реактивлик устунлик қилади. Шунинг учун у тинимсиз ўзини ушлай олмайди, бетоқат, серзарда. Сангвиникка қараганда озроқ силлиқ ва кўпроқ қотиб қолган. Шунинг учун интилишлари ва қизиқишларида катта барқарорлик, зўр қатъийлик бор, диққатини кўчиришда қийинчиликка учрайди. Психик темпи тез. Бир ишни бошласа охирига еткази, аммо унга қизиқса. **Флегматик** – сензитивлиги суст, ҳиссий кўзгалувчанлиги оз, қулдириш, жаҳлини чиқариш, кайфиятини бузиш қийин. Аммо бир нарса юзасидан қаттиқ қулганда у вазминлигича қолаверади. Катта кўнгилсиз ҳодиса юз берганда ҳам осойишталигини

бузмайди. Имо-ишоралари оз, ҳаракатлари ифодасиз. Ғайрати ишчанлиги билан ажралиб туради. Юксак фаоллиги оз, реактивлигидан анча устунлик қилади. Чидамлилиги, матонати, ўзини тутта билиш билан ажралиб туради. Ҳаракатларининг темпи ва нутқининг темпи суст, ифодасиз. Дикқатини секинлик билан тўплайди. Ригид (қотиб қолган), диққатини кийинчилик билан кўчиради. Янги шароитга кийинчилик билан мослашади. Интроверт. Янги одамларга кийинчилик билан қўшилади. Ташки таассуротларга кийинчилик билан жавоб қайтаради. **Меланхолик** – юксак сензитивлик хусусиятига эга. Сезгирлиги юксак (сезги чегаралари юкори). Арзимаган сабабга кўра, кўзларидан ёш оқиб кетаверади. Ниҳоятда аразчан, секин йиғлайди. Самимий, жуда оз кулади, фаоллиги суст. Ўзига ишонмайди, тортинчоқ, озгина кийинчилик туғиладиган бўлса, қўлини ювиб қўлтиғига уриб қўя қолади. Ғайратсиз қатъий эмас. Диққати тез чалғийди, барқарор эмас. Психик темпи суст. Ригид (қотиб қолган). Интровертлик хусусиятига эга.

Фаолиятнинг индивидуал услуги инсонда ўзидан ўзи вужудга келмайди, у шахс камолотининг барча босқичларида (боғча ёшидан эътиборан то касбий маҳорат эгаллагунга қадар) шаклланиб боради. Инсоннинг темпераменти фаолиятнинг индивидуал услубини таркиб топтиради. Худди шу боисдан, фаолиятнинг индивидуал услуги дейилганда шахс учун ўзига хос ва муваффақиятга эришишнинг мақсадга мувофиқ йўллари индивидуал тизими тушунилади. Темперамент хусусиятларининг ўзига хос йиғиндиси инсон фаолияти муносабатлари ва билиш жараёнларида фаоллигининг индивидуал услуги жараёнида намоён бўлади. Фаолиятнинг индивидуал услуги фақат темпераментга эмас, балки бошқа сабабларга, шахсий тажриба жараёнида ҳосил бўлган кўникма ва малакаларга ҳам боғлиқдир. Фаолиятнинг индивидуал услубини инсон организмни туғма хусусиятлари ва асаб тизими типларининг фаолият шароитларига мосланиши деб қараш мумкин. Фаолиятнинг индивидуал услуги асосини асаб тизими хусусиятлари йиғиндиси ташкил қилади. Фаолиятнинг индивидуал услубига кирувчи икки хил хусусиятлар мавжуд.

1. Асаб тизими индивидуал хусусиятлари нуқсонларининг ўрнини тўлдирувчи тажриба жараёнида шаклланган хусусиятлар.

2. Инсонда мавжуд лаёқат ва қобилиятлардан максимал даражада фойдаланиш имконини берувчи хусусиятлар.

Темпераментнинг хусусияти фаоллиқнинг самарадорлигида эмас, балки усулларнинг ўзига хослигидадир. Шу маънода Е.А.Климов томонидан олиб борилган тадқиқотга кўра, станокчи, тўқувчиларнинг ишини кузатиш натижалари муҳим саналган. Маълум бўлдики, бир неча станокда ишлашда нерв тизими ҳаракатчан типдаги ҳам, ҳаракатсиз типдаги ходимлар ҳам ишлаб чиқаришда муваффақиятларга эришадилар. Темпераментни ҳаракатчанлигига кўра қарама-қарши хусусиятли кишилар бир хил меҳнат вазиятида турлича ҳаракат тактикасига мурожаат қилишлари аниқланди. Ҳаракатчанлари шошилинч, тезроқ бажаради, темпераментнинг суст типдаги кишилар эса шошилинч ҳаракатининг зарурлигини билдирадиган тайёрлов

ишларига кўп эътибор бериши билан ажралиб туради. Фаолликнинг индивидуал услубини В.С.Мертин, Е.А.Климовлар ўрганиб, унинг кишида дарров пайдо бўлмаслиги ва фақат стихияли тарзда пайдо бўлишини кўрсатишди. Агар киши ўз темпераментига мувофиқ яхши натижаларига эришишига ёрдам берадиган ўзининг йўллари ва усуларини фаол изласа, индивидуал услуб юзага келади. Одамларнинг биргаликдаги фаоллиги шароитларида улар темпераментнинг динамик фазилатлари улар фаолиятининг пировард натижасига ҳар бири индивидуал ишлаган ҳолдагига қараганда анча жиддий таъсир кўрсатади. Бунда мазкур фаолиятни бажариш учун анча қулай ва камроқ қулай бўлган темпераментнинг ҳар хил типларини бирга қўшилиб кетиши аниқ бўлади. Чунончи, холерик темпераментли кишининг фаолияти сангвиник ёки холерик темпераментли киши билан шерик бўлиб ишлаганига қараганда флегматик ёки меланхолик билан биргаликда ишлаган ҳолларда анча самарали бўлади. Бундай фактлар шунни кўрсатадики, темпераментнинг у ёки бу хусусиятларининг аҳамиятини баҳолаб бўлмайди. Ўз темпераментининг хусусиятларини эгаллаш ва уларнинг ўрнини тўлдириш, фаолиятнинг индивидуал услубини шакллантириш болалик йилларидан бошланиб, таълим ва тарбия таъсирини негизда юзага келади.

Таянч тушунчалар:

Меланхолик, ригидлик, сангвиник, темперамент, флегматик, холерик, олий нерв фаолияти, нерв тизими, фаолиятнинг индивидуал услуби, Гиппократ таълимоти, Гален таълимоти, темперамент типи, темперамент хусусиятлари

Назорат саволлари:

- 1.Темперамент тушунчасининг моҳиятини асосланг?
- 2.Олий нерв фаолияти типи ва темперамент ўртасидаги боғлиқликни кўрсатинг?
- 3.Темперамент хусусиятларига таъриф беринг?
- 4.Темперамент типларининг моҳиятини изоҳланг?
- 5.Фаолиятнинг индивидуал услуби ва темперамент ўртасидаги муносабатни аниқланг?

Мустақил ишлаш учун тавсия этилаётган мавзулар

- 1.Темперамент ҳақида тушунча.
- 2.Олий нерв фаолияти типи ва темперамент.
- 3.Темперамент хусусиятлари.
- 4.Темперамент типлари.
- 5.Фаолиятнинг индивидуал услуби ва темперамент.
- 6.Темпераментни тарбиялаш.

Адабиётлар рўйхати

- 1.Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
- 2.Давлетшин М.Г Умумий психология Т-2002
- 3.Джемс В. Психология.- М., 1991

- 4.Каримова В.М. Психология Т-2002 й
- 5.Маклаков А.Г Общая психология М.; “Питер” 2003
- 6.Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10.Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
- 7.Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
- 8.Психология қисқача изоҳли лугат Т-1998й
- 9.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
- 10.Турғунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
- 11.Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
- 12.Ғозиев Э.Э Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

17-МАЪРУЗА ХАРАКТЕР

Режа:

1.Характер ҳақида тушунча

2.Характер таркиби

3.Характер акцентуацияси

4.Характернинг шаклланиши

Ҳар бир одам ҳар қандай бошқа одамдан ўзининг индивидуал психологик хусусияти билан ажралиб туради. Бу жараёнда асосий эътибор характер муаммосига қаратилади. “Характер” сўзи грекча сўздан олинган бўлиб “тамга, белги” деган маънони англатади. Ижтимоий турмушда ҳаёт ва фаолият кўрсатаётган ҳар қандай шахс ўзининг индивидуал-психологик хусусиятлари билан бошқа инсонлардан ажралиб туради ва бу фарқлар унинг характер хислатларида ифодасини топади. Шу боисдан инсоннинг барча индивидуал хусусиятларини характер хислати таркибига киритиб бўлмайди. Чунончи акlining топқирлиги, хотиранинг барқарорлиги, кўришнинг ўтқирлиги каби индивидуал психологик хусусиятлар бунга мисолдир.

Психология фанида характерга турлича таъриф берилишига қарамай, унинг асосий белгилари таъкидланганлиги билан бир-бирига мувофиқ тушади. Масалан, шахс хулқининг типик усуллар билан боғлиқ фаолият муомала ва муносабатда намоён бўлувчи, мужассамланувчи унинг барқарор хусусиятлари мажмуаси характер дейилади. Шахснинг жамиятга нисбатан муносабатлари унинг асосий белгиси ҳисобланади. Характер деганда мазкур шахс учун типик ҳисобланган, фаолият усулларида намоён бўладиган, шахснинг турли шароитларга муносабати билан белгиланадиган индивидуал психологик хусусиятлари йиғиндиси тушунилади. Характер хусусиятларининг намоён бўлиши ҳар бир типик вазият, ҳиссий кечинмаларининг индивидуал ўзига хос хусусияти шахс муносабатларига боғлиқ. Характернинг интеллектуал, ҳиссий ва иродавий хислатларини ажратиш мумкин. Характер деганда шахсда муҳит ва тарбия таъсирида таркиб топган ва унинг иродавий фаолиятида, атрофдаги оламга ўз-ўзига бўлган муносабатларида намоён бўладиган индивидуал хусусиятларни тушунамиз. Характернинг жуда кўп хусусиятлари одамнинг иш ҳаракатларини белгиловчи чуқур ва фаол мойиллик ҳисобланади. Мана шу мойилликларда характер хислатларининг ундовчилик кучи намоён бўлади.

Одатда психик хусусиятларнинг ўзаро боғлиқ тизими симптомкомплекслар (омиллар) дейилади. «Симптом» юнон *symptoma* белги, мос тушиш, «комплекс» латинча, алоқа, мажмуа деган маъно англатади. Мисол учун, қарама-қарши симптомкомплекслар ҳақида мулоҳаза юритилса, у ҳолда инсонларда бу тизим ўзига ишониш ўзидан мағрурланиш, мақтанчоқлик, ўзбилармонлик, урушқоқлик, кек сақлаш каби бир бирига қарши юзага келади. Бошқа тоифадаги шахслар ўзларининг камтаринлиги, кўнгилчанлиги, илтифотлилиги, дилкашлиги, ҳақсонийлиги билан ажралиб турдилар. Вокелликка шахснинг бир хил муносабати характер хислатларининг ўзаро бир-бирига боғлиқлигини билдиради. Ҳозирги замон

психологиясида шахснинг турли муносабатлари билан белгиланадиган характер хусусиятларининг тўртта тизими фаркланади:

1. Жамоа ва айрим одамларга бўлган муносабатларини ифодаловчи хусусиятлар (яхшилик, меҳрибонлик, талабчанлик ва шу кабилар).

2. Меҳнатга бўлган муносабатни ифодаловчи хусусиятлар: (меҳнатсеварлик, ялқовлик, виждонлилик, меҳнатга масъулият ёки масъулиятсизлик билан муносабатда бўлиши кабилар).

3. Нарсаларга бўлган муносабатни ифодаловчи хусусиятлар: (озодалик ва ифлослик, нарсалар билан аяб ёки аямасдан муносабатда бўлиш кабилар).

4. Одамнинг ўз-ўзига бўлган муносабатини ифодаловчи хусусиятлар (иззат-нафслилик, шуҳратпарастлик, мағрурлик, ўзини катта олиш, камтарлик кабилар).

Бундан ташқари, камрок аҳамиятга эга бўлган бошқа жуда кўп хусусиятлар ҳам мавжуд: ўзига ишониш, ўзбилармонлик, ўзига бино кўйиш, мактанчоқлик. Характернинг таркиби фақат айрим хусусиятларининг ўзаро боғлиқлиги билан эмас, балки бир бутун характерга хос бўлган хусусиятлар билан белгиланади. Характернинг хусусиятлари жумласига биринчидан, уларнинг чуқурлик даражаси киради. Шахснинг марказий, асосий муносабатлари билан белгиланадиган хусусиятларини биз характерни бир мунча чуқурроқ хусусиятлари деб атаймиз. Масалан, баркамол шахсда одамларга, жамоа ва меҳнатга нисбатан виждонан муносабатда бўлиш билан белгиланадиган хусусиятлар чуқурроқ хусусиятлар ҳисобланади. Иккинчидан, характер кучи ёки фаоллиги. Характер фаоллиги характер хусусиятларининг кишини бирор нарсага қаршилик кўрсатиш даражаси билан белгиланади. Учинчидан, характернинг таркибий хусусиятларига унинг барқарорлик ва ўзгарувчанлик даражаси киради. Характер барқарорлиги ва ўзгарувчанлиги ҳам мослашиш фаолиятининг зарур шартларидандир.

Характернинг акцентуацияси (ортиқча урғу берилиши) турларини таснифлаш анча мураккаблик туғдиради ва ҳар хил номенклатураси бўйича бир-бирига мос келмайди. (К. Леонгард, А. Личко). Лекин акцентуациялашган хусусиятларнинг тавсифи маълум даражада бир хил бўлиб қолади. Бу ҳар иккала тасниф схемаларидан муваффақиятли терминларни олиб ва бунда психиатрик терминология («шизофрения хусусиятлари», «эпилепсия» хусусиятлари ва ҳоказо) билан тўғридан- тўғри ўхшашлик бўлишидан қочган ҳолда ортиқча урғу бериладиган хусусиятлар рўйхатини келтириш имкониятини беради. Характерни ортиқча урғу берилган ҳолда баҳолаш психиатрнинг эмас, балки педагогнинг диққатини жалб қилишини тақозо этади, гарчи акцентуация муаммосининг ўртача кўйилиши тарихи психиатрия ва психоневрологияга бориб тақалганда ҳам шундай ҳисобланади. Немис психиатри К. Леонгард фикрича, 20-50% кишиларда баъзи характер хусусиятлари шу даражада кучлики, баъзан бир хил типдаги зиддият ва ҳиссий портлашларга олиб келиши мумкин. **Характер акцентуацияси** – бирор хусусиятнинг бошқалари зарарига кучли ривожланиши ва атрофдагилар билан муносабатларнинг ёмонлашувига олиб

келишидир. Характер акцентуацияси турли даражада сиғил ва ҳатто психологияга даражасигача бўлиши мумкин. Ўсмирлар орасида характер акцентуацияси кўп (50-80%) учрайди. К.Леонгард томонидан характер акцентуацияси муаомоси ўрганилиб уни шахсда намоён бўлишига қараб кўйидагилар таснифланади: *Гипертим тип* – ҳаддан ташқари алоқага киришувчан, кўп гапирди, имо-ишора, мимикага бой, суҳбат мавзусини бурлиб юборишга мойил, кўпинча хизматга доир ва оммавий мажбуриятларни унутиб кўйганлиги сабабли зиддиятлар келиб чиқади. *Дистим тип* – камгап, мулоқотга киришишга қийналади, пессимист, зиддиятлардан ўзини олиб қочади, уйда ёлғиз қолишни ёқтиради. *Циклоид тип* – кайфияти тез ўзгаришга мойил, кайфияти яқши пайтда – гипертим, ёмон пайтда дистим типга ўқшаб қолади. *Кўзгалувчан тип* – мулоқотда пассив, вербал ва невербал реакциялари суст, кайсар, баъзан урушқоқ, кўпинча турли моҳирларнинг ташаббускори. *Кучайтирувчи тип* – камгап, ақл ўргатишни ёқтиради, юқори натижаларга эришишни хоҳлайди, тез хафа бўлади, шубҳаланувчан, касоскор. Кичик-кичик муаммоларни катталаштиришга, бўртиришга мойил. *Педант тип* – зиддиятларга кам қўшилади, кўпинча пассив ҳолатда бўлади, атрофдагиларга кўплаб расмий талаблар қўяди, тартибли, ҳақдор ишончли ходим. *Хавотирли тип* – камгап, одамови, ўзига ташовмайди, зиддиятлардан ўзини олиб қочади, тинчликсевар, ўз-ўзини танқид қилади. Топшириқларни вақтида бажаради. *Эмотив тип* – тор донрадаги қишлар билан мулоқотга киришишни ёқтирадилар, хафа бўлса ташқаридан сездирмасликка ҳаракат қилади, меҳрибон, гамоўр, маъсулиятни ҳис қилади. Бошқаларнинг ютуқларидан қувонади. *Намоёнишкорона (демонстратив) тип* – мулоқотга тез киришади, етакчиликка интилади, ҳокимият ва мақтовни ёқтиради, бошқаларни ўзига жалб қила олади, ноёб тафаккурга, ҳулқ- атворга эга. *Экзалтирлашган тип*. Ўта мулоқотга киришувчан, кўп гапирди, қизиқувчан, дўстлари ва яқинларга эътиборли, бошқаларга ёрдам беради, дид-фаросатли, самимий. *Экстровеерлашган тип* – мулоқотга киришувчан, дўстлари кўп, зиддиятлардан ўзини олиб қочади, бошқаларни диққат билан эшитиш мумкин. Топшириқларни вақтида бажаради. *Интровертлашган тип* – мулоқотга киришишга қийналади, «ичидагини топ», фалсафий фикр юритишни ёқтиради, катъиятли, эътиқоди мустақкам, кайсар, тафаккури котиб қолган.

Ишон характери унинг онтогенетик тараққиёти мобайнида намоён бўла бошлайди ва бутун ҳаёт давомида барқарор бўлиб боради. Характер таркибига кирган хусусиятлар тасодифий уюшган эмас. Улар характер типологиясини тузиш имконини берувчи бир-бирдан фарқ қилувчи типлардан иборат. Маъмур типологияга кўра кўпчилик кишиларни маълум гуруҳларга бирлаштириш мумкин. Э.Кречмер одам танасининг тузилиши ва конституциясига кўра, энг кўп учрайдиган учта типни ажратиб кўрсатган (астеник, атлетик, пикник). Уларнинг ҳар бири шахсни маълум характер типлари билан боғланган бўлса ҳам, аслида ҳеч қандай илмий асослаб бўлмайди. *Астеник тип* – Кречмер фикрича, унча катта бўлмаган гада тузилиши, ўртача ёки ундан баландроқ бўйли, ориқ кишилардир.

Астеникларнинг тана ва юз териси нозик, елкаси тор, ясси, мушаклари яхши ривожланмаган. *Атлетик тип* – скелет ва мушаклар яхши ривожланган, ўртачадан юқори, баланд бўйли, кенг елкали, кучли кўкрак қафасли, бошини тик тутиб юрадиган кишилардир. *Пикник тип* – бош, кўкрак қафаси ва корин бўшлиғи яхши ривожланган, семиришга мойил, таянч-харакат аъзолари яхши ривожланмаган кишилардир. Э.Кречмер мазкур типлар билан айрим руҳий касаллик ўртасида мувофиқлик бор, деган фикрни илгари суради. Масалан, атлетик ва астеник типлар шизофренинга мойилроқ деб хисоблайди. Э.Кречмер типологияси ҳаётий кузатишлар асосида хулосалар чиқариш орқали тузилган бўлса ҳам камчиликларга эга. Баъзи илмий тадқиқотлар маълум тана тузилишига эга кишилар руҳий касалликларга мойил эканлигини аниқлади ва характер акцентуацияси ҳақидаги фикрларни илгари суриш имконини берди.

Организмнинг наслий хусусиятлари характер хусусиятларининг пайдо бўлишидаги шартлардан биридир. Характер хусусиятлари ирсиятнинг биологик қонуниятлари билан эмас, балки ижтимоий қонуниятлар билан белгиланади (эгизаклар). Эгизаклар темперамент хусусиятлари жиҳатдан ўхшасалар ҳам характер хислатлари бир-биридан фарқ қилади. Характернинг ҳар бир хусусияти шахс муносабатлари билан боғлиқдир. Лекин, шахс муносабатлари ўз навбатида ижтимоий муносабатлар билан белгиланади. Кишининг характери туғма, доимий ва ўзгармайдиган нарса эмас. Ҳеч бир бола меҳнатсевар ёки дангаса, ростгўй ёки ёлгончи, кўрок ёки жасур бўлиб туғилмайди. Ҳар бир одамнинг характери, темпераменти асосида, ижтимоий муҳит таъсири билан, тарбия, амалий фаолият жараёнида ва кишининг ўз-ўзини тарбиялаши билан тараққий қилиб, ўзгариб боради. Характернинг тараққиёти кишининг иродаси, ақл-идроки ва ҳиссиётларининг ривожланиб бориши билан мустаҳкам боғлиқдир. Кишининг бутун ҳаёти давомида унинг характери таркиб топишига ижтимоий муҳит, аввало шу киши билан бирга яшаб турган ва ишлаб келган жамоа катта таъсир кўрсатади. Кичик болаларда характернинг таркиб топишида тақлиднинг роли катта. Болалар ота-онасига, яқин кишиларига ва катталарга ўхшашликка ҳаракат қилади. Улар катталарнинг юриш-туришлари, дастурхон атрофида ўзини тутиши ва бошқаларга тақлид қиладилар, кичиклар ва жониворларга муносабатларини кузатадилар. Ота-оналар ва ўқитувчилар, умуман катта ёшдагилар ҳаммаси ўзларига ҳам эътибор билан қарашлари, ўзларида ижобий характер хислатларини ҳар доим тарбиялаб боришлари лозим. Характернинг ташаббускорлик, қатъиятлилиқ, дадиллик, саботлилиқ сингари ижобий хислатлари болалар боғчасида ўйин фаолиятида таркиб топа бошлайди. Тўғри уюштирилган мактаб жамоаси шароитида ўқувчиларда уюшқоқлик, интизом, саранжом-саришталик, ўз-ўзини тута билиш, ўзини идора қилиш, ўзига нисбатан талабчан бўлиш каби характер хислатлари тарбияланиб етишади. Киши жамоада бир-бир билан алоқа қилиш жараёнида бошқаларнинг ва ўзининг характер хусусиятларини билиб олади. Характерни бир хили ижобий, бошқа бир хили салбий эканлигини ажратиб олади. Бундай шароит кишини ўз характерини ўзи тарбиялаш, жумладан, ўз характерини

кайтадан тарбиялашни йўлга солади. Ҳар бир киши маълум ёшдан бошлаб ўз характери ва унинг сифатлари учун ўзи жавобгардир. Ўз характерини тарбиялашда киши аввало яхши фазилатларини кўзда тутмоғи лозим. Ўз камчиликларига иқдор бўлиш камчиликларини йўқотишга бошлайди.

Таянч тушунчалар:

Генотип, динамик стереотип, интроверсия, миллий характер, миллий стереотип, феномен, физиогномика, хиромантия, характер, характер акцентуацияси, экстраверсия.

Назорат саволлари:

- 1.Характер тушунчасининг мазмунини изоҳланг?
- 2.Характернинг физиологик асосларини нима ташкил қилади?
- 3.Характер типологиясининг мазмуни нималарда кўринади?
- 4.Характер акцентуациясининг мазмунини асосланг?
- 5.Характер таркибини нималар ташкил қилади?
- 6.Характернинг шаклланишига таъсир этувчи омилларни кўрсатинг?

Мустақил ишлаш учун тавсия этилаётган мавзулар

- 1.Характер ҳақида тушунча.
  - 2.Характер типологияси.
  - 3.Характер акцентуацияси.
  - 4.Характер таркиби.
- Характернинг шаклланиши.
- 5.Характер тузилиши ва хусусиятлари.
  - 6.Характер борасидаги таълимотлар тарихида.

Адабиётлар рўйхати

- 1.Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций/ Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
- 2.Давлетшиян М.Г Умумий психология Т-2002
- 3.Джемс В. Психология.- М., 1991
- 4.Каримова В.М. Психология Т-2002 й
- 5.Маклаков А.Г Общая психология М.; “Питер” 2003
- 6.Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10.Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
- 7.Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
- 8.Психология қисқача изоҳли лугат Т-1998й
- 9.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
- 10.Тургунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
- 11.Умумий психология (А.В.Петровский таҳрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
- 12.Ғозиев Э.Э Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

18-МАЪРУЗА ҚОБИЛИЯТ РЕЖА:

1. *Қобилият ҳақида тушунча*
2. *Қобилиятлар таснифи*
3. *Қобилиятлар таркиби*
4. *Қобилиятларнинг табиий асослари*

Қобилият инсоннинг шундай психологик хусусиятидирки, билим, кўникма, малакаларини эгаллаш шу хусусиятларга боғлиқ бўлади. Лекин, бу хусусиятларнинг ўзи бу билим ва кўникмаларга тааллуқли бўлмайди. Малака, кўникма ва билимларга нисбатан одамнинг қобилиятлари қандайдир имконият тарзида намоён бўлади. Қобилиятлар имкониятлардан иборат бўлиб, бирор бир ишдаги маҳорат даражаси ҳақиқатдир. Болада намоён бўладиган мусикага қобилияти унинг мусикачи бўлиши учун имкониятлар, махсус таълим берилиши, катъийлик, саломатлигининг яхши бўлиши, мусика асбоби, ноталар ва бошқа кўпгина шароитлар бўлиши керак. Буларсиз қобилиятлар тараққий этмай туриб сўниб кетиши мумкин. Қобилиятлар фақат фаолиятда намоён бўлади. Шунинг учун ҳам фақат ана шу қобилиятларсиз амалга оширилиши мумкин бўлмаган фаолиятлардагина намоён бўлади. Ўқувчида ҳам зарурий кўникма ва малака тизими ҳамда мустаҳкам билимлар таркиб топиш услублари йўқлигига асосланиб, жиддий текшириб кўрилса, шошилинч равишда унда қобилиятлар йўқ, деб хулоса чиқариш педагогнинг жиддий психологик хатоси бўлади. Қобилият билим ва малакаларнинг ўзида кўринмайди, балки уларни эгаллаш тизимида намоён бўлади яъни, бошқача қилиб айтганда мазкур фаолият учун муҳим бўлган билим ва кўникмаларни ўзлаштириш жараёнида турли шароитларда қанчалик тез, чуқур, енгил ва мустаҳкам амалга оширишида намоён бўлади. Қобилиятлар индивидуал психологик хусусиятлар бўлиши билан ақл сифатлари хотира хусусиятларига, хиссий хусусиятлар ва шу қабиларни қарама-қарши қўйиб бўлмайди, ҳамда қобилиятларни шахснинг бу хусусиятлари билан бир қаторга қўйиш ҳам мумкин эмас. Агар шу сифатларнинг бирортаси ёки уларнинг йиғиндиси фаолият талабларига жавоб берса ёки бу талаблар таъсири билан таркиб топса бу шахснинг мазкур индивидуал хусусиятларини қобилиятлар деб ҳисоблашига асос бўлади.

Психология фанида қобилиятлар куйидагича тавсифланади. *Табиий қобилиятлар* одамлар ва ҳайвонлар учун хос бўлиб, идрок қилиш хотирада сақлаш, оддий мулоқотга кириша олиш шулар жумласидандир. *Махсус инсоний қобилиятлар* ижтимоий-тарихий табиатта эга бўлиб, ижтимоий ҳаёт ва тараққиётни таъминлайди. Махсус инсоний қобилиятлар ўз навбатида умумий ва хусусий қобилиятларга бўлинади. *Умумий қобилиятлар* инсоннинг турли фаолиятлари муваффақиятини таъминловчи ақлий қобилиятлар хотира ва нутқнинг ривожланганлиги, қўл ҳаракатларини олинган ва бошқа хусусиятлардан иборат. Хусусий қобилиятлар алоҳида аниқланган бир фаолиятнинг муваффақиятини таъминлайди. Бу қобилиятлар алоҳида мулоқотнинг бўлинишини тақозо этади. **Амалвий қобилият** практик

ақлинг юксак даражада ривожланганлигини, фахм-фаросатнинг кучлилиги, ирода ва етук киришувчанликни ўз ичига олади. Амалий қобилиятга конструктив-техникавий қобилият, бошқарувчанлик қобилияти, шу жумладан ташкилотчилик ва бошқалар киради. Назарий ва амалий қобилиятлар ҳам инсон қобилиятларидан бўлиб, назарий қобилиятлар мавхум, мантикий ҳаракатларга мойилликда намоён бўлади.

Математик қобилият математик материалларни умумлаштириш, мулоҳаза юритиш жараёнини қисқартириш, математик иш амалларини камайтириш, масалани идрок қилиш билан натижаси ўртасида алоқа ўрнатиш, тўғри ва тескари фикр юритишдаги енгиллик, унумлилик, масала ечишда фикр юритишни эпчиллиги кабилар. **Адабий қобилият** нафосат хисларининг юксак тараққиёти даражаси хотирада ёрқин кўргазмалли образларнинг жонлигини, «тил зеҳни», беҳисоб хаёлан руҳиятга қизиқувчанлик, интилувчанлик ва бошқалар. Ажратиб кўрсатилган қобилиятлар таркибидан кўриниб турибдики, математик ва адабий қобилиятлар ўзаро бир-бирига ўхшамаган манбалари билан тафовутга эгадир.

Қобилиятнинг туғмаллигини инкор қилиш абсолют табиатга эга эмас. Психологияда қобилиятнинг туғма эканлигини тан олинмас экан, бу билан мианинг тузилиши билан боғлиқ бўлган дифференциал хусусиятларнинг туғмаллигини инкор қилмайди. Қобилият тараққиётининг дастлабки табиий шартли сифатида намоён бўладиган мия тузилишининг сезги аъзоларига ва функционал хусусиятларига **лаёқат** деб аталади. Лаёқат кўп қирралидир. Шахс томонидан қўйилган талабларнинг табиатида боғлиқ равишда айнан бир хил лаёқатлар асосида ҳар хил қобилиятлар ривожланиши мумкин. Ф.А.Галлнинг фикрича, одамнинг ҳамма қобилиятлари “ақл” ва “қобилият” сифатлари мия ярим шарларида ўзининг махсус қатъий марказларига эга, яъни бу сифатларнинг тараққиёт даражаси мия тегишли қисмларининг миқдорига тўғридан-тўғри боғлиқдир. Шунинг учун одамнинг калла суягига бир қараш ёки бошидаги дўмбоқчаларни шунчаки пайпаслаб кўриш орқали гўё одамнинг қобилиятларини аниқласа бўлади. Лаёқатнинг мия миқдори, массаси ва оғирлигига боғлиқлиги ҳақидаги фараз ҳам бекор қилинган. Катта ёшдаги одам миясининг ўртача оғирлиги 1400 граммга яқин бўлади. У.С. Тургенев миясининг оғирлиги 2001 грамм, Д.Г Байронники 1800 граммни, машҳур химик Ю.Либиҳники 1360 граммни, ёзувчи А.Франсники 1017 грамни ташкил қилган. Энг катта мия ақлий жиҳатдан нуксони бор одамга тааллуқли эканлиги аниқланган. 1675 йилда Ф.Гальтоннинг “Талантнинг ирсиятга боғлиқлиги қонуни ва оқибатлари” деган китоби нашр этилди. Бунда муаллиф бир неча юзлаб машҳур кишиларнинг қариндошлик алоқаларини ўрганиб, талант ота-онадан ирсият йўли орқали ўтади деган хулосага келган. Бироқ Гальтоннинг хулосалари илмий жиҳатдан асосланмаган эди. Бахлар оиласида мусиқага бўлган талант даставвал 1550 йилда маълум бўлган. Бу талант 1800 йилларда яшаган қандайдир Регина Сусанадан сўнг тамом бўлган. Умуман Бахлар оиласида 57 дан кўп мусиқачи бўлган. Уларнинг 20 таси машҳур бўлган. Бенд деган скрипкачилар оиласида 9 та машҳур

мусикачи бўлган. Гойдон оиласида 2 та машхур мусикачи бўлган. Кўпчилик ҳолларда машхур одамларнинг насл-насабларини ўрганиш биологик ирсиятдан эмас, балки ҳаёт шароитининг наслан наслга ўтишидан, яъни қобилиятлар тараққиётига ёрдам беришдан эканлиги маълум бўлади. XX асрнинг иккинчи ярмида пайдо бўлган лаёқатни мианинг микротузилиши ва сезги аъзолари билан боғловчи фараз маҳсулдор бўлиб ҳисобланади. Мия хужайраларини тадқиқ этиш истъёодли нерв хужайраларининг морфологик ва функционал хусусиятларида фарқ борлигини аниқлаш мумкинлиги фараз қилинади. Лаёқатлар билан нерв жараёнларининг айрим дифференциал хусусиятлари ҳамда олий нерв фаолиятининг типлари ўртасида боғлиқлик мавжудлиги тўғрисида фараз ҳам ҳақиқатга яқиндир. Рус психологи Б.М.Теплов ва унинг шогирдлари ишларида олий нерв фаолияти типларининг хислатлари таъсири туфайли шахс қобилиятларининг тузилишида қандайдир сифат хусусиятлари пайдо бўлишини аниқлашга уринишган. Жумладан, нерв тизимининг алоҳида сезгирлиги маълум қобилият нишонаси сифатида вужудга келиши мумкин. Юқоридаги мулоҳазаларга асосланган ҳолда хулоса қилиш мумкинки, қобилият ва лаёқатлар табиий заминга боғлиқ бўлса-да, лекин улар фақат табиатнинг инъоми эмас, балки инсоният тарихий тараққиётининг бебаҳо маҳсулидир. Худди шу боис қобилиятларнинг намоён бўлиши шахслар томонидан ижтимоий эҳтиёжларни қондириш давомида ижтимоий шартланган билимлар ва кўникмаларни таркиб топтиришнинг яққол усулларига бевосита боғлиқдир. Шунинг учун қобилиятлар тараққиётининг узлуксиз таълим тизимида боғлиқ эканлигини таъкидлаб ўтиш муҳим аҳамиятга эга.

Таянч тушунчалар:

Зехн, лаёқат, истъёод, коммуникацион қобилиятлар, лаёқат, майл, мусикий қобилият, умумий истъёод, френология, қобилиятлар

Назорат саволлари:

1. Қобилиятлар тушунчасининг мазмунини изоҳланг?
2. Қобилиятларнинг сифати ва миқдор тавсифи нималарда кўрилади?
3. Қобилиятлар тузилишини таркибини кўрсатинг?
4. Қобилиятларнинг табиий асосларини ажратиб кўрсатинг?
5. Қобилиятларнинг ривожланишига таъсир этувчи омиллар нималар билан белгиланади?

Мустақил ишлаш учун тавсия этилаётган мавзулар

1. Қобилиятлар ҳақида тушунча.
2. Қобилиятларнинг сифати ва миқдор тавсифи.
3. Қобилиятлар тузилиши.
4. Талантнинг пайдо бўлиши ва тузилиши.
5. Қобилият ва талантларнинг табиий шартлари.

Адабиётлар рўйхати

1. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. — М.: ЧеРо, 1997.
2. Давлетшин М.Г. Умумий психология Т-2002
3. Джемс В. Психология.- М., 1991
4. Каримова В.М. Психология Т-2002 й
5. Маклаков А.Г. Общая психология М.; «Питер» 2003
6. Немов Р.С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1: 10. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Владос 1998.
7. Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
8. Психология қисқача изоҳли лугат Т-1998й
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
10. Тургунов Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т; «Ўқитувчи» нашриёти 1975 й
11. Умумий психология (А.В.Петровский тахрири остида) Т; «Ўқитувчи» 1992 й
12. Ғозиев Э.Э. Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й

**МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ**
1-МАВЗУ КИРИШ. ПСИХОЛОГИЯ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ
Дарсни олиб бориш технологияси

Талабалар сони: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1. Психология ҳақида тушунча 2. Психология фанининг фан сифатида шаклланиши 3. Мия ва психика 4. Онг ҳақида тушунча
Ўқув машғулотининг мақсади: психология ҳақида тушунча ва фанининг шаклланиш тарихи, мия ва психика, онг ва унинг хоссалари ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1. Психология ҳақида тушунча, мақсад, вазифалари, психика ва акс эттириш хусусиятлари тўғрисида маълумотлар бериш	1. Психология фанининг предмети, мақсад, вазифалари, психика ва акс эттириш хусусиятлари тўғрисида маълумотларга эга бўлади.
2. Психология фанининг шаклланиш тарихи, анимизм, дуализм, психология фанининг ривожланиши борасидаги гоя, фикр, қарашларнинг ўрнини изоҳлаб бериш	2. Психология фанининг шаклланиш тарихи, анимизм, дуализм, психология фанининг ривожланиши борасидаги гоя, фикр, қарашларни изоҳлаш малакасига эга бўлади.
3. Психика ва инсон асаб тизими, мия фаолиятининг асосий функциялари, нерв жараёнларининг вазифалари, қонуниятларига доир билимларга эга бўлиш	3. Психика ва инсон асаб тизими, мия фаолиятининг асосий функциялари, нерв жараёнларининг вазифалари, қонуниятларига доир билимларга эга бўлади.
4. Онг ҳақида тушунча унинг асосий хоссалари, онгсизлик ҳолати ва унинг шахсда намоён бўлишига оид материаллар билан танишиш	4. Онг ҳақида тушунча унинг асосий хоссалари, онгсизлик ҳолати ва унинг шахсда намоён бўлишига оид материаллар билан танишади.
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, тарқатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамов, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

1 - Маъруза машғулотининг технологик картаси

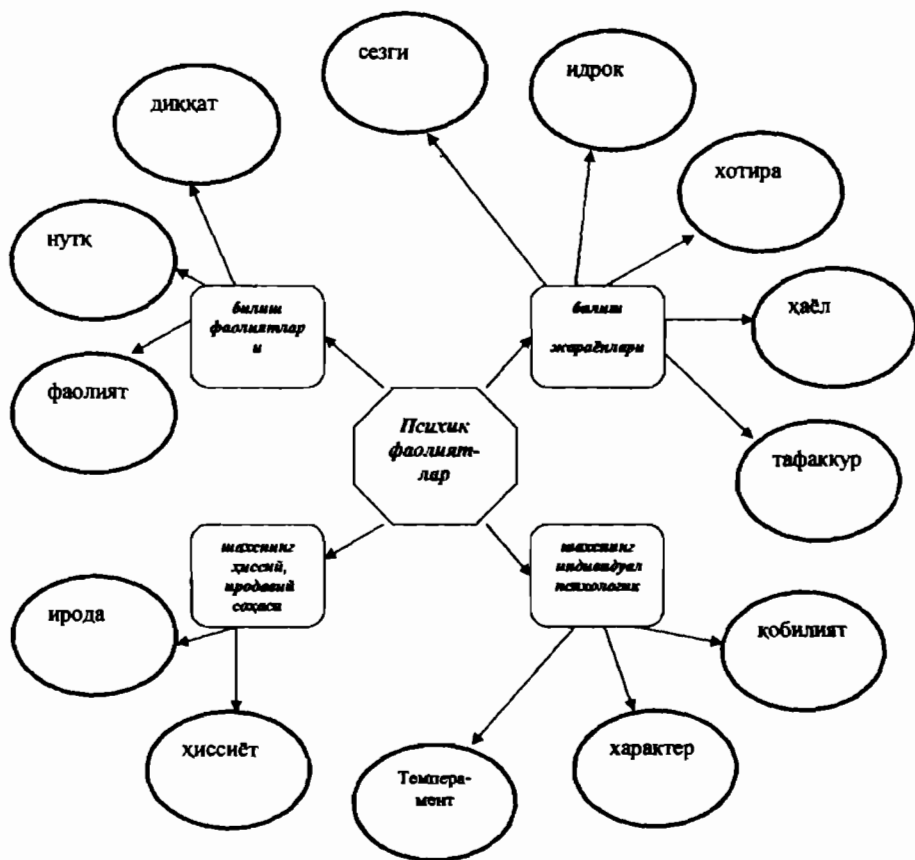
Босқичлар, вақти	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
1-босқич. Кириш (10 мин.)	1.1. Мавзуни, унинг мақсади, ўқув машғулотидан кутилаётган натижалар маълум қилинади.	1.1.Эшитади, ёзиб олади.
2-босқич. Асосий (60 мин.)	<p>2.1. Талабаларни эътиборларини жалб этиш ва билим даражаларини аниқлаш учун тезкор савол-жавоб ўтказилади.</p> <p>-Психология фанининг предметига доир қандай атамаларни биласиз?</p> <p>-Психология фанни ўрганишдан мақсадингиз?</p> <p>-Психология фанининг шаклланишига доир нималарни биласиз?</p> <p>-Психика тушунчасининг мазмунини изоҳланг?</p> <p>-Мия ва психика ўртасидаги алоқадорликни асосланг?</p> <p>-Онг тушунчасининг психологик таълими?</p> <p>-Онгсизлик тушунчасининг мазмунини асослаб беринг?</p> <p>-Онг ва онгсизлик тушунчалари ўртасидаги муносабат хусусиятларини изоҳланг?</p> <p>2.2.Ўқитувчи визуал материаллардан фойдаланган ҳолда маърузани баён этишда давом этади. (1 - 7 иловалар) Психология фанининг предмети, фаннинг мақсад ва вазифалари, шаклланиш тарихи, мия ва психика, онг ва онгсизлик тушунчаларининг мазмунини тушунчаларини шарҳлайди.</p> <p>2.3.Фаннинг пайдо бўлишини ва ривожланиш тарихи, намоёндалари тўғрисидаги презентацияни намоён қилади. (3-илова)</p> <p>а)Психология фани нимани ўрганади деб ўйлайсиз?</p> <p>б)Психология фанининг вазифалари хусусида нималарни биласиз?</p> <p>в) Мия ва психика ўртасидаги</p>	<p>2.1. Эшитади.</p> <p>Навбат билан бир-бирини такрорламай атамаларни айтади.</p> <p>Ўйлайди, жавоб беради.</p> <p>Жавоб беради ва тўғри жавобни эшитади.</p> <p>2.2. Иловалар мазмунини муҳокама қилади. Саволлар бериб, асосий жойларни ёзиб олади.</p> <p>2.3.Эслаб қолади, ёзади. Ҳар бир саволга жавоб беришга ҳаракат қилади.</p> <p>2.4.Таърифни</p>

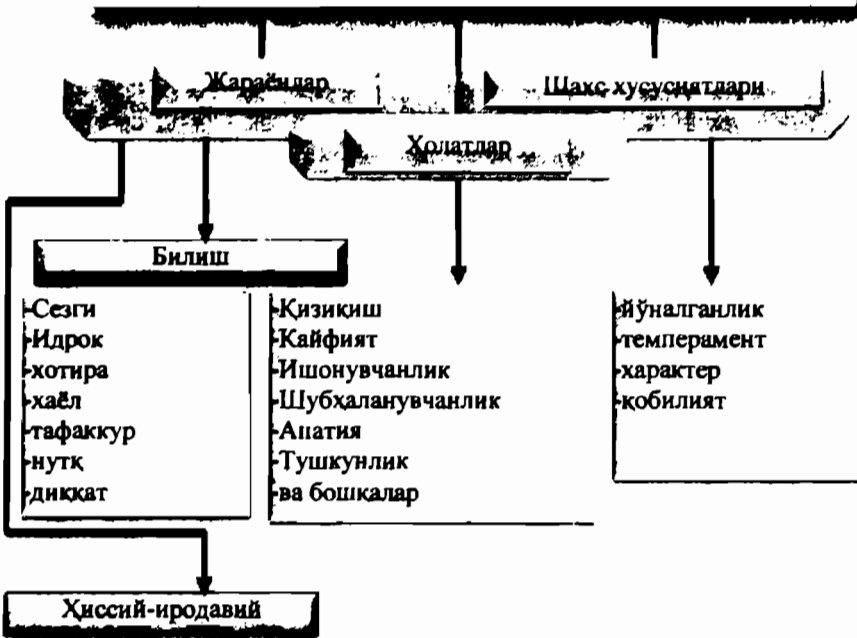
	<p>боғлиқлиги нималарда кўринади? 2.4.Талабаларга мавзунинг асосий тушунчаларига эътибор қилишни ва ёзиб олишларини таъкидлайди. (4-8 иловалар)</p>	ёзиб олади.
<p>3-босқич. Якуний (10 мин.)</p>	<p>3.1.Мавзуга яқун ясайди, хулосаларни шакллантиради ва талабалар эътиборини асосий масалаларга қаратади. (9-илова) Фаол иштирок этган талабаларни рағбатлантиради. Мустақил иш учун вазифа: “психология” ва “психика” сўзларига кластер тузишни вазифа қилиб беради.</p>	<p>3.1. Эшитади, аниқлаштиради. Топширикни ёзиб олади.</p>

Визуал материаллар

1-илова

Психиканинг пайдо бўлишининг асосий шакллари ва уларнинг ўзаро боғлиқлиги.

ПСИХИКА

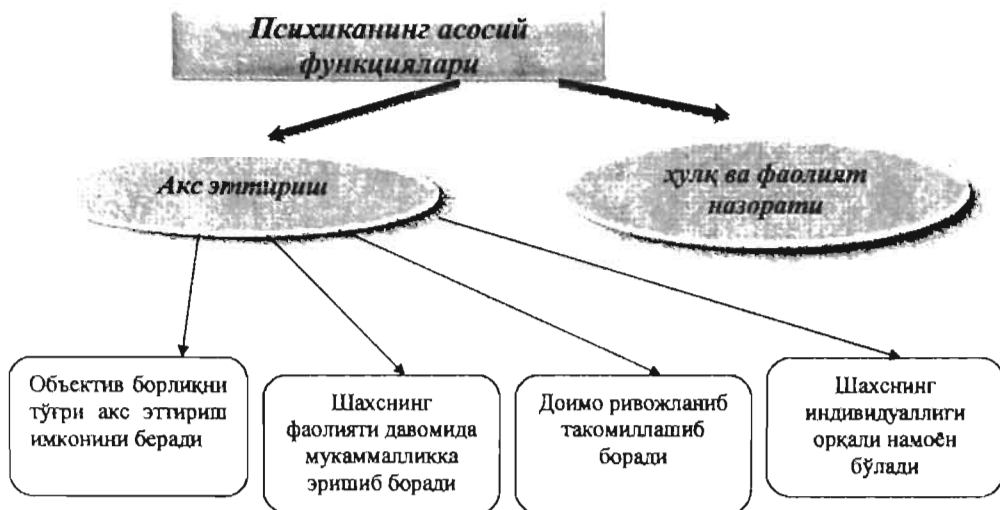
юксак даражада ташкил топган материянинг алоҳида хоссаси бўлиб, у объектив борлиқни алоҳида тарзда акс эттиради

М.Г.ДАВЛЕТШИН

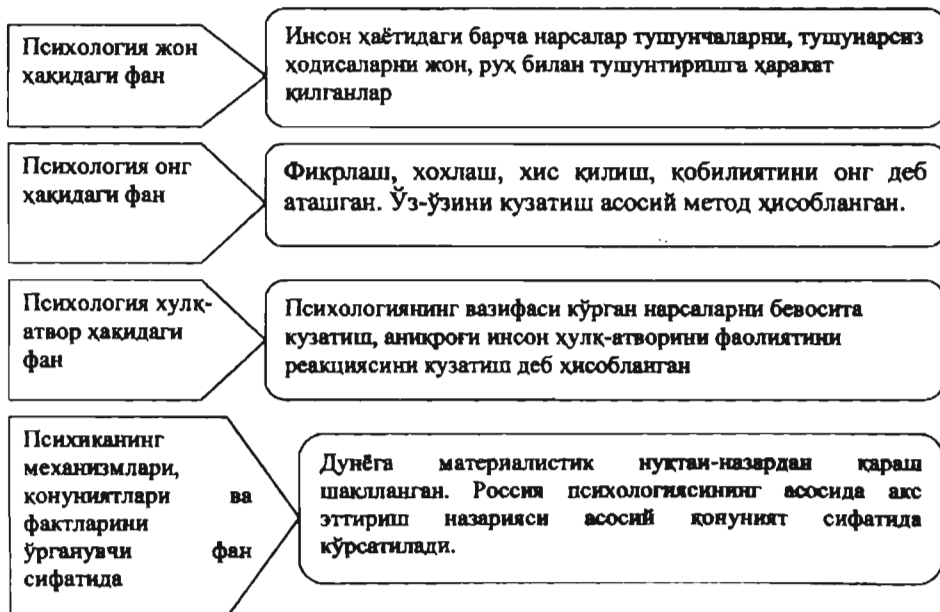
олий даражадаги материянинг (миянинг) хусусияти тушунилиб, у объектив борлиқни акс эттирилишида намоён бўлади, субъект фаолиятини маълум мақсад асосида йўналтиради ҳамда ҳулқ-атвор негизида шаклланади

В.М.КАРИМОВА

инсон руҳиятининг шундай ҳолатики, у ташқи оламни (ички руҳий оламни) онгли тарзда акс эттиришимизни, яъни билишимиз, англашимизни таъминлайди.

Психологиянинг фан сифатида юзага келиш босқичлари

№	Чап ярим шар	Ўнг ярим шар
1.	Хронологик таркиб	Ўтаётган вақт
2.	Харити ва чизмаларни ўқиш	Аниқ макон
3.	Намларни, ишларни белгиларни ёдда сақлаб қолиши	Тасавурлар, аниқ воқеаларни ёдда сақлаб қолиши
4.	Нутқ фаолияти моҳиятини ҳис этиши	Эмоционал ҳолатини иорок этиши
5.	Олаҳани хурсандчиликда осойишта кўриши	Олаҳани ғамсин ҳолода кўриши
6.	Батафсил иорок қилиши	Яхлит иорок қилиши

Онг хоссалари

Англаш

Объект ва субъект ўртасидаги фарқни англаш

Мақсадни кўзлаш

Муносабатларим онгнинг таркибий қисмидир

9-илова

Тест топшириқлари

1. Психология фани нимани ўрганadi?

а) идрок қилиш шаклларини; б) жон ва рух ҳақидаги таълимот;
в) рухий жараёнлар билиш фаолиятлари, индивидуал психологик хусусиятларни; г) психик фактлар ва унинг механизмлари, қонуниятлари ҳақидаги фан; д) инсон шахси унинг психологик хусусиятларини

2. Психик жараёнлар организмда қандай функцияларни бажаради?

а) акс эттирувчанлик б) сигналилик в) бошқарув г) психик д) акс эттирувчилик, сигналик, бошқарув

3. Психиканинг энг юксак даражаси бўлиб у, фақат инсонгагина хосдир. а) психика б) онгсизлик в) онг г) амалий тафаккур д) тўғри жавоб йўқ

4. Онгнинг характерли хоссалари қайси қаторда кўрсатилган?

а) англаш б) объект билан субъект ўртасидаги фарқни англаш
в) мақсад кўзлаш г) кишилар муносабатларининг йигинисидир.
д) барча жавоблар тўғри

5. .... бу шундай психик жараёнлар ҳолатлар йигиндисики, унда инсон ўз хатти-ҳаракатларига жавоб бермайди, англамайди. а) туш кўриш

б) онгсизлик в) алаҳлаш г) галлюцинация д) паталогик ҳодисалар

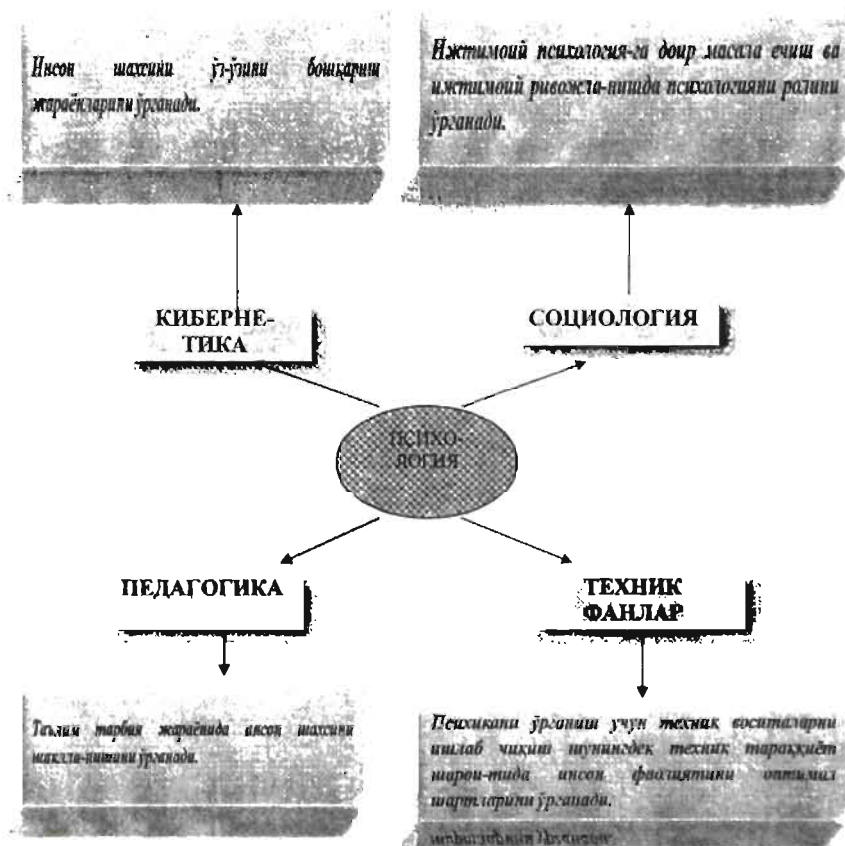
**2-МАВЗУ ҲОЗИРГИ ЗАМОН ПСИХОЛОГИЯНИНГ ТУЗИЛИШИ
ВА ТАДҚИҚОТ МЕТОДЛАРИ**
Дарсни олиб бориш технологияси

Талабалар сони: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Мяъруза режаси	1. Психологиянинг фанлар тизимида тутган ўрни 2. Ҳозирги замон психологиясининг тамойиллари 3. Ҳозирги замон психологиясининг тузилиши 4. Ҳозирги замон психологиясининг илмий тадқиқот методлари
Ўқув машғулотининг мақсади: психологиянинг фанлар билан боғлиқлиги, ҳозирги замон психологиясининг тамойиллари, тузилиши, илмий тадқиқот ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1. Психологиянинг фанлар тизимида тутган ўрни, аниқ, табиий, ижтимоий гуманитар фанлар билан алоқадорлиги тўғрисида маълумотлар бериш	1. Психологиянинг фанлар тизимида тутган ўрни, аниқ, табиий, ижтимоий гуманитар фанлар билан алоқадорлиги тўғрисида маълумотлар берилади.
2. Ҳозирги замон психологиясининг тамойиллари, детерминизм, онг ва фаолият бирлиги, онгни фаолиятда ривожланиш тамойили борасидаги билимларга эга бўлиши	2. Ҳозирги замон психологиясининг тамойиллари, детерминизм, онг ва фаолият бирлиги, онгни фаолиятда ривожланиш тамойили борасидаги билимларга эга бўлади.
3. Ҳозирги замон психологиясининг тузилиши, аниқ фаолиятни ўрганувчи психология соҳалари, ривожланишни ёш хусусиятларини ўрганувчи психология соҳалари ҳамда шахс ва жамиятга бўлган муносабатни ўрганувчи психология соҳаларига доир фикрларни таҳлил қилиш	3. Ҳозирги замон психологиясининг тузилиши, аниқ фаолиятни ўрганувчи психология соҳалари, ривожланишни ёш хусусиятларини ўрганувчи психология соҳалари ҳамда шахс ва жамиятга бўлган муносабатни ўрганувчи психология соҳаларига доир фикрларни таҳлил қилиш кўникмаларига эга бўлади.
4. Ҳозирги замон психологиясининг илмий тадқиқот методлари, ташкилий, шарҳлаш, эмпирик, натижаларни қайта ишлаш ва математик статистик методларга оид материаллар билан	4. Ҳозирги замон психологиясининг илмий тадқиқот методлари, ташкилий, шарҳлаш, эмпирик, натижаларни қайта ишлаш ва математик статистик методларга оид материаллар билан танишади.

танишиш	
Ўқитиш услуги ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, тарқатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

Визуал материаллар

1-илова

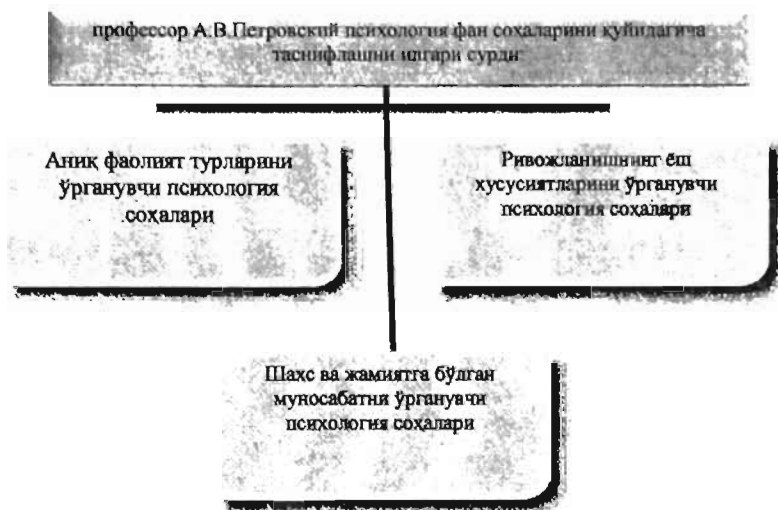
2 - илова

3 - илова

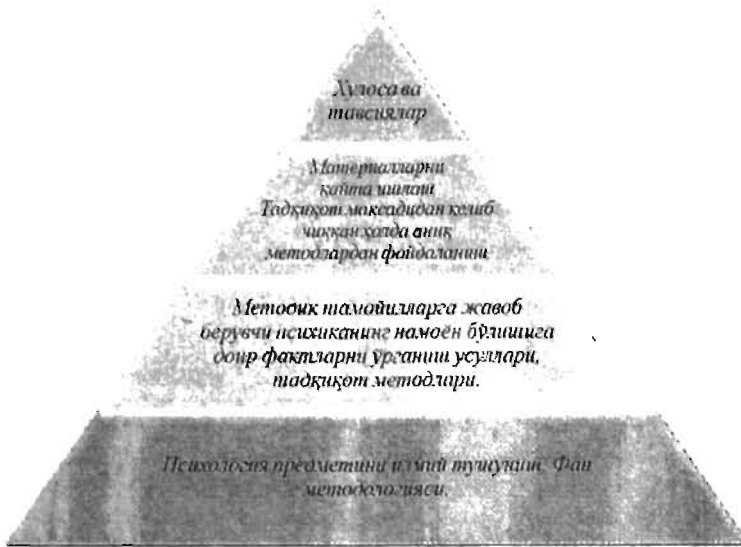

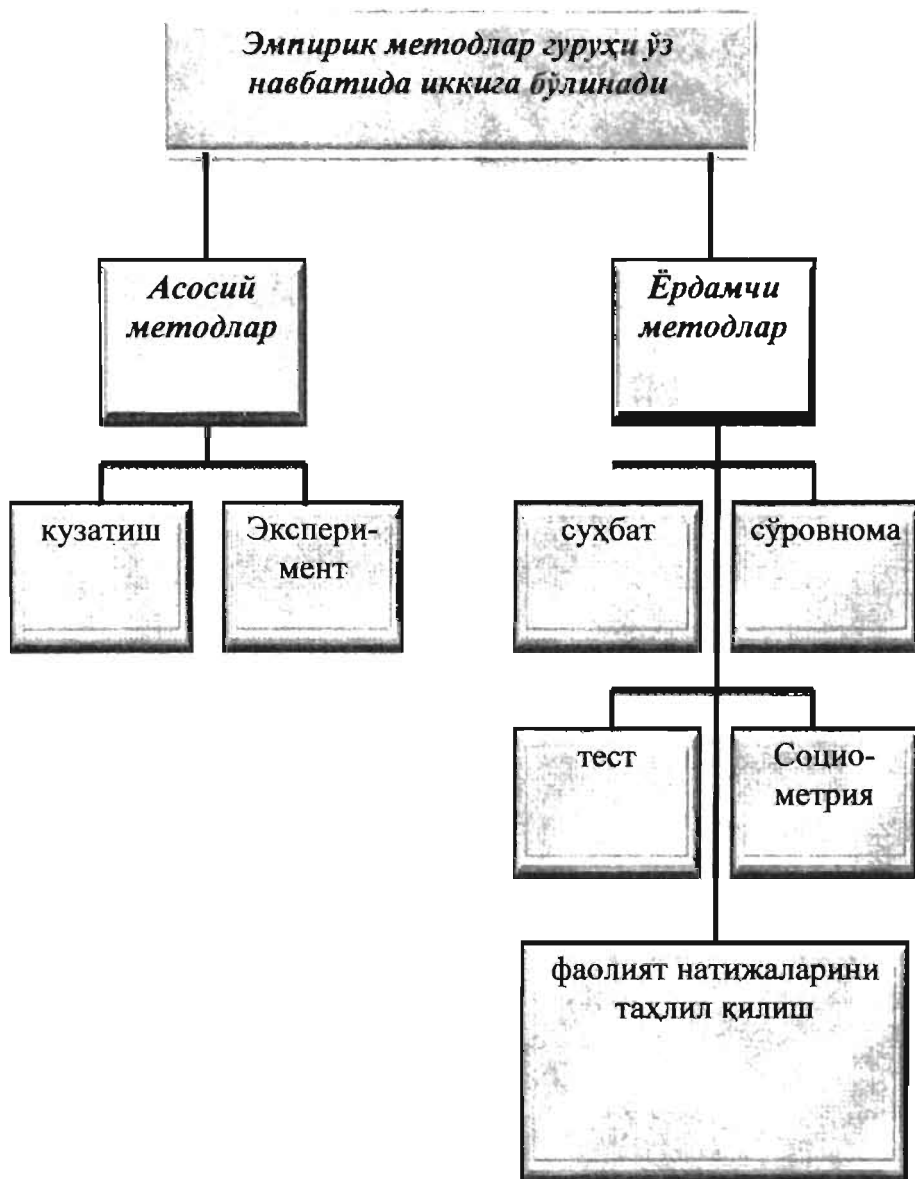
6 – илова

Фанинг умумий методологияси метод ва методикалари орасидаги боғлиқлик схемаси берилган.

7 - илова

Тест топшириклари

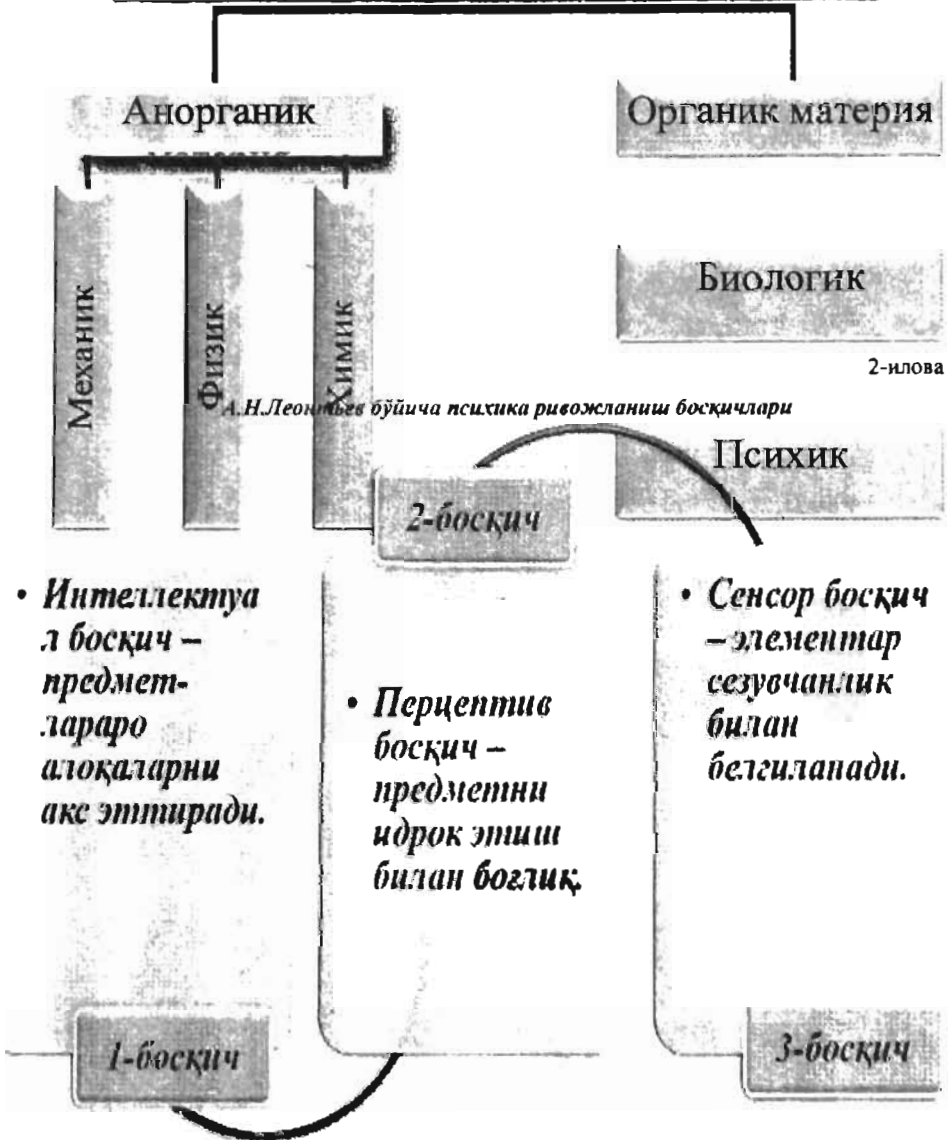
1. Аниқ фаолият турларига кўра психология соҳалари қайси қаторда кўрсатилган? А) муҳандислик, меҳнат, педагогик психология, авиация
 Б) ёш психологияси, махсус психология, олигофренопсихология
 В) меҳнат психологияси, тиббиёт психологияси, махсус психология
 Г) спорт психологияси, савдо психологияси, ҳарбий психология, инстинктив психология Д) барча жавоблар тўғри
2. Педагогик психология бўлимлари қайси қаторда тўғри кўрсатилган?
 А) таълим психологияси Б) тарбия психологияси В) ўқитувчи психологияси
 Г) анамал болалар психологияси Д) барча жавоблар тўғри
3. .....Инсон меҳнат фаолиятининг психологик хусусиятларини, меҳнатни илмий асосда ташкил қилишининг психологик тамойилларини ўрганadi.
 А) меҳнат психологияси Б) муҳандислик В) авиация Г) космик психология
 Д) барча жавоблар тўғри
4. “*Метод*” сўзининг маъноси қайси қаторда тўғри кўрсатилган?
 А) услуб Б) бирор нарсага бориш йўли В) қўлланилиш услуби Г) услуб бирор нарсага бориш йўли Д) барча жавоблар тўғри
5. Уюшган ва уюлмаган ижтимоий гуруҳлардаги шахсларaro ўзарo таъсир жараёнида пайдо бўладиган психологик ходисаларни ўрганадиган психология соҳаси бу..... А) дин психологияси Б) шахс психологияси В) инстинктив психологияси Г) ижтимоий психология Д) жамоа психология

3-МАВЗУ ПСИХИКА ВА ОНГНИНГ ТАРАҚҚИЁТИ

Дарсни олиб бориш технологияси

Талабалар сони: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1. Психиканинг филогенетик тараққиёти 2. Хайвонларнинг инстинктлари 3. Хайвонларнинг кўникмалари ва интеллектуал ҳаракатлари 4. Психиканинг муҳит ва аъзолар тузилишига боғлиқлиги
Ўқув машғулотининг мақсади: психиканинг филогенетик тараққиёти, сесканувчанлик, тропизмлар, хайвонларнинг инстинктлари, кўникма ва интеллектуал хатти-ҳаракатлари ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1. Психиканинг филогенетик тараққиёти, сенсор, перцептив, интеллектуал босқичлар, сесканувчанлик, тропизмлар тўғрисида маълумотлар бериш	1. Психиканинг филогенетик тараққиёти, сенсор, перцептив, интеллектуал босқичлар, сесканувчанлик, тропизмлар тўғрисида маълумотлар берилди.
2. Хайвонларнинг инстинктлари, овқатланиш, химояланиш, насл қолдириш, тўда бўлиб яшаш инстинктлар борасидаги билимларга эга бўлиши	2. Хайвонларнинг инстинктлари, овқатланиш, химояланиш, насл қолдириш, тўда бўлиб яшаш инстинктлар борасидаги билимларга эга бўлади.
3. Хайвонларнинг кўникма, малака ва интеллектуал хатти-ҳаракатлари, ўрганиш – дрессировка тушунчаларига доир фикрларни таҳлил қилиш	3. Хайвонларнинг кўникма, малака ва интеллектуал хатти-ҳаракатлари, ўрганиш – дрессировка тушунчаларига доир фикрларни таҳлил қилди.
4. Психиканинг муҳит ва аъзолар тузилишига боғлиқлиги, муҳит, инсон ва хайвон психикасидаги фарқларга оид материаллар билан танишиш	4. Психиканинг муҳит ва аъзолар тузилишига боғлиқлиги, муҳит, инсон ва хайвон психикасидани фарқларга оид материаллар билан танишади.
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, тарқатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

МАТЕРИЯНИНГ АКС ЭТТИРИШ СХЕМАСИ

Психиканинг ривожланиш босқичлари

1. **Элементар (соғда) сенсор психика босқичи** - А.Н.Леонтьев таърифича, ташқи муҳит объектнинг у ёки бу сифатига қараб жавоб бераверади. Бу оддий сезиш босқичидир

2. **Перцептив босқич** бўлиб, у ташқи, объектив воқеликни яхлит акс этини билан характерлашиб, алоҳида оддий сезиш тури мас.

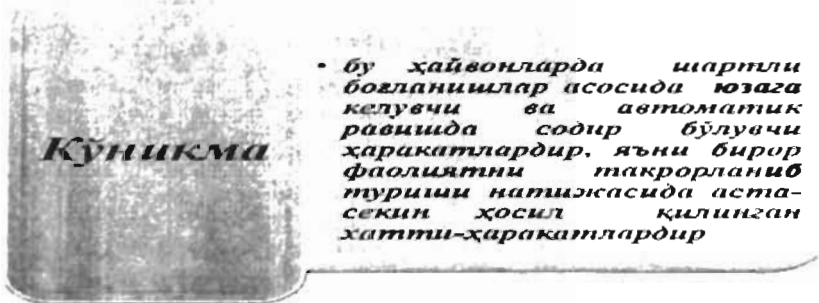
3. **Интеллектуал босқич** - юксак даражада ривожланган нерв тизимига эга бўлганлар, яъни одамсимон маймуларга хосдир.

4-илова

хайвонинг табиий эҳтиёжларини қондириш учун қиладиган мураккаб тугма ҳаракатларидир

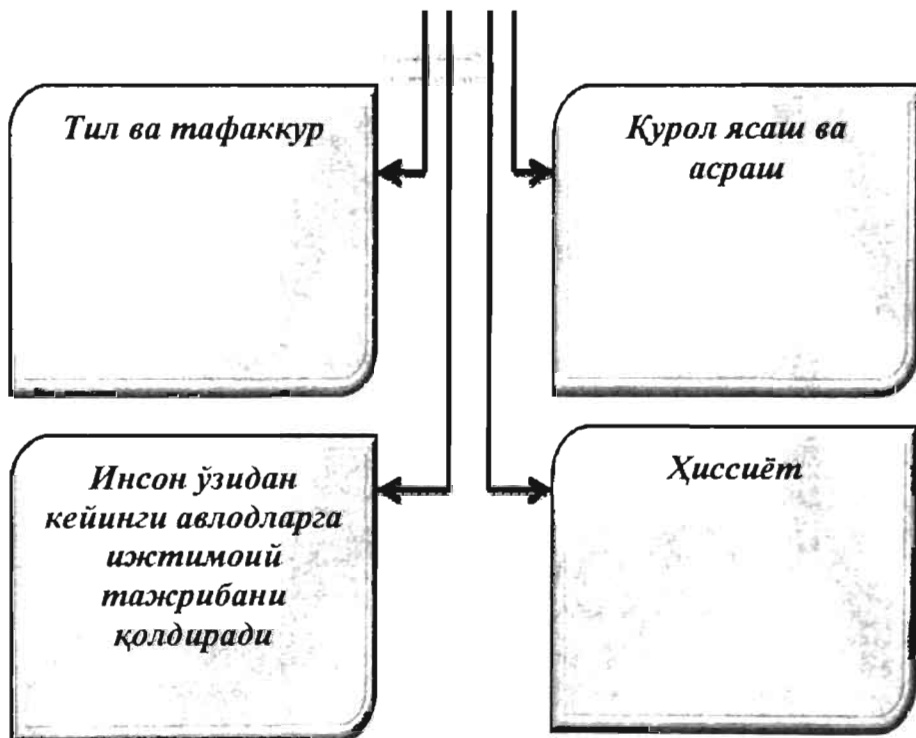
Инстинкт

Хайвонларнинг инстинктлари турли хил кўринишда намоён бўлади

Инсон ва ҳайвон психикасидаги фарқ:

Тест топшириклари

1. Мазкур босқичга мансуб ҳайвонлар атроф-муҳитининг айрим хусусиятларини эмас, балки уларни бутун нарсалар сифатида акс эттиради. А) сесканувчанлик Б) перцептив В) тропизм Г) инстинкт Д) сенсор босқич
2. Ҳайвонларнинг ўз эҳтиёжларини қондириш учун қиладиган туғма мураккаб ҳаракатлари ..... деб аталади. А) сесканувчанлик Б) перцептив В) тропизм Г) инстинкт Д) сенсор босқич
3. Ҳайвонларнинг биологик эҳтиёжларига қараб инстинктив ҳаракатлари қандай турларга бўлинади? А) овқатланиш Б) сақланиш В) насл қолдириш Г) пода-пода бўлиб яшаш Д) барча жавоблар тўғри
4. Инсон ва ҳайвон психикаси ўртасидаги фарқ қайси каторда тўғри кўрсатилган? А) тил ва тафаккур Б) қурол яшаш ва уни асраш В) ижтимоий тажриба Г) ҳиссиёт Д) барча жавоблар тўғри
5. Ҳайвонлардаги тўда-тўда бўлиб яшашларининг асосий хусусияти. А) душманларга биргаликда курашиш Б) ўзини химоя қилиш В) хужум қилиш, химоя қилиш Г) вақтинчалик, донмий Д) тўда, гала, пода бўлиб яшаш

4-МАВЗУ ФАОЛИЯТ

Дарсни олиб бориш технологияси

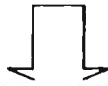
Талабалар сони: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1. Фаолият ҳақида тушунча 2. Фаолиятнинг интероризацияси ва экстероризацияси 3. Фаолиятнинг таркиби 4. Фаолиятнинг асосий турлари
Ўқув машғулотининг мақсади: фаолият, фаоллик, эҳтиёж, фаолиятнинг интероризацияси ва экстероризацияси, фаолиятнинг таркиби ҳамда фаолиятнинг асосий турлари ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1. Фаолият, фаоллик, эҳтиёж, инсон ҳаётида фаолиятнинг ўрни тўғрисида маълумотлар бериш	1. Фаолият, фаоллик, эҳтиёж, инсон ҳаётида фаолиятнинг ўрни тўғрисида маълумотлар берилди.
2. Фаолиятнинг интероризацияси ва экстероризацияси борасидаги	2. Фаолиятнинг интероризацияси ва экстероризацияси борасидаги

билимларга эга бўлиши	билимларга эга бўлади.
3.Фаолиятнинг таркиби, мақсад, мотив, хатти-ҳаракат, саъи ҳаракат, тушунчаларига доир фикрларни таҳлил қилиш	3.Фаолиятнинг таркиби, мақсад, мотив, хатти-ҳаракат, саъи ҳаракат, тушунчаларига доир фикрларни таҳлил қилинади.
4.Фаолиятнинг асосий турлари, ўйин, меҳнат, таълим фаолиятларига оид материаллар билан танишиш	4.Фаолиятнинг асосий турлари, ўйин, меҳнат, таълим фаолиятларига оид материаллар билан танишади.
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, таркатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шаронти	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

Визуал материаллар

1 – илова

<i>Фаолиятнинг муҳим хусусиятлари</i>	
Ҳайвонлар фаолияти	Инсон фаолияти
Инстинктив – биологик фаолият	Билишга ва мулоқатга бўлган эҳтиёжлар билан йўнаштирилган.
Ҳамкорликдаги фаолият эмас, биологик мақсадлар, (оқликаниш, ҳимояланиш)га асосланган тўда бўлиб юриш.	Кишилик жамияти ҳамкорлигидаги фаолият асосида ташкил топган, ҳар бир ҳаракат инсон учун ҳамкорликдаги фаолиятидаги ўрнига кўра аҳамиятлидир.
Кўргазмачи – яққол вазиятлар билан бошқарилади	Предмет ва ҳодисаларни мавҳум-таштириш, улар ўртасидаги сабабий боғланиш ва муносабатларни аниқлаш мумкин.
Ирсий жиҳатдан мустаҳкамланган дастур (инстинкт)лар асосидаги хатти-ҳаракатлар, кўшиқмалар яққа тартибда ҳосил бўлиб ҳайвоннинг яшаш учун ташқи шароитларга мослашиши сифатида вазим бўлади.	Тажрибани бериш ва ўзлаштириш мулоқотнинг иқтисодий воситалари (тил ва бошқа белгилар тизими) ёки моддий маданият маҳсулотлари орқали амалга оширилади.
Ёрдамчи қуроллар, воситалар ясаши мумкин, ammo ундан қурол сифатида доимо фойдаланмайди. Бир қурол ёрдамида бошқа қурол ясай олмайди.	Меҳнат қуроллари ясаб, уни кейинги авлодларига ҳам қолдириши мумкин. Турли предмет ва қуроллардан фойдаланиб, янги қурол ва воситалар ярата олади.
Ташқи муҳитга мослашади	Ўз эҳтиёжларига мувофиқ тарзда ташқи дунени ўзгартиради.

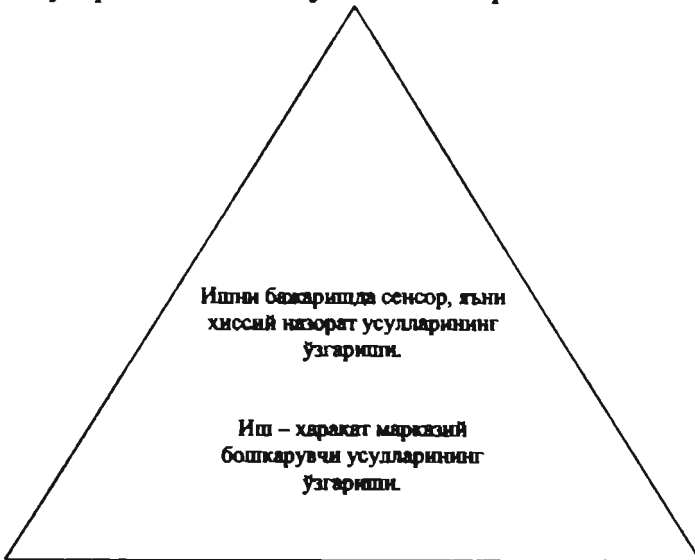

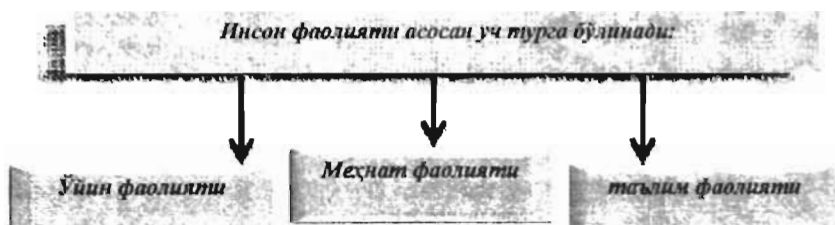
Мақсад – инсон фаолияти сўнги натижасининг образи сифатида намоён бўлади ва эҳтиёжларини амалга оширишидир

Мотив – кишини фаолиятга ундайди ва унга маъмул баҳми эмади

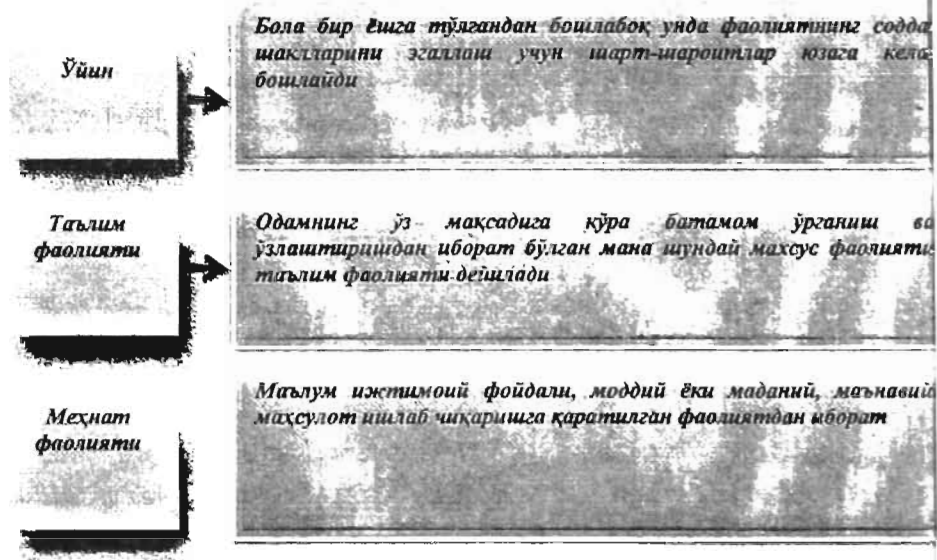
Иш ҳаракат – галдаги битта оддий вазифани бажаришга қаратилган, нисбатан тугалланган фаолиятнинг таркиби

Ишнинг тузилиши шундай қисман автоматлашуви тўғайли ўзгариш имконияти қўйидагидан иборат:

5 - илова

Ўзбекистон Республикасида ҳосил қилиш:

а) меҳнат ҳаракатлари, уларни эгайлаб олишнинг зарур эканлиги ва аҳамиятини англаш;

б) ҳаракат намунасини эсда олиб қолиш;

в) малака намуналарини кўп марта бажариш, машқ қилиш;

г) изчиллик билан олиб бориладиган машқ натижасида ҳаракатлар тезлашади, хатолар камаяди;

д) малака ҳаракатларни автоматлаштириш билан шаклланади. Айрим ортиқча ҳаракат элементлари тушиб қолади.

Тест топшириқлари

1. Қайси қаторда фаолият тушувчасига тўлиқ таъриф берилган.

А) бажарилиш эҳтиёжга айланган ҳаракат ёки ҳулқ-атворнинг таркибий қисми В) машқ қилиш натижасида турли малакаларнинг шаклланиш жараёни В) ҳар бир тирик организмни ўз эҳтиёжларини қондириш учун қиладиган фаоллиги Г) шахснинг ўз эҳтиёжларини қондириш учун кўрсатадиган жисмоний ва руҳий фаоллигига айтилади Д) ихтиёрсиз ёки анланган ҳолда бажариладиган ҳаракат

2. Инсон фаолиятини сўнгги натижасининг образи сифатида намоён бўладиган ва эҳтиёжларини амалга оширилиши бу..... А) одат В) мотив В) иш-ҳаракат Г) сазъи –ҳаракат Д) мақсад

3. Кишини фаолиятга ундайдиган ва унга мазмун бахш этадиган куч бу..... А) одат В) мотив В) иш-ҳаракат Г) сазъи –ҳаракат Д) мақсад

4. ....ғалдаги битта оддий вазифани бажаришга қаратилган нисбатан тугалланган фаолиятнинг таркибий қисми. А) одат В) мотив В) иш-ҳаракат Г) сазъи –ҳаракат Д) мақсад

5. Ташқи оламдаги нарсаларнинг ҳолатини ва хоссаларини ўзгартиришга қаратилган ҳаракатларни ..... деб юрйтилади.

А) одат В) мотив В) иш-ҳаракат Г) сазъи –ҳаракат Д) мақсад

5-МАВЗУ МУЛОҚОТ
Дарсни олиб бориш технологияси

Талабалар сони: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1.Мулоқот ҳақида тушунча 2.Мулоқотнинг коммуникатив томони 3.Мулоқот кишилар ўртасидаги ўзаро таъсир этиш 4.Мулоқот кишиларнинг бир-бирини тушуниш
Ўқув машғулотининг мақсади: мулоқот, муомала, мулоқотнинг вазифалари, функциялари, мулоқотнинг коммуникатив, интерактив, перцептив томонлари ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1.Мулоқот, муомала, мулоқотнинг вазифалари, функциялари, коммуникация ҳамда мулоқотнинг инсон ҳаётидаги ўрни тўғрисида маълумотлар бериш	1.Мулоқот, муомала, мулоқотнинг вазифалари, функциялари, коммуникация ҳамда мулоқотнинг инсон ҳаётидаги ўрни тўғрисида маълумотлар берилади.
2.Мулоқотнинг коммуникатив томони, тилнинг вербал ва новербал воситалари борасидаги билимларга эга бўлиши	2.Мулоқотнинг коммуникатив томони, тилнинг вербал ва новербал воситалари борасидаги билимларга эга бўлади
3.Мулоқот кишилар ўртасидаги ўзаро таъсир этиш, рақобат, муносабат, низо тушунчаларига доир фикрларни таҳлил қилиш	3.Мулоқот кишилар ўртасидаги ўзаро таъсир этиш, рақобат, муносабат, низо тушунчаларига доир фикрларни таҳлил қилинади.
4.Мулоқот кишиларнинг бир-бирини тушуниш, идентификация, рефлексия, стереотипизация, эмпатияга оид материаллар билан танишиш	4.Мулоқот кишиларнинг бир-бирини тушуниш, идентификация, рефлексия, стереотипизация, эмпатияга оид материаллар билан танишади.
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, тарқатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

Визуал материаллар

1- илова

Б.Ф.Ломов бўйича мулоқот функциялари

Информацион-коммуникатив функция – ахборот алмашишнинг таъминлаш вазифаси

Регуляцион-коммуникатив функцияси суҳбатдошлар ҳуқ-ақдорининг регуляция қилинишини таъминлаш вазифаси

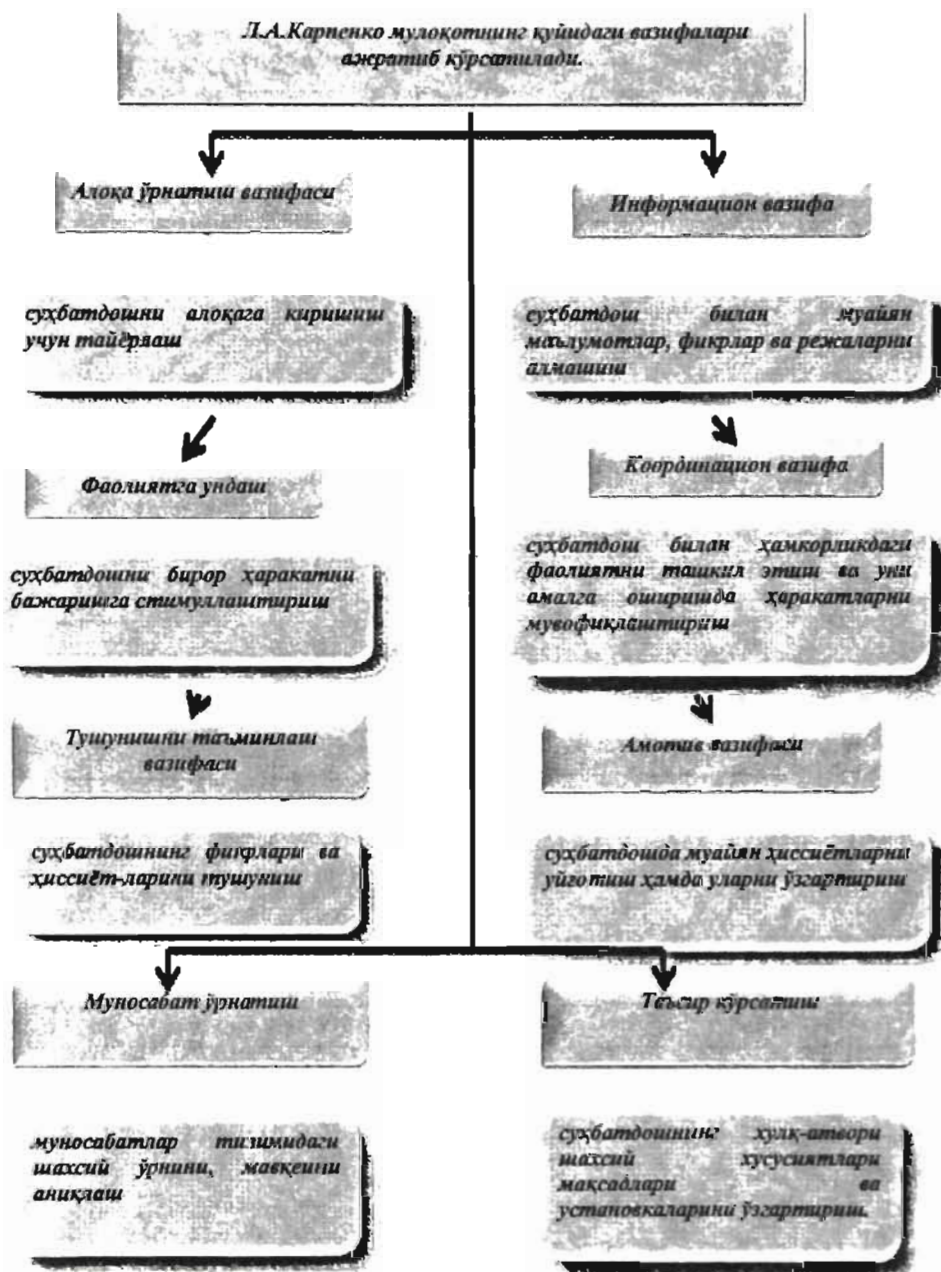
Аффектив-коммуникатив функция инсон эмоционал соҳасининг регуляция қилинишини таъминлаш вазифаси

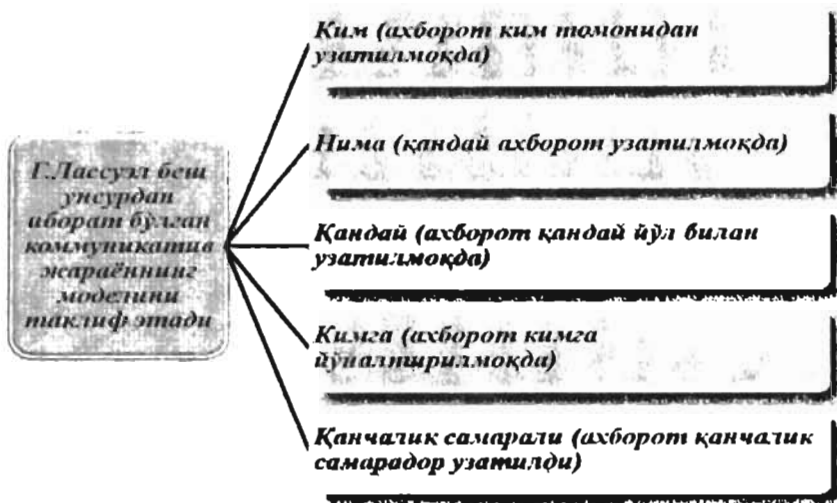
2- илова

Мулоқотнинг коммуникатив аъти сифатида қуйидагиларни тасаввур этиш мумкин

Коммуникатор адресант	Мулоқот субъекти сифатидаги амил намоён бўлади.
Рецепиент адресат	Бу маълумот кимга узатишмоқда
Маълумот	Нима узатишмоқда
Код	Қандай воситалар асосида
Мақсад	Нима учун узатишмоқда
Алоқа канали	Овоз, хат, эфир орқали алоқа
Натижа	Нимага эришилди.

ўз индивидуити;

ўзга гуруҳ индивидуити;

**Ижтимоий перцептив
жараёнларда гуруҳ
қўидагиларни идрок
этишин мумкин:**

ўзини;

ўзга гуруҳни.

Тест тошшиқлари

1. Икки ёки ундан ортақ кишилар ўртасидаги ахборот айрибошлаш ўзаро таъсир ва бир-бирини тушунишдан иборат жараён бу .....

А) афазия Б) мулоқот В) рефлексия Г) коммуникация Д) стернотиплаштириш

2. Тил ёки бошқа белгилар воситасида ахборот бериш бу .....

А) коммуникация Б) идентификация В) мулоқот Г) рефлексия

Д) стернотиплаштириш

3. Субъектнинг у билан муносабатга киришган шериги томонидан қай тарзда идрок этишини англаб етиши ..... деб аталади.

А) коммуникация Б) мулоқот В) идентификация Г) рефлексия

Д) стернотиплаштириш

4. Хулқ-атвор шакллариини таснифлаш ва уларни ҳозиргача маълум ва машҳур деб саналган яъни ижтимоий қилишларга мос келадиган ҳодисалар жумласига киритиш йўли билан уларнинг сабабларини изоҳлаш ..... деб аталади. А) коммуникация Б) мулоқот В) идентификация Г) рефлексия

Д) стернотиплаштириш

5. Мулоқотнинг мақсади бу .....

А) шахслараро ўзаро таъсир сифатида намоён бўлади Б) биргаликдаги ижтимоий шароитда юзага чиқади В) жамиятнинг ижтимоий формуласини акс эттиради

Г) алоқа ва ўзаро таъсирлар йиғиндисидир Д) кишиларнинг биргаликдаги

6-МАВЗУ ШАХС

Дарсни олиб бориш технологияси

Талабалар сон: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машгулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1. Шахс ҳақида тушунча 2. Жаҳон психологиясида шахс назариялари 3. Шахснинг фаоллиги 4. Шахснинг малака ва одатлари
Ўқув машгулотининг мақсади:	шахс, индивид, индивидуаллик, шахс борасидаги психологик назариялар, шахснинг фаоллиги, малака ва одатлари ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1. Шахс, индивидуаллик, индивид, тўғрисида маълумотлар бериш	1. Шахс, индивидуаллик, индивид, тўғрисида маълумотлар берилди.
2. Жаҳон психологиясида шахс назариялари, биогенетик, социогенетик, психодинамик, когнитив назариялар борасидаги ғоя, фикр, қарашларни изоҳлаб бериш	2. Жаҳон психологиясида шахс назариялари, биогенетик, социогенетик, психодинамик, когнитив назариялар борасидаги ғоя, фикр, қарашларни изоҳлаб берилди.

3.Шахснинг фаоллиги, эҳтиёж, кизиқиш, мотив, эътиқод тушунчаларига доир билимларга эга бўлиш	3.Шахснинг фаоллиги, эҳтиёж, кизиқиш, мотив, эътиқод тушунчаларига доир билимларга эга бўлинади.
4.Шахснинг малака ва одатлари, малакалар интерферитацияси, инсон ҳаётида одат ва малакаларнинг ўрнига оид материаллар билан танишиш	4.Шахснинг малака ва одатлари, малакалар интерферитацияси, инсон ҳаётида одат ва малакаларнинг ўрнига оид материаллар билан танишади.
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, таркатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

Визуал материаллар

1-илова

**ШАХСИ ҶУРГАНИШ
БОРАСИДАГИ НАЗАРИЯЛАР**

Қизиқишларнинг классификацияси ва уларнинг мазмуни куйидаги жадвалларда ифодаланади.

Тест топшириқлари

1. Шахс тушуничасига тўғри таъриф берилган каторни топинг?

А)Жамиятда ривожланувчи тил ёрдамида бошқа одамлар билан муносабатга киришувчи инсон. Б)Одам бошқа одамлар билан муносабатда шахсга айланади. В)Воҳеликни билдирувчи ва уни ўзгартирувчи субъектга айтади. Г)Онгли субъект фаолиятда бўладиган мулоқот маданиятига эга бўлган жамиятда яшайдиган комил инсон. Д)Қишлоқ жамиятида яшайдиган фаолиятнинг бирор тури билан шуғулланадиган тил орқали атрофдагилар билан нормал мулоқотда бўладиган онгли индивид.

2.Шахс фаоллиги деганда нимани тушунилади?

А)Тезрак-атрофдаги олам билан муносабатда бўлади. Б)Ташқи муҳит билан алоқаси. В)Шахснинг қизиқишлари ва эҳтиёжларида акс этади. Г)Одамнинг атрофдаги ташқи муҳитга кўрсатадиган таъсири. Д)Барча жавоблар тўғри.

3. Ҳозирги замон психологиясида шахс фаоллиги манбаи – бу ...

А) Эҳтиёж. Б) Қизиқиш. В) Иштиёқ. Г) Жинсий майллар. Д) Мотив.

4.Шахс фаоллигининг манбаи сифатида намоён бўладиган ва унинг яшаш шароитига боғлиқликни ифодаловчи ҳолат – бу .....

А)Эҳтиёж. Б)Қизиқиш. В) Мотив. Г)Иштиёқ. Д)Жинсий майллар.

5. Маълум эҳтиёжларни қондириш билан боғлиқ бўлган қандайдир фаолиятга мойиллик ..... деб аталади. А)Эҳтиёж. Б)Мотив. В)Қизиқиш. Г)Жинсий майллар. Д)Иштиёқ.

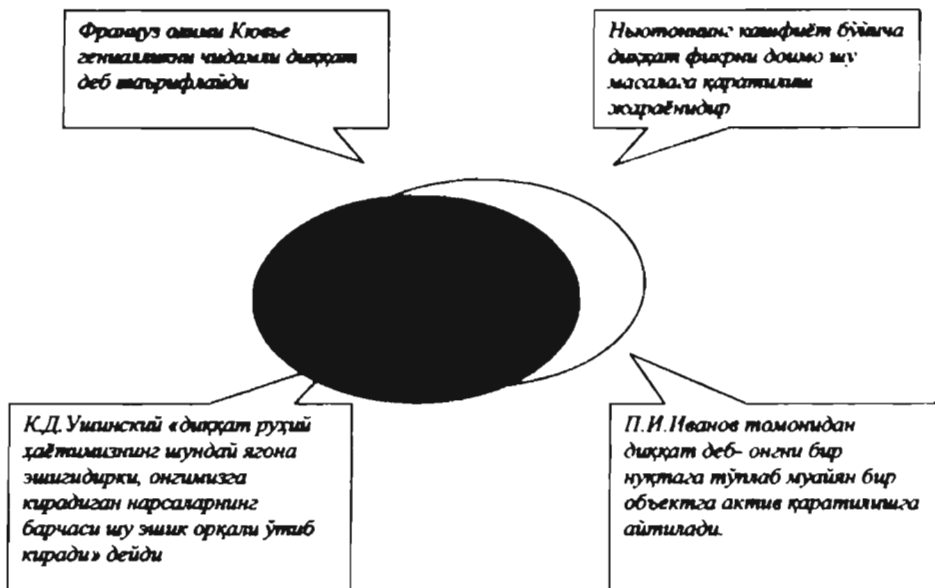
7-МАВЗУ ДИҚҚАТ

Дарсни олиб бориш технологияси

Талабалар сони: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1.Диққат ҳақида тушунча 2.Диққатнинг нерв физиологик асослари 3.Диққат турлари 4.Диққат хусусиятлари
Ўқув машғулотининг мақсади: диққат, йўналтириш, диққат турлари диққат хусусиятлари ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1.Диққат ҳақида тушунча, йўналтириш, йўналганлик, диққатнинг ташқи аломатлари тўғрисида маълумотлар бериш	1.Диққат ҳақида тушунча, йўналтириш, йўналганлик, диққатнинг ташқи аломатлари тўғрисида маълумотлар бериш
2.Диққатнинг нерв физиологик асослари, И.П.Павлов, А.Ухтомский-ларнинг назарияларнинг мазмун моҳияти юзасидан билимларга эга бўлиши	2.Диққатнинг нерв физиологик асослари, И.П.Павлов, А.Ухтомский-ларнинг назарияларнинг мазмун моҳияти юзасидан билимларга эга бўлиши
3.Диққат турлари, ихтиёрсиз, ихтиёрий, ихтиёрийдан сўнгги диққат турларига доир фикрларни таҳлил қилиш	3.Диққат турлари, ихтиёрсиз, ихтиёрий, ихтиёрийдан сўнгги диққат турларига доир фикрларни таҳлил қилиш
4.Диққат хусусиятлари, диққатнинг кучи ва барқарорлиги, кўлами, бўлинувчанлиги, кўчувчанлигига оид материаллар билан танишиш	4.Диққат хусусиятлари, диққатнинг кучи ва барқарорлиги, кўлами, бўлинувчанлиги, кўчувчанлигига оид материаллар билан танишиш
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, тарқатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

Визуал материаллар

1-илова

2-илова

Диққатнинг қуйидаги турлари мавжуд:

Ихтиёрсиз диққат деб тўсатдан таъсир қилган бирор сабаб тўғриси бизнинг ҳаётимиздан ташқари ҳосил бўладиган диққатга айтилади.

Ихтиёрли диққат деб, алдидан белгиланган қатъий бир мақсад асосида ва онгли равишда диққатимизни маълум бир нарса ва ҳодисаларга қаратилмишга айтилади.

Ихтиёрлидан сўнги диққат агар мақсадга қаратилган фаолиятда шахс ушун диққатини ихтиёрли тўпланганидаги каби фақат фаолият натижаси эмас, балки унинг маъмуни ва хоҳраётининг ўзи қизиқарли ва аҳамиятли бўган диққатга айтилади.

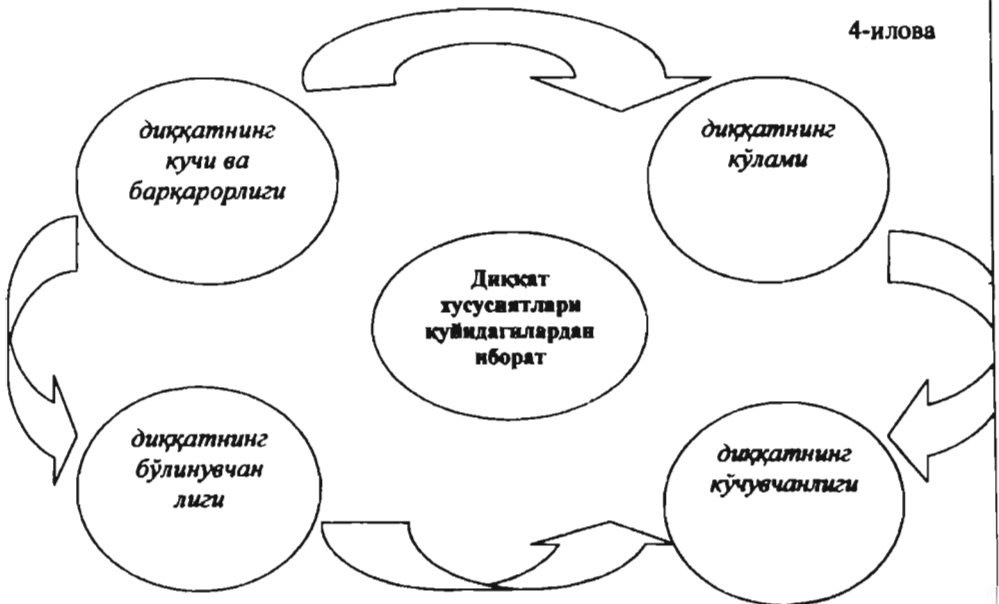
**ДИҚҚАТ ОДАТДА ЎЗИНИНГ СИРТҚИ ЯЪНИ ТАШҚИ
АЛОМАТЛАРИГА ЭГА БЎЛИБ УЛАР ҚУЙИДАГИЛАРДАН
ИБОРАТ:**

Биринчидан, диққат қаратилган нарсани яхши идрок қилиш учун унга мувофиқлашишга уринишдан иборат ҳаракатлар (тикилиб қараш, кулок солиш) қилинади.

Иккинчидан, ортиқча ҳаракатлар тўхтайди. Жиддий диққатнинг хусусиятларидан бири қимирламасдан жим туришдир.

Учинчидан, кучли диққат пайтида кишининг нафас олиши секинлашиб ва пасайиб қолади.

4-илова

Паришонхотирлик диққатни узоқ вақт давомида бирон ишга лаяқатсизликда диққатнинг осонгина ва тез-тез бўлиниб туришида намоён бўлиши мумкин. Паришонхотирликнинг бу кўриниши кўпинча иш қобилияти сусайиб кетишининг ва хулқ-атвордаги уюшмаганликнинг сабабларидан бири ҳисобланади. Паришонхотирликнинг сабаблари ҳар хилдир.

Тест топшириқлари

1. Қайси қаторда диққат тушунчасига тўғри таъриф берилган?

А) онгимизнинг муайян объектга йўналтирилиши ва унда тўпланишидан иборат психик ҳолат Б) инсоннинг амалий фаолиятига киритилган бўлиб, уларнинг муваффақиятини таъминлайди В) маълум объектга узоқ вақт давомида мутассил қаратилиши Г) бир вақтда бир неча объектга ёки фаолиятга тақсимланиши Д) марказий нерв тизимининг вақтинча ҳукмрон қисми бўлиб, бошқа қисмлар фаолиятини тормозлайди

2. Доминанта тушунчасини қанга киритган олим қайси қаторда кўрсатилган? А) А.А. Ухтомский Б) А.Р. Лурия В) И.П. Павлов Г) И.М. Сеченов Д) П.Я. Гальперин

3. Олий нерв фаолиятидаги қўзғалиши ва тормозланиш жараёнлари ўртасидаги ўзаро муносабат..... деб аталади. А) доминанта Б) нерв жараёнларининг индукцияси В) паришонхотирлик Г) диққатсизлик Д) ретикуляр формация

4. Муайян нерв участкасидаги кучли қўзғалувчанлик қобилиятига эга бўлган марказ..... деб аталади. А) доминанта Б) нерв жараёнларининг индукцияси В) паришонхотирлик Г) диққатсизлик Д) ретикуляр формация

5. Марказий нерв тизимидаги қўзғалиши ёки тормозланиш жараёнларининг вақт ўтиши билан дастлабки пайдо бўлган участкасига тўпланиш қонуни нима деб аталади? А) доминанта Б) нерв жараёнларининг индукцияси В) нерв жараёнларининг концентрацияси Г) паришонхотирлик Д) ретикуляр формация

8-МАВЗУ СЕЗГИ

Дарсни олиб бориш технологияси

Талабалар сони: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1. Сезги ҳақида тушунча 2. Сезгиларнинг нерв-физиологик асослари 3. Сезгиларнинг таснифи 4. Сезги турлари
Ўқув машғулотининг мақсади: сезги, анализатор, экстрорецептив, интерорецептив, пропрорецептив сезгилар, сезги турлари ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1. Сезги ҳақида тушунча, инсон ҳаётида сезгиларнинг ўрни тўғрисида маълумотлар бериш	1. Сезги ҳақида тушунча, инсон ҳаётида сезгиларнинг ўрни тўғрисида маълумотларни олади
2. Сезгиларнинг нерв физиологик асослари, анализатор, рецептор, нерв йўллари, бош мия пўстлоқ маркази борасидаги ғоя, фикр, қарашларни изоҳлаб бериш	2. Сезгиларнинг нерв физиологик асослари, анализатор, рецептор, нерв йўллари, бош мия пўстлоқ маркази борасидаги ғоя, фикр, қарашларни изоҳлайди
3. Сезгиларнинг таснифи, экстрорецептив, интерорецептив, пропрорецептив сезгиларга доир билимларга эга бўлиш	3. Сезгиларнинг таснифи, экстрорецептив, интерорецептив, пропрорецептив сезгиларга доир билимларга эга бўлади
4. Сезги турлари, кўриш, эшитиш, хид билиш, таъм билиш, органик, статик, мускул-ҳаракат сезгиларига оид материаллар билан танишиш	4. Сезги турлари, кўриш, эшитиш, хид билиш, таъм билиш, органик, статик, мускул-ҳаракат сезгиларига оид материаллар билан танишади
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, таркатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамов, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

Визуал материаллар

1-илова

атрофимиздаги нарса ва ҳодисаларнинг сезги аъзоларимизга бевосита таъсир этиши натижасида уларнинг айрим белги ва хусусиятларини миямизда акс эттирилишини айтамыз.

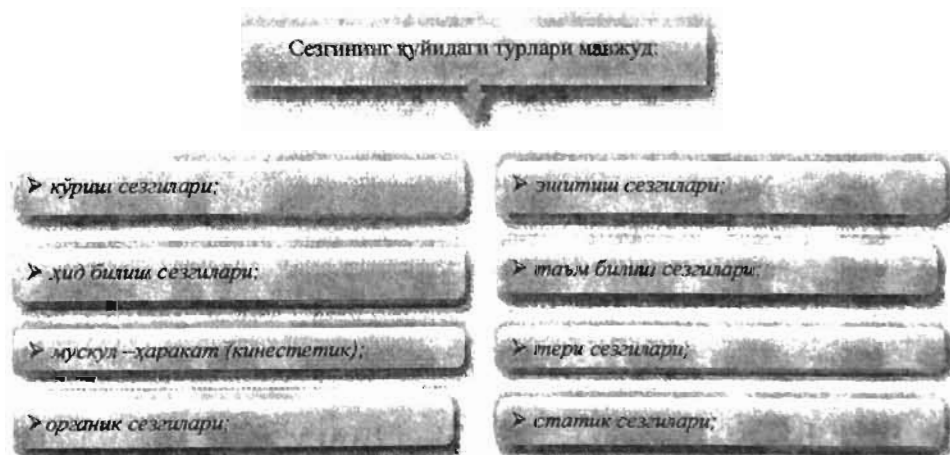
Сезги

2-илова

Сезгининг ҳосил бўлиши учун қуйидагилар зарур

Сезги аъзоларига таъсир этадиган нарса ва ҳодисанинг бўлиши

Сезувчи аппарат, яъни анализаторнинг мавжуд бўлиши

Тест топириклар

1. Сизги бу ...А) энг оддий психик жараён бўлиб, нарса ва ҳодисалар ўзига хос хусусиятларини онгимизда акс этишидир Б) ўтмишдаги воқеа-ҳодисаларга муносабат В) сезги органларимизга таъсир этиб, онгимизда тўлиқ акс этиши Г) эсга тушириш, эсда сақлаш Д) шахс ҳулқ-атвори, хусусияти Д) оддий элементар сезувчанлик бўлиб, ташки таъсирни қабул қилиш ҳисобланади.

2. Инсоннинг барча сезгилари қайси сифатларга қараб классификация қилинади? А) экстрорецептив, интрорецептив, проприорецептив Б) интерактив, коммуникатив В) экстрорецептив, перцептив Г) интрорецептив, перцептив Д) экстрорецептив, коммуникатив

3. Экстрорецептив сезгиларга қандай сезгилар кирди? А) таъм билиш Б) ҳид билиш В) тери Г) кўриш, эшитиш Д) барча жавоблар тўғри

4. Эшитиш сезгиларининг сифати қайси қаторда кўрсатилган? А) овоз баландлиги Б) овознинг кучи В) овоз тебри Г) кортиев марказлари Д) овоз баландлиги ва овознинг кучи

5. Сезги қонуниятлари қайси қаторда кўрсатилган?

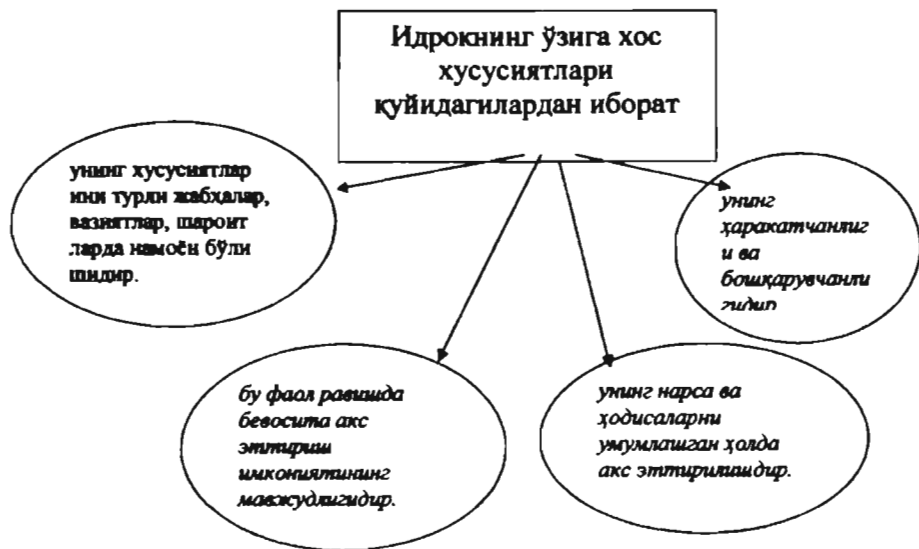
А) бирлик Б) доимийлик В) давомийлик Г) сезги остонаси Д) барча жавоблар тўғри

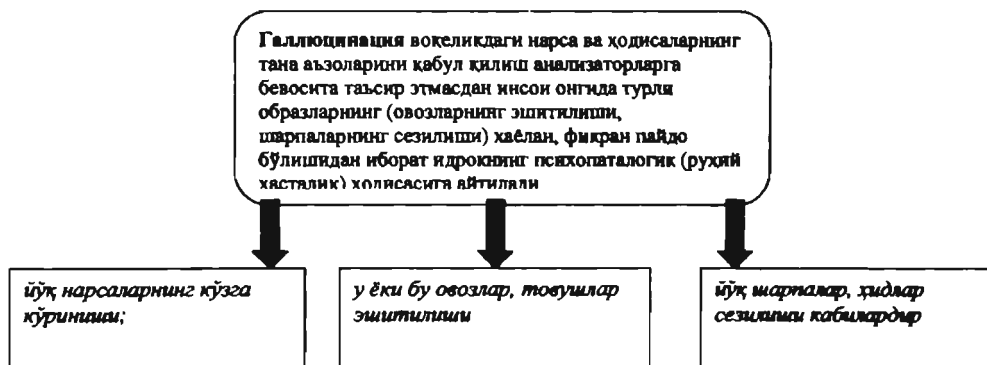
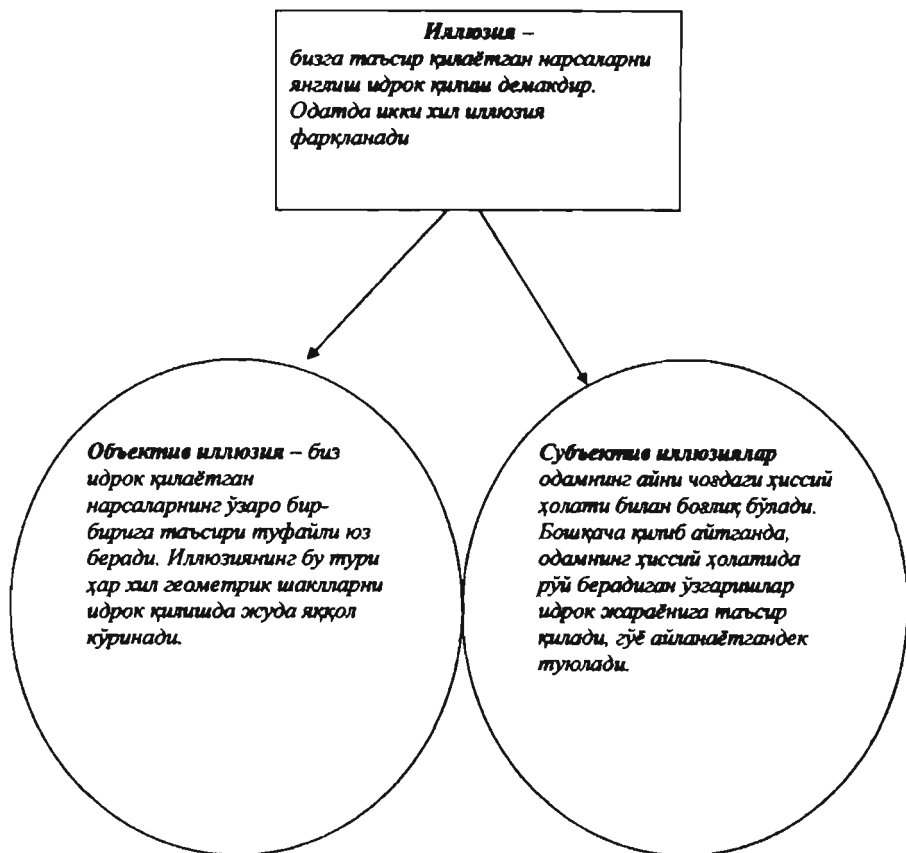
9-МАВЗУ ИДРОК

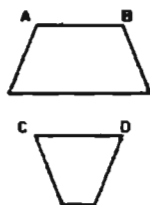
Дарсни олиб бориш технологияси

Талабалар сони: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1. Идрок ҳақида тушунча 2. Идрокнинг нерв-физиологик асослари 3. Идрокнинг хоссалари 4. Идрокнинг таснифи
Ўқув машғулотининг мақсади: идрок, кузатиш, кузатувчанлик, объект ва фон, апперцепция, константлиги, иллюзия, галлюцинация, идрокнинг таснифи ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1. Идрок ҳақида тушунча, идрокнинг билиш жараёнлари билан боғлиқлиги тўғрисида маълумотлар бериш	1. Идрок ҳақида тушунча, идрокнинг билиш жараёнлари билан боғлиқлиги тўғрисида маълумотлар берилди
2. Идрокнинг нерв физиологик асослари, мураккаб аналитик-синтетик асослар борасидаги гоя, фикр, қарашларни изоҳлаб бериш	2. Идрокнинг нерв физиологик асослари, мураккаб аналитик-синтетик асослар борасидаги гоя, фикр, қарашларни изоҳлаб берилди
3. Идрокнинг хоссалари, кузатиш, кузатувчанлик, объект ва фон, апперцепция, константлиги, иллюзия, галлюцинация тушунчаларига доир билимларга эга бўлиш	3. Идрокнинг хоссалари, кузатиш, кузатувчанлик, объект ва фон, апперцепция, константлиги, иллюзия, галлюцинация тушунчаларига доир билимларга эга бўлинди
4. Идрокнинг таснифи, вақтни, ҳаракатни, фазони идрок қилишга оид материаллар билан танишиш	4. Идрокнинг таснифи, вақтни, ҳаракатни, фазони идрок қилишга оид материаллар билан танишилади
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, тарқатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

Идрок қилинадиган нарсани ўраб турган бошқа нарса, жисм ёки ҳодисаларга нисбатан **объект** ҳисобланиб, объектнинг атрофдагилари эса **фон** дейилади. Муайян шароитда шахс томонидан идрок қилинадиган нарса ёки жисм идрокнинг **объекти** деб аталади.

Фазони идрок қилиш воқеликдаги нарса ва ҳодисаларнинг фазода эгаллаган урinishи, шаклини, миқдорини, бири-бирига нисбатан муносабатлар билши жараёнининг шаклидир.

Фазодаги нарсалар уч ўлчовда идрок қилинади; нарсаларнинг шакли: уч бурчакли, тўрт бурчакли, куб, квадрат, доира, конус ва бшқалар.

6-илова

Вақтни идрок қилиш инсон томонидан акс эттирилатган вақт бирлигининг объектив (хаққоний, ҳолис) мазмунига, шахснинг ўзига нисбатан муносабатига боғлиқ бўлиб, шу мезон орқали унинг маҳсулдорлиги ўлчанади.

7-илова

Одам нарсаларни ҳаракати ҳақида икки Вўл билан маълумот олиши мумкин.

- *Ҳаракатни бевосита идрок қилиш;*
- *Ҳаракат ҳақида хулоса чиқариш.*

Идрок қилишда иллюзияга эътибор беринг

Оқ квадратнинг ичидаги қора квадрат қора квадратнинг ичидаги оқ квадратга қараганда кичикроқ кўринади, аслида улар тенг!

Биринчи шакл иккинчи шаклга қараганда кичикроққа ўхшайди, аммо улар ҳам тенг!

Биринчи расмдаги қиз иккинчи расмдагига қараганда озгинроқдек кўринади, аммо кўйлақдаги горизонтал ва вертикал чизиқлар шундай иллюзияни юзага келтиради

Тест тошираклари

- 1.Идрок бу ...А)сезги аъзоларига бевосита таъсир этиб турган нарса ва ходисаларнинг образларининг киши онгида бир бутун ҳолда акс эттирилишидир Б)шахс теварак-атрофидаги воқеаларни акс этиши
 В) бор нарсани нотўғри англаш Г) йўқ нарсани ҳис қилиш Д)сезги аъзоларига таъсир этиб турган нарса ва ходисалар айримларини акс этиши
- 2.Сезги аъзоларининг бевосита таъсир этиб туриб, онгимизда бир бутун ҳолда акс этишига ... дейилади. А)сезги Б)идрок В)хотира Г) хаёл
 Д) тафаккур
3. Галлюцинация – бу ... А)бор нарсани нотўғри идрок қилиш Б)шахснинг идрок қилиш қобилияти В)йўқ нарсаларни идрок қилиш Г)идрокнинг шахс ва унинг тажрибасига боғлиқлиги Д)йўқ нарсани нотўғри англаш
- 4.Йўқ нарсаларни идрок қилиш бу ... А)идрок Б)хаёл В)галлюцинация Г)галлюзия Д)хотира
- 5.Нарсаларнинг широнти ўзгарсада образининг ўзгармаслиги бу...
 А)идрок Б)сезги В)хотира Г)галлюцинация Д)идрок константаллиги

10-МАВЗУ ХОТИРА

Дарсни олиб бориш технологияси

Талабалар сон: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1. Хотира ҳақида тушунча 2.Хотиранинг нерв-физиологик асослари 3.Хотира турлари 4. Хотира жараёнлари
Ўқув машғулотининг мақсади: хотира, ассоциация, хотира турлари, хотира жараёнлари ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1.Хотира ҳақида тушунча, хотиранинг инсон ҳаётидаги ўрни тўғрисида маълумотлар бериш	1.Хотира ҳақида тушунча, хотиранинг инсон ҳаётидаги ўрни тўғрисида маълумотлар берилади.
2.Хотиранинг нерв физиологик асослари, ўхшашлик, ёндошлик, қарама-қаршилик ассоциациялари борасидаги гоя, фикр, қарашларни изоҳлаб бериш	2.Хотиранинг нерв физиологик асослари, ўхшашлик, ёндошлик, қарама-қаршилик ассоциациялари борасидаги гоя, фикр, қарашларни изоҳлаб берилади.
3.Хотиранинг турлари, кўргазмали образли, сўз мантик, кўргазмали ҳаракат, механик хотира турларига доир билимларга эга бўлиш	3.Хотиранинг турлари, кўргазмали образли, сўз мантик, кўргазмали ҳаракат, механик хотира турларига доир билимларга эга бўлиш
4.Хотира жараёнлари, эсда олиб	4.Хотира жараёнлари, эсда олиб

қолиш, эсда сақлаш, эсга тушириш, унутиш каби жараёнларга оид материаллар билан танишиш	қолиш, эсда сақлаш, эсга тушириш, унутиш каби жараёнларга оид материаллар билан танишилади.
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, таркатма материаллар, график организерлар
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

Визуал материаллар

3-илова

Профессор Э.Ғозиев томонидан хотира тушунчасига қуйидагича таъриф берилди.

«Хотира атроф-муҳитдаги воқелик (нарсани)ни бевосита ва билвосита, ихтиёрли ва ихтиёрсиз равишда, пассив ва фаол ҳолда, репродуктив ва продуктив тарзда, вербал ва невербал шаклда, мантиқий ва механик йўл билан акс эттирувчи эсда олиб қолш, эсда сақлаш, қайта эсга тушириш, унутиш ҳамда таниш ҳиссидан иборат психик жараён. Алоҳида ва умумийлик намоён қилувчи ижтимоий ҳодиса барча таассуротларни ижобий қайта ишлашга йўналтирилган мнемик фаолиятдир».

2-илова

Инсон хотирасидаги ассоциациялар 3 турга ажратилади:

Ендошлик ассоциацияси- бир неча нарса ёки ҳодисаларни айни бир вақтда ёки кетма-кет идрок қилишдан ҳосил бўлади

Ўхшашлик ассоциацияси- ҳозирги пайтда идрок қилинаётган нарса билан илгари идрок қилинган нарса ўртасида маълум ўхшашликни айтилади

Қарама-қаршилик ассоциацияси - ҳозирги идрок қилинаётган нарсалар билан илгари идрок қилинаётган нарсалар ўртасида қарама-қарши белгилар ва хусусиятларга айтилади.

А.В.Петровский тахрири остида чиққан «Умумий психология» дарслигида куйидаги классификация учрайди:

- *Фаолиятда кўпроқ сезилиб турадиган психик фаолликнинг хусусиятига қараб: ҳаракат, эмоционал, образли ва сўз мантиқ хотира.*
- *Фаолиятнинг мақсадларига кўра: ихтиёрсиз ва ихтиёрлий хотира.*
- *Материални қанча вақт эсда олиб қолиш ва эсда сақлаш муддатига кўра: қисқа муддатли, узоқ муддатли ва оператив хотира*

М.Г.Давлетшин тахрири остида чиққан «Умумий психология» ўқув қўлланмасида куйидаги хотира классификацияси қайд қилинади:

Психик фаоллигига кўра: ихтиёрлий ва ихтиёрсиз хотира.

Фаолият мақсадига кўра: ҳаракат, эмоционал, образ ва сўз-мантиқ хотираси.

Муддатига кўра: узоқ муддатли, қисқа муддатли ва оператив хотира.

Психология фанида эсда олиб қолишнинг куйидаги турлари мавжуд:

Маълумот, хабар, таассурот, ахборот ва материалларни эшитиш орқали идрок қилиш ҳамда эсда олиб қолиш

Эгаллаш ёки ўзлаштириш зарур бўлган материалларни кўриб идрок қилиш ёрдамида эсда олиб қолиш

Материалларни ҳаракат ёрдамида ва эшитиш орқали идрок қилиш ҳамда эсда олиб қолиш

Аралаш ҳолатда эсда олиб қолиш, эшитиш, кўриш, ҳаракат кабилар орқали идрок қилиш ва эсда олиб қолиш ёки бир нечта таъсир этувчилар ёрдамида акс эттириш

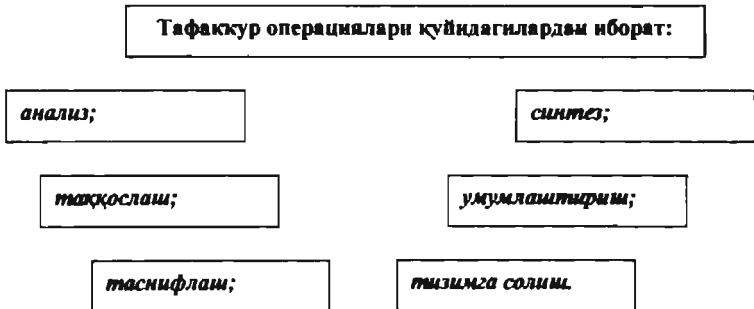
Тест топшириқлари

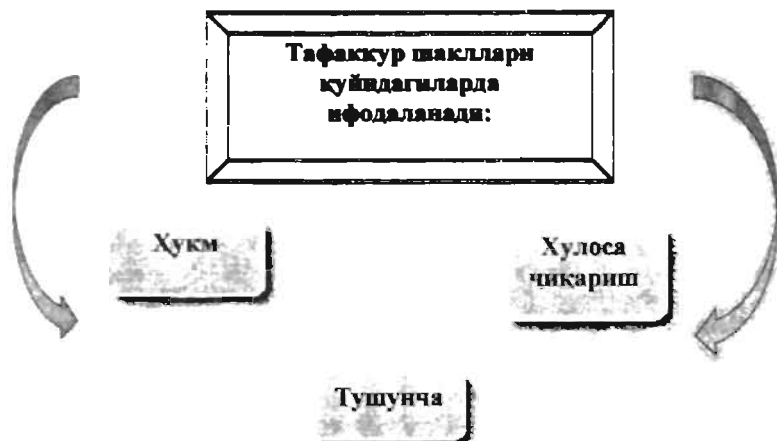
1. Қайси каторда хотира жараёнлари кўрсатилган?
А) эсга тушириш Б) эсда олиб қолиш В) унуттиш Г) эсда сақлаш
Д) барча жавоблар тўғри
2. Хотиранинг нерв физиологик асосини нима ташкил қилади?
А) иккинчи сигналлар тизими Б) ассоциациялар В) бош миyaning пўстлоқ қисми Г) кетма-кетлик ассоциацияси Д) динамик стресстип
3. Ассоциациялар нечта турга ажратилади?
А) 2та кетма-кетлик ўқшашлик Б) 3та кетма-кетлик ўқшашлик қарама-қаршилик
В) 2та фазовий ва вақт Г) 3та фазовий эмоционал ҳаракат
Д) барча жавоблар тўғри
4. Нарса ва ҳодисаларнинг фазовий вақт муносабатлари акс этади. Мазкур фикр қайси ассоциацияга тегишли?
А) кетма-кетлик Б) ўқшашлик В) қарама-қаршилик Г) фазовий Д) ҳаракат
5. Тассавурлар табиат ва ҳаёт манзаралари шу билан бирга товуш хидлар таъмлр билан боғлиқ хотира ...
А) ҳаракат хотираси Б) ҳиссий хотира В) образли хотира Г) ихтиёрсиз хотира
Д) ихтиёрлий хотира

11-МАВЗУ ТАФАККУР

Дарсни олиб бориш технологияси

Талабалар сони: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1.Тафаккур ҳақида тушунча 2.Тафаккур операциялари 3.Тафаккур шакллари 4.Тафаккур турлари
Ўқув машғулотининг мақсади: тафаккур, иккинчи сигналлар тизими, тафаккур операциялари, шакллари, турлари ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1.Тафаккур ҳақида тушунча, тафаккур, нутқ, иккинчи сигналлар тизими тўғрисида маълумотлар бериш	1.Тафаккур ҳақида тушунча, тафаккур, нутқ, иккинчи сигналлар тизими тўғрисида маълумотлар берилди
2.Тафаккур операциялари, анализ, синтез, умумлаштириш, мавҳумлаштириш, таққослаш, тизимлаштириш операциялари борасидаги гоя, фикр, қарашларни изоҳлаб бериш	2.Тафаккур операциялари, анализ, синтез, умумлаштириш, мавҳумлаштириш, таққослаш, тизимлаштириш операциялари борасидаги гоя, фикр, қарашларни изоҳлаб берилди
3.Тафаккур шакллари, тушунча, ҳукм, хулоса чиқаришга доир билимларга эга бўлиш	3.Тафаккур шакллари, тушунча, ҳукм, хулоса чиқаришга доир билимларга эга бўлинади.
4. Тафаккур турлари, шаклига кўра, топшириқ характерига кўра, фикрнинг ёйиклиги ва оригиналликка кўра турларига оид материаллар билан танишиш	4.Тафаккур турлари, шаклига кўра, топшириқ характерига кўра, фикрнинг ёйиклиги ва оригиналликка кўра турларига оид материаллар билан танишилади
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блич-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, тарқатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

Профессор Э.Ғозиевнинг “Умумий психология” дарслигида тафаккур турлари қуйидагича таснифланади:

Шаклига кўра: *кўرғазмали-ҳаракат, кўрғазмали-образли.*

Тошпирик характериға кўра: *назарий, амалий, ихтиёрсиз, ихтиёрлий.*

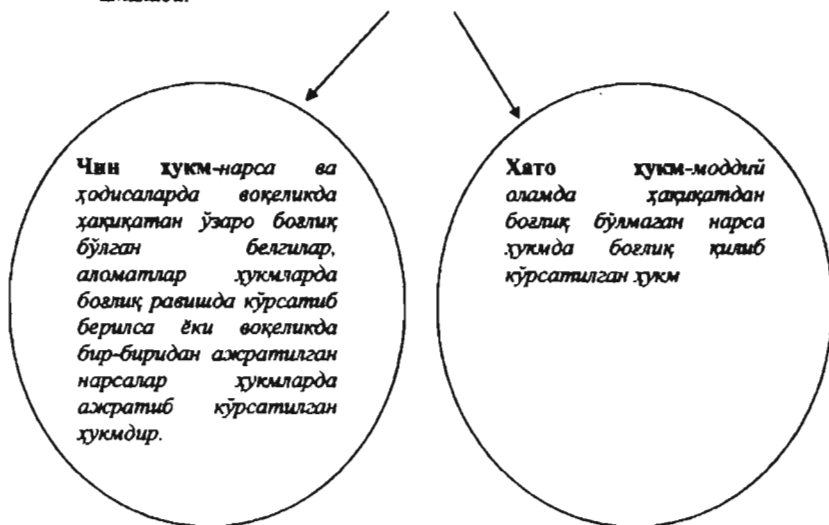
Фикр ёниқлиғиға кўра: *конкрет, абстракт, реалистик, аутистик интуитив, дискурсив.*

Фикрнинг оригиналлик даражасиға кўра: *репродуктив, продуктив, ижодий, визуал, фазовий.*

В. Керимованинг “Психология” ўқу қўлланмасида тафаккур турлари қуйидагича таснифланади:

- **Шаклиға кўра:** *кўрғазмали-ҳаракат, кўрғазмали-образли, мантиқий*
- **Қуриладиган масаланинг характериға кўра:** *назарий, амалий*
- **Ижодийлик элементлиғи кўра:** *конвергент, дивергент*
- **Янглиғи ва ноёблиғиға кўра:** *репродуктив, продуктив (ижодий)*

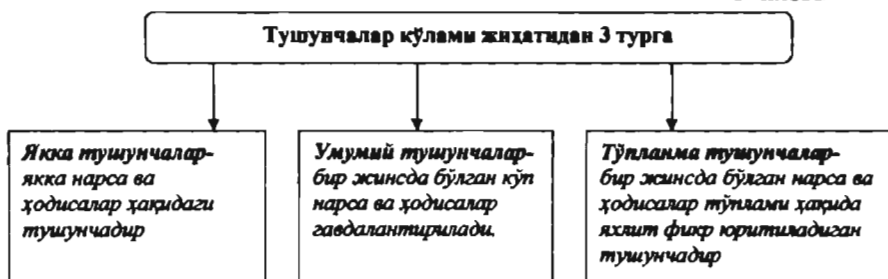
Хукм-нарсa ва ҳодисаларнинг белги ва хусусиятлари ҳақида тасдиқлаб ёки инкор қилиб айтилган фикр деб аталади.

7-илова

Тушунча деганда биз нарсa ва ҳодисаларнинг энг муҳим ва энг асосий хусусиятларини акс эттиришни тушунаимиз.

8-илова

Тест топишириклари	
	<p>1. Қайси олим тафаккурни предметли амалий фаолият деб атайди? А) М.В. Гамезо; Б) А.В. Петровский; В) С.Л. Рубиштейн; Г) А.Н. Леонтьев; Д) П.Я. Гальперин.</p> <p>2. Шақлига кўра тафаккур қандай турларга ажратилади? А) кўргазмали-ҳаракатли, кўргазмали-образли Б) амалий, назарий, ихтиёрӣй-ихтиёрсиз В) конкрет, абстракт, реалистик, аутистик, интутив, дискурсив Г) репродуктив, продуктив, визуал, фазовий Д) кўргазмали-образли, кўргазмали-ҳаракат, сўз-мантик</p> <p>3. Фикр ёйиклигига кўра тафаккур турлари қайси қаторда кўрсатилган? А) кўргазмали-ҳаракатли, кўргазмали-образли Б) амалий, назарий, ихтиёрӣй-ихтиёрсиз В) конкрет, абстракт, реалистик, аутистик, интутив, дискурсив Г) репродуктив, продуктив, визуал, фазовий Д) кўргазмали-образли, кўргазмали-ҳаракат, сўз-мантик</p> <p>4. Топиширик характерига кўра тафаккур турлари қайси қаторда кўрсатилган? А) кўргазмали-ҳаракатли, кўргазмали-образли Б) амалий, назарий, ихтиёрӣй-ихтиёрсиз В) конкрет, абстракт, реалистик, аутистик, интутив, дискурсив Г) репродуктив, продуктив, визуал, фазовий Д) кўргазмали-образли, кўргазмали-ҳаракат, сўз-мантик</p> <p>5. Фикрнинг оригиналлик даражасига кўра тафаккур турлари қайси қаторда кўрсатилган? А) кўргазмали-ҳаракатли, кўргазмали-образли Б) амалий, назарий, ихтиёрӣй-ихтиёрсиз В) конкрет, абстракт, реалистик, аутистик, интутив, дискурсив Г) репродуктив, продуктив, визуал, фазовий Д) кўргазмали-образли, кўргазмали-ҳаракат, сўз-мантик</p>

12-МАВЗУ ХАЁЛ

Дарсни олиб бориш технологияси

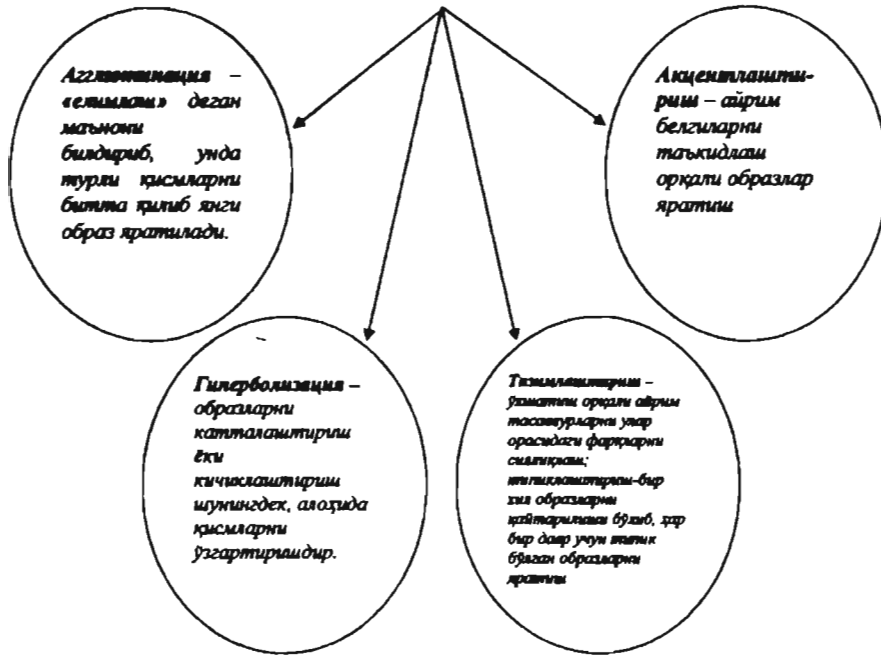
Талабалар сони: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1. Хаёл ҳақида тушунча 2. Хаёл жараёнлари 3. Хаёл турлари 4. Хаёл сифатлари
Ўқув машғулотининг мақсади: хаёл, хаёл жараёнлари, хаёл турлари, сифатлари ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1. Хаёл ҳақида тушунча,	1. Хаёл ҳақида тушунча,

фантазия, инсон ҳаётида ҳаёлнинг ўрни тўғрисида маълумотлар бериш	фантазия, инсон ҳаётида ҳаёлнинг ўрни тўғрисида маълумотлар берилади
2. Ҳаёл жараёнлари, агглютинация, гиперболлизация, тизимлаштириш, акцентлаштириш, гиперболлизация борасидаги ғоя, фикр, қарашларни изоҳлаб бериш	2. Ҳаёл жараёнлари, агглютинация, гиперболлизация, тизимлаштириш, акцентлаштириш, гиперболлизация борасидаги ғоя, фикр, қарашларни изоҳлаб берилади
3. Ҳаёл турлари, тасаввур ҳаёли, ижодий ҳаёл, ихтиёрсиз ҳаёл, ихтиёрий ҳаёл реалистик ҳаёл, фантастик ҳаёл турларига билимларга эга бўлиш	3. Ҳаёл турлари, тасаввур ҳаёли, ижодий ҳаёл, ихтиёрсиз ҳаёл, ихтиёрий ҳаёл реалистик ҳаёл, фантастик ҳаёл турларига билимларга эга бўлинади
4. Ҳаёл сифатлари, ҳаёлни кенглиги, мазмундорлиги, кучи, реаллиги, фантазияга бойлиги оид материаллар билан танишиш	4. Ҳаёл сифатлари, ҳаёлни кенглиги, мазмундорлиги, кучи, реаллиги, фантазияга бойлиги оид материаллар билан танишилади
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, тарқатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

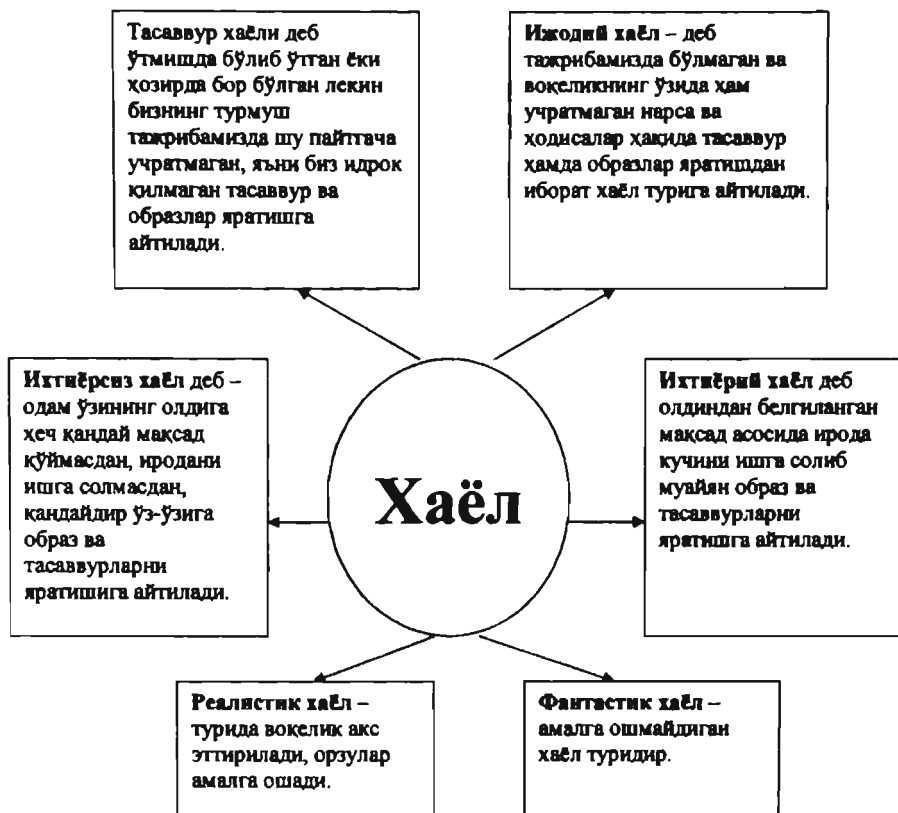
Визуал материаллар

1- илова

Ҳаёл деб одамнинг онгида илгаридан бор бўлган вақтли алоқаларнинг (ассоциацияларни) қайтадан тикланиши ва бир-бири билан янгича қўшилиши орқали нарса ва ҳодисаларнинг янги образларини ҳосил қилишга айтилади.

Хаёл сифатларига қуйидагилар киради:

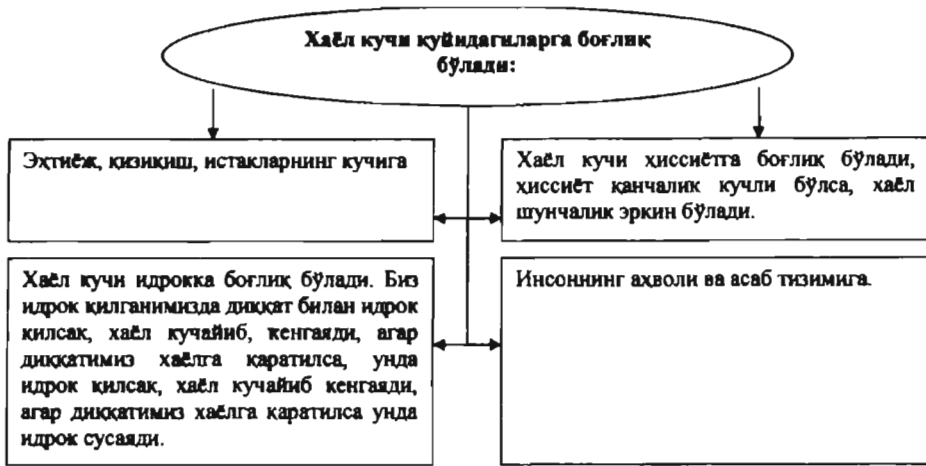
Хаёли кенглиги

Мазмундорлиги

Кучи

Реаллиги

Фантазия бойлиги

8-илова

Хаёл кенглиги воқеликнинг кишилар фаолияти учун бўладиган доираси билан белгиланади.

Хаёлниң унумдорлиги бирор нарсага нисбатан хаёлниң бойлиги, хилма-хиллиги билан белгиланади.

Кучли хаёлда одам жуда тез таъсирланади .

10-илова

Тест топшириқлари

1. Қайси қаторда хаёл турлари тўғри кўрсатилган?

- А) механик, ихтиёрий, ихтиёрсиз, тасаввур Б) тасаввур, ижодий, ихтиёрий, ихтиёрсиз
 В) тасаввур, ижодий, френологик, эмоционал Г) ихтиёрий, ихтиёрсиз, ижодий, эмоционал
 Д) касбий, френологик, эмоционал

2. Ўтмишда бўлиб ўтган ёки ҳозирда бор бўлган лекин бизнинг турмушимизда шу пайтгача учрамаган яъни биз идрок қилмаган нарса ва ҳодисалар тўғрисида тасаввур ва образлар яратишга ..... айтилади А) ихтиёрсиз хаёл Б) ихтиёрий хаёл В) ижодий хаёл Г) тасаввур хаёл Д) фантастик хаёл

3. .... тажрибамизда бўлмаган ва воқеликнинг ўзида ҳам учрамаган нарса ва ҳодисалар ҳақида тасаввур ҳамда образлар яратишдан иборат бўлган хаёл турига айтилади. А) ихтиёрсиз хаёл Б) ихтиёрий хаёл В) ижодий хаёл Г) тасаввур хаёл Д) фантастик хаёл

4. Ўқувчиларга ўқиб берилаётган хикояни эшитар эканлар хикоядаги афсонавий қаҳрамонлар уларнинг баланд қоялар устига қурилган қасрлари кўз ўнгиларида гавдалана бошлайди. А) ихтиёрсиз хаёл Б) ихтиёрий хаёл В) ижодий хаёл Г) тасаввур хаёл Д) фантастик хаёл

5. Ёзувчи асари учун типик образ яратётганда унинг хаёли қандай ном билан аталади?

- А) ихтиёрсиз хаёл Б) ихтиёрий хаёл В) ижодий хаёл Г) тасаввур хаёл Д) фантастик хаёл

13-МАВЗУ ҲИССИЁТ

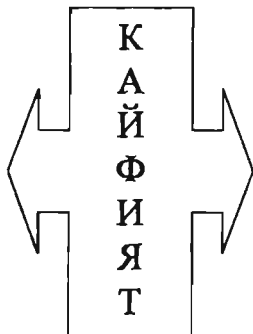
Дарсни олиб бориш технологияси

Талабалар сони: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1. Ҳиссиёт ҳақида тушунча 2. Ҳиссий ҳолатларни ифодаланиши 3. Ҳисларнинг кечириш шакллари 4. Юксак ҳислар
Ўқув машғулотининг мақсади: ҳиссиёт, эмоция, ҳиссий ҳолатларни ифодаланиши, ҳисларни кечириш шакллари, юксак ҳислар ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1. Ҳиссиёт ҳақида тушунча, ҳиссиёт, эмоция, инсон ҳаётида ҳиссиётнинг ўрни тўғрисида маълумотлар бериш	1. Ҳиссиёт ҳақида тушунча, ҳиссиёт, эмоция, инсон ҳаётида ҳиссиётнинг ўрни тўғрисида маълумотлар бериллади.
2. Ҳиссий ҳолатларни ифодаланиши, сўз, нутқ, пантомимика, ифодали юз киефалар борасидаги гоя, фикр, қарашларни изоҳлаб бериш	2. Ҳиссий ҳолатларни ифодаланиши, сўз, нутқ, пантомимика, ифодали юз киефалар борасидаги гоя, фикр, қарашларни изоҳлаб бериллади.
3. Ҳисларнинг кечириш шакллари, эмоционал тон, кайфият, стресс, аффект ҳолатларига доир билимларга эга бўлиш	3. Ҳисларнинг кечириш шакллари, эмоционал тон, кайфият, стресс, аффект ҳолатларига доир билимларга эга бўлинади.
4. Юксак ҳислар, праксис ҳислар, эмоционал, интеллектуал, ахлоқий ҳисларга оид материаллар билан танишиш	4. Юксак ҳислар, праксис ҳислар, эмоционал, интеллектуал, ахлоқий ҳисларга оид материаллар билан танишилади.
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, тарқатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

Эмоцияларнинг ташқи ифодаси турли кўринишларда рўй берадики, унда асосий ўринни кўргазмали жиҳатлар асосий ўрин эгаллайди ва улар қуйидагилар:

- *Биринчидан*, эмоциялар нафас олиш аъзоларининг ишларида ўзгариш ясайди.
- *Иккинчидан*, эмоция имо – ишораларда, миямикада, яъни кишининг қозида бўладиган ҳаракатларда ҳамда бутун баданнинг маънодор ҳаракатларида кўринади.
- *Учинчидан*, гуморал ҳаракатлардаги, яъни организмнинг кон таркибидаги ва бошқа суюқликлардаги кимёвий ўзгаришларни ва шунинг билан бирга модда алмашишида бўладиган янада чуқур ўзгаришларни ўз таркибига олади.

А.В.Петровскийнинг “Умумий психология” дарслигида кайфиятлар анча вақт давомида кишининг бутун ҳатти-ҳаракатига тус бериб турадиган умумий хиссий ҳолатини ифода этади, деб таъкидланади

Профессор Э.Ғозиев фикрича, кайфият шахснинг руҳий жараёнларига муайян вақт давомида тус бериб турувчи эмоционал ҳолатдир.

А.В.Петровский аффе́кт ҳаддан зиёд тез кечиши билан миёда пайдо бўлувчи, шахсни тез қамраб олувчи, жиддий ўзгаришларни юзага келтирувчи жараёнлар устидан иродавий назорат бузилишига етакловчи организм аъзолари функциясини издан чиқарувчи эмоционал жараёнларга айтилади.

АФФЕКТ

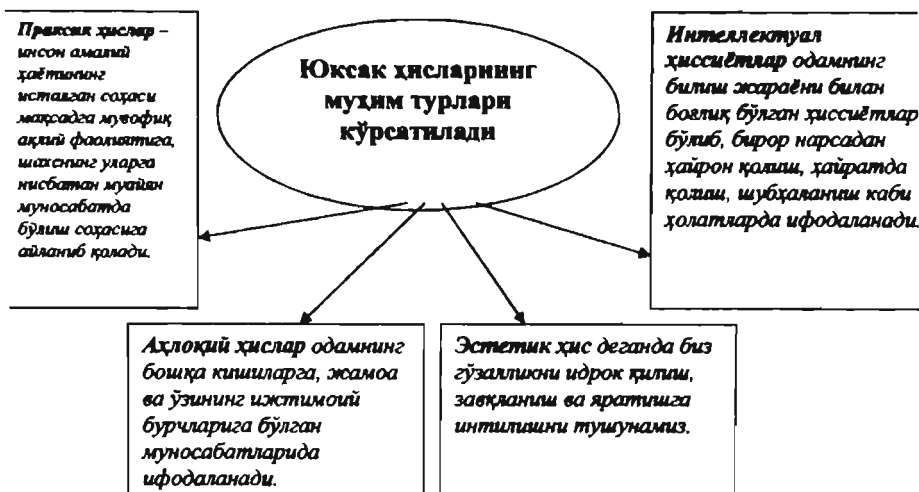
М.Воҳидов аффе́кт тўсатдан тез пайдо бўлиб, тез орада ўтиб кетадиган ниҳоятда қучли ҳиссий ҳолат сифатида эътироф этилади.

Стресс – инсон организмни ҳаддан ташқари зўриқиш натижасида пайдо бўладиган танглик жараёндир.

Конструктив – биз туридаги (қўпчилик орасида)

Деструктив – мен туридаги (якка шахс ўзи билан) кечадиган жараён

Тест топшириқлари

1. ташқи оламдаги нарса ва ҳодисаларга нисбатан бўлган муносабатларимизнинг ва бу муносабатларимиздан ҳосил бўладиган ички кечинмаларимизнинг онгимизда акс эттирилишига айтилади.
А)кайфият Б)эҳтирос В)ҳиссиёт Г)аффект Д)стресс
2. Унчалик кучли бўлмаган лекин жуда узоқ вақт давом этадиган ҳиссий ҳолат бу....
А)кайфият Б)эҳтирос В)ҳиссиёт Г)аффект Д)стресс
3. ....тўсатдан пайдо бўлиб тез орада ўтиб кетадиган ниҳоятда кучли ҳолатдир.
А)кайфият Б)эҳтирос В)ҳиссиёт Г)аффект Д)стресс
4. ....узоқ давом этадиган анчагина куч ли ҳиссий ҳолатдир.
А)кайфият Б)эҳтирос В)ҳиссиёт Г)аффект Д)стресс
- 5.....бу оддий психик ҳолат бўлиб у инсон организмни умумий ҳолатидан юзага келади ва эҳтиёжларни қондириш жараёнида мавжуд бўлади.
А)эмоция Б)кайфият В)стресс Г)ҳиссиёт Д)аффект

14-МАВЗУ ИРОДА

Дарсни олиб бориш технологияси

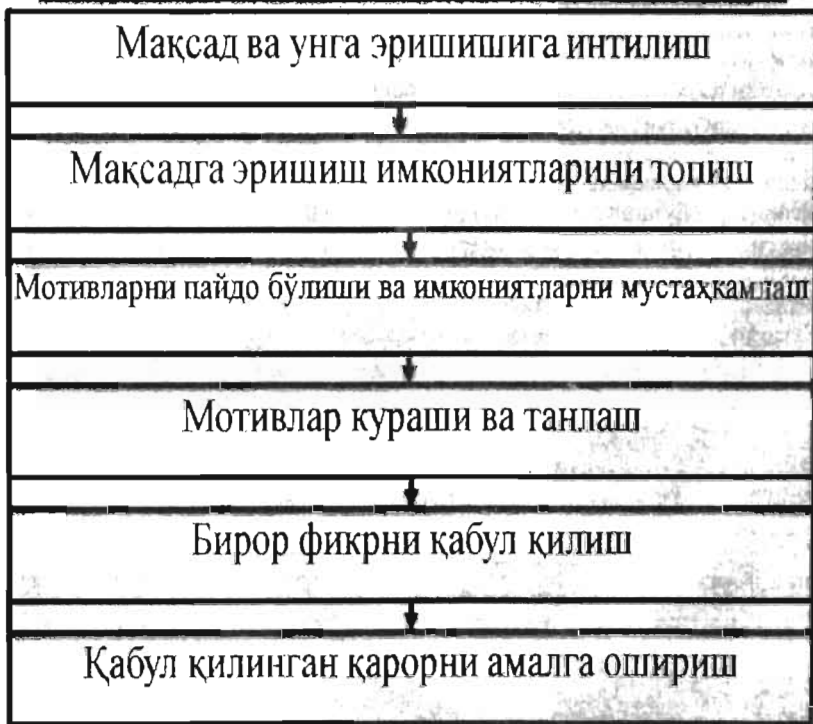
Талабалар сони: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳо-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1. Ирода ҳақида тушунча 2. Ироданинг нерв физиологик асослари 3. Иродавий акт ва унинг тузилиши 4. Шахснинг иродавий сифатлари
Ўқув машғулотининг мақсади: ирода, иродавий акт, иродавий сифатлар ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1. Ирода ҳақида тушунча, ирода, иродасизлик инсон ҳаётида ироданинг ўрни тўғрисида маълумотлар бериш	1. Ирода ҳақида тушунча, ирода, иродасизлик инсон ҳаётида ироданинг ўрни тўғрисида маълумотлар берилди
2. Ироданинг нерв физиологик асослари, иродавий ҳаракатлар, ихтиёрий ҳаракатлар, бош мия ярим шарлари борасидаги ғоя, фикр, қарашларни изоҳлаб бериш	2. Ироданинг нерв физиологик асослари, иродавий ҳаракатлар, ихтиёрий ҳаракатлар, бош мия ярим шарлари борасидаги ғоя, фикр, қарашларни изоҳлаб берилди
3. Иродавий акт, мақсад, тилак-ҳавас, қарорга келиш, қарорни ижро этиш, иродавий ҳаракатларга доир билимларга эга бўлиш	3. Иродавий акт, мақсад, тилак-ҳавас, қарорга келиш, қарорни ижро этиш, иродавий ҳаракатларга доир билимларга эга бўлинади
4. Шахснинг иродавий сифатлари, иродавий сифатлар, сабр-тоқатлилик, журъатлилик, қайсарлик, қатъиятлилик, иродавий-ахлоқий сифатларга оид материаллар билан танишиш	4. Шахснинг иродавий сифатлари, иродавий сифатлар, сабр-тоқатлилик, журъатлилик, қайсарлик, қатъиятлилик, иродавий-ахлоқий сифатларга оид материаллар билан танишилади
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, тарқатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

ИРОДА

шахснинг онгли ҳаракатларида, ўз-ўзини билмишида ифодаланадиган, айниқса мақсадга эришиш йўлида учрайдиган жисмоний ва руҳий қийинчиликларни енгиб чиқишда намоён бўладиган ихтиёрий фаоллигидир.

Иродавий ҳаракатларнинг асосий таркибий қисмлари

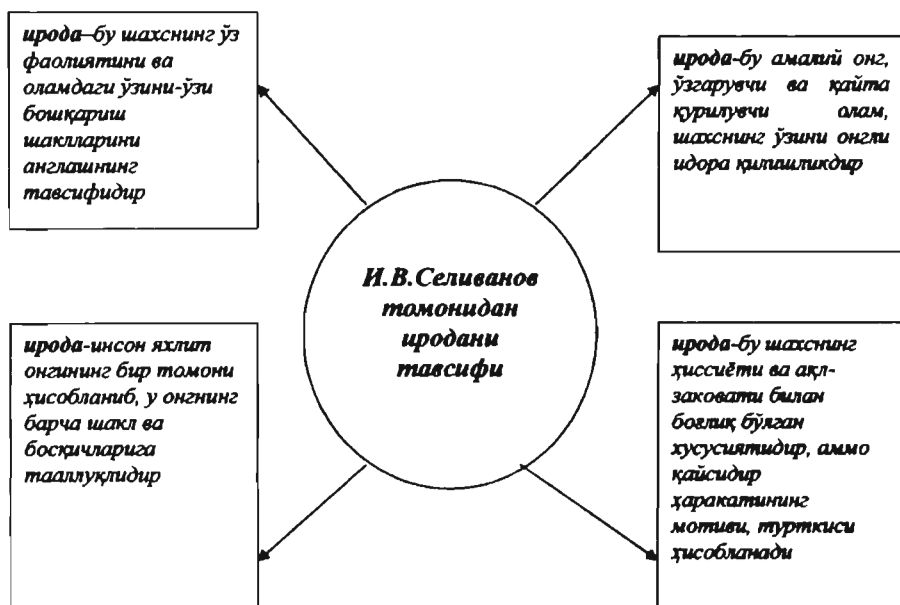
*Мотив – деб ёзди И.П.Иванов –
қилиши нима учун ўз олдига бошқа
бир мақсадни эмас, балки айнан шу
мақсадни қўйлиши керак, нима
сабабдан у ўз мақсадига эришмоқ
учун бошқа бир йўллар билан эмас,
балки худди шу йўл билан ҳаракат
қилиши керак деган саволга
жавабдир*

Иродавий ҳаракатлар икки хил
бўлади:

*Жисмоний ҳаракатлар-
ҳар хил меҳнат
операциялари, ўйин, спорт
машғулотлари ва
бошқалар қиради.*

*Ақлий ҳаракатлар-
масала ечили, ёзма ишлар,
дарс тайёрлаш, илмий
тадқиқот ишларини олиб
бориш ва шу кабилар
қиради*

Собитқадамлик	Дадиллик	Иродавий-ахлокий
Чидамлилик	Сабр-тоқатлилик	Қахрамонлик
		Фидокорлик
Қайсарлик	Кескинлик (журътлилик)	Принципиаллик
Қатъиятлилик	Жасурлик	Интизомлилик

Тест топшириқлари

1. Инсондаги иродавий ҳаракат қандай тамойилга асосланади?

- А) онг ва фаолият бирлиги
 Б) онгни фаолиятда ривожланиши В) детерминизм
 Г) эволюцион қонуниятга Д) ҳеч қандай тамойилга

2. Ирода инсон ҳулқ-атвориини ўзгартиришга бошқаришга имкониятига эга бўлган омил ҳисобланади. Мазкур фикр муаллифи қайси қаторда кўрсатилган?

- А) Афлотун Б) Арасту В) Суқрот Г) В.А.Иванников Д) В.И.Селиванов

3. Ирода ва ақл айнан бир нарсадир. Мазкур фикр муаллиф қайси қаторда келтирилган?

- А) Гобсс Б) Спиноза В) У.Джемс Г) В.Вундт Д) В.И. Селиванов

4. Иродани негизда апперцепция ақтининг субъект томонидан ички фаоллик унки эканлигини ҳис этиши ётади. Мазкур фикр муаллифи қайси қаторда келтирилган?

- А) Гобсс Б) Спиноза В) У.Джемс Г) В.Вундт Д) В.И. Селиванов

5. В.И.Селиванов томонидан ирода борасидаги ҳулосаси қайси қаторда кўрсатилган?

А) ирода – бу шахснинг ўз фаолиятини ва ташқи оламдаги ўзини-ўзи бошқариш шакллариини англашнинг тавсифидир

Б) ирода – инсоннинг яқлит онгининг бир томони ҳисобланиб у онгининг барча шакл ва босқичларига тваллуқлидир.

В) ирода – бу амалий онг ўзгарувчан ва қайта қурилувчи олам шахснинг ўзини онгли идора қилишлиқдир.

Г) ирода – бу шахснинг ҳиссиёти ва ақл-заковати билан боғлиқ бўлган ҳусусиятидир, омма қайсидир ҳаракатнинг мотиви (турткиси) ҳисобланади.

Д) барча жавоблар тўғри

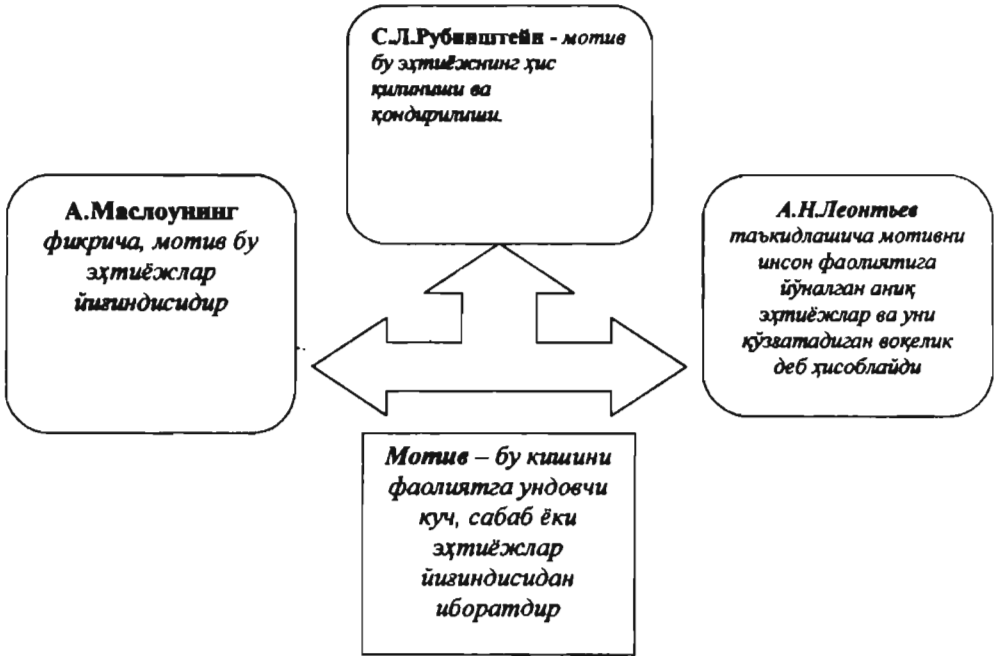
15-МАВЗУ МОТИВАЦИЯ

Дарсни олиб бориш технологияси

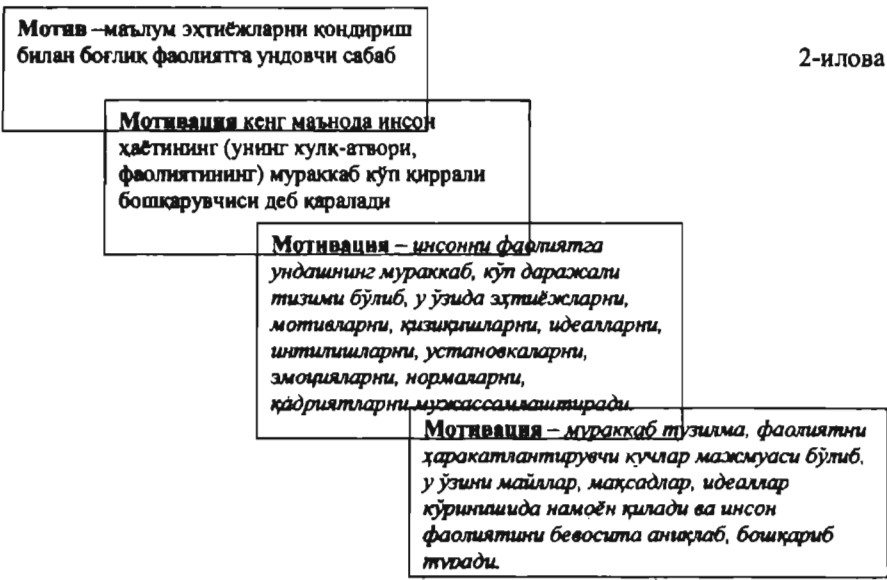
Талабалар сони: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1.Мотив ва мотивация тушунчасининг мазмуни 2.Хориж психологиясида ўқиш мотивларининг назарий таҳлили 3.Ўзбекистон психологлари тадқиқотларида мотив ва мотивация муаммоси
Ўқув машғулотининг мақсади: мотив, мотивация, ўқув мотивлари ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1.Мотив ва мотивация тушунчасининг мазмуни, мотив, мотивация, эҳтиёж тушунчалар тўғрисида маълумотлар бериш	1.Мотив ва мотивация тушунчасининг мазмуни, мотив, мотивация, эҳтиёж тушунчалар тўғрисида маълумотлар берилади
2.Хориж психологиясида ўқиш мотивларининг назарий таҳлили, ўқув мотив, ўқув жараёни, таълимни мотивациялаш, вазият назарияси, кенг-ижтимоий мотивлар борасидаги билимларга эга бўлиши	2.Хориж психологиясида ўқиш мотивларининг назарий таҳлили, ўқув мотив, ўқув жараёни, таълимни мотивациялаш, вазият назарияси, кенг-ижтимоий мотивлар борасидаги билимларга эга бўлинад
3.Ўзбекистон психологлари тадқиқотларида мотив ва мотивация муаммоси, ўқув мотивлари ва кадриятлар, ўқув фаолиятини бошқариш, шахснинг мотивацион ўзини ўзи бошқаришга доир фикрларни таҳлил қилиш	3.Ўзбекистон психологлари тадқиқотларида мотив ва мотивация муаммоси, ўқув мотивлари ва кадриятлар, ўқув фаолиятини бошқариш, шахснинг мотивацион ўзини ўзи бошқаришга доир фикрларни таҳлил қилинад
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, гарқатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

Визуал материаллар

1-илова

2-илова

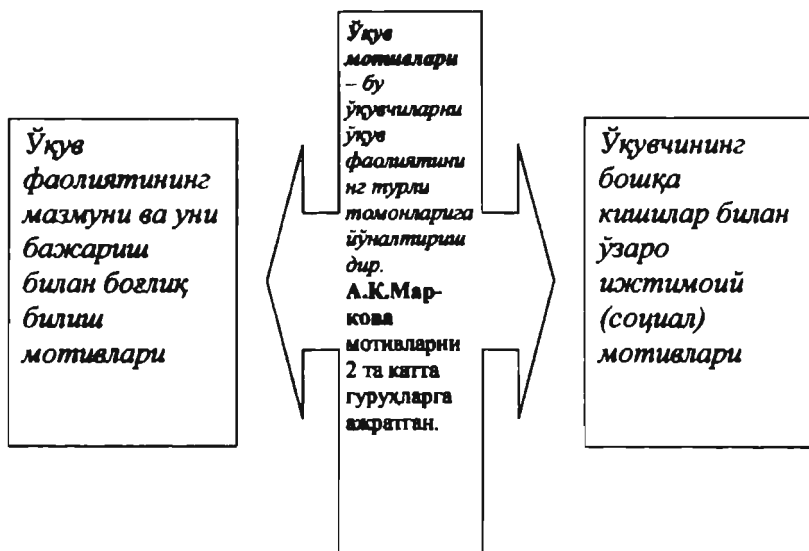

Тордаёк ўқув жараёнини шундай таърифлайди: "Ўқув жараёни у ёки бу жавоб реакциясининг маълум ҳолати билан муайян бўшлиқликда, яъни ушбу реакция ҳамда вазият ўртасида маълум алоқа ўрнатилиши билан изоҳланади".

Г.Левальд (1985) таълим диагностикаси вазиятни йўналишни ҳисобга оладиган ёки табиий шароитга мос бўлиши лозим, дейди. Масалан, рағбатлантирувчи материал ҳақиқий ҳаётга мос келиши лозим, чунки судбий шарт-шароит, муҳит шахсий хусусиятларнинг азага чиқишига салбий таъсир кўрсатади.

Вазият назариясини диагностика қилиш вазифаларини тadbик қилган Г.Розенфельд (1975) кўрсатадики, вазият атроф-борликнинг вақтинчалик ва фазовий тавсифидир ва у субъект билан объектнинг интеграцияси томонидан белгиланади.

Ўқувчининг таълимини мотивациялаш ва диагностика қилиш ҳақида фикр юритган олимлар Г.Левальд (1985) ва Г.Розенфельдларнинг фикрича, бу иш амалга ошириладиган вазиятни ҳам ҳисобга олиш керак, чунки бу таълим мотивацион диагностикаси учун муҳимдир.

Н.Е.Ефимова томонидан ўқув мотивациясини диагностика қилиш бўйича қуйидагиларни ажратиб кўрсатади:

- *Диагностика ўтказиш учун асос бўладиган таълим мотивацияси кўрсаткичларини белгилаш.*
- *Уч тоифадаги диагностика услубларини танлаш, бевосита лойиҳавий ва билвосита-таълим мотивацияси кўрсаткичларини диагностика қилишга йўналтирилган услублар.*
- *Ҳар бир услубнинг ажратилган кўрсаткичларга бўлган диагностикавий имкониятларини аниқлаш.*
- *Мазкур методика натижаларини намоён қилиш чоғида ҳисобга олинадиган назарияни услубнинг методологик асосини ҳисобга олиш.*
- *Методика матнларининг ўқувчилар ёш хусусиятларига мослиги.*
- *Ўқувчилар шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш.*
- *Диагностикани ўтказиш*

Тест топшириқлари

1. Мотивация –бу психика орқали ҳосил бўладиган детерминациядир. Мазкур фикр муаллифи қайси қаторда кўрсатилган?
А) З.ФрейдБ) А.Г.КовалевВ) А.АдлерГ) К.ЮнгД) С.Л.Рубинштейн
2. Мотив – бу шахс ҳуқ-атворининг когнитивистик жараёнини бевосита ташқи олам билан боғловчи субъектив тарзда акс эттириш демакдир. Мазкур фикр муаллифини аниқланг?
А) З.ФрейдБ) А.Г.КовалевВ) А.АдлерГ) К.ЮнгД) С.Л.Рубинштейн
3. Психолог олим Олпорт томонидан ички мотивация билан боғлиқ бўлган учта мотивацион тушунчаларни таҳлил қилган улар қайси қаторда кўрсатилган
А) функционал автономияБ) старли даражадаги ҳаракат В) «Меню»нинг жалб қилинганлиги Г) тўғри жавоб берилмаган
Д) барча жавоблар тўғри
4. «Қизиқиш- мотивациянинг ўта теран даражаларида қатнашади». Мазкур фикр муаллифи қайси қаторда кўрсатилган?
А) З.Фрейд Г) К.Юнг Б) А.Г.Ковалев Д) С.Л.Рубинштейн
В) Г.Олпорт
5. Ўқув фаолияти жараёнидаги қарама-қаршлиқ, мотивация ижод ва шахс муаммолари қайси олим томонидан ўрганилган?
А) А.А.Файзуллаев Г) М.Г.Давлетшин
Б) В.И.Иванникова Д) Э.Усмонова
В) С.Л.Рубинштейн

16-МАВЗУ ТЕМПЕРАМЕНТ
Дарсни олиб бориш технологияси

Таъбабалар сон: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув маъмулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1.Темперамент ҳақида тушунча 2.Темпераментнинг физиологик асослари 3.Нерв системаси типларининг келиб чиқиши. 4.Темперамент типларининг тавсифномаси
Ўқув маъмулотининг мақсади: темперамент ҳақида тушунча, темпераментнинг физиологик асослари, нерв тизимининг типлари ва темперамент, темперамент типларининг тавсифномаси ҳақидаги билим, кўникма, маънакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1.Темперамент ҳақида тушунча, шахсининг индивидуаллиги, темпераментнинг инсон фаолиятига таъсири тўғрисида маълумотлар бериш	1. Темперамент ҳақида тушунча, шахсининг индивидуаллиги, темпераментнинг инсон фаолиятига таъсири тўғрисида маълумотлар берилади
2. Темпераментнинг физиологик асослари, Гиппократ, Гален, Павлов, Неблицияларнинг темперамент борасидаги гоя, фикр, қарашларни изоҳлаб бериш	2. Темпераментнинг физиологик асослари, Гиппократ, Гален, Павлов, Неблицияларнинг темперамент борасидаги гоя, фикр, қарашларни изоҳлаб берилади
3. Нерв тизимининг хусусиятлари, реактивлик, сезгирлик, ригидлик, фаоллик, реакция темпи, экстравертлик, интравертликка доир билимларга эга бўлиш	3. Нерв тизимининг хусусиятлари, реактивлик, сезгирлик, ригидлик, фаоллик, реакция темпи, экстравертлик, интравертликка доир билимларга эга бўлинади
4. Темперамент типларининг тавсифномаси, сангвиник, холерик, меланхолик, флегматик типларига оид материаллар билан танишиш	4. Темперамент типларининг тавсифномаси, сангвиник, холерик, меланхолик, флегматик типларига оид материаллар билан танишилади
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, тарқатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамов, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

Темперамент-шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари мажмуи.
Темперамент-шахснинг эмоционал кўзгилувчанлиги ва ҳаракатчанлиги билан сифатланадиган индивидуал хусусиятлар йиғиндиси.

И.П.Павловнинг таълимотига кўра нерв тизимининг қуйидаги 3 та хусусиятини ажратиб кўрсатади:

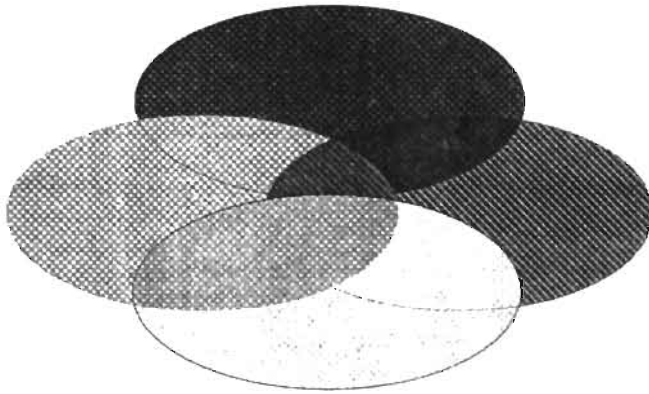
1) қўзғалиш ва тормозланиш жараёнларининг кучи

2) қўзғалиш кучи билан тормозланиш кучи ўртасидаги мувозанатлилик даражаси

3) қўзғалишнинг тормозланиш билан алмашinish тезлиги ёки нерв жараёнларининг ҳаракатчанлиги

И.П. Павлов таълимоти бўйича нерв системаси типларининг ва Гиппократ таълимоти бўйича темпераментнинг ўзаро муносабатлари

Темперамент типлари	Нерв системасининг кучи	Нерв тизимининг мувозанати	Нерв тизимининг илдамлиги
Холерик	Кучли жўшқин	Мувозанатсиз қизгин	Серҳаракат
Сангвиник	Кучли серҳаракат	Мувозанатли	Серҳаракат
Флегматик	Кучли вазмин	Мувозанатли	Инерт (суст)
Меланхолик	Кучсиз	Мувозанатсиз тормозли	Серҳаракат ёки инерт

Сангвиник**Меланхолик****Холерик****Флегматик**

Темперамент типларининг муҳим хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

Сангвиник

Булар-бўлмас нарсаларга қаттиқ хоҳолаб кулаверади. Муҳим бўлмаган факт қаттиқ жажлини чиқаради. Дикоятини жалб қилган ҳамма нарсаларга тетик ва зўр қўзғалиш билан жавоб беради.

Холерик

Юксак реактивлик ҳамда фаоллик билан ажралиб туради, лекин фаолликдан реактивлик устунлик юзади. Шунинг учун у тинимсиз ўзини ушлай олмайдиган, бетоқат, серзарда. Сангвиникка қараганда озроқ сиқилик ва кўпроқ қотиб қолган.

Флегматик

Ҳиссий қўзғалувчанлиги оз, қулдириш, жажлини чиқариш, кайфиятини бузиш қийин. Аммо бир нарсга юзасидан қаттиқ қулганда у вазминлигича қолаверади. Қатта кўнгилсиз ҳодиса юз берганда ҳам осойишталигини бузмайди.

Меланхолик

Сезгирлиги юксак (сезги чегаралари юқори). Арзимаган сабабга кўра, кўзларидан ёш оқиб кетаверади. Ниҳоятда аразчан, секин йиғлайди. Самимий, жуда оз қулади, фаоллиги суст. Ўзига ишонмайди, тортинчоқ.

Тест саволлари

1. Темперамент тушунчасининг луғавий маъноси қайси қаторда тўғри кўрсатилган?
 А) лотинча «аралашма» Б) юнонча «қоринча»
 В) юнонча «аралашма» Г) лотинча «нисбатлар аралашмаси»
 Д) юнонча «қисмларнинг нисбати»
2. Темперамент борасидаги дастлабки таълимот ким томонидан яратилган?
 А) Гиппократ Б) Гален В) И.П.Павлов Г) Лесгафт Д) И.М.Сеченов
- 3 фикрича инсонларнинг темперамент хусусиятлари жиҳатидан Ўзро бир-биридан тафовутланиши уларнинг тана аъзоларидаги суюқликларнинг турлича нисбатда жойлашувига боғлиқ эканлиги тасаввур қилинади?
 А) Гален Б) У.Шелдон В) Лестгафт Г) Гиппократ Д) И.П.Павлов
4. Гиппократ фикрича инсон организмдаги суюқликлар нечта гуруҳга ажратилади?
 А) 2та Б) 3 та В) 5 та Г) 6 та Д) 4 та
5. Ўтнинг хусусияти қуруқликдир унинг вазифаси тана аъзоларида қуруқликни сақлаб туриш ёки баданини қуруқ туттидир. Мазкур таъриф қайси темперамент типига тааллуқли?
 А) холерик
 Б) сангвиник
 В) флегматик
 Г) меланхолик
 Д) бу характер хусусияти

17-МАВЗУ ХАРАКТЕР

Дарсни олиб бориш технологияси

Талабалар сони: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Маъруза режаси	1.Характер ҳақида тушунча 2.Характернинг физиологик асослари 3.Характер таркиби 4.Характернинг акцентуацияси
Ўқув машғулотининг мақсади: характер ҳақида тушунча, характерининг физиологик асослари, И.П.Павловнинг характер борасидаги таълимоти, характернинг таркиби тузилиши, характер акцентуацияси ҳақидаги билим, кўникма, малакаларини шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1.Характер ҳақида тушунча, инсон характерини шаклланишига таъсир этувчи омиллар, фаолият жараёнида характерни намоён бўлиши тўғрисида маълумотлар бериш	1. Характер ҳақида тушунча, инсон характерини шаклланишига таъсир этувчи омиллар, фаолият жараёнида характерни намоён бўлиши тўғрисида маълумотлар берилди
2. Характернинг физиологик	2. Характернинг физиологик

асослари, И.П.Павлов назарияси, динамик стереотип борасидаги гоя, фикр, қарашларни изоҳлаб бериш	асослари, И.П.Павлов назарияси, динамик стереотип борасидаги гоя, фикр, қарашларни изоҳлаб берилади
3. Характернинг таркиби, инсонларга, ўз ўзига, буюмларга, меҳнатга бўлган муносабатларга доир билимларга эга бўлиш	3. Характернинг таркиби, инсонларга, ўз ўзига, буюмларга, меҳнатга бўлган муносабатларга доир билимларга эга бўлинади
4.Характер акцентуацияси, акцентуация, характер типларининг намоён бўлиши ва инсон фаолияти характер акцентуациясининг ўрнига оид материаллар билан танишиш	4.Характер акцентуацияси, акцентуация, характер типларининг намоён бўлиши ва инсон фаолияти характер акцентуациясининг ўрнига оид материаллар билан таништилади
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, тарқатма материаллар, график организаторлар
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

Визуал материаллар

1-илова

“Характер” сўзи грекча сўздан олинган бўлиб тамға, белги деган маънони англатади.

Характер деганда мазкур шахс учун типик ҳисобланган, фаолият усулларида намоён бўладиган, шахснинг турли шароитларга муносабати билан белгиланадиган индивидуал психологик хусусиятлари йилиндиси тушуналади.

*Шахснинг муносабатларига кўра
характер хислатларининг
индивидуал хусусиятларини маъна
асрагани имконини беради:*

*Шахс характерининг хусусияти
рўёбга чиқадиган ҳар қандай вазият
ҳиссий кечажавларининг ўзига хос
хислатини унинг муносабатларига
боғлиқ.*

*Ҳар қандай фахриводдаги ташх
(муҳимдаги) характернинг сифатлари
ҳамда индивидуал усуллари шахснинг
муносабатларига тааллуқидир. Шахс
ҳаракатларининг сифати ва уларнинг
ақилона усуллари инсоннинг иродаси,
ҳиссийети, дивратини, ақлий сифатларига
ёки тасмак жараёнларининг индивидуал
хусусиятларига боғлиқдир*

*Жанса ва айрим одамларга
булган муносабатларини
ифодаловчи хусусиятлар*

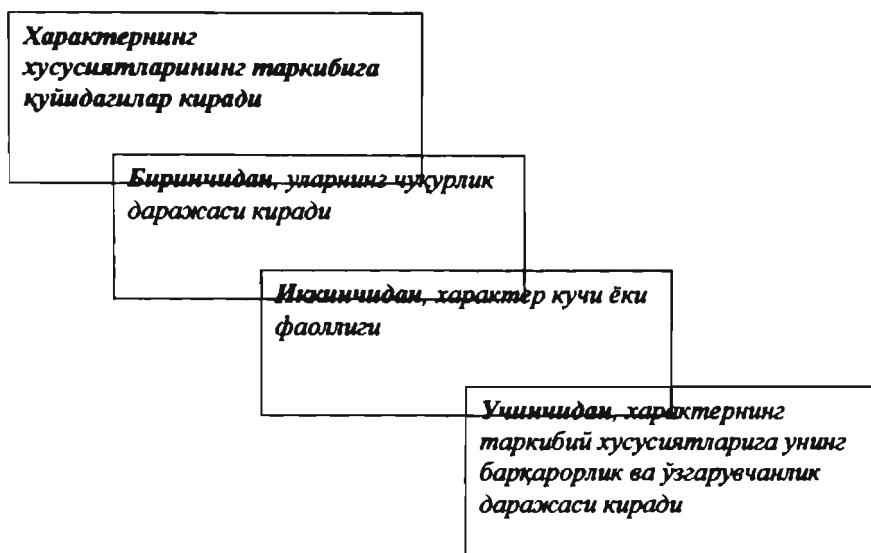
*Меънага булган муносабатини
ифодаловчи хусусиятлар.*

*Шахснинг турли
муносабатлари билан
белгиланидиган характер
хусусиятлари*

*Нарсларга булган
муносабатини ифодаловчи
хусусиятлар.*

*Одмининг ўз-ўзига булган
муносабатини ифодаловчи
хусусиятлар*

Характер маълум даражада пластикдир (эгилувчандир). Характернинг пластиклиги икки хил маънога эга, биринчидан, характернинг барқарорлиги сингари муҳим фаол таъсир қилишидир. Иккинчидан, характер маълум даражада пластик бўлганлиги учунгина исталган одамнинг характерини қайта тарбиялай оламиз.

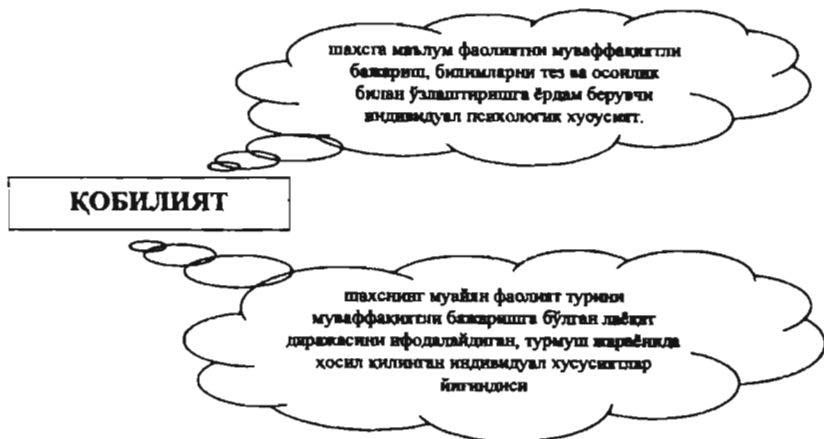
Тест топширақлари

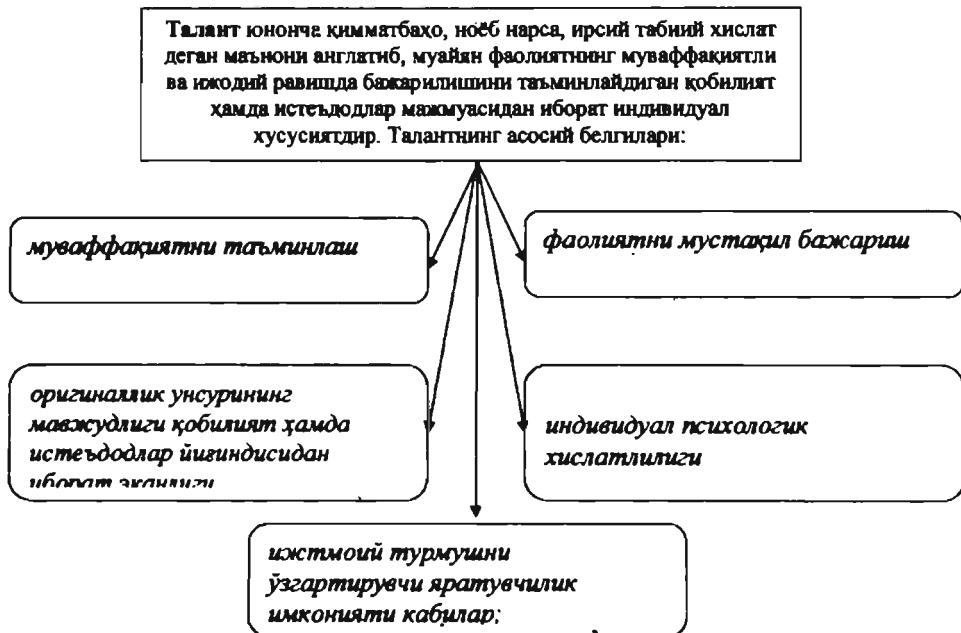
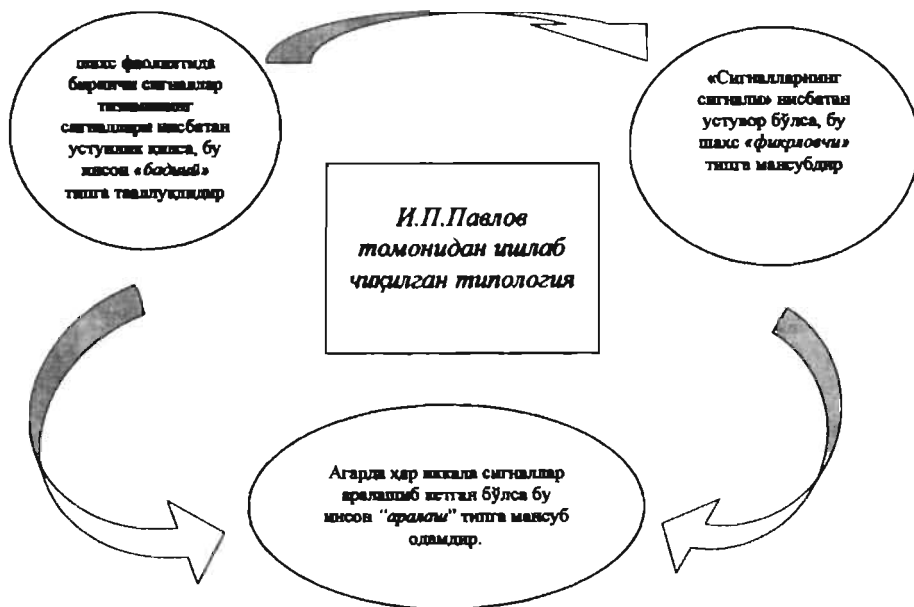
1. Характер тушунчасига тўғри таъриф берилган қаторни аниқланг?
  - А) таъма, қиёфа, хислат Б) тамга, хусусият, қиёфа
  - В) хусусият, қиёфа, аралашма Г) аралашма, тамга, уруг
  - Д) қиёфа, уруг, хислат
2. Э.Кречмер инсон тана тузилишига кўра қандай типларга ажратади?
  - А) гипертим, дистим, циклоид Б) астеник, атлетик, кўзгалувчан
  - В) хавотирли, эмотив, пикник Г) астеник, атлетик, пикник
  - Д) циклоид, эмотив, педант тип
3. Характернинг физиологик асоси қайси қаторда тўғри кўрсатилган?
  - А) асаб тизимининг типин
  - Б) индивидуал ҳаёт жараёнида асаб тизимининг ўзгарган хусусиятлари В) динамик стереотип Г) барча жавоблар тўғри Д) тўғри жавоб берилмаган
4. Характернинг физиологик асосини тушунишда қайси олимнинг назарияси муҳим аҳамиятга эга?
  - А) И.П.Павловнинг олий нерв фаолияти борасидаги назарияси
  - Б) И.М.Сеченовнинг шартли рефлекслар борасидаги назарияси
  - В) И.П.Павловнинг иккинчи сигналлар системаси ҳақидаги назарияси
  - Г) Б.Тепловнинг олий нерв фаолияти функциялари борасидаги назарияси Д) Л.С.Выготскийнинг тарихий маданий концепцияси
5. Характер типологияси биринчи марта қайси олим томонидан ишлаб чиқилган? А) Э.Кречмер Б) Э.Фромм В) К.Леонгард Г) У.Шелдон Д) А.Личко

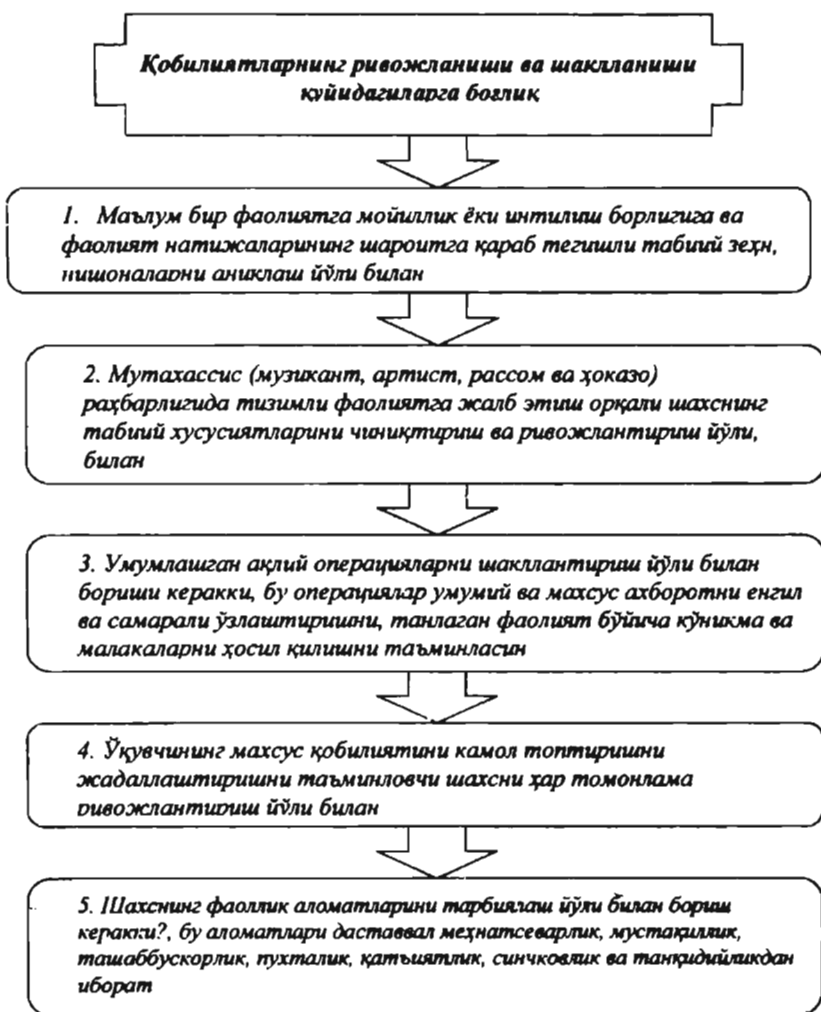
18-МАВЗУ ҚОБИЛИЯТ

Дарсни олиб бориш технологияси

Талабалар сон: 40-50 гача	Вақти: 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Информацион баҳс-мунозарали дарс
Мяъруза режаси	<ol style="list-style-type: none"> 1.Қобилият ҳақида тушунча. 2.Қобилиятларнинг миқдор ва сифат тавсифи 3.Қобилиятлар таснифи 4.Қобилиятлар таркиби
Ўқув машғулотининг мақсади: қобилият ҳақида тушунча қобилиятларнинг миқдор ва сифат таснифи, қобилиятларнинг турлари ва таркиби борасидаги билим, кўникма, малакаларнинг шакллантириш	
Педагогик вазифа:	Ўқув фаолиятининг натижаси:
1.Қобилият ҳақида тушунча, лаёқат, иқтидор талант тушунчаларининг мазмуни ҳамда инсон ҳаётида қобилиятнинг намоён бўлиши тўғрисида маълумотлар бериш	1.Қобилият ҳақида тушунча, лаёқат, иқтидор талант тушунчаларининг мазмуни ҳамда инсон ҳаётида қобилиятнинг намоён бўлиши тўғрисида маълумотлар бериледи
2.Қобилиятларнинг миқдор ва сифат таснифи, миқдорий ўлчов белгилари, сифат кўрсаткичлари борасидаги гоъ, фикр, қарашларни изоҳлаб бериш	2.Қобилиятларнинг миқдор ва сифат таснифи, миқдорий ўлчов белгилари, сифат кўрсаткичлари борасидаги гоъ, фикр, қарашларни изоҳлаб бериледи
3.Қобилиятлар таснифи, умумий, амалий, назарий, илмий, бадний, ижодий қобилиятларига доир билимларга эга бўлиш	3.Қобилиятлар таснифи, умумий, амалий, назарий, илмий, бадний, ижодий қобилиятларига доир билимларга эга бўлинади
4.Қобилиятлар таркиби, И.П.Павловнинг қобилият борасидаги қарашлари, ўрта, бадний, фикрловчи типлар ҳамда иккинчи сигналлар тизимида онд материаллар билан танишиш	4.Қобилиятлар таркиби, И.П.Павловнинг қобилият борасидаги қарашлари, ўрта, бадний, фикрловчи типлар ҳамда иккинчи сигналлар тизимида онд материаллар билан танишилади
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён килиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Мяърузалар матни, проектор, тарқатма материаллар, график органайзерлар
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳ ва жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор, компьютер билан жиҳозланган аудитория

Психолог М.Г. Давлетшин техникaviй қобилият деганда шахснинг индивидуал психик хусусиятларидан тузилган шундай ўзига хос бирикмаларни тушунадики, у шахснинг техникaviй фаолиятта яроқлилиқ даражасини ва у билан муваффақиятли равишда шуғуллана олишини аниқлайди.

М.Г. Давлетшин

Техникaviй истеъдод кўрсаткичларини анъанавий баҳолашни тан олган ҳолда (кўз билан чамалаш, фазовий тасаввур, техникaviй таҳлил, конструкциялаш қобилияти) ўзининг оригинал ёндашувини ишлаб чиққан.

Техникaviй қобилиятларини иккита ўша номдаги типга ажратади ҳамда етакчи таянч хусусиятларини ўзгаришсиз қолдиради. Унинг талқинчи, техникaviй истеъдодли шахс бўлиш учун унда

- а) амалий жиҳатдан фаҳмли;
- б) техник мосламаларни таҳлил қила олиш қобилияти;
- в) нарсаларни монтаж қилиб қисмлардан бутун ҳосил қила олиш қобилияти бўлиши шарт.

Психологияда қобилият борасида 3 та концепция мавжуд:

-биринчиси, қобилият шахснинг биологик жиҳатдан детерминациялашган, яъни биологик жиҳатдан шартланган хусусиятларидандир, қобилиятнинг рўёбга чиқиши ва ривожланиши тамомила ирсий фонга боғлиқ деб тушунтиради.

-иккинчи концепциянинг вақиллари қобилиятни бутунлай ҳаёт ва тарбиянинг ижтимоий шароити белгилайди деб уқтирадилар.

-учинчи концепциясининг тарафдорлари анча тўғри позицияда турадилар. Яъни қобилият қулай ижтимоий шароит мавжуд бўлганда фаолият жараёнида шаклланади. Бу охириги концепцияда ҳаёт ўзининг бутун хилма хиллиги билан акс эттирилади ва махсус тадқиқотлар билан тасдиқланади.

В.А.Крутецкий математик қобилият тузилишига қуйидагиларни киритади:

1) қобилиятда болаларнинг математик материални қабул қилиш борасидаги қобилияти математик объектлар, муносабат ва амалларни шакл ҳолига келтириб идрок қилиш математик материалга ўзига хос «йиғма» аналитик-синтетик ишлов бериш қобилияти қай қилиш лозим.

2) қобилиятли ўқувчиларнинг фикрлаши қуйидагилар билан:

- а) миқдорий ва фазовий муносабатлар, сонлар ва белгилар символикаси соҳаларида маънавий фикрлаш қобилияти;
- б) математик материални тез ва кенг умумлаштири олиш;
- в) математик мулоҳазалар жараёнида қисқача ақлий ҳулосалар ёрдамида фикрлашга мойиллик;
- г) фикрлаш жараёнидаги ниҳоятда мослашувчан ва ҳаракатчанлиги;
- д) ечишда равшанлик, соддалик, рационаллик ва ихчамликка интилиш

3) математик ахборотни хотирада сақлаш ва ҳоказо.

Тест топшириқлари

1. И.П.Павлов инсонларни қандай типларга ажратади?

- А) бадий фикрловчи ўрта
- Б) маъхум маънавий
- В) жонли тасаввур ёрқин идрокли
- Г) бадий фикрловчи аралаш
- Д) фикрловчи ўрта етакчи

2. И.Павлов инсонларни типларга ажратишда нималарни асос қилиб олади?

- А) шартли рефлекслар
- Б) шартсиз рефлекслар
- В) олий нерв фаолияти типлари
- Г) биринчи ва иккинчи сигналлар тизими
- Д) нерв жараёнларининг қонуниятлари

3. И.П.Павлов иккинчи сигналлар системасини қандай ном билан атайди?

- А) сигналларнинг сигнали
- Б) биринчи сигналлар тизими
- В) иккинчи сигналлар тизими
- Г) фикрловчи сигналлар тизими
- Д) бадий сигналлар тизими

4. Шахснинг психик фаолиятида биринчи сигналлар тизими устунлик қилса бу инсон қандай типга тааллуқли бўлади?

- А) бадий типга
- Б) фикрловчи типга
- В) ўрта типга
- Г) образли
- Д) мулоҳазали

5. Агарда иккинчи сигналлар тизими устунлик қилса бу инсон қандай типга тааллуқли бўлади деб ўйлайсиз?

- А) бадий типга
- Б) фикрловчи типга
- В) ўрта типга
- Г) образли
- Д) мулоҳазали

**УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ ФАНИДАН
СЕМИНАР МАШҒУЛОТЛАР
I-Мавзу: ПСИХОЛОГИЯ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ
I-Семинар машғулотининг таълим технологияси**

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 25 – 30 гача	
Машғулот шакли	Мавзу бўйича билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш юзасидан семинар	
<i>Семинар машғулот режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Психология фанининг предмети мақсад ва вазифалари 2. Психология фанининг шаклланиш тарихи 3. Мия ва психика 4. Онг ҳақида тушунча 	
<p>Ўқув машғулотининг мақсади: психология фанининг предмети бўйича олган билим, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш; таълим тарбия жараёнини ташкил қилиш, ўқув фаолияти билан боғлиқ назарий билимларни ўқиб-ўрганиш орқали талабаларда миллий гурурни тарбиялаш; семинарда талабаларнинг фаоллигини таъминлаш.</p>		
<i>Педагогик вазифалар:</i>		<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Психология фанининг предмети мавзусини ўқиб-ўрганиб, конспектлаш. 2. Психология фанларининг шаклланиш тарихини шарҳлаш. 3. Мия ва психика тушунчаларининг мазмунини асослаш; 4. Онг ҳақида тушунчанинг мазмунини изохлаш. 		<ol style="list-style-type: none"> 1. Психология фанининг предмети юзасидан ўзлаштирган билим, кўникма, малакаларини намоён этиди. 2. Психология фанининг шаклланиш тарихини мазмунини очиб беради, ўз мулоҳазаларини билдиради, фактларни исботлаб беради. 3. Мия ва психика тушунчаларининг мазмунини изохлаб беради. 4. Онг ҳақидаги тушунчанинг мазмунини асослашга берилади.
Ўқитиш усуллари ва техникаси		3x4, ФСМУ, Муаммо, тушунчалар таҳлили, кластер тузиш.
Ўқитиш шакллари		Гуруҳли, билимларни чуқурлаштириш ва кенгайтириш
Ўқитиш воситалари		Ўқув қўлланма, тарқатма материал
Ўқитиш шароити		Гуруҳда дарс ўтишга мослаштирилган аудиториялар

1 – Семинар машғулотнинг технологик картаси

Босқичлар вақти	Фаолият мазмуни	
1-босқич. Кириш (10 мин)	Ўқитувчи	Талаба
	1.1.Мавзунинг мақсади, режалаштирилган натижаси эълон қилади, уларнинг аҳамияти, долзарблигини асослайди; 1.2.3x4 технологиясидан фойдаланган ҳолда аудиториянинг тайёргарлик даражасини аниқлайди (1-илова).	1.1.Мавзунинг ёзди 1.2.Саволларга жавоб беради
2-босқич Асосий (60 мин)	2.1.Талабаларга тарқатма материал тарқатилади. 2.2.Семинар машғулотни бажариш қондаси билан таништиради. Баҳолаш мезонларини намойиш қилади (2-илова). 2.3.Психология фанининг предмети мавзуси бўйича баҳоловчи топшириқлар мажмуасини бажариш ва ечимини топишади. (3-6 иловалар); 2.4. Тест натижалари эълон қилинади; Таълим жараёнида ўқувчи типини эътиборга олишнинг аҳамияти тушунтириб берилади.	2.1.Ўқув натижаларини тақдим қиладилар 2.2.Саволлар беради. Жадвални тўлдирлади. 2.3.Топшириқларни бажаради. 2.4.Тинглайди.
	3.1. Машғулотни якунлайди, талабаларни баҳолайди ва фаол иштирокчиларни рағбатлантиради. 3.2. Мустақил иш топширади (6-илова).	3.1. Тинглайди. 3.2.Топшириқни ёзиб олади.

1-илова.

Саволлар

- 1.Психология фанининг предмети мақсади ва вазифаларини кўрсатиб ўтинг?
- 2.Психология фанининг шаклланиш босқичлари тўғрисида нималарни биласиз?
- 3.Психологиянинг моддий асоси нималар билан белгиланади?
- 4.Онг тушунчасининг моҳиятини изоҳланг?
- 5.Инсонларда онгсизлик ҳолати қачон рўй беради?

2-илова

Баҳолаш мезонлари

1 топширик	2 топширик	Мустақиш иш	Баллар йиғиндиси
1	1	2	4 балл

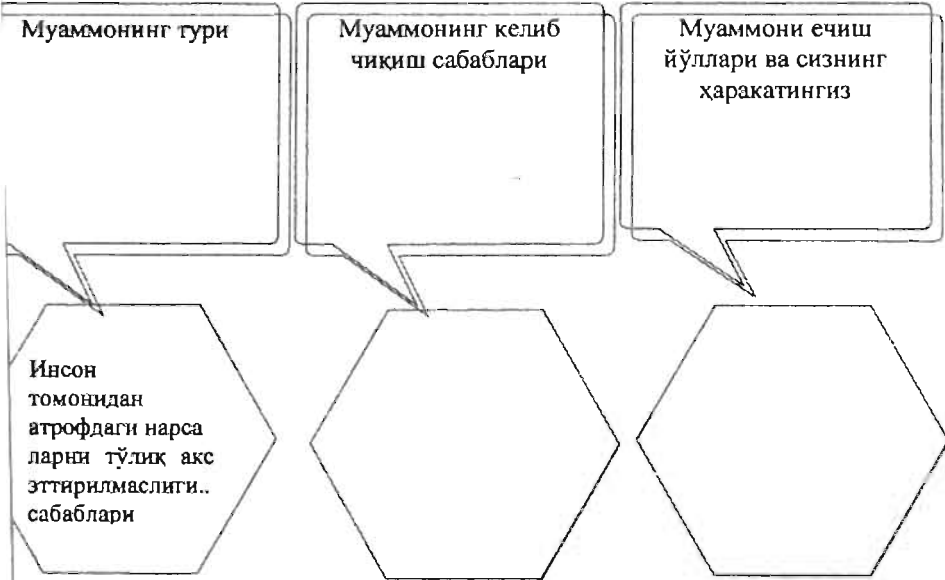
3-илова

1-ўқув топширик
3x4 оранайзерини тўлдириш

Психология –бу

4-илова

2-ўқув топширик
“Муаммо” оранайзерини тўлдириш

**3-Уқув топшириқ
ФСМУ оравайзерини тўлдириш**

Савол

Психика ва нерв тизими ўртасидаги алоқадорлик мавжудми?

Ф-фикрингизни баён этиш

С-Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг

М-кўрсатилган сабабингизни исботловчи далил келтириш

У- фикрингизни умумлаштириш

**“Тушунчалар таҳлили”
оравайзерини тўлдириш**

Тушунчалар

Маъмури

Они

Они-англиш

Они-мақсад кўлаш

Они-ўзичи ўзи аниқлаш

2-Мавзу

Ҳозирги замон психологиясининг тузилиши ва тадқиқот методлари

2-Семинар машғулотиининг таълим технологияси

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 20 – 30 гача	
Машғулот шакли	Мавзу бўйича билимларни кенгайтириш ва мустахкамлаш юзасидан семинар	
Семинар машғулоти режаси	1.Ҳозирги замон психологиясининг фанлар тизимида тутган ўрни 2.Ҳозирги замон психологиясининг тамойиллари 3.Ҳозирги замон психологияси фанининг тузилиши 4.Ҳозирги замон психологиясининг тадқиқот методлари.	
Ўқув машғулотиининг мақсади: ҳозирги замон психологиясининг тузилиши ва тадқиқот методлари бўйича олган билим, кўникма ва малакаларини мустахкамлаш; психология фани ва унинг соҳалари, фанлар тизимида тутган ўрни, тузилиш тармоқлари ҳақида ўқиб-ўрганиш орқали талабаларда мўллий гуруҳни тарбиялаш; семинарда талабаларнинг фаоллигини таъминлаш.		
Педагогик вазифалар: 1.Ҳозирги замон психологиясининг фанлар тизимидаги ўрнига доир фикрларини таҳлил қилиш ҳамда конспектлаштириш. 2.Ҳозирги замон психологиясининг тамойиллари борасидаги ғояларни изоҳлаш. 3.Ҳозирги замон психологиясининг тузилиш, тармоқларини моҳиятини очиб бериш. 4.Ҳозирги замон психологиясининг тадқиқот методлари муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш.		Ўқув фаолияти натижалари: 1.Ҳозирги замон психологиясининг фанлар тизимидаги ўрнига доир фикрларини таҳлил қилишга доир билим, кўникма, ва малакаларга эга эга бўлади. 2.Ҳозирги замон психологиясининг тамойиллари борасидаги ғояларни изоҳлаш малакасига эга бўлади. 3.Ҳозирги замон психологиясининг тузилиш, тармоқларини юзасида билим, кўникма, малакалар таркиб топтирилди. 4.Ҳозирги замон психологиясининг тадқиқот методлари муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш малакалари шакллантирилди.
Ўқитиш усуллари ва техникаси		3x4, ФСМУ, Муаммо, тушунчалар таҳлили, кластер тузиш.
Ўқитиш шакллари		Гуруҳли, билимларни чуқурлаштириш ва кенгайтириш
Ўқитиш воситалари		Ўқув қўлланма, тарқатма материал
Ўқитиш шароити		Гуруҳда дарс ўтишга мослаштирилган аудиториялар

2 – Семинар машгулотнинг технологияк картаси

Босқичлар вақти	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
1-босқич. Кириш (10 мин)	1.1.Мавзунинг мақсади, режалаштирилган натижаси эълон қилади, уларнинг аҳамияти, долзарблигини асослайди; 1.2.3x4 технологиясидан фойдаланган ҳолда аудиториянинг тайёргарлик даражасини аниқлайди (1-илова).	1.1. Мавзунинг ёзи 1.2. Саволларга жавоб беради
2-босқич Асосий (60 мин)	2.1.Талабаларга тарқатма материал тарқатилади. 2.2.Семинар машгулотни бажариш қондаси билан таништиради. Баҳолаш мезонларини намойиш қилади (2-илова). 2.3.Ҳозирги замон психологиясини тузилиши мавзуси бўйича баҳоловчи топшириқлар мажмуасини бажариш ва ечимини топишади. (3-6 иловалар); 2.4. Тест натижалари эълон қилинади; Таълим жараёнида ўқувчи типини эътиборга олишнинг аҳамияти тушунтириб берилади.	2.1.Ўқув натижаларини тақдим қиладилар 2.2.Саволлар беради. Жадвал ва тадқиқот методларини тўлдиради. 2.3. Топшириқларни бажаради. 2.4. Тинглайди.
3-босқич Якуний (10 мин)	3.1. Машгулотни якунлайди, талабаларни баҳолайди ва фаол иштирокчиларни рағбатлантиради. 3.2.Мустақил иш топширади (6-илова).	3.1.Тинглайди. 3.2.Топшириқни ёзиб олади.

1-илова.

Саволлар

1. Ҳозирги замон психологияси фанининг тамойилларини саяанг?
2. Детерминизм тамойилининг моҳиятини изоҳланг?
3. Ҳозирги замон психологиясининг тузилиши тармоқлари хусусида фикр юритинг?
4. Ҳозирги замон психологиясининг тадқиқот методларини кўрсатинг?
5. Психологиянинг фанлар тизимида тугган ўрнини қандай изоҳлайсиз?
6. А.В.Петровский бўйича психология соҳаларини таснифини келтиринг?

2-илова

Баҳолаш мезонлари

1 топшириқ	2 топшириқ	Мустақил иш	Баллар йиғиндиси
1	1	2	4 балл

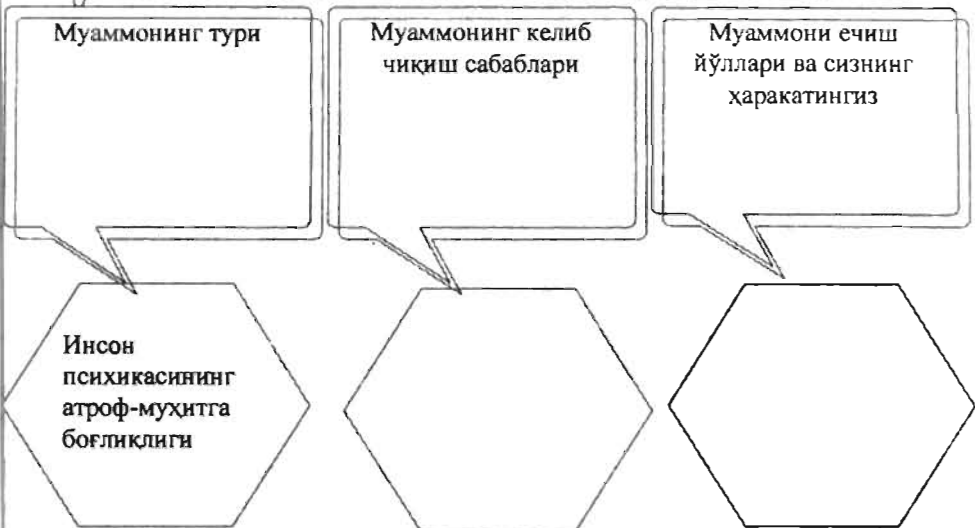
3-илова

**“Тушунчалар таҳлили”
организа̀терини тўлдириг**

Тушунчалар	Мазмуни
Метод	
Детерминизм	
Кузатиш	
Эксперимент	

4-илова

“Муаммо” усули

3-ўқув топширик
ФСМУ оранайзерини тўлдириш

Савол

Сизнингча психология фанларини таснифланиши тўғрими?

Ф-фикрингизни баён этиш

С-Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг

М-кўрсатилган сабабингизни исботловчи далил келтиринг

У- фикрингизни умумлаштиринг

3-Семинар машғулотида таълим технологияси**Мавзу: Психика ва онгнинг тараққиёти****1.1. Таълим бериш технологиясининг модели**

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 20 – 30 гача
Машғулот шакли	Мавзу бўйича билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш юзасидан семинар
Семинар машғулот режаси	1.Психиканинг филогенетик тараққиёти 2.Ҳайвонларнинг инстинктлари 3.Ҳайвонларнинг кўникмалари 4.Ҳайвонларнинг интеллектуал хатти-ҳаракатлари 5.Психиканинг муҳит ва тана аъзолари тузилишига боғлиқлиги
<p>Ўқув машғулотида мақсади: психика ва онгнинг тараққиёти мавзуси бўйича олган билим, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш; инсон психикасининг ривожланиш босқичлари ва унинг характерли хусусиятлари ўқиб-ўрганиш орқали талабаларда миллий ғурурни тарбиялаш; семинарда талабаларнинг фаоллигини таъминлаш.</p>	
<p>Педагогик вазифалар:</p> <p>1.Психика ва онгнинг тараққиёти мавзусига доир фикрларини таҳлил қилиш ҳамда конспектлаштириш</p> <p>2.Ҳайвонларнинг инстинктлари, кўникмалари, интеллектуал хатти-ҳаракатларини мазмун моҳиятини</p>	<p>Ўқув фаолияти натижалари:</p> <p>1.Психика ва онгнинг тараққиёти доир фикрларини таҳлил қилиш ҳамда билим, кўникма, ва малакаларга эга эга бўлади.</p> <p>2.Ҳайвонларнинг инстинктлари, кўникмалари, интеллектуал хатти-</p>

очиш бериш 3.Психика ва оғннинг тараққиёти муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлиқ	ҳаракатларини юзасида билиш, кўникма, малакалар таркиб топштирилди. 3.Психика ва оғннинг тараққиёти муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлиқ малакалари шакллантирилди.
<i>Таълим бериш усуллари</i>	Мувозара, суҳбат, тезкор-сўров
<i>Таълим бериш шакллари</i>	ФСМУ, Муаммо, тушунчалар таҳлили, кластер тузиш.
<i>Таълим бериш воситалари</i>	Ўқув қўлланма, проктор, маркерлар, эксперт топшириқлари
<i>Таълим бериш шароити</i>	Техник таъминланган, гурҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
<i>Назорат ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат: савол-жавоб

1.2. Психика ва оғннинг тараққиёти мавзусидаги *семинар*

машгулотнинг технологик картаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	Мавзунини аниқлайди, таълимий максални белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Белгиланган таълимий максалларга мос ўқув- билиш топшириқларини ишлаб чиқади (1-илова). Эксперт гуруҳлар иш натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (3-илова).	
1. Ўқув машгулотга кириш босқичи (10 дақ)	1.1. Машгулот мавзуси, унинг максали ва кутилаётган натижалар билан таништиради, уларнинг ахамиятлилиги ва долзарбалигини асослайди. 1.2.Мавзу бўйича асосий тушунчаларга таъриф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-сўров ўтказиб талабалар билимларини фаоллаштиради (4-илова).	Саволларга жавоб берадилар.
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1.Талабаларни 5-та кичик гуруҳга бўлади ва гуруҳларда ҳамкорлик асосида ишлаш усули қоидалари билан таништиради (2-илова). Ҳар бир гуруҳ мавзу режаси асосида тақдирот тайёрлашини айтади. 2.2.Ўқув курси мавзулари бўйича тайёрланган эксперт варақаларини таркатади (1-илова).	Кичик гуруҳларга бўлинадилар. Топшириқлар бўйича

	<p>2.3. Гуруҳларга топшириқларни бажариш учун ёрдам беради. Тақдимот материаллари мазмунан ва мантиқан тўлиқ ёритилишини кузатади.</p> <p>2.4. Тақдимот бошланишини эълон қилади. Гуруҳларда сардорлар тақдимотини ташкиллаштиради. Аниқлик киритилиши лозим бўлса, гуруҳ сардорини тўхтатади, саволлар беради, муҳокамасини жамоага ҳавола этади.</p> <p>2.5. Мавзулар асосида берилган маълумотларни умумлаштиради ва хулосалайди. Фаол иштирокчи талабаларни рағбатлантиради ва умумий баҳолайди.</p>	<p>ишлайдилар. Фаол қатнашадилар, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Гуруҳдан сардор танлашади, унинг тақдимотида ҳамкорлик қиладилар. Саволларга жавоб берадилар. Тинглайдилар.</p>
<p>3–Яқуний босқич (15 дақиқа)</p>	<p>3.1. Ўқув фаолияти юзасидан хулоса билдиради.</p> <p>3.2. Мавзулар мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва ўзлаштира олмаган жойларини қайта ўқиб чиқишни тавсия этади.</p>	<p>Тинглайдилар.</p>

1-илова

“Тушунчалар таҳлили”
органаъзерини тўлдириш

Тушунчалар	Мазмуни
Сесканувчанлик	
Сенсор босқич	
Перцептив босқич	
Интеллектуал босқич	

**2-ўқув топширик
“Муаммо” организерини тўлдириг**

**Муаммонинг
тури**

Ҳайвонларнинг
инсонларга хос
ҳаракатларни
бажариши.

**Муаммонинг
келиб чиқиш
сабаблари**

**Муаммони
ечиш йўллари
ва сизнинг
ҳаракатингиз**

**3-ўқув топширик
ФСМУ организерини тўлдириг**

Савол

Ҳайвонлар ақлий ҳатти-ҳаракатларни
бажаришлари мумкинми?

Ф-фикрингизни баён этинг

**С-Фикрингиз баёнига сабаб
кўрсатинг**

**М-кўрсатилган сабабнигизни
исботловчи далил келтиринг**

У- фикрингизни умумлаштиринг

1. Психиканинг филогенетик тараккиёти нималар билан белгиланади?
2. Хайвонларнинг ҳатти-ҳаракат типларига нималар киради?
3. Сенсор босқич ва унинг характерли хусусиятини кўрсатинг?
4. Перцептив босқич ва унинг характерли хусусиятини кўрсатинг?
5. Интеллектуал босқич ва унинг характерли хусусиятини кўрсатинг?
6. Психиканинг муҳит ва аъзолар тузилишига боғлиқлигини изоҳланг?

4-Семинар машғулотининг таълим технологияси

Мавзу: Фаолият

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 20 – 30 гача
Машғулот шакли	Мавзу бўйича билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш юзасидан семинар
Семинар машғулот режаси	1. Фаолият ҳақида тушунча 2. Фаолиятнинг интероризацияси ва экстроризацияси 3. Фаолиятнинг таркиби 4. Фаолиятнинг асосий турлари
Ўқув машғулотининг мақсади: фаолият мавзуси бўйича олган билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш; фаолиятнинг таркиби ва асосий турлари, инсон ҳаётида фаолиятнинг ўрни ҳақида ўқиб-ўрганиш орқали талабаларда миллий гурурни тарбиялаш; семинарда талабаларнинг фаолиятини таъминлаш.	
<i>Педагогик вазифалар:</i> 1. Фаолият тушунчасига доир фикрларни таҳлил қилиш ҳамда конспектлаштириш 2. Фаолиятнинг интероризацияси ва экстроризацияси борасидаги гояларни изоҳлаш 3. Фаолиятнинг тузилиши, таркибининг моҳиятини очиб бериш 4. Фаолиятнинг асосий турлари муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i> 1. Фаолият тушунчасига доир фикрларни таҳлил қилишга доир билим, кўникма, ва малакаларга эга эга бўлади. 2. Фаолиятнинг интероризацияси ва экстроризацияси борасидаги гояларни изоҳлаш малакасига эга бўлади. 3. Фаолиятнинг тузилиши, таркиби юзасида билим, кўникма, малакалар таркиб топтирилди. 4. Фаолиятнинг асосий турлари муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш малакалари шакллантирилди.
<i>Таълим бериш усуллари</i>	Мунозара, суҳбат, тезкор-сўров
<i>Таълим бериш шакллари</i>	ФСМУ, Муаммо, тушунчалар таҳлили, кластер тузиш.

<i>Таълим бериш воситалари</i>	Ўқув қўлланма, проектор, маркерлар, эксперт топшириқлари
<i>Таълим бериш шароити</i>	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
<i>Назорат ва баҳолаш</i>	Отзаки назорат: савол-жавоб

1.2. Фаолият мавзусидаги семинар машғулотнинг технологик картаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	Мавзунини аниқлайди, таълимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Белгиланган таълимий мақсадларга мос ўқув-билиш топшириқларини ишлаб чиқади (1-илова). Эксперт гуруҳлар иш натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (3-илова).	
1. Ўқув машғулотига кириш босқичи (10 дақ)	1.1.Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижалар билан таништиради, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзардлаблгигини асослайди. 1.2.Мавзу бўйича асосий тушунчаларга таъриф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-сўров ўтказиб талабалар билимларини фаоллаштиради (4-илова).	Саволларга жавоб берадилар.
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1.Талабаларни 5-та кичик гуруҳга бўлади ва гуруҳларда ҳамкорлик асосида ишлаш усули қондалари билан таништиради (2-илова). Ҳар бир гуруҳ мавзу режаси асосида такдимот тайёрлашни айтади. 2.2.Ўқув курси мавзулари бўйича тайёрланган эксперт варақаларини тарқатади (1-илова). 2.3.Гуруҳларга топшириқларни бажариш учун ёрдам беради. Такдимот материаллари мазмунан ва мантиқан тўлиқ ёритилишини кузатади. 2.4.Такдимот бошланишини эълон қилади. Гуруҳларда сардорлар такдимотини ташкиллаштиради. Аниқлик киритилиши лозим бўлса, гуруҳ сардорини тўхтатади, саволлар беради, муҳокамасини жамоага	Кичик гуруҳларга бўлинадилар. Топшириқлар бўйича ишлайдилар. Фаол қатнашадилар, такдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Гуруҳдан сардор таянлашади, унинг

	хавола этади. 2.5.Мавзулар асосида берилган маълумотларни умумлаштиради ва хулосалайди. Фаол иштирокчи талабаларни рағбатлантиради ва умумий баҳолайди.	тақдиротида ҳамкорлик қиладилар. Саволларга жавоб берадилар. Тинглайдилар.
3-Якуний боскич (15 дақиқа)	3.1.Ўқув фаолияти юзасидан хулоса билдиради. 3.2. Мавзулар мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва ўзлаштира олмаган жойларини қайта ўқиб чиқишни тавсия этади.	Тинглайдилар.

1-илова

3x4 оранайзерини тўлдириг

Фаолият- бу .....

“Муаммо” оранайзерини тўлдириг

2-илова

Муаммонинг тури

Муаммонинг келиб чиқиш сабаблари

Муаммони ечиш йўллари ва сизнинг ҳаракатингиз

Инсон фаолиятлари ташқи омилларга боғлиқлиги

3-илова

Савол	Сизнингча фаолият таркибда мақсад бўлиши керакми?
Ф-фикрингизни баён этинг	
С-Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
М-кўрсатилган сабабингизни исботловчи	
У-фикрингизни умумлаштиринг	

4-илова

1. Фаолият тушунчасининг моҳиятини изоҳланг?
2. Фаолиятнинг тузилиши хусусида нималарни биласиз?
3. Фаолиятнинг интероризацияси ва экстроризацияси тушунчасининг моҳиятини изоҳланг?
4. Фаолиятнинг ўзлаштирилиши ва малакаларни эгаллашни моҳияти нималар билан белгиланади?
5. Фаолиятнинг асосий турларини кўрсатинг?

5-Семинар машғулотининг таълим технологияси

Мавзу: *Мулоқот*

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар соня: 20 – 30 гача
Машғулот шакли	Мавзу бўйича билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш юзасидан семинар
<i>Семинар машғулот режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мулоқот ҳақида тушунча 2. Мулоқотнинг коммуникатив томони 3. Мулоқот кишилар ўртасида ўзаро таъсир этиш 4. Мулоқот кишиларни бир-бирини тушуниши
<i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> мулоқот ва унинг шахс ҳаётидаги ўрни бўйича олган билим, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш; мулоқотнинг вазифалари, функциялари, мулоқотнинг томонлари ҳақида ўқиб-ўрганиш	

орқали талабаларда миллий гурурни тарбиялаш; семинарда талабаларнинг фаоллигини таъминлаш.	
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
1.Мулоқот тушунчасига доир фикрларини таҳлил қилиш ҳамда консептлаштириш 2.Мулоқотнинг вазифалари, функциялари, борасидаги гоёларни изоҳлаш 3.Мулоқотнинг томонларини мазмун моҳиятини очиб бериш 4.Мулоқот ва унинг шахс ҳаётидаги ўрни муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш	1.Мулоқот тушунчасига доир фикрларини таҳлил қилишга доир билим, кўникма, ва малакаларга эга эга бўлади. 2.Мулоқотнинг вазифалари, функциялари борасидаги гоёларни изоҳлаш малакасига эга бўлади. 3.Мулоқотнинг томонларини мазмун юзасида билим, кўникма, малакалар таркиб топтирилди. 4.Мулоқот ва унинг шахс ҳаётидаги ўрни муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш малакалари шакллантирилди.
<i>Таълим бериш усуллари</i>	Мунозара, суҳбат, тезкор-сўров
<i>Таълим бериш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳларда ишлаш: “кооп-кооп” техникаси
<i>Таълим бериш воситалари</i>	Ўқув қўлланма, проектор, маркерлар. эксперт топшириқлари
<i>Таълим бериш шароити</i>	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
<i>Назорат ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат: савол-жавоб

1.2. Мулоқот мавзусидаги *семинар* машғулотнинг технологик картаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	Мавзунини аниқлайди, таълимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Белгиланган таълимий мақсадларга мос ўқув-билиш топшириқларини ишлаб чиқади (1-илова). Эксперт гуруҳлар иш натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (3-илова).	

<p>1. Ҷуқув машғулотига кириш босқичи (10 дақиқа)</p>	<p>1.1.Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутиладиган натижалар билан таништиради, уларнинг аҳамиятлиги ва долзарблигини асослайди. 1.2.Мавзу бўйича асосий тушунчаларга таъриф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-сўров ўтказиб талабалар билимларини фаоллаштиради (4-шлова).</p>	<p>Саволларга жавоб берадилар.</p>
<p>2. Асосий босқич (55 дақиқа)</p>	<p>2.1.Талабаларни 5-та кичик гуруҳга бўлади ва гуруҳларда ҳамкорлик асосида ишлаш усули қондалари билан таништиради (2-шлова). Ҳар бир гуруҳ мавзу режаси асосида тақдимот тайёрлашини айтади. 2.2.Ҷуқув курси мавзулари бўйича тайёрланган эксперт варақаларини тарқатади (1-шлова). 2.3.Гуруҳларга топшириқларни бажариш учун ёрдам беради. Тақдимот материаллари мазмунан ва мантиқан тўлиқ ёритилишини кузатади. 2.4. Тақдимот бошланишини эълон қилади. Гуруҳларда сардорлар тақдимотини ташкиллаштиради. Аниқлик киритилиши лозим бўлса, гуруҳ сардорини тўхтатади, саволлар беради, муҳокамасини жамоага ҳавола этади. 2.5.Мавзулар асосида берилган маълумотларни умумлаштиради ва хулосалайди. Фаол иштирокчи талабаларни рағбатлантиради ва умумий баҳолайди.</p>	<p>Кичик гуруҳларга бўлинадилар. Топшириқлар бўйича ишлайдилар. Фаол қатнашадилар, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Гуруҳдан сардор танлашади, унинг тақдимотида ҳамкорлик қиладилар. Саволларга жавоб берадилар. Тинглайдилар.</p>
<p>3-Яқуний босқич (15 дақиқа)</p>	<p>3.1.Ҷуқув фаолияти юзасидан хулоса билдиради. 3.2.Мавзулар мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва ўзлаштира олмаган жойларини қайта ўқиб чиқишни тавсия этади.</p>	<p>Тинглайдилар.</p>

1-илова

1-ўқув топширик

Фаолият –бу .....

2-илова

1-ўқув топширик
“Муаммо” органиайзерини
тўлдириг

Муаммонинг тури

Муаммонинг келиб чикиш
сабаблари

Муаммони ечиш йўллари
ва сизнинг жарахатингиз

Илсоннинг
итрофидоқлар
билан мулоқотта
кириш олибсизги

3-илова

Савол

Мулоқот жараёнида идентификация қандай
вазифани бажаради?

Ф-фикрингизни баён этиг

С-Фикрингиз баёнига
сабаб кўрсатинг

М-кўрсатилган
сабабингизни исботловчи

У-фикрингизни
умумлаштиринг

1. Мулоқот тушунчасининг моҳиятини изоҳланг?
2. Мулоқот турларининг моҳиятининг изоҳланг?
3. Мулоқот вазифалари нималардан иборатлигининг кўрсатинг?
4. Мулоқотнинг вербал воситаларига нималар киради?
5. Мулоқотнинг новербал воситаларига нималар киради?
6. Мулоқот шахслараро ўзаро таъсир этиш асосий функциялари нималардан иборат?

6-Семинар машғулотининг таълим технологияси
Мавзу: Шахс

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 20 – 30 гача
Машғулот шакли	Мавзу бўйича билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш юзасидан семинар
Семинар машғулот режаси	<ol style="list-style-type: none"> 1. Шахс ҳақида тушунча 2. Эндопсихика ва экзопсихика ҳақида тушунча 3. Шахс фаоллиги 4. Шахснинг малака ва одатлари
<p><i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> шахс, индивид, индивидуаллик бўйича олган билим, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш; шахс борасидаги психологик назариялар, шахснинг кўникма, малака, одатлари, фаоллигининг манбалари ҳақида ўқиб-ўрганиш орқали талабаларда миллий гурурни тарбиялаш; семинарда талабаларнинг фаоллигини таъминлаш.</p>	
<p align="center"><i>Педагогик вазифалар:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Шахс, индивид, индивидуаллик тушунчасига доир фикрларини таҳлил қилиш ҳамда конспектлаштириш 2. Шахс борасидаги психологик назариялар борасидаги гояларни изоҳлаш 3. Шахснинг малака ва одатлари, фаоллигининг манбаларининг моҳиятини очиб бериш 4. Шахснинг психологик тузилиш моделлари муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш 	<p align="center"><i>Ўқув фаолияти натижалари:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Шахс, индивид, индивидуаллик тушунчасига доир фикрларини таҳлил қилишга доир билим, кўникма, ва малакаларга эга эга бўлади. 2. Шахс борасидаги психологик назариялар борасидаги гояларни изоҳлаш малакасига эга бўлади. 3. Шахснинг малака ва одатлари, фаоллигининг манбаларини юзасида билим, кўникма, малакалар таркиб топтирилди. 4. Шахснинг психологик тузилиш моделлари муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш малакалари шакллантирилди.

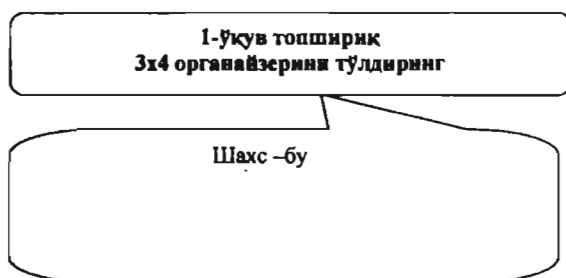
<i>Таълим бериш усуллари</i>	Мунозара, суҳбат, тезкор-сўров
<i>Таълим бериш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳларда ишлаш: “кооп-кооп” техникаси
<i>Таълим бериш воситалари</i>	Ўқув қўлланма, проектор, маркерлар, эксперт топшириклари
<i>Таълим бериш шароити</i>	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
<i>Назорат ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат: савол-жавоб

1.2. Шахс мавзусидаги *семинар* машғулотнинг технологик картаси

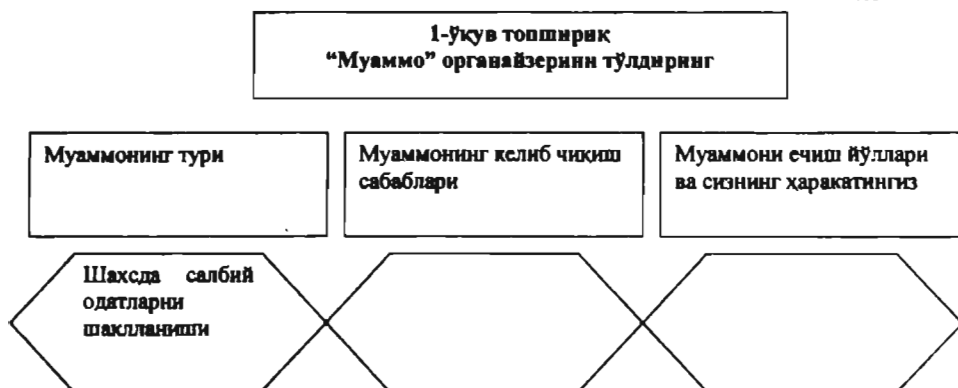
Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	Мавзуни аниқлайди, таълимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Белгиланган таълимий мақсадларга мос ўқув-билиш топшириklarини ишлаб чиқади (1-шлова). Эксперт гуруҳлар иш натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (3-шлова).	
1. Ўқув машғулоти-га қиринш босқичи (10 дақ)	1.1.Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижалар билан таништиради, уларнинг ахамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2.Мавзу бўйича асосий тушунчаларга таъриф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-сўров ўтказиб талабалар билимларини фаоллаштиради (4-шлова).	Саволларга жавоб берадилар.
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1.Талабаларни 5-та кичик гуруҳга бўлади ва гуруҳларда ҳамкорлик асосида ишлаш усули қондалари билан таништиради (2-шлова). Ҳар бир гуруҳ мавзу режаси асосида такдимот тайёрлашини айтади. 2.2.Ўқув курси мавзулари бўйича тайёрланган эксперт варақаларини тарқатади (1-шлова). 2.3.Гуруҳларга топшириklarни бажариш учун ёрдам беради. Такдимот материаллари мазмунан ва мантиқан тўлиқ ёритилишини кузатади. 2.4.Такдимот бошланишини эълон қилади. Гуруҳларда сардорлар такдимотиани	Кичик гуруҳларга бўлинадилар. Топшириklar бўйича ишлайдилар. Фаол катнашадиялар, такдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Гуруҳдан

	ташқиллаштиради. Аниқлик киритилиши лозим бўлса, гуруҳ сардорини тўхтатади, саволлар беради, муҳокамасини жамоага ҳавола этади. 2.5.Мавзулар асосида берилган маълумотларни умумлаштиради ва хулосалайди. Фаол иштирокчи талабаларни рағбатлантиради ва умумий баҳолайди.	сардор танлашади, унинг тақдиротида ҳамкорлик қиладилар. Саволларга жавоб берадилар. Тинглайдилар.
3–Яқиний босқич (15 дақиқа)	3.1.Ўқув фаолияти юзасидан хулоса билдиради. 3.2.Мавзулар мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва ўзлаштира олмаган жойларини қайта ўқиб чиқишни тавсия этади.	Тинглайдилар.

1-илова

2-илова

“Тушунчалар тахшиш”
органиайзерини тўлдириш

Тушунчалар	Мазмун
Шахс фаоллиги	
Эктивиз	
Қизиқиш	
Этновод	

ФСМУ органиайзерини тўлдириш

Савол	Малака ва унинг яқсон ҳаётидаги урнини қандай баҳолайсиз?
Ф-фикрингизни баён этиш	
С-Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатиш	
М-кўрсатилган сабабингизни исботловчи далил келтириш	
У- фикрингизни умумлаштириш	

1. Шахс тушунчанинг моҳиятини изоҳланг?
2. Индивид, шахс, индивидуалтик тушунчаларининг мазмунини асосланг?
3. Шахс фаоллиги тушунчаларининг моҳиятига нималардан иборат?
4. Шахс шаклланишига таъсир этувчи омилларни аниқланг?
5. Шахснинг малака ва одатларининг мазмуни нима билан белгиланади?

7-Семинар машгулотининг таълим технологияси

Мавзу: Диккат

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машгулот вақти-2 соат	Талабалар сон: 20 – 30 гача
Машгулот шакли	Мавзу бўйича билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш юзасидан семинар
Семинар машгулот режаси	<ol style="list-style-type: none"> 1. Диккат ҳақида тушунча 2. Диккатнинг нерв-физиологик асослари 3. Диккат турлари 4. Диккат хусусиятлари 5. Диккатнинг бузилиши
<p><i>Ўқув машгулотининг мақсади:</i> диккат, йўнаттириш, йўналганлик, инсон ҳаётида диккатнинг тутган ўрни бўйича олган билим, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш; диккат турлари, хусусиятлари, паришонхотирлик, диккатнинг бузилиши ҳақида ўқиб-ўрганиш орқали талабаларда миллий гурурни тарбиялаш; семинарда талабаларнинг фаоллигини таъминлаш.</p>	
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Диккат, йўнаттириш, йўналганлик тушунчаларига доир фикрларини таҳлил қилиш ҳамда кўрсаткичларни таъминлаш 2. Диккатнинг турлари, хусусиятлари борасидаги ғояларни изоҳлаш 3. Диккат борасидаги психологик назарияларнинг мазмун моҳиятини очиб бериш 4. Диккатнинг бузилиши, паришонхотирлик муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Диккат, йўнаттириш, йўналганлик тушунчаларига доир фикрларини таҳлил қилишга доир билим, кўникма, ва малакаларга эга эга бўлади. 2. Диккатнинг турлари, хусусиятлари борасидаги ғояларни изоҳлаш малакасига эга бўлади. 3. Диккат борасидаги психологик назариялар юзасида билим, кўникма, малакалар таркиб топтирилди. 4. Диккатнинг бузилиши, паришонхотирлик муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш малакалари шакллантирилди.
<i>Таълим бериш усуллари</i>	Мунозара, суҳбат, тезкор-сўров
<i>Таълим бериш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳларда ишлаш: “кооп-кооп” техникаси
<i>Таълим бериш воситалари</i>	Ўқув кўланма, проектор, маркерлар, эксперт топшириқлари
<i>Таълим бериш шароити</i>	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
<i>Назорат ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат: савол-жавоб

1.2. Диккат мавзусидаги семинар машгулотининг технологик картаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар

<p>Тайёрлов босқичи</p>	<p>Мавзуни аниқлайди, таълимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради.</p> <p>Белгиланган таълимий мақсадларга мос ўқув-билиш топширқларини ишлаб чиқади (1-шлова).</p> <p>Эксперт гуруҳлар иш натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (3-шлова).</p>	
<p>1. Ўқув машғулотига кириш босқичи (10 дақ)</p>	<p>1.1. Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижалар билан таништиради, уларнинг ахамиятлилиги ва долзарлаблигини асослайди.</p> <p>1.2. Мавзу бўйича асосий тушунчаларга таъриф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-сўров ўтказиб талабалар билимларини фаоллаштиради (4-шлова).</p>	<p>Саволларга жавоб берадилар.</p>
<p>2. Асосий босқич (55 дақиқа)</p>	<p>2.1. Талабаларни 5-та кичик гуруҳга бўлади ва гуруҳларда ҳамкорлик асосида ишлаш усули қоидалари билан таништиради (2-шлова). Ҳар бир гуруҳ мавзу режаси асосида тақдимот тайёрлашини айтади.</p> <p>2.2. Ўқув курси мавзулари бўйича тайёрланган эксперт варақаларини таркатади (1-шлова).</p> <p>2.3. Гуруҳларга топшириқларни бажариш учун ёрдам беради. Тақдимот материаллари мазмунан ва мантиқан тўлиқ ёритилишини кузатади.</p> <p>2.4. Тақдимот бошланишини эълон қилади. Гуруҳларда сардорлар тақдимотини ташкиллаштиради. Аниқлик киритилиши лозим бўлса, гуруҳ сардорини тўхтатади, саволлар беради, муҳокамасини жамоага ҳавола этади.</p> <p>2.5. Мавзулар асосида берилган маълумотларни умумлаштиради ва хулосалайди. Фаол иштирокчи талабаларни рағбатлантиради ва умумий баҳолайди.</p>	<p>Кичик гуруҳларга бўлинадилар.</p> <p>Топшириқлар бўйича ишлайдилар.</p> <p>Фаол катнашадилар, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар.</p> <p>Гуруҳдан сардор танлашади, унинг тақдимотида ҳамкорлик қиладилар.</p> <p>Саволларга жавоб берадилар.</p> <p>Тинглайдилар.</p>
<p>3-Якуний босқич (15 дақиқа)</p>	<p>3.1. Ўқув фаолияти юзасидан хулоса билдиради.</p> <p>3.2. Мавзулар мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва ўзлаштира олмаган жойларини қайта ўқиш чиқишни тавсия этади.</p>	<p>Тинглайдилар.</p>

1-илова

1-ўқув топшириқ
3x4 орамайғарини тўлдиришти

Диққат бу

2-илова

2-ўқув топшириқ
“Муаммо” орамайғарини тўлдиришти

Муаммонинг тури

Муаммонинг келиб
чиқиш сабаблари

Муаммони ечиш йўллари
ва сизнинг ҳаракатингиз

Диққатсизлик
ҳолати

3-илова

3-ўқув топшириқ
ФСМУ технологияси

Савол
Ф-фикрингизни баён этишти
С-Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг
М-кўрсатилган сабабингизни исботловчи далил келтиришти
У- фикрингизни умумлаштиришти

Диққатнинг кучи ва барқарорлиги нималарга боғлиқ?

1. Дикқат тушунчасининг моҳиятини изоҳланг?
2. Дикқатнинг физиологик асосини нима ташкил қилади?
3. Дикқат турларини кўрсатинг?
4. Дикқатнинг хусусиятларини ажратиб кўрсатинг?
5. Паришонхотирлик тушунчаларининг мазмуни нималарда кўринади?

8-Семинар машғулотининг таълим технологияси

Мавзу: Сизги

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 20 – 30 гача
Машғулот шакли	Мавзу бўйича билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш юзасидан семинар
<i>Семинар машғулот режаси</i>	1. Сизги ҳақида тушунча 2. Сизгиларнинг нерв-физиологик асослари 3. Сизгиларнинг таснифи ва турлари
<p><i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> сизги, анализатор, инсон ҳаётида сезгининг тутган ўрни бўйича олган билим, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш; сезгиларнинг таснифи, турлари, қонуниятлари, юзага келиш механизмлари ҳақида ўқиб-ўрганиш орқали талабаларда миллий гурурни тарбиялаш; семинарда талабаларнинг фаоллигини таъминлаш.</p>	
<p><i>Педагогик вазифалар:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сизги, анализатор, инсон ҳаётида сезгиларнинг ўрнига доир фикрларини таҳлил қилиш ҳамда конспектлаштириш 2. Сизгиларнинг таснифи ва турлари борасидаги гояларни изоҳлаш 3. Сизги қонуниятлари, хусусиятларини моҳиятини очиб бериш 4. Сизгилар борасидаги психологик назарияларга доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш 	<p><i>Ўқув фаолияти натижалари:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сизги, анализатори, инсон ҳаётида сезгиларнинг ўрнига доир фикрларини таҳлил қилишга доир билим, кўникма, ва малакаларга эга эга бўлади. 2. Сизгиларнинг таснифи ва турлари борасидаги гояларни изоҳлаш малакасига эга бўлади. 3. Сизги қонуниятлари, хусусиятлари юзасида билим, кўникма, малакалар таркиб топтирилди. 4. Сизгилар борасидаги психологик назарияларга доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш малакалари шакллантирилди.
<i>Таълим бериш усуллари</i>	Мунозара, суҳбат, тезкор-сўров
<i>Таълим бериш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳларда ишлаш: “кооп-кооп” техникаси
<i>Таълим бериш воситалари</i>	Ўқув қўлланма, проектор, маркерлар,

	эксперт топшириқлари
<i>Таълим бериш шaroити</i>	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
<i>Назорат ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат: савол-жавоб

1.2. Сизги мавзусидаги семинар машғулотининг технологик картаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	<p>Мавзуни аниқлайди, таълимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради.</p> <p>Белгиланган таълимий мақсадларга мос ўқув- билиш топшириқларини ишлаб чиқади (1-шлова).</p> <p>Эксперт гуруҳлар иш натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (3-шлова).</p>	
1. Ўқув машғулоти а кириш босқичи (10 дақ)	<p>1.1. Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижалар билан таништиради, уларнинг ахамиятлилиги ва долзарлаблигини асослайди.</p> <p>1.2. Мавзу бўйича асосий тушунчаларга таъриф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-сўров ўтказиб талабалар билимларини фаоллаштиради (4-шлова).</p>	Саволларга жавоб берадилар.
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	<p>2.1. Талабаларни 5-та кичик гуруҳга бўлади ва гуруҳларда ҳамкорлик асосида ишлаш усули қоидалари билан таништиради (2-шлова). Ҳар бир гуруҳ мавзу режаси асосида тақдимот тайёрлашини айтади.</p> <p>2.2. Ўқув курси мавзуларни бўйича тайёрланган эксперт варақаларини тарқатади (1-шлова).</p> <p>2.3. Гуруҳларга топшириқларни бажариш учун ёрдам беради. Тақдимот материаллари мазмунан ва мантиқан тўлиқ ёритилишини кузатади.</p> <p>2.4. Тақдимот бошланишини эълон қилади. Гуруҳларда сардорлар тақдимотини ташкиллаштиради. Аниқлик киритилиши лозим бўлса, гуруҳ сардорини тўхтатади, саволлар беради, муҳокамасини жамоага ҳавола этади.</p>	<p>Кичик гуруҳларга бўлинадилар.</p> <p>Топшириқлар бўйича ишлайдилар. Фаол қатнашадилар, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Гуруҳдан сардор танлашади, унинг тақдимотида</p>

	2.5. Мавзулар асосида берилган маълумотларни умумлаштиради ва хулосалайди. Фаол иштирокчи талабаларни рағбатлантиради ва умумий баҳолайди.	хамкорлик қиладилар. Саволларга жавоб берадилар. Тинглайдилар.
3-Яқуний босқич (15 дақиқа)	3.1. Ҳуқуқ фаолияти юзасидан хулоса билдиради. 3.2. Мавзулар мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва ўзлаштира олмаган жойларини қайта ўқиб чиқишни тавсия этади.	Тинглайдилар.

1-илова

1- Ҳуқуқ топширик
3x4 оравайзерини тўлдиринг

Сезги – бу

2-илова

2-Ҳуқуқ топширик
“Муаммо” оравайзерини тўлдиринг

Муаммонинг тури

Инсонларни ташқи таъсир омилларини сезмаслиги.

Муаммонинг келиб чиқиш сабаблари

Муаммони ечиш йўллари ва сизнинг ҳаракатингиз

3-ўқув топшириқ
ФСМУ технологияси

Савол	Экстрорецептив сезгилар ташқи таъсирлан билан боғлиқлиги?
Ф-фикрингизни баён этинг	
С-Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
М-кўрсатилган сабабингизни исботловчи далил келтиринг	
У- фикрингизни умумлаштиринг	

“Тушунчалар таҳлили”
органиазерини тўлдириш

Тушунчалар	Мазмуни
Кўриш сезгиси	
Эшитиш сезгиси	
Тавъ билиш сезгиси	
Органик сезги	

1. Сизги тушунчасининг мазмунини изоҳланг?
2. Сизгиларнинг нерв физиологик асослари нималар билан белгиланади?
3. Сизги қандай асосга кўра классификация қилинган?
4. Сизгиларнинг турларини санаг?

9-Семиявар машғулотининг таълим технологияси

Мавзу: Идрок

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 20 – 30 гача
Машғулот шакли	Мавзу бўйича билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш юзасидан семинар
<i>Семинар машғулот режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1.Идрок ҳақида тушунча 2.Идрокнинг нерв физиологик асоси 3.Кузатиш ва кузатувчанлик 4.Идрокда объект ва фон 5.Апперцепция 6.Иллюзия 7.Идрокнинг таснифи
<p><i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> шахсдаги идрок жараёни ва унинг инсон ҳаётидаги ўрни юзасида олган билим, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш; идрокнинг хусусиятлари, хоссалари, идрокнинг таснифи ҳақида ўқиб-ўрганиш орқали талабаларда миллий ғурурни тарбиялаш; семинарда талабаларнинг фаоллигини таъминлаш.</p>	
<p><i>Педагогик вазифалар:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1.Идрок тушунчаси ва унинг инсон ҳаётидаги ўрнига доир фикрларини таҳлил қилиш ҳамда конспектлаштириш 2.Идрокнинг хоссалари, хусусиятлари борасидаги ғояларни изоҳлаш 3.Идрокда объект ва фон апперцепция, иллюзия, галлюцинация тушунчаларининг моҳиятини очиб бериш 4.Идрокнинг таснифи, вақтни, ҳаракатни, фазони идрок қилиш муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш 	<p><i>Ўқув фаолияти натижалари:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1.Идрок тушунчаси ва унинг инсон ҳаётидаги ўрнига доир фикрларини таҳлил қилишга доир билим, кўникма, ва малакаларга эга эга бўлади. 2.Идрокнинг хоссалари, хусусиятлари борасидаги ғояларни изоҳлаш малакасига эга бўлади. 3.Идрокда объект ва фон апперцепция, иллюзия, галлюцинация юзасида билим, кўникма, малакалар таркиб топтирилди. 4.Идрокнинг таснифи, вақтни, ҳаракатни, фазони идрок қилиш муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш малакалари шакллантирилди.
<i>Таълим бериш усуллари</i>	Мунозара, суҳбат, тезкор-сўров
<i>Таълим бериш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳларда ишлаш: “кооп-кооп” техникаси

<i>Таълим бериш воситалари</i>	Ўқув кўлианма, проектор, маркерлар, эксперт топшириқлари
<i>Таълим бериш шароити</i>	Техник таъминланган, гурҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
<i>Назорат ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат: савол-жавоб

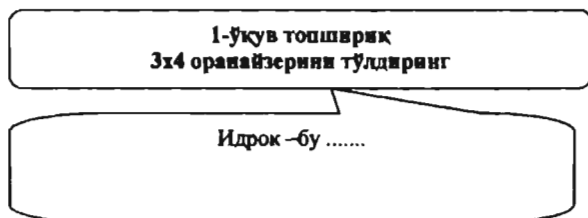
1.2. Идрок мавзусидаги семинар машгулотнинг технологик картаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчлар
Тайёрлов босқичи	Мавзунини аниқлайди, таълимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Белгиланган таълимий мақсадларга мос ўқув- билиш топшириқларини ишлаб чиқади (1-шлова). Эксперт гуруҳлар иш натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (3-шлова).	
1. Ўқув машгулотини а қирин босқичи (10 дақ)	1.1. Машгулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижалар билан таништиради, уларнинг ахамиятлиги ва долзарлаблигини асослайди. 1.2. Мавзу бўйича асосий тушунчаларга таъриф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-сўров ўтказиб талабалар билимларини фаоллаштиради (4-шлова).	Саволларга жавоб берадилар.
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Талабаларни 5-та кичик гуруҳга бўлади ва гуруҳларда ҳамкорлик асосида ишлаш усули қондалари билан таништиради (2-шлова). Ҳар бир гуруҳ мавзу режаси асосида такдимот тайёрлашини айтади. 2.2. Ўқув курси мавзулари бўйича тайёрланган эксперт варақаларини тарқатади (1-шлова). 2.3. Гуруҳларга топшириқларни бажариш учун ёрдам беради. Такдимот материаллари мазмунан ва мантиқан тўлиқ ёритилишини кузатади. 2.4. Такдимот бошланишини эълон қилади. Гуруҳларда сардорлар такдимотини ташкиллаштиради. Аниқлик қиритилиши	Кичик гуруҳларга бўлинадилар. Топшириқлар бўйича ишлайдилар. Фаол қатнашадилар, такдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Гуруҳдан сардор

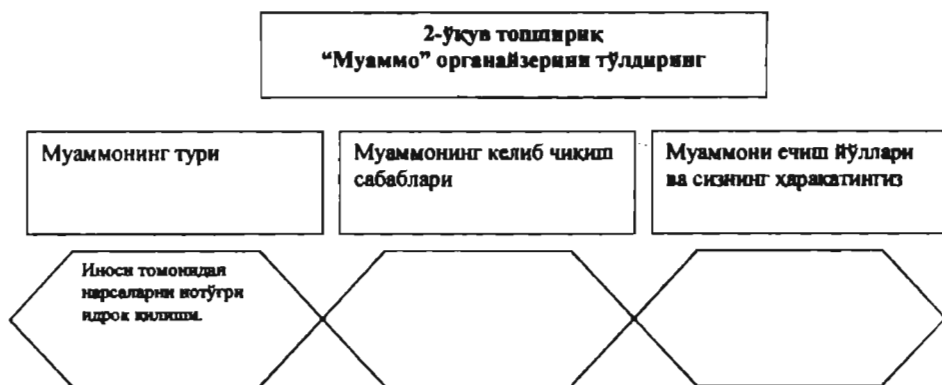

	<p>лозим бўлса, гуруҳ сардорини тўхтатади, саволлар беради, муҳокамасини жамоага ҳавола этади.</p> <p>2.5. Маъзулар асосида берилган маълумотларни умумлаштиради ва хулосалайди. Фаол иштирокчи талабаларни рағбатлантиради ва умумий баҳолайди.</p>	<p>танлашади, унинг тақдиротида ҳамкорлик қиладилар. Саволларга жавоб берадилар. Тинглайдилар.</p>
<p>3-Яқуний босқич (15 дақиқа)</p>	<p>3.1. Ўқув фаолияти юзасидан хулоса билдиради.</p> <p>3.2. Мавзулар мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва ўзлаштира олмаган жойларини қайта ўқиб чиқишни тавсия этади.</p>	<p>Тинглайдилар.</p>

1-илова

2-илова

**3-ўқув топшириқ
ФСМУ технологияси**

Савол	Кузатувчанликнинг инсон ҳаётидаги ўрнини қандай баҳолайсиз?
Ф-фикрингизни баён этинг	
С-Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
М-кўрсатилган сабабингизни исботловчи далил келтиринг	
У-фикрингизни умумлаштиринг	

1. Идрок тушунчасининг моҳиятини кўрсатинг?
2. Идрокнинг нерв физиологик асосларини кўрсатинг?
3. Идрокнинг мураккаблиги нималардан кўринади?
4. Идрокда кузатиш ва кузатувчанликнинг моҳияти нималарда кўринади?
5. Идрокда иллюзия ва галлюцинация ходисаларини изоҳланг?
6. Идрокнинг таснифини изоҳланг?

10-Семинар машғулотининг таълим технологияси

Мавзу: Хотира

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 20 – 30 гача
Машғулот шакли	Мавзу бўйича билимларни кенгайтириш ва мустақамлаш юзасидан семинар
<i>Семинар машғулот режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1.Хотира ҳақида тушунча 2.Хотиранинг нерв физиологик асоси 3.Хотира турлари 4.Хотира жараёнлари 5.Хотирадаги индивидиуал фарқлар 6.Хотира тасаввурларн

Ўқув машғулотининг мақсади: хотира, ассоциация, хотиранинг инсон ҳаётидаги ўрни бўйича олган билим, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш; хотира турлари, хотира жараёнлари, хотирадаги индивидуал фарқлар, хотира тасаввурлари ҳақида ўқиб-ўрганиш орқали талабаларда миллий гурурни тарбиялаш; семинарда талабаларнинг фаоллигини таъминлаш.

<p>Педагогик вазифалар:</p> <p>1. Хотира ҳақида тушунча, ассоциация, инсон ҳаётида хотиранинг ўрни масаласига доир фикрларини таҳлил қилиш ҳамда конспектлаштириш</p> <p>2. Хотира турлари, жараёнлари, тасаввурлари борасидаги ғояларни изоҳлаш</p> <p>3. Хотирадаги индивидуал фарқлар, хотира тасаввурларининг мазмун моҳиятини очиб бериш</p> <p>4. Хотира борасидаги психологик назарияларга доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш</p>	<p>Ўқув фаолияти натижалари:</p> <p>1. Хотира ҳақида тушунча, ассоциация, инсон ҳаётида хотиранинг ўрнига доир фикрларини таҳлил қилишга доир билим, кўникма, ва малакаларга эга эга бўлади.</p> <p>2. Хотира турлари, жараёнлари, тасаввурлари борасидаги ғояларни изоҳлаш малакасига эга бўлади.</p> <p>3. Хотирадаги индивидуал фарқлар, хотира тасаввурлари юзасидан билим, кўникма, малакалар таркиб топтирилди.</p> <p>4. Хотира борасидаги психологик назарияларга доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш малакалари шакллантирилди.</p>
<p><i>Таълим бериш усуллари</i></p>	<p>Мунозара, суҳбат, тезкор-сўров</p>
<p><i>Таълим бериш шакллари</i></p>	<p>Оммавий, гуруҳларда ишлаш: “кооп-кооп” техникаси</p>
<p><i>Таълим бериш воситалари</i></p>	<p>Ўқув қўлланма, проектор, маркерлар, эксперт топшириқлари</p>
<p><i>Таълим бериш шароити</i></p>	<p>Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория</p>
<p><i>Назорат ва баҳолаш</i></p>	<p>Оғзаки назорат: савол-жавоб</p>

1.2. Хотира мавзусидаги семинар машғулотнинг технологик картаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
<p>Тайёрлов босқичи</p>	<p>Мавзунини аниқлайди, таълимий мақсадни белгилайди ва қўллаётган натижаларни шакллантиради.</p> <p>Белгиланган таълимий мақсадларга мос ўқув-билиш топшириқларини ишлаб чиқади (1-илова).</p> <p>Эксперт гуруҳлар иш натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (3-илова).</p>	

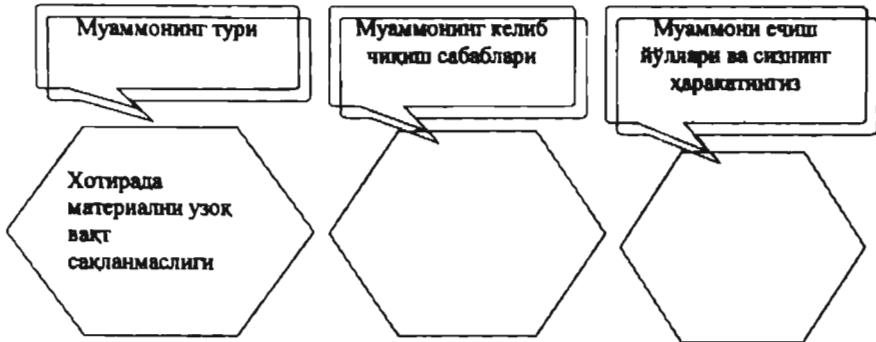
<p>1. Ўқув машғулотига кириш босқичи (10 дақ)</p>	<p>1.1. Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижалар билан таништиради, уларнинг ахамиятлилиги ва долзарлаблигини асослайди. 1.2. Мавзу бўйича асосий тушунчаларга таъриф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-сўров ўтказиб талабалар билимларини фаоллаштиради (4-илова).</p>	<p>Саволларга жавоб берадилар.</p>
<p>2. Асосий босқич (55 дақиқа)</p>	<p>2.1. Талабаларни 5-та кичик гуруҳга бўлади ва гуруҳларда ҳамкорлик асосида ишлаш усули қоидалари билан таништиради (2-илова). Ҳар бир гуруҳ мавзу режаси асосида тақдимот тайёрлашни айтади. 2.2. Ўқув курси мавзулари бўйича тайёрланган эксперт варақаларини тарқатади (1-илова). 2.3. Гуруҳларга топшириқларни бажариш учун ёрдам беради. Тақдимот материаллари мазмунан ва мантиқан тўлиқ ёритилишини кузатади. 2.4. Тақдимот бошланишини эълон қилади. Гуруҳларда сардорлар тақдимотини ташкиллаштиради. Аниқлик киритилиши лозим бўлса, гуруҳ сардорини тўхтатади, саволлар беради, муҳокамасини жамоага ҳавола этади. 2.5. Мавзулар асосида берилган маълумотларни умумлаштиради ва хулосалайди. Фаол иштирокчи талабаларни рағбатлантиради ва умумий баҳолайди.</p>	<p>Кичик гуруҳларга бўлинадилар. Топшириқлар бўйича ишлайдилар. Фаол қатнашадилар, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Гуруҳдан сардор танлашади, унинг тақдимотида ҳамкорлик қиладилар. Саволларга жавоб берадилар. Тинглайдилар.</p>
<p>3-Яқуний босқич (15 дақиқа)</p>	<p>3.1. Ўқув фаолияти юзасидан хулоса билдиради. 3.2. Мавзулар мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва ўзлаштира олмаган жойларини қайта ўқиб чиқишни тавсия этади.</p>	<p>Тинглайдилар.</p>

1-илова

1-ўқув топшириқ
3x4 оранайзерини тўлдириш

Хотира –бу

**2-ўқув топширик
“Муаммо” организацери тўлдириг**

**3-ўқув топширик
ФСМУ технологияси**

Савол	Инсон кундалик фаолиятида механик хотиранинг урини қандай баҳолайсиз?
Ф-фикрингизни баён этинг	
С-Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
М-кўрсатилган сабабингизни исботловчи	
У-фикрингизни умумлаштиринг	

**“Тушунчалар таҳлили” органиайзерини
тўлдириш**

Тушунчалар	Мазмуни
Эсада олиб қилиш	
Эсада сиқлаш	
Эсага тушириш	
Унуттиш	

	<ol style="list-style-type: none"> 1. Хотира тушунчасининг мазмуни нималарда кўринади? 2. Хотиранинг нерв-физиологик асосини нималар ташкил қилади? 3. Хотира турларининг моҳиятини кўрсатинг? 4. Хотира жараёнлари моҳиятини изоҳланг? 5. Хотира тасавурларининг ўрнини қандай изоҳлайсиз? 	
--	--	--

11-Семинар машғулотининг таълим технологияси

Мавзу: Тафаккур

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 20 – 30 гача
Машғулот шакли	Мавзу бўйича билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш юзасидан семинар
<i>Семинар машғулот режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Тафаккур ҳақида тушунча 2. Тафаккурнинг нерв физиологик асослари 3. Тафаккур операциялари 4. Тафаккур шакллари 5. Тафаккур турлари 6. Тафаккур сифатлари
<p><i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> тафаккур, ҳиссий, ақлий билиш жараёнлари ҳамда тафаккурнинг инсон ҳаётидаги ўрни бўйича олган билим, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш; тафаккур операциялари, шакллари, турлари, сифатлари, тафаккур борасидаги психологик назариялар ҳақида ўқиб-ўрганиш орқали талабаларда миллий ғурури тарбиялаш; семинарда талабаларнинг фаоллигини таъминлаш.</p>	

<p><i>Педагогик вазифалар:</i></p> <p>1.Тафаккур, ҳиссий билиш, ақлий билиш тушунчалари ва тафаккурнинг инсон ҳаётидаги ўрнига доир фикрларини таҳлил қилиш ҳамда конспектлаштириш.</p> <p>2.Тафаккур операциялари, шакллари борасидаги назарий ҳамда амалий билимларни қўлга киритиш ва б у борадаги ғояларни изоҳлаш.</p> <p>3.Тафаккур турлари, сифатларининг мазмун моҳиятини очиб бериш.</p> <p>4.Тафаккур борасидаги психологик назарияларга доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш.</p>	<p><i>Ўқув фаолияти натижалари:</i></p> <p>1.Тафаккур, ҳиссий билиш, ақлий билиш тушунчалари ва тафаккурнинг инсон ҳаётидаги ўрнига доир фикрларини таҳлил қилишга ҳамда билим, кўникма, ва малакаларга эга эга бўлади.</p> <p>2.Тафаккур операциялари, шакллари борасидаги борасидаги ғояларни изоҳлаш малакасига эга бўлади.</p> <p>3.Тафаккур турлари, сифатларининг юзасида билим, кўникма, малакалар таркиб топтирилди.</p> <p>4.Тафаккур борасидаги психологик назарияларга доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш малакалари шакллантирилди.</p>
<i>Таълим бериш усуллари</i>	Мунозара, суҳбат, тезкор-сўров
<i>Таълим бериш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳларда ишлаш: “кооп-кооп” техникаси
<i>Таълим бериш воситалари</i>	Ўқув қўлланма, проектор, маркерлар, эксперт топшириқлари
<i>Таълим бериш шароити</i>	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
<i>Назорат ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат: савол-жавоб

1.2. Тафаккур мавзусидаги семинар машғулотнинг технологик картаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Таъйёрлов босқичи	Мавзун аниқлайди, таълимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Белгиланган таълимий мақсадларга мос ўқув-билиш топшириқларини ишлаб чиқади (1-слова). Эксперт гуруҳлар иш натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (3-слова).	
1. Ўқув машғулотига кириш босқичи (10 дақ)	1.1. Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижалар билан таништиради, уларнинг аҳамиятлиги ва долзарблигини асослайди. 1.2. Мавзу бўйича асосий тушунчаларга таъриф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-сўров ўтказиб талабалар билимларини фаоллаштиради (4-слова).	Саволларга жавоб берадилар.

<p>2. Асосий босқич (55 дақиқа)</p>	<p>2.1. Талабаларни 5-та кичик гуруҳга бўлади ва гуруҳларда ҳамкорлик асосида ишлаш усули қондалари билан таништиради (2-илова). Ҳар бир гуруҳ мавзу режаси асосида тақдимот тайёрлашни айтади.</p> <p>2.2. Ўқув курси мавзулари бўйича тайёрланган эксперт варақаларини тарқатади (1-илова).</p> <p>2.3. Гуруҳларга топшириқларни бажариш учун ёрдам беради. Тақдимот материаллари мазмунан ва мантиқан тўлиқ ёритилишини кузатади.</p> <p>2.4. Тақдимот бошланишини эълон қилади. Гуруҳларда сардорлар тақдимотини ташкиллаштиради. Аниқлик киритилиши лозим бўлса, гуруҳ сардорини тўхтатади, саволлар беради, муҳокамасини жамоага ҳавола этади.</p> <p>2.5. Мавзулар асосида берилган маълумотларни умумлаштиради ва хулосалайди. Фаол иштирокчи талабаларни рағбатлантиради ва умумий баҳолайди.</p>	<p>Кичик гуруҳларга бўлинадилар.</p> <p>Топшириқлар бўйича ишлайдилар. Фаол катнашадилар, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Гуруҳдан сардор танлашади, унинг тақдимотида ҳамкорлик қиладилар. Саволларга жавоб берадилар. Тинглайдилар.</p>
<p>3-Яқуний босқич (15 дақиқа)</p>	<p>3.1. Ўқув фаолияти юзасидан хулоса билдиради.</p> <p>3.2. Мавзулар мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва ўзлаштира олмаган жойларини қайта ўқиб чиқишни тавсия этади.</p>	<p>Тинглайдилар.</p>

**1-ўқув топшириқ
3x4 орнаёйзерини тўлдириг**

1-илова

Гафаккур –бу

**2-ўқув топшириқ
“Муаммо” орнаёйзерини тўлдириг**

2-илова

Муаммонинг тури

Муаммонинг келиб чиқиш сабаблари

Муаммони ечиш йўллари ва сизнинг ҳаракатингиз

**Шаклнинг муҳимлиги
фитрга эга
эмаслиги**

3-ўқув топширик
ФСМУ технологияси

Савол
Ф-фикрингизни баён этинг
С-Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг
М-кўрсатилган сабабингизни исботловчи далил келтиринг
У- фикрингизни умумлаштиринг

Ишон билан фавоитида тафаккурин қандай баҳолайсиз?

“Тушунчалар тахлили”
организацисини тўлдириг

Тушунчалар	Мазмун
Кўргазмали –образли	
Кўргазмали –харажат	
Конкрет тафаккур	
Абстракт тафаккур	

1. Тафаккур тушунчасининг мазмувини изоҳланг?
2. Тафаккур операцияларини ажратиб кўрсатинг?
3. Тафаккур шакллари нималарда кўринади?
4. Тафаккур сифатларининг мазмувини изоҳланг?
5. Тафаккурнинг турларининг мохиятини изоҳланг?

12-Семинар машгулотининг таълим технологияси

Мавзу: Хаёл

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машгулот вақти-2 соат	Талабалар сон: 20 – 30 гача	
Машгулот шакли	Мавзу бўйича билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш юзасидан семинар	
Семинар машгулот режиси	<ol style="list-style-type: none"> 1. Хаёл ҳақида тушунча 2. Хаёл жараёнларининг нерв-физиологик асослари 3. Хаёл жараёнлари 4. Хаёл турлари 5. Хаёл сифатлари 6. Хаёлнинг асосий сифатлари 	
<p>Ўқув машгулотининг мақсади: хаёл, фантазия ва инсон ҳаётида хаёлнинг ўрни бўйича олган билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш; хаёл турлари, сифатлари, хусусиятлари ҳақида ўқиб-ўрганиш орқали талабаларда миллий гурурни тарбиялаш; семинарда талабаларнинг фаоллигини таъминлаш.</p>		
<p>Педагогик вазифалар:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Хаёл, фантазия ва инсон ҳаётида хаёлнинг ўрнига доир фикрларини таҳлил қилиш ҳамда конспектлаштириш 2. Хаёл жараёнлар ва инсон кундалик фаолиятида хаёлнинг ўрни борасидаги гояларни изоҳлаш 3. Хаёл турларини мазмун моҳиятини очиб бериш 4. Хаёл сифатлари ва асосий сифтлари муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш 	<p>Ўқув фаолияти натижалари:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Хаёл, фантазия ва инсон ҳаётида хаёлнинг ўрнига доир фикрларини таҳлил қилиш ҳамда билим, кўникма, ва малакаларга эга эга бўлади. 2. Хаёл жараёнлар ва инсон кундалик фаолиятида хаёлнинг ўрни борасидаги гояларни изоҳлаш малакасига эга бўлади. 3. Хаёл турлари юзасида билим, кўникма, малакалар таркиб топтирилди. 4. Хаёл сифатлари ва асосий сифтлари муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш малакалари шакллантирилди. 	
Таълим бериш усуллари	Мунозара, суҳбат, тезкор-сўров	
Таълим бериш шакллари	Оммавий, гуруҳларда ишлаш: “кооп-кооп” техникаси	
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, проектор, маркерлар, эксперт топшириқлари	
Таълим бериш шароити	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория	
Назорат ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб	

1.2. Хаёл мавзусидаги *семинар* машғулотнинг технологик картаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	<p>Мавзунини аниқлайди, таълимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради.</p> <p>Белгиланган таълимий мақсадларга мос ўқув- билиш топширқларини ишлаб чиқади (1-шлова).</p> <p>Эксперт гуруҳлар иш натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (3-шлова).</p>	
1. Ўқув машғулотига кириш босқичи (10 дақ)	<p>1.1. Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижалар билан таништиради, уларнинг ахамиятлилиги ва долзарбалигини асослайди.</p> <p>1.2. Мавзу бўйича асосий тушунчаларга таъриф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-сўров ўтказиб талабалар билимларини фаоллаштиради (4-шлова).</p>	Саволларга жавоб берадилар.
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	<p>2.1. Талабаларни 5-та кичик гуруҳга бўлади ва гуруҳларда ҳамкорлик асосида ишлаш усули кондалари билан таништиради (2-шлова). Ҳар бир гуруҳ мавзу режаси асосида тақдимот тайёрлашини айтади.</p> <p>2.2. Ўқув курси мавзулари бўйича тайёрланган эксперт варақаларини таркатади (1-шлова).</p> <p>2.3. Гуруҳларга топширқларни бажариш учун ёрдам беради. Тақдимот материаллари мазмунан ва мантиқан тўлиқ ёритилишини кузатади.</p> <p>2.4. Тақдимот бошланишини эълон қилади. Гуруҳларда сардорлар тақдимотни ташкиллаштиради. Аниқлик киритилиши лозим бўлса, гуруҳ сардорини тўхтатади, саволлар беради, муҳокамасини жамоага ҳавола этади.</p> <p>2.5. Мавзулар асосида берилган маълумотларини умумлаштиради ва хулосалайди. Фаол иштирокчи талабаларни рағбатлантиради ва умумий баҳолайди.</p>	<p>Кичик гуруҳларга бўлинадилар.</p> <p>Топширқлар бўйича ишлайдилар.</p> <p>Фаол катнашадилар, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар.</p> <p>Гуруҳдан сардор танлашади, унинг тақдимотида ҳамкорлик қиладилар.</p> <p>Саволларга жавоб берадилар.</p> <p>Тинглайдилар.</p>

3–Яқуний босқич (15 дақиқа)	3.1. Ўқув фаолияти юзасидан хулоса билдиради. 3.2. Мавзулар мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва ўзлаштира олмаган жойларини қайта ўқиб чиқишни тавсия этади.	Тинглайдилар.
--	--	----------------------

1-илова

1-ўқув топширик
3x4 оравайзерни тўлдиринг

Идрок –бу .....

2-илова

2-ўқув топширик
“Муаммо” оравайзерни тўлдиринг

Муаммонинг тури

Муаммонинг келиб чиқиш сабаблари

Муаммони ечиш йўллари ва сизнинг ҳаракатингиз

**“Тушунчалар таҳлили” органиайзерини
гулдиринг**

Тушунчалар	Мазмун
Тасаввур хаёли	
Ишоддий хаёл	
Иштиёрсиз хаёл	
Хаёл	

**4укув топширик
ФСМУ технологияси**

Савол	Хаёлниинг кенглиги ва мазмундорлиги уртасида алокадорлик мавжудми?
Ф-фикрингизни баён этинг	
С-Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
М-кўрсатилган сабабингизни исботловчи	
У-фикрингизни умумлашгиринг	

1. Ҳаёл тушунчасининг мазмунини изоҳланг?
2. Ҳаёл зарбадорчилигининг моҳиятини асосланг?
3. Ҳаёл турларининг мазмунини нимага биламиз белгиланади?
4. Ҳаёл сифатларининг мазмунини нимага биламиз белгиланади?
5. Ҳаёлнинг хусусиятларининг мазмунини нимага биламиз белгиланади?
6. Ҳаёл шаклларининг мазмунини изоҳланг?

13-Семинар машгулотининг таълим технологияси

Мавзу: *Шахснинг ҳиссий-иродавий соҳаси*

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машгулот вақти-2 соат	Талабалар сон: 20 – 30 гача
Машгулот шакли	Мавзу бўйича баҳимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш юзасидан семинар
<i>Семинар машгулот режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ҳиссий ҳаёт ҳақида тушунча 2. Ҳиссий ҳаётнинг нерв физиологик асослари 3. Ҳиссий ҳолатларни ифодаланиши ва ҳисларни кечириш шакллари 4. Юксак ҳислар 5. Ирода ҳақида тушунча 6. Ироданинг нерв-физиологик асослари 7. Иродавий акт ва унинг тузилиши 8. Шахснинг иродавий сифатлари
<p><i>қув машгулотининг мақсади:</i> ҳиссий, ирода, эмоционал ҳолатлар бўйича олган билим, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш; ҳиссий ҳолатларни ифодаланиши, ҳисларни кечириш шакллари, иродавий акт ва унинг тузилиши, шахснинг иродавий сифатлари ҳақида ўқиб-ўрганиш орқали талабаларда шаклланиб кетган қўникма ва малакаларни таъминлаш.</p>	
<p><i>Педагогик вазифалар:</i></p> <p>Ҳиссий, эмоционал ҳолатлар, ирода ва унинг инсон фаолиятидаги ўрнига доир фикрларини таҳлил қилиш ҳамда аспектлаштириш</p> <p>Ҳиссий ҳолатларни ифодаланиши ва ҳисларни кечириш шакллари иродавий акт ва унинг тузилиши борасидаги фикрларни изоҳлаш</p> <p>Юксак ҳислар ва шахснинг иродавий сифатларининг мазмунини аниқлаштириш</p> <p>Ҳиссий ва ирода борасидаги физиологик назарияларга доир</p>	<p><i>Ўқув фаолияти натижалари:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ҳиссий, эмоционал ҳолатлар, ирода ва унинг инсон фаолиятидаги доир фикрларини таҳлил қилишга ҳамда билим, кўникма, ва малакаларга эга эга бўлади. 2. Ҳиссий ҳолатларни ифодаланиши ва ҳисларни кечириш шакллари иродавий акт ва унинг тузилиши борасидаги фикрларни изоҳлаш малакасига эга бўлади. 3. Юксак ҳислар ва шахснинг иродавий сифатлари юзасида билим, кўникма, малакалар тарқиб топтирилди. 4. Ҳиссий ва ирода борасидаги психологик назарияларга доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш малакаларини шакллантирилди.

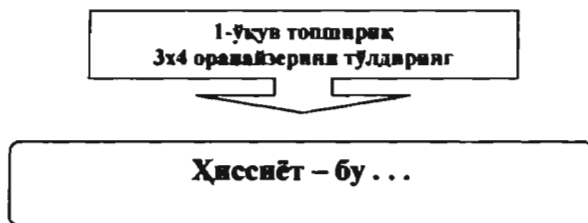
қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш	
Таълим бериш усуллари	Мунозара, суҳбат, тезкор-сўров
Таълим бериш шакллари	Оммавий, гуруҳларда ишлаш: “кооп-кооп” техникаси
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, проектор, маркерлар, эксперт топшириқлари
Таълим бериш шароити	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
Назорат ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб

1.2. Шахснинг хиссий-иродавий соҳаси мавзусидаги семинар машғулотнинг технологик картаси

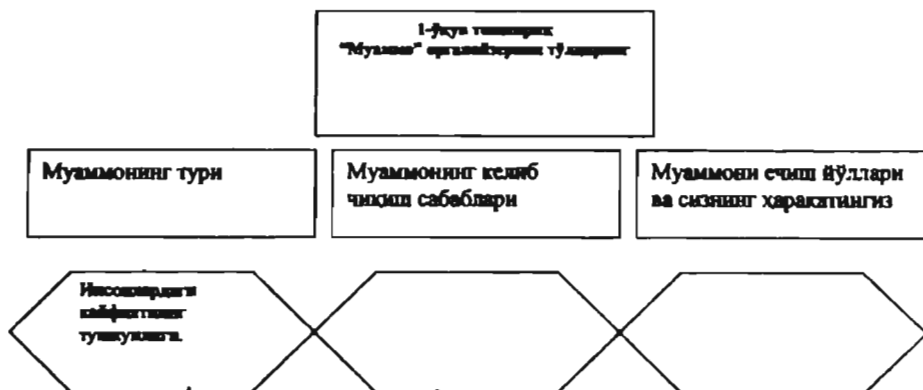
Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	Мавзунини аниқлайди, таълимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Белгиланган таълимий мақсадларга мос ўқув-билиш топшириқларини ишлаб чиқади (1-илова). Эксперт гуруҳлар иш натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (3-илова).	
1. Ўқув машғулотига кириш босқичи (10 дақ)	1.1. Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижалар билан таништиради, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарлаблiligини асослайди. 1.2. Мавзу бўйича асосий тушунчаларга таъриф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-сўров ўтказиб талабалар билимларини фаоллаштиради (4-илова).	Саволларга жавоб берадилар.
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Талабаларни 5-та кичик гуруҳга бўлади ва гуруҳларда ҳамкорлик асосида ишлаш усули қондалари билан таништиради (2-илова). Ҳар бир гуруҳ мавзу режаси асосида тақдимот тайёрлашини айтади. 2.2. Ўқув курси мавзулари бўйича тайёрланган эксперт варақаларини таржатади (1-илова). 2.3. Гуруҳларга топшириқларни бажариш учун ёрдам беради. Тақдимот	Кичик гуруҳларга бўлинадилар. Топшириқлар бўйича ишлайдилар. Фаол қатнашадилар, тақдимот учун

	<p>материаллари мазмунан ва мантиқан тўлиқ ёритилишини кузатади.</p> <p>2.4. Тақдирот бошланишини эълон қилади. Гуруҳларда сардорлар тақдиротини ташкиллаштиради. Аниқлик киритилиши лозим бўлса, гуруҳ сардорини тўхтатади, саволлар беради, муҳокамасини жамоага ҳавола этади.</p> <p>2.5. Мавзулар асосида берилган маълумотларни умумлаштиради ва хулосалайди. Фаол иштирокчи талабаларни рағбатлантиради ва умумий баҳолайди.</p>	<p>материаллар тайёрлайдилар.</p> <p>Гуруҳдан сардор танлашади, унинг тақдиротида ҳамкорлик қиладилар.</p> <p>Саволларга жавоб берадилар.</p> <p>Тинглайдилар.</p>
<p>3–Яқуний босқич (15 дақиқа)</p>	<p>3.1. Ҳуқуқ фаолияти юзасидан хулоса билдиради.</p> <p>3.2. Мавзулар мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва ўзлаштира олмаган жойларини қайта ўқиб чиқишини тавсия этади.</p>	<p>Тинглайдилар.</p>

1-илова

2-илова

**“Тушунчалар тахлили”
организацериин тўлдириг**

Тушунчалар	Мазмунга
Кайфият	
Хиссий тон	
Эмоция	
Аффект	

**4Укув топширик
ФСМУ технологияси**

Савол
Ф-фикрингизни баён этиг
С-фикрингиз баёнига сабаб курсатинг
М-курсатилган сабабингизни исботловчи далил келтиринг
У- фикрингизни умумлаштиринг

Ишон фаолияти ва стресс уртасида боғлиқлик мавзудига?

1. Ҳиссиёт тушунчасининг мазмунини изоҳланг?
2. Ҳис-туйғуларнинг вазифалари нималарда кўринади?
3. Ҳиссий ҳолатларнинг физиологик асосларини нима ташкил қилади?
4. Инсоний эмоциялар ва ҳайвонлардаги эмоциялар ўртасидаги фарқни изоҳланг?
5. Ҳиссий ҳолатларнинг ифодаланишини қандай изоҳлайсиз?
6. Ҳисларни кечирish шакллари қандай баҳолайсиз?
7. Ирода тушунчасининг мазмунини изоҳланг?
8. Иродавий фаолиятнинг умумий хусусиятлари нималарда кўринади?
9. Ирода назарияларининг моҳиятига таъриф беринг?
10. Иродавий акт ва унинг тузилишини мазмунини кўрсатинг?
11. Шахснинг иродавий сифатларига нималар қиради?

14-Семинар машғулотининг таълим технологияси

Мавзу: *Мотивация*

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сон: 20 – 30 гача
Машғулот шакли	Мавзу бўйича билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш юзасидан семинар
<i>Семинар машғулот режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мотив ва мотивация тушунчасининг мазмуни 2. Хориж психологиясида ўқиш мотивларининг назарий таҳлили 3. Ўзбекистон психологлари тадқиқотларида мотив ва мотивация муаммоси
<p><i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> мотив ва мотивация тушунчаларининг моҳияти, ва бу борадаги психологик назарияларнинг таҳлили бўйича олган билим, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш; мотив ва мотивациянинг тузилиши, ўқув ва билиш мотивациясининг тузилиши ҳақида ўқиб-ўрганиш орқали талабаларда миллий гурурни тарбиялаш; семинарда талабаларнинг фаоллигини таъминлаш.</p>	

<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
1. Мотив ва мотивация тушунчасига доир фикрларини таҳлил қилиш ҳамда консептлаштириш	1. Мотив ва мотивация тушунчасига доир фикрларини таҳлил қилишга доир билим, кўникма, ва малакаларга эга эга бўлади.
2. Мотив ва мотивация тушунчаси борасидаги гояларни изоҳлаш	2. Мотив ва мотивация тушунчаси борасидаги гояларни изоҳлаш малакасига эга бўлади.
3. Мотив ва мотивациянинг тузилишининг моҳият мазмунини очиб бериш	3. Мотив ва мотивациянинг тузилишининг юзасида билим, кўникма, малакалар таркиб топтирилди.
4. Хориж ва Ўзбекистон психологлари тадқиқотларида мотив ва мотивация муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш	4. Хориж ва Ўзбекистон психологлари тадқиқотларида мотив ва мотивация муаммосига доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш малакалари шакллантирилди.
<i>Таълим бериш усуллари</i>	Мунозара, суҳбат, тезкор-сўров
<i>Таълим бериш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳларда ишлаш: “кооп-кооп” техникаси
<i>Таълим бериш воситалари</i>	Ўқув қўлланма, проектор, маркерлар, эксперт топшириқлари
<i>Таълим бериш шароити</i>	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
<i>Назорат ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат: савол-жавоб

1.2. Мотивация мавзусидаги *семинар* машғулотнинг технологик картаси

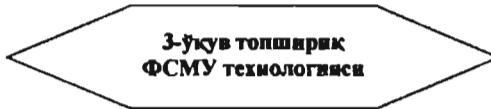
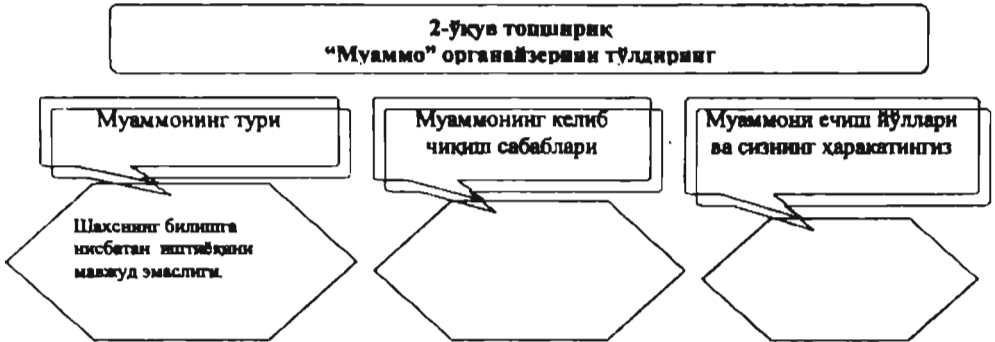
Иш босқичлар и ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	Мавзуни аниқлайди, таълимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Белгиланган таълимий мақсадларга мос ўқув-билиш топшириқларини ишлаб чиқади (1-шлова). Эксперт гуруҳлар иш натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (3-шлова).	
1. Ўқув машғулотига кириш босқичи (10 дақ)	1.1. Машғулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижалар билан таништиради, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2. Мавзу бўйича асосий тушунчаларга таъриф беришни таклиф қилади ва шу	Саволларга жавоб берадилар.

	асосда тезкор-сўров ўтказиб талабалар билимларини фаоллаштиради (4-илова).	
2. Асосий босқич (55 дақиқа)	<p>2.1. Талабаларни 5-та кичик гуруҳга бўлади ва гуруҳларда ҳамкорлик асосида ишлаш усули қондалари билан таништиради (2-илова). Ҳар бир гуруҳ мавзу режаси асосида тақдимот тайёрлашнинг айтади.</p> <p>2.2. Ўқув курси мавзулари бўйича тайёрланган эксперт варақаларини тарқатади (1-илова).</p> <p>2.3. Гуруҳларга топшириқларни бажариш учун ёрдам беради. Тақдимот материаллари мазмунан ва мантиқан тўлиқ ёритилишини кузатади.</p> <p>2.4. Тақдимот бошланишини эълон қилади. Гуруҳларда сардорлар тақдимотини ташкиллаштиради. Аниқлик юритилиши лозим бўлса, гуруҳ сардорини тўхтатади, саволлар беради, муҳокамасини жамоага ҳавола этади.</p> <p>2.5. Мавзулар асосида берилган маълумотларни умумлаштиради ва хулосалайди. Фаол иштирокчи талабаларни рағбатлантиради ва умумий баҳолайди.</p>	<p>Кичик гуруҳларга бўлинадилар.</p> <p>Топшириқлар бўйича ишлайдилар.</p> <p>Фаол қатнашадилар, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар.</p> <p>Гуруҳдан сардор танлашади, унинг тақдимотида ҳамкорлик қиладилар. Саволларга жавоб берадилар.</p> <p>Тинглайдилар.</p>
3-Яқиний босқич (20 дақиқа)	<p>3.1. Ўқув фаолияти юзасидан хулоса билдиради.</p> <p>3.2. Мавзулар мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва ўзлаштира олмаган жойларини қайта ўқиб чиқишни тавсия этади.</p>	<p>Тинглайдилар.</p>

1-илова

1 ўқув топшириғи
3x4 оравайзерини тўлдириг

Мотивация бу

Савол
Ф-фикрингизни баён этиши
С-Фикрингиз баёнига сабаб курсатинг
М-курсатилган сабабингизни исботловчи далил келтириши
У- фикрингизни умумлаштириши

Ўқув фойдалигини бошиқриши ва ўқув мотиллари ўрнинидаги боғлиқлик маъжудлиги.

- 1.Мотивация ва мотивларнинг назарий муаммоларини изоҳланг?
- 2.Мотив муаммосини назарий ўрганишга доир тадқиқотларини биласизми?
- 3.Шахс шаклланишида мотивациянинг ролини кўрсатинг?
- 4.Мотивация тушунчасининг моҳиятини асосланг?
- 5.Мотив тушунчасининг мазмуни нималар билан белгиланади?
- 6.Шахс шаклланишида мотивациянинг ўрнини қандай баҳолайсиз?

15-Семинар машғулотининг таълим технологияси
Мавзу: Шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 20 – 30 гача
Машғулот шакли	Мавзу бўйича билнмларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш юзасидан семинар
<i>Семинар машғулот режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1.Темперамент ҳақида тушунча ва унинг физиологик асослари 2.Нерв системаси типларини келиб чиқиши 3.Темперамент типларининг тавсифномаси 4.Фаолиятнинг индивидуал услуби ва темперамент 5.Характер ҳақида тушунча ва унинг физиологик асослари 6.Характер таркиби, характер акцентуацияси ва типологияси 7.Қобилият ҳақида тушунча 8.Қобилиятларнинг сифат ва миқдор тавсифи 9.Қобилиятларнинг таснифи ва таркиби 10.Қобилиятларнинг табиий асослари 11.Талантнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши
<p><i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари, темперамент, характер, қобилият бўйича олган билим, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш; шахснинг индивидуал психологик хусусиятларининг моҳияти тузилиши, турлари, муаммо доирасидаги психологик назариялар ҳақида ўқиб-ўрганиш орқали талабаларда миллий гурурни тарбиялаш; семинарда талабаларнинг фаоллигини таъминлаш.</p>	

<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
1. Шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари, темперамент, характер, қобилият тушунчаларининг моҳиятига доир фикрларини таҳлил қилиш ҳамда конспектлаштириш	1. Шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари, темперамент, характер қобилият тушунчаларига доир фикрларини таҳлил қилишга ҳамда билим, кўникма, ва малакаларга эга эканлиги бўлади.
2. Шахснинг индивидуал психологик хусусиятларининг тузилиши, таркиби борасидаги фикрларини борасидаги фикрларни изоҳлаш	2. Шахснинг индивидуал психологик хусусиятларининг тузилиши, таркиби борасидаги фикрларни изоҳлаш малакасига эга бўлади.
3. Темперамент, характер, қобилиятнинг шахсда шаклланиши ва унинг инсон ҳаётидаги ўрнига доир қарашларнинг мазмун моҳиятини очиқ бериш	3. Темперамент, характер, қобилиятнинг шахсда шаклланиши ва унинг инсон ҳаётидаги ўрни юзасида билим кўникма, малакалар таркиб топтирилди.
4. Шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари борасидаги психологик назарияларга доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш.	4. Шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари борасидаги психологик назарияларга доир қарашларни таҳлил қилиш ҳамда ҳозирги кун билан боғлаш малакалари шакллантирилди.
<i>Таълим бериш усуллари</i>	Мунозара, суҳбат, тезкор-сўров
<i>Таълим бериш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳларда ишлаш: "кооп-кооп" техникаси
<i>Таълим бериш воситалари</i>	Ўқув қўлланма, проектор, маркерлар, эксперт топшириқлари
<i>Таълим бериш шароити</i>	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория
<i>Назорат ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат: савол-жавоб

1.2. Шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари мавзусидаги *семинар* машғулотнинг технологик картаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёрлов босқичи	Мавзунини аниқлайди, таълимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Белгиланган таълимий мақсадларга мос ўқув-билиш топшириқларини ишлаб чиқади (1-шарҳ). Эксперт гуруҳлар иш натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади (3-шарҳ).	

<p>1. Ўқув машгулотига кириш босқичи (10 дақ)</p>	<p>1.1. Машгулот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижалар билан таништиради, уларнинг ахамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2. Мавзу бўйича асосий тушунчаларга таъриф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-сўров ўтказиб талабалар билимларини фаоллаштиради (4-илова).</p>	<p>Саволларга жавоб берадилар.</p>
<p>2. Асосий босқич (55 дақиқа)</p>	<p>2.1. Талабаларни 5-та кичик гуруҳга бўлади ва гуруҳларда ҳамкорлик асосида ишлаш усули қондалари билан таништиради (2-илова). Ҳар бир гуруҳ мавзу режаси асосида тақдимот тайёрлашни айтади. 2.2. Ўқув курси мавзулари бўйича тайёрланган эксперт варақаларини таркатади (1-илова). 2.3. Гуруҳларга топшириқларни бажариш учун ёрдам беради. Тақдимот материаллари мазмунан ва мантиқан тўлиқ ёритилишини кузатади. 2.4. Тақдимот бошланишини эълон қилади. Гуруҳларда сардорлар тақдимотини ташкиллаштиради. Аниқлик киритилиши лозим бўлса, гуруҳ сардорини тўхтатади, саволлар беради, муҳокамасини жамоага ҳавола этади. 2.5. Мавзулар асосида берилган маълумотларни умумлаштиради ва хулосалайди. Фаол иштирокчи талабаларни рағбатлантиради ва умумий баҳолайди.</p>	<p>Кичик гуруҳларга бўлинадилар. Топшириқлар бўйича ишлайдилар. Фаол қатнашадилар, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Гуруҳдан сардор танлашади, унинг тақдимотида ҳамкорлик қиладилар. Саволларга жавоб берадилар. Тинглайдилар.</p>
<p>3-Яқуний босқич (15 дақиқа)</p>	<p>3.1. Ўқув фаолияти юзасидан хулоса билдиради. 3.2. Мавзулар мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва ўзлаштира олмаган жойларини қайта ўқиб чиқишни тавсия этади.</p>	<p>Тинглайдилар.</p>

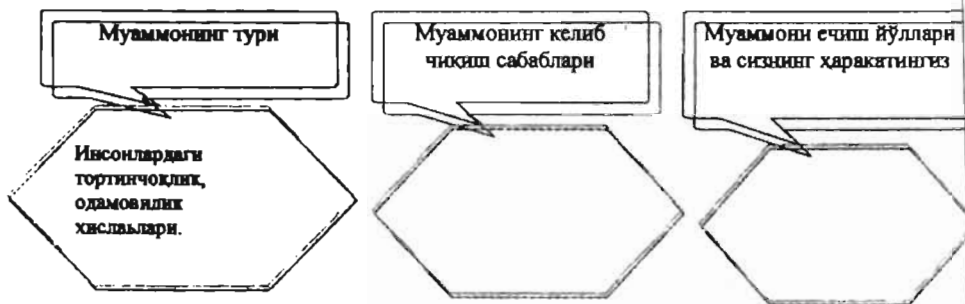
1-илова

1- ўқув топшириқ
3x4 оранайзерини тўлдиринг

Темпермент – бу ...

**2-ўқув топшарик
“Муаммо” организерини тўлдиринг**

“Тушунчалар таҳлили ” организерини тўлдиринг

Тушунчалар	Мазмуни
Темперамент	
Реакция темпи	
Реактивлик	
Экстравертлик	

**3-ўқув топшириқ
ФСМУ технологияси**

Савол
Ф-фикрингизни баён этинг
С-Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг
М-кўрсатилган сабабингизни исботловчи далил келтиринг
У- фикрингизни умумлаштиринг

Салтанатлик темперамент типига мансуб инсонлар фаол ва ҳаракатчанлар

1. Темперамент тушунчасининг моҳиятини асосланг?
2. Олий нерв фаолияти типи ва темперамент ўртасидаги боғлиқликни кўрсатинг?
3. Темперамент хусусиятларига таъриф беринг?
4. Темперамент типларининг моҳиятини изоҳланг?
5. Фаолиятнинг индивидуал услуби ва темперамент ўртасидаги муносабатни аниқланг?
6. Характер тушунчасининг мазмунини изоҳланг?
7. Характернинг физиологик асосларини нима ташкил қилади?
8. Характер типологиясининг мазмуни нималарда кўринади?
9. Характер акцентуациясининг мазмунини асосланг?
10. Характер таркибини нималар ташкил қилади?
11. Характернинг шаклланишига таъсир этувчи омилларни кўрсатинг?
12. Қобилиятлар тушунчасининг мазмунини изоҳланг?
13. Қобилиятларнинг сифати ва миқдор тавсифи нималарда кўринади?
14. Қобилиятлар тузилишини таркибини кўрсатинг?
15. Қобилият борасидаги назарияларнинг мазмуни нималарда кўринади?
16. Қобилиятларнинг табиий асосларини ажратиб кўрсатинг?
17. Қобилиятларнинг ривожланишига таъсир этувчи омиллар нималар билан белгиланади?

4.3. ЛАБОРАТОРИЯ МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

1-МАШҒУЛОТ	“Психология фанининг предмети” мавзуси бўйича лаборатория машғулоти	
1.1. Лаборатория машғулотининг таълим технологияси		
<i>Ўқув соати: 2 соат</i>	<i>Тингловчилар сони: 30 та</i>	
<i>Ўқув машғулоти шакли</i>	Билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича лаборатория иши.	
<i>Лаборатория машғулотининг тузилиши:</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мавзу мазмунига кириш: - таълимни ташкиллаштириш шакллари, моҳияти ва мазуни. - гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологияси. 2. Ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганиш: 3. Натижалар тақдимоти, муҳокама ва баҳолаш. 	
<i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> тингловчиларда ўқув ишини ташкил этишни интерфаол шаклларида бўйича билим ва кўникмаларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш.		
<i>Педагогик вазибалар:</i>	<i>Ўқув фаолиятининг натижалари:</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Психология фанининг предметини моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчалар бериш; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини тушунтириш; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишга ўргатиш; • натижалар тақдимоти, муҳокама ва баҳолашга ўргатиш. 	<ul style="list-style-type: none"> • психология фанининг предметини моҳияти ва мазуни тўғрисида тушунчаларни; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишни; натижалар тақдимоти, муҳокама ва баҳолашни. 	
<i>Таълим усуллари</i>	Кичик маъруза, тезкор сўров, намойиш этиш, суҳбат, амалий иш, тақдимот	
<i>Таълим воситалари</i>	Таянч матн, ўқув кўлямавлар, эксперт топшириқлар, слайдлар, флипчарт, маркерлар, скотч	
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳли.	
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалардан фойдаланишга ва гуруҳларда ишлашга мўлжалланган аудитория	
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Савол-жавоб	

Тақдироти баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

Гуруҳлар	Баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари			
	Маълумотни аниқ ва тўлиқ етказилиши	Тақдиротни расмийлаштирилиши	Мисоллар билан тушунтирилиши	Жами
	1,0	0,5	0,5	2
1				
2				
3				

Эксперт варағи №1

1 – Топширик Қуйидаги ҳукмлардан қайси бири психиканинг табиатини идеалистик нуқтаи назардан ва қайси бири материалистик қарашда тушунтиради? а) психика ўзга алоҳида бир оламдир. У ташқи сабабларга боғлиқ эмас; б) психика энг юқори даражада ташкил топган материя яъни — мианинг хусусиятидир; в) психикани фақат ўз-ўзини кузатиш орқали ўрганиш мумкин; г) психика — объектив оламнинг инъикосидир

Эксперт варағи №2

2 - Топширик. Россиялик психолог — идеалист А. Й. Введенский бундай ёзган эди: «Бошқа кишиларнинг руҳий ҳаётини идрок қилишимиз мумкин эмас, чунки у ҳар қандай тажриба ўтказиш имкониятидан четдадир». Кўриниб турибдики, А. И. Введенский психик ҳодисаларни фақат бевосита билиш мумкин, деб ҳисоблайди. 1. Айтингчи, бошқа кишиларнинг руҳий ҳаётини идрок қилишимиз мумкин эмас, деб айтилган А. И. Введенскийнинг фикри тўғрими? 2. Шу билан А. И. Введенский психик ҳодисаларни билишнинг қайси усулини инкор этади.

2-МАШҒУЛОТ**“Кузатиш методи” мавзуси бўйича лаборатория машғулоти****2.1. Лаборатория машғулотида таълим технологияси**

Ўқув соати: 2 соат	Тингловчилар сони: 30 та
Ўқув машғулоти шакли	Билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича лаборатория иши.
Лаборатория машғулотида	1. Мавзу мазмунига кириш: -таълимни ташкиллаштириш шакллари, моҳияти ва мазуни. -гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш

<i>тузилиши:</i>	технологияси. 2. Ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганиш; 3. Натижалар тақдими, муҳокама ва баҳолаш.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> тингловчиларда ўқув ишини ташкил этишни интерфаол шаклларида бўйича билим ва кўникмаларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш.	
<i>Педагогик вазифалар:</i> • Кузатиш методининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчалар бериш; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини тушунтириш; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишга ўргатиш; • натижалар тақдими, муҳокама ва баҳолашга ўргатиш.	<i>Ўқув фаолиятининг натижалари:</i> <i>тингловчилар биладилар:</i> • Кузатиш методининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчаларни; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишни; • натижалар тақдими, муҳокама ва баҳолашни.
<i>Таълим усуллари</i>	Кичик маъруза, тезкор сўров, намойиш этиш, суҳбат, амалий иш, тақдимо
<i>Таълим воситалари</i>	Таянч матн, ўқув қўлланмалар, эксперт топшириқлар, слайдлар, флипчарт, маркерлар, скотч
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳли.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалардан фойдаланишга ва гуруҳларда ишлашга мўлжалланган аудитория
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Савол-жавоб

1-илова

Тақдимотни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

<i>Гуруҳлар</i>	<i>Баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари</i>			
	<i>Маълумотни аниқ ва тўлиқ етказилиши</i>	<i>Тақдимотни расмийлаштирилиши</i>	<i>Мисоллар билан тушунтирилиши</i>	<i>Жами</i>
	<i>1,0</i>	<i>0,5</i>	<i>0,5</i>	<i>2</i>
1				
2				

Эксперт вараги №1 Шахсга психологик тавсифнома ёзиш

I. Умумий маълумотлар. Шахснинг исм фамилияси: Ёши, курс ва гуруҳи.

II. Шахслараро муносабатда тутган ўрни. 1. Гуруҳдаги ўрни (хурмат эътибор, муносабатга сазовор бўлганлиги, бунинг сабаблари); 2. Курсдошлари билан муносабати; Ким билан дўстлашгани. Дўстлигининг нима асосида қуралганлиги, курсдошлар билан нисоли вазиятлар бўладими, бунинг сабаби). 3. Жамоадаги ўз мавқеидан қониқадими, қандай мавқени эгаллашни хоҳлайди? 4. Университетда бўлишни қадрлайдими? 5. Ўқитувчиларга муносабати.

III. Ўқиш 1. Билим даражаси, ўзлаштириши. 2. Дунёқараши, билимдонлиги. 3. Нутқнинг ривожланганлиги. 4. Фаиларга қизиқиш, дарсга муносабати. 5. Ўқишга нисбатан қобилияти: -диққатнинг ўзига ҳослиги; ўқув материалларни ядрок этиш кўлами; хотира хусусияти ва ривожланганлик даражаси; тафаккурнинг ривожланганлиги; хаёлни ривожланиши; ўқишни удалай олиш.

IV. Меҳнат 1. Меҳнатга муносабати. 2. Меҳнат кўникма ва малакаларининг шаклланганлиги. 3. Меҳнатни тўғри ташкил этиш. 4. Қандай меҳнат усулини маъқуллайди?

V. Шахснинг йўналганлиги ва махсус қобилиятлар. 1. Шахснинг қадриятлар тизими. 2. Бошқа одамларга, ўзига ва вазифага йўналганлиги. 3. Қизиқишлари. 4. Фикрлари, орзулари, идеаллари. 5. Бирор фаолиятга алоҳида қобилияти борми? 6. Келажакдан нимани орзу қилади ва нимани режалаштирган?

VI. Нигтизомчилик. 1. Хулқ-атворнинг умумий характеристикаси. 2. Университет қоидаларига риоя қилиш. 3. Ўқитувчилар, раҳбарлар талабларини бажариш.

VII. Характер ва темпераментининг ўзига ҳослиги. 1. Темперамент ўзига ҳослигининг намоён бўлиши. 2. Устунлик қилувчи. 3. Характернинг ижобий, салбий жиҳатларининг ёрқин ифодаланishi:

-бошқа одамларга, жамиятга, ўзига бўлган муносабат. б.) характернинг ирдавий сифатлари: қатъият, инжиклик ва б.

VIII. Умумий психологик хусусиятлар. 1. Шахснинг имкониятлари ва камчиликлари. Ақлий ривожланиш даражаси сабаблари. 2. Тарбиячи, ўқитувчи, талаба олдида турган муҳим психолог-педагогик вазифаларини аниқлаш, талаба билан ишлашнинг тарбиявий йўллари ва ўзини-ўзи тарбиялашнинг усулларини ишлаб чиқиш.

3-МАШҒУЛОТ

“Психика ва онгининг тараққиёти” мавзуси бўйича лаборатория машғулот

3.1. Лаборатория машғулотининг таълим технологияси

Ўқув соати: 2 соат	Таълимчилар сони: 30 та
Ўқув машғулотининг шакли	Билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича лаборатория иши.
Лаборатория машғулотининг тузилishi:	1. Мавзу мазмунига кириш: -таълимни ташкиллаштириш шакллари, моҳияти ва мазуни. -гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологияси.

	2. Ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганиш: 3. Натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолаш.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> тингловчиларда ўқув ишини ташкил этишни интерфаол шаклларида бўйича билим ва кўникмаларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш.	
<i>Педагогик вазифалар:</i> • Психика ва онгнинг тараққиётини моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчалар бериш; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини тушунтириш; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишга ўргатиш; • натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолашга ўргатиш.	<i>Ўқув фаолиятининг натижалари:</i> <i>тингловчилар биладилар:</i> • психика ва онгнинг тараққиётини моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчаларни; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишни; • натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолашни.
<i>Таълим усуллари</i>	Кичик маъруза, тезкор сўров, намойиш этиш, суҳбат, амалий иш, тақдирот
<i>Таълим воситалари</i>	Таянч матн, ўқув қўлланмалар, эксперт топшириклар, слайдлар, флипчарт, маркерлар, скотч
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳли.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалардан фойдаланишга ва гуруҳларда ишлашга мўлжалланган аудитория
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Савол-жавоб

1-илова

Тақдиротни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

<i>Гуруҳлар</i>	<i>Баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари</i>			
	<i>Маълумотни аниқ ва тўлиқ етказилиши</i>	<i>Тақдиротни расмийлаштирилиши</i>	<i>Мисоллар билан тушунтирилиши</i>	<i>Жами</i>
	<i>1,0</i>	<i>0,5</i>	<i>0,5</i>	<i>2</i>
1				
2				
3				

Эксперт варағи №1

1 – Топширик. 1. Нима учун янги ўрганаётган боксчи рақибининг қўлқопи унинг кўз олдида пайдо бўлиши билан кўзини юмади?

2. Врач қачонлардир болага укол қилган эди. Шундан сўнг бола оқ халат кийган ҳар қандай одамдан, хаттоки у одам болага яхши таниш бўлса ҳам, кўрқадиган бўлиб қолди. Бунга нима сабаб?

Эксперт варағи №2

2 - Топширик. Одатда институтнинг биринчи курс талабаларига ўқитувчи-маърузачи биринчи марта аудиторияга кириб келганда ўрнингиздан туриб қарши олинг, иккинчи соатга кирганда эса ўз жойингиздан кимирламанг, деб тарбия берилади. Шунга қарамасдан танаффусдан сўнг маърузачи иккинчи марта хонага кириб келганда ҳам баъзи талабалар ўринларидан турадилар. Вақт ўтиши билан бу ҳодиса йўқолиб боради. Бу омилнинг физиологик асоси нималан иборат?

Эксперт варағи №3

3 Топширик. Ўқувчилар мактабда юриш-туриш ҳақидаги қондага мувофиқ ўқитувчининг “Дарсимиз тугади”, “Кетишингиз мумкин” деган сўзини эшитмагунларича ўринларидан кимирламасдан ишларини давом эттиришлари лозим. Хатто кўнгирок эртарок чалинганда ҳам. Ваҳоланки, дарс охирида чалинган кўнгирок кўп вақт ўқувчиларни ҳаракатланишга ундайди, натижада улар ишни йиғиштириб синфдан чиқишга ошиқадилар. Болалар интизомини мустаҳкамлаш учун қайси физиологик жараёни ривожлантириш керак?

4-МАШҒУЛОТ “Шахс” мавзуси бўйича лаборатория машғулоти**1.1. Лаборатория машғулотининг таълим технологияси**

<i>Ўқув соати: 2 соат</i>	<i>Тингловчилар сони: 30 та</i>
<i>Ўқув машғулоти шакли</i>	Билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича лаборатория иши.
<i>Лаборатория машғулотининг тузилиши:</i>	1. Мавзу мазмунига кириш: -таълимни ташкиллаштириш шакллари, моҳияти ва мазуни. -гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологияси. 2. Ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганиш: 3. Натижалар тақдими; муҳокама ва баҳолаш.

<i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> тингловчиларда ўқув ишини ташкил этишни интерфаол шаклларида бўйича билим ва кўникмаларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш.	
<i>Педагогик вазифалар:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Шахс мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчалар бериш; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини тушунтириш; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишга ўргатиш; • натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолашга ўргатиш. 	<i>Ўқув фаолиятининг натижалари:</i> <i>тингловчилар биладилар:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Шахс мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчаларни; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишни; • натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолашни.
<i>Таълим усуллари</i>	Кичик маъруза, тезкор сўров, намойиш этиш, суҳбат, амалий иш, тақдирот
<i>Таълим воситалари</i>	Таянч матн, ўқув қўлланмалар, эксперт топшириқлар, слайдлар, флипчарт, маркерлар, скотч
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳли.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалардан фойдаланишга ва гуруҳларда ишлашга мўлжалланган аудитория
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Савол-жавоб

1-илова

Тақдиротни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

<i>Гуруҳлар</i>	<i>Баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари</i>			
	<i>Маълумотни аниқ ва тўлиқ етказилиши</i>	<i>Тақдиротни расмийлаштирилиши</i>	<i>Мисоллар билан тунгунтирилгани</i>	<i>Жами</i>
1	1,0	0,5	0,5	2
2				
3				

Эксперт варағи №1 Шахс ва унинг йўналиши

1-Тошширик. Ўқувчилар ахлоқий мулоҳазаларининг барқарорлигини, ёш ва индивидуал хусусиятларини катта ёшдаги кишилар ва тенгқурлари иштирок этган экспериментал шароитда аниқлаш.

Зарур материал. Вазиятни ёки қарама-қарши мазмунни ифодаловчи ҳикоялар. 1. Назорат иши олинмапти. Сен ишни тўғри бажардинг. Ўртоғинг материални билмас экан, у сендан кўчириб олишни илтимос қилади. Шунда сен нима қилар эдинг? 2. Сен назорат ишини бажаролмаяпсан. Ўртоғинг ўзидан кўчириб олишни таклиф қиляпти. Шунда сен нима қилар эдинг? 3. Бир гуруҳ ўртоқлар дарсни бузмоқчи бўлиб келишиб олдилар. Шунда сен нима қилар эдинг? 4. Танаффус вақтида бир ўртоғинг дераза ойнасини синдириб қўйди. Сен уни тасодифан кўриб қолдинг. Ўртоғинг айбини бўйнига олмоқчи эмас. Сен айбдорини исмини ўқитувчингга айтармидинг? 5. Ўқитувчи бетоб бўлиб мактабга келолмади. Параллел синфдан бошқа ўқитувчи кириб топшириқ берди. Лекин болалар ишлаш ўрнига, бошқа иш билан машғул бўлдилар. Бу вақтда сен нима қилган бўлардинг? 6. Сен ёмон баҳо олдинг. Бунинг учун ота-онанг жазолашини биласан. Олган баҳоингни уйдагиларга айтармидинг?

Тошшириқнинг бажарилиши: Ҳар бир синалувчи (синалувчилар ҳар хил ёшдаги ўқувчилар бўлиши мумкин) учта ҳикоя билан таништирилади. Ҳамма ҳикоялар ахлоқий талаблар жиҳатдан ўхшаш бўлмоғи лозим. Мазмунан бир оз фарқ қилиши керак. Биринчи ҳикоя ўқилишида синалаётган одамга унинг жавобини ҳеч кимга билдирмаслиги айтилади. Иккинчи ҳикоя ўқилишида эса синалаётган кишининг мулоҳазалари бир ҳафтадан сўнг бутун синфга етказилиши айтилади. Учинчи ҳикоя ўқилаётганда эса жавоби ўқитувчиларга ва ота-оналарга билдирилиши айтилади. Ҳар бир ҳикоя билан танишиб чиқилгандан сўнг экспериментатор лозим бўлган жавоб вариантларини айтади. Ўқувчи шулардан биттасининг остини чизиб қўйиб, “ҳа”, “бўлса керак” дейди. Масалан, биринчи ҳикояни ўқиб бўлиб, у қуйидаги тўрт вариантдан бирининг остини чизиб қўймоғи лозим:

Ҳикоянинг номери	Кўчиртираман		Кўчиртирмаман	
	ҳа	бўлса керак	ҳа	бўлса керак

Бажарилган топшириқ натижаларини ишлаб чиқиш. Барча мулоҳазалар икки гуруҳга бўлинади: яъни ахлоқий нормаларга мос мулоҳаза (масалан, «Назорат ишини кўчиришга бермайман» деган мулоҳаза) ва ахлоқий нормаларга нолойик мулоҳаза («Кўчиришга бераман»). Ёш категорияларига кўра, бу икки гуруҳ мулоҳазаларнинг миқдорий солиштирилиши ўқувчиларнинг ахлоқий мулоҳазалари қайси томонга қараб ўзгараётганлигини аниқлашга ёрдам беради, яъни ахлоқий нормалар талаби (томон) гами ёки ахлоқий нормаларни бузиш томонигами. Биринчи ҳикоя мулоҳаза буйича мезон булиб қолади. Иккинчи ва учинчи ҳикояларга жавоб беришда четта чиқиладиган бўлса, яъни катталар тазйиқда ёки тенгдошлар

таъйинкида, унда ўқувчиларнинг ахлоқий мулоҳазалари етарли даражада қарор топмаганлигини кўрамиз. Мулоҳаза хусусиятлари (қанча ва қандай мулоҳаза қилиш мустаҳкам ёки беқарор, номустаҳкам бўлиб чиқди) ва синалаётганларнинг хусусиятлари (қанча ўқувчи ҳар бир ёшда мустаҳкам, барқарор ёки мустаҳкам эмас бўлиб чиқди) таҳлил қилинади.

5-МАШҒУЛОТ “Дикқат” мавзуси бўйича лаборатория машғулоти

4.1. Лаборатория машғулотининг таълим технологияси

Ўқув соати: 2 соат	Тингловчилар сони: 30 та
Ўқув машғулоти шакли	Билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича лаборатория иши.
Лаборатория машғулотининг тузилиши:	<p>1. Мавзу мазмунига кириш: -таълимни ташкиллаштириш шакллари, моҳияти ва мазуни. -гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологияси.</p> <p>2. Ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганиш:</p> <p>3. Натижалар тақдимоти, муҳокама ва баҳолаш.</p>
Ўқув машғулотининг мақсади: тингловчиларда ўқув ишини ташкил этишни интерфаол шаклларидан бўйича билим ва кўникмаларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш.	
<p><i>Педагогик вазифалар:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Дикқат мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчалар бериш; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини тушунтириш; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишга ўргатиш; • натижалар тақдимоти, муҳокама ва баҳолашга ўргатиш. 	<p><i>Ўқув фаолиятининг натижалари: тингловчилар биладилар:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Дикқат мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчаларни; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишни; • натижалар тақдимоти, муҳокама ва баҳолашни.
<i>Таълим усуллари</i>	Кичик маъруза, тезкор сўров, намоиш этиш, суҳбат, амалий иш, тақдимот
<i>Таълим воситалари</i>	Таянч матн, ўқув қўлланмалар, эксперт топшириклар, слайдлар, флипчарт, маркерлар, скотч
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳли.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалардан фойдаланишга ва гуруҳларда ишлашга мўлжалланган аудитория
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Савол-жавоб

Тақдироти баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

Гуруҳлар	Баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари			
	Маълумотни аниқ ва тўлиқ etkazилиши	Тақдиротни расмийлаштирилиши	Мисоллар билан тушунтирилиши	Жами
	1,0	0,5	0,5	2
1				
2				
3				

2-илова

Эксперт варағи №1

Кўрсатма. Талабаларга қуйидагича топширик берилади.

— Ҳозир мен сизларга бир секунд ичида бир қанча сонлар ёзилган расмни кўрсатаман. Унда қандай сонлар ёзилганлигини диққат билан кўриб олинг. Мен расмни кўрсатиб бўлгач, мазкур сонларни бир-бирига қўшинг ва натижасини ёзинг. Кейин ичда “бир, икки...” деб санаб, бир секунд ичида талабаларга ичига рақамлар ёзилган учта турли геометрик фигураларнинг расми кўрсатилади. Улар қуйидагича бўлиши мумкин: квадрат — саккиз, учбурчак — уч, айлана — туккиз. Талабалар натижани чиқариб бўлишгач, улардан қайси фигура ичига қандай сон ёзилганлиги сўралади. Қўлга киритилган материаллардан диққат хусусиятларининг (ҳажми ва бўлиниши) намоён бўлиши тўғрисида ва диққатда установканинг роли ҳақида тегишли хулоса чиқарилади.

Эксперт варағи №2

1. Синалувчи ҳарфларни алфавит тартибда айтади ва ҳар бир ҳарфдан сўнг маълум бир сонни ҳам қўшиб айтади. Бунда А ҳарфига бирни, ундан кейинги ҳарфларга уч сонини қўшиб, яъни а — бир, б — тўрт, в — етти, г — ўн, д — ўн уч ва шу тарзда «ф» ҳарфигача айтилади. Сарфланган вақт доскага ёзиб қўйилади. Мазкур тажрибани яна икки-учта талаба такрорлайди.

2. а) синалувчи доскага 1 дан 20 гача бўлган сонларни ёза бошлайди ва бир вақтнинг ўзида бу сонларни овоз чиқариб тескарисига — 20 дан 1 га қараб ўқийди ва ҳоказо. б) синалувчи китобдан бирор нарсани овоз чиқариб ўқийди ва айни пайтда доскага бошқа бир нарсани (масалан: + - + - + - + - ва х. к.) ёзади. Қолган талабалар бу ҳар иккала ишнинг қай даражада осон ва баб-баравар бажарилишини кузатиб борадилар. Мазкур тажрибани яна 2—3 талаба такрорлайди. Экспериментатор диққатнинг бўлинишига доир бу тажрибалар якунини талабалар ҳамкорлигида умумлаштиради.

6-МАШҒУЛОТ “Хотира” мавзуси бўйича лаборатория машғулоти

4.1. Лаборатория машғулотининг таълим технологияси

Ўқув соати: 2 соат	Тингловчилар сони: 30 та
Ўқув машғулоти шакли	Билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича лаборатория иши.
Лаборатория машғулотининг тuzилиши:	1. Мавзу мазмунига кириш: -таълимни ташкиллаштириш шакллари, моҳияти ва мазуни. -гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологияси. 2. Ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганиш: 3. Натижалар тақдимоти, муҳокама ва баҳолаш.
Ўқув машғулотининг мақсади: тингловчиларда ўқув ишини ташкил этишни интерфаол шаклларида бўйича билим ва кўникмаларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш.	
Педагогик вазифалар: -Хотира мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчалар бериш; -гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини тушунтириш; -ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишга ўргатиш; -натижалар тақдимоти, муҳокама ва баҳолашга ўргатиш.	Ўқув фаолиятининг натижалари: тингловчилар биладилар: -Хотира мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчаларни; -гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини; -ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишни; -натижалар тақдимоти, муҳокама ва баҳолашни.
Таълим усуллари	Кичик маъруза, тезкор сўров, намойиш этиш, суҳбат, амалий иш, тақдимот
Таълим воситалари	Таянч матн, ўқув қўлланмалар, эксперт топшириқлар, слайдлар, флипчарт, маркерлар, скотч
Ўқитиш шакллари	Оммавий, гуруҳли.
Ўқитиш шарт-шароити	Техник воситалардан фойдаланишга ва гуруҳларда ишлашга мўлжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Савол-жавоб

Тақдимотни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

Гуруҳлар	Баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари			
	Маълумотни аниқ ва тўлиқ етказилиши	Тақдимотни расмийлаштири лиши	Мисоллар билан тушунтирилиши	Жами
	1,0	0,5	0,5	2
1				
2				
3				

Эксперт варағи №1 Ихтиёрсиз эсда қолдирнш.

Кўрсатма. Мен ҳозир сизларга икки жуфт гапни ўқиб бераман.

Бу мисоллар қайси қоидага асосланиб тузилганлигини аниқланг. Ўзиш шарт эмас.

1-жуфт	2-жуфт
Менинг акам мактабда ўқийди. Мен мактабда ўқишни истайман.	У менинг ошнам эмас, шунчаки танишим. Душман тор-мор қилинган эди.

Энди шу қоидалар асосида икки жуфт гап тузинг. Уларни ўзиш ҳам, эшиттириш ҳам шарт эмас.

Текшириш (машғулотнинг охирида ўтказилади). Орфографик қоида аниқлаш учун мен берган гапларни ўзинг.

Текшириб кўринг. Мен таклиф қилган жуфт гаплардан нечта сўзни эслаб қолдингиз. Ўзингиз тузганлардан-чи? Сиз бу гапларни эслаб қолишни мақсад қилиб қўйганмидингиз? Бу эсда қолдиришнинг қайси бир турига оид қандай сабабга кўра, материал ихтиёрсиз эсда олиб қолинди?

Хулоса. Сизга гапларни эсда олиб қолиш топширилмаган эди. Сиз қайси грамматик қоидага асосланиб гаплар тузилганлигини аниқлаётиб, гапларнинг ўзини ҳам ихтиёрсиз эсда олиб қолдингиз. Бу шу сабабдан содир бўлдики, гаплар доимо сизнинг фаолиятингиз марказида турди. Демак, сўзларни ишлатмасдан қоида аниқлаб бўлмас экан.

Эксперт варағи №2. Англинган идрокнинг эсда олиб қолишдаги роли.

Кўрсатма. Дафтарингизга бирин-кетин 1 дан 15 гача тартиб номерларини қўйиб чиқинг. Ҳозир мен сизларга жуфт сўзларни ўқиб бераман. Сиз қайси сўз қайсиниси билан жуфт эканлигини эслаб қолишга ҳаракат қилинг. Сўнг мен ҳар жуфт сўзнинг биринчи сўзини ўқиб бераман, сиз эса у билан бирга турган (шерик) сўзни ўзиб борасиз. **Материал. Қисм "А".**

Товуқ — тухум. Қайчи — киймоқ. От — чана. Китоб — ўқимоқ. Капалак — пашша. Чўтка — тиш. Доира — камолот етакчиси	Қор — қиш. Хўроз — кичкирмоқ. Сиёҳ — дафтар. Сигир — сут. Паровоз — юрмоқ. Нок — компот. Чирок — окшом.
--	---

Жуфт сўзлар ўқилади. Сўнг ҳар жуфт сўзнинг фақат биринчи жуфти ўқилади. Талабалар биринчи сўз ёнига эслаб, унинг жуфтини ёзиб қўядилар. **Текшириш.** Аста-секин жуфт сўзлар ўқилади. Агар сиз иккинчи сўзни тўғри ёзсангиз “+” қўйинг, агар нотўғри ёки умуман ёзмаган бўлсангиз “-” қўйинг. **Хулоса.** Эсда қолдириш муваффақиятли бўлиши учун, объектив боғланишни акс эттирадиган боғланиш тизимига эга бўлган материалларни танлаб олиш керак экан.

7-МАШҒУЛОТ “Тафаккур” мавзуси бўйича лаборатория машғулот

4.1. Лаборатория машғулотининг таълим технологияси

<i>Ўқув соати:</i> 2 соат	<i>Тингловчилар сони:</i> 30 та
<i>Ўқув машғулотининг шакли</i>	Билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича лаборатория иши.
<i>Лаборатория машғулотининг тuzилиши:</i>	1. Мавзу мазмунига кириш: -таълимни ташкиллаштириш шакллари, моҳияти ва мазуни. -гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологияси. 2. Ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганиш: 3. Натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолаш.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> тингловчиларда ўқув ишини ташкил этишни интерфаол шаклларида бўйича билим ва кўникмаларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш.	
<i>Педагогик вазифалар:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Тафаккур мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчалар бериш; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини тушунтириш; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишга ўргатиш; • натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолашга ўргатиш. 	<i>Ўқув фаолиятининг натижалари:</i> <i>тингловчилар биладилар:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Тафаккур мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчаларни; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишни; • натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолашни.

<i>Таълим усуллари</i>	Кичик маъруза, тезкор сӯров, намоиш этиш, суҳбат, амалий иш, тақдимо
<i>Таълим воситалари</i>	Таянч матн, ўқув қўлланмалар, эксперт топшириқлар, слайдлар, флипчарт, маркерлар, скотч
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳли.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалардан фойдаланишга ва гуруҳларда ишлашга мўлжалланган аудитория
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Савол-жавоб

1-илова

Тақдимотни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

Гуруҳлар	<i>Баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари</i>			
	<i>Маълумотни аниқ ва тўлиқ етказилиши</i>	<i>Тақдимотни расмийлаштирилиши</i>	<i>Мисоллар билан тушунтирилиши</i>	<i>Жами</i>
	<i>1,0</i>	<i>0,5</i>	<i>0,5</i>	<i>2</i>
1				
2				
3				

2-илова

Эксперт варағи №1

1-Топшириқ. Фикр юритиш операциялари ва ақл сифатлари таҳлиliga доир.

А.Тушунчаларни таққослаш жараёнининг ечимини текшириш. Тажриба материали сифатида бир неча жуфт тушунчалар берилди, автобус ва троллейбус, булбул ва саъва, от ва сифат, сезги ва идрок, эгоизм ва эгоцентризм, ҳайвонот ва ўсимлик каби. Экспериментатор ҳар бир жуфт тушунчани ўқигач, уларни таққослашни, яъни ўхшаш томонлари ва тафовутларини аниқлашни топширади. Бунда синалувчи мумкин қадар кўпроқ белгини аниқлашга ҳаракат қилиши зарур. Топшириқнинг сифати текширилганда ўхшаш ва фарқ белгиларининг сони ҳисобга олинади. Таққослашнинг сифати синалувчининг билим даражасига боғлиқ эканлиги аниқланади. Текшириш натижалари жадвалда акс эттирилади, агар ўхшаш ва фарқ кўрсаткичлари 20 дан ошиқ бўлса, таққослаш 5 балл билан баҳоланади. Агар қиёсий белгилар 10—15 та бўлса, 4 балл билан; 10 дан кам бўлса 3, 5 дан кам бўлса 2 балл билан баҳоланади.

Эксперт варағи №3

Фикрий масалаларни ечишда тасаввурнинг роли.

1.Китоб жавонига икки томлик асарлар тўплами қўйилган. Биринчи том 300 саҳифалик, иккинчиси эса 200 саҳифалик. Жавонда китоб қурти пайдо бўлиб китобларни биринчи томининг биринчи саҳифасидан иккинчи томининг охириги саҳифасигача кемириб ташлади. Китоб қурти китобларнинг неча саҳифасини кемирган?

2.А шаҳардан Б шаҳаргача 120 км. А шаҳардан чиққан поезд соатига 30 км

тезлик билан Б. шаҳари томон юра бошлади. Шу вақтда Б шаҳардан чиққан капалак соатига 60 км тезлик билан А шаҳари томон учиб кела бошлади. Капалак Б шаҳардан чиқиб А шаҳари томон учар экан, А шаҳаридан чиққан поезд билан учрашиб Б шаҳари томон учиб кетар ва яна Б шаҳаридан чиқиб поездгача учиб келар ва Б шаҳари томон учиб қайтар эди.

8-МАШҒУЛОТ “**Ҳаёл**” мавзуси бўйича лаборатория машғулоты

4.1. Лаборатория машғулотининг таълим технологияси

<i>Ўқув соати: 2 соат</i>	<i>Тингловчилар сони: 30 та</i>
<i>Ўқув машғулоты шакли</i>	Билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича лаборатория иши.
<i>Лаборатория машғулотининг тuzилиши:</i>	1. Мавзу мазмунига кириш: -таълимни ташкиллаштириш шакллари, моҳияти ва мазуни. -гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологияси. 2. Ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганиш: 3. Натижалар тақдими, муҳокама ва баҳолаш.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i>	тингловчиларда ўқув ишнини ташкил этишни интерфаол шаклларида бўйича билим ва кўникмаларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш.
<i>Педагогик вазифалар:</i> • Ҳаёл мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчалар бериш; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини тушунтириш; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишга ўргатиш; • натижалар тақдими, муҳокама ва баҳолашга ўргатиш.	<i>Ўқув фаолиятининг натижалари:</i> <i>тингловчилар биладилар:</i> • Ҳаёл мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчаларни; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишни; • натижалар тақдими, муҳокама ва баҳолашни.
<i>Таълим усуллари</i>	Кичик маъруза, тезкор сўров, намойиш этиш, суҳбат, амалий иш, тақдимот
<i>Таълим воситалари</i>	Таянч матя, ўқув қўлланмалар, эксперт топшириқлар, слайдлар, флип-

	чарт, маркерлар, скотч
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳли.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалар-дан фойдаланишга ва гуруҳларда ишлашга мўлжалланган аудитория
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Савол-жавоб

1-илова

Тақдимотни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

Гуруҳлар	Баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари			
	<i>Маълумотни аниқ ва тўлиқ етказилгани</i>	<i>Тақдимотни расмийлаштирилиши</i>	<i>Мисоллар билан тушунтирилиши</i>	<i>Жами</i>
	1,0	0,5	0,5	2
1				
2				
3				

2-илова

Эксперт варағи №1

Тасаввур ҳаёлининг хусусиятлари.

А. Кўрсатма. Ҳозир иккита матн ўқиб эшиттирилади. Сизнинг вазифангиз уларни тинглаб, мазмунини образ шаклида тасаввур қилишдир: “Ҳалима бутун эрта тонгда пахта даласига келди. У бутун туғилган куни бўлгани учун дугоналарининг ҳаммасидан кўра кўпроқ пахта теришга қарор қилди. Далада пахта қийғос очилган эди. У қувноқ эди. Ариқда тиник сув шилдираб оқарди. У сувга юзини ювиб, тезда ишга киришиб кетди”.

Юқоридаги матнлар тинглаб бўлингандан сўнг талабалар берилган саволларга жавоб беришлари керак:

1. Таърифнинг қайси бири сизда тўлароқ образ яратиш имконини берди ва нима учун?

2. Бу ҳолда тасаввурнинг қайси тури пайдо бўлди?

Баён қилинган фикрларга асосланиб талабаларга қуйидаги хулосалар айтилади:

Тасаввур образларининг аниқлиги келтирилган материалга боғлиқ. Конкрет сўзлар аниқ образлар яратади. Абстракт тушунчани билдирувчи сўзлар хира тасаввурларни ойдинлаштиради ёки умуман уларни яратмайди.

Эксперт варағи №2

Б. Кўрсатма. Ҳозир матн ўқиб эшиттирилади. Вазифангиз диққат билан тинглаш ва шу матн асосида расм чизишдир.

«Дарё халқаларида оқ ва сарғиш нилуфарлар очилди. Сув бетда авж олиб сув кашкаси гулламоқда. Ёввойи ўрдак қаёқдандир кичкина ўрдақчаларини бошлаб чиқди. Сув устида оқ ва зангори ниначилар учмоқда. Сувда семиз товонбалиқлар сузмоқда. Ҳовуз атрофидаги панжараларда сув ўргимчаклари тез-тез ҳаракат қилиб юрибди. Ям-яшил хушбўй майсаларда,

майсазорда югуриб ўйнаш жуда яхши-да. Чарчаб келиб дарахтлар тагида, майсада ётиш-чи»¹.

Матнни тинглаб бўлгач, талабалар расм солишга киришадилар. Бунинг учун ҳар бир талабага олдиндан тайёрланган қоғоз ва рангли қаламлар берилади.

Талабалар расм солишни тугатганидан сўнг, ўқитувчи расмларни таҳлил қилиб чиқади ва тасаввурнинг индивидуал хусусиятларини аниқлайди.

9-МАШҒУЛОТ

“Ҳиссиёт” мавзуси бўйича лаборатория машғулоти

4.1. Лаборатория машғулотининг таълим технологияси

<i>Ўқув соати: 2 соат</i>	<i>Тингловчилар сони: 30 та</i>
<i>Ўқув машғулоти шакли</i>	Билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича лаборатория иши.
<i>Лаборатория машғулотининг тузилиши:</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мавзу мазмунига кириш: - таълимни ташкиллаштириш шакллари, моҳияти ва мазмуни. - гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологияси. 2. Ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганиш: 3. Натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолаш.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> тингловчиларда ўқув ишини ташкил этишни интерфаол шаклларида буйича билим ва кўникмаларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш.	
<i>Педагогик вазифалар:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Ҳиссиёт мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчалар бериш; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини тушунтириш; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишга ўргатиш; • натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолашга ўргатиш. 	<i>Ўқув фаолиятининг натижалари:</i> <i>тингловчилар биладилар:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Ҳиссиёт мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчаларни; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишни; • натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолашни.
<i>Таълим усуллари</i>	Кичик маъруза, тезкор сўров, намойиш этиш, суҳбат, амалий иш, тақдирот
<i>Таълим воситалари</i>	Таянч матн, ўқув қўлланмалар, эксперт топшириқлар, слайдлар, флипчарт, маркерлар, скотч

<i>Ўқитиш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳли.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалардан фойдаланишга ва гуруҳларда ишлашга мўлжалланган аудитория
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Савол-жавоб

1-илова

Тақдимотни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

<i>Гуруҳлар</i>	<i>Баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари</i>			
	<i>Маълумотни аниқ ва тўлиқ етказилиши</i>	<i>Тақдимотни расмийлаштирилиши</i>	<i>Мисоллар билан тушунтирилиши</i>	<i>Жами</i>
	<i>1,0</i>	<i>0,5</i>	<i>0,5</i>	<i>2</i>
1				
2				
3				

2-илова

Эксперт варағи №1

1. Қуйида берилган матнларни ўқинг, қайси бирида кўпроқ билиш жараёнлари ва қайси бирида ҳиссиёт ёки эмоция ифодаланаётганлигини аниқланг.

2. Уларни сиз қандай белгилар асосида аниқладингиз?

А. Ҳар куни ишчилар шаҳарчаси устида, тутун бурқисган ёғли ҳавода фабрика бизиллаб, ўқириб гудок берар ва бу гудокка итоаткор бўлиб қолган, муқулларига уйқу билан ором беришга улгуролмаган ва лаблари табассумни билмайдиган кишилар, худди бир нарсдан чўчиган сувараклар каби кичкина, кўримсиз ўйларидан югурганларича кўчага отилиб чиқардилар. Улар совуқ тонг коронгуси, тош тўшалмаган кўча бўйлаб, фабриканинг баланд-баланд тош қафасларига томон боришар, фабрика эса ўнларча ёғ босган тўртбурчак кўзлари билан ифлос кўчани ёритиб, уларни лоқайд ишонч билан кутар эди. Кўчада уйқусираган одамларнинг бўриқ овоз билан қийқиришлари, шалок сўзлар билан сўқишлари эшитилар, фабрика томонидан эса буларни бошқа овозлар — машиналарнинг оғир садолари ва бугнинг гулдуриси қарши олар эди.

Б. Гофур. Очликдан силлам қуриб илигим пучайган чоғимда ҳам сизларга ялинмайман. Ахир бу кўзлардан оққан жигар қонлари, бева-бечора, етим-есирларнинг оху-зорлари кўнглингизни юмшатмайдими? Қачонгача кимхоб чопонлар, ёғлиқ паловлар учун бойларга зулм пичоғини қайраб берасиз? Ахир, бу дуолар, ривоятлар ниқобига яширинган зулмдан, жафолардан биз шўринг курғурлар кимга дод, деймиз? Кимга? Бу гурбатхонада нотавон йиғлаганларнинг, афсус-надомат чекканларнинг доду фарёдини ким тинглайди, ким? Гапиринг, шарият пешволари...

Эксперт варағи №2

Куйидаги матнларни ўқинг ва хиссиётнинг қандай индивидуал хусусиятлари (кучи, чуқурлиги, барқарорлиги) намоён бўлаётганлигини аниқланг ва изоҳланг.

А. Камол И. — VIII синф ўқувчиси. Ўқитувчи уни бир партидан иккинчи партага ўтказгани учун каттик хафа бўлди, узоқ мушоҳада қилди, бутун дарслар давомида асабий, паришонхотир, хомуш ўтирди. Кейин ҳам узоқ вақт ўзига кела олмади.

Б. Салим Б. — VI синф ўқувчиси. Дарсда икки баҳо олганига йиғлаб юбораёзди ва ўзини тутиб қолди. Аммо 1—2 соат ўтар - ўтмас, ёмон баҳосини тамоман унутди, танаффусда бояғидай қувноқ ва хотиржам эди.

Эксперт варағи №3

Жамила. Бас, онажон, бас. Менга шуниси бас. Рахима хола йиғлаб чиқиб кетади. Жамила дарров кўрпа қатидаги захарни олади. Бечора бола, безовталанади... Сезади шекилли... Билмайман ўғилмидинг, кизмидинг, киприкларинг узун бўлармиди? Қандай яхши одам бўлар эдинг. Ёки Гофирдек бахтсиз, онангдек пешонаси шўр бўлиб тугилармидинг. Онанг бадбахт, онанг бераҳм, онанг одамхўр, лекин не қилайки, болам, иложим йўқ, талпинма, ялинма, ёлворма, иложим йўқ (захарни ичади). Шўринг қургур, биз хотинларнинг кучи шунга етади. Бағри тош она, нима қилдинг. Ана, дод дейди. Ўзини уради. Ана жим қолди. Тилкалайди бола бечора. Э, оғу. Навбат менга келди, кучингни кўрсат. Юракларимни ўй, томирларимни парчалаб ташла, ўпкаларимни теш. Баракалла. Баракалла. Зўр экансан. Бўтилама, бўтилама.

10-МАШҒУЛОТ

“Ирода” мавзуси бўйича лаборатория машғулоти

4.1. Лаборатория машғулотивнинг таълим технологияси

<i>Ўқув соати:</i> 2 соат	<i>Тингловчилар сони:</i> 30 та
<i>Ўқув машғулоти шакли</i>	Билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича лаборатория иши.
<i>Лаборатория машғулотивнинг тuzилиши:</i>	1. Мавзу мазмунига кириш: - таълимни ташкиллаштириш шакллари, моҳияти ва мазуни. - гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологияси. 2. Ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганиш: 3. Натижалар тақдими, муҳокама ва баҳолаш.
<i>Ўқув машғулотивнинг мақсади:</i>	тингловчиларда ўқув ишини ташкил этишни интерфаол шаклларида бўйича билим ва кўникмаларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш.
<i>Педагогик вазифалар:</i> • ирода мавзусининг моҳияти	<i>Ўқув фаолиятининг натижалари:</i> <i>тингловчилар биладилар:</i>

<p>ва мазмуни тўғрисида тушунчалар бериш;</p> <ul style="list-style-type: none"> • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини тушунтириш; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишга ўргатиш; • натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолашга ўргатиш. 	<ul style="list-style-type: none"> • ирода мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчаларини; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишни; • натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолашни.
<i>Таълим усуллари</i>	Кичик маъруза, тезкор сўров, намойиш этиш, суҳбат, амалий иш, тақдирот
<i>Таълим воситалари</i>	Таянч матн, ўқув қўлланмалар, эксперт топшириқлар, слайдлар, флипчарт, маркерлар, скотч
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳли.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалардан фойдаланишга ва гуруҳларда ишлашга мўлжалланган аудитория
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Савол-жавоб

1-илова

Тақдиротни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

<i>Гуруҳлар</i>	<i>Баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари</i>			
	<i>Маълумотни аниқ ва тўлиқ етказилиши</i>	<i>Тақдиротни расмиёлаштирилиши</i>	<i>Мисоллар билан тушунтирилиши</i>	<i>Жами</i>
	<i>1,0</i>	<i>0,5</i>	<i>0,5</i>	<i>2</i>
1				
2				
3				

2-илова

Эксперт варағи №1

Инсоннинг қуйидаги (иродавий, импульсив, автоматик) хатти-ҳаракатлари қайси ҳаракат турига киради?

А. Улуғ Ватан уруши йиллари эди. Фронт майдонларидан бирида жангчиларимиз қирувчи самолётимизни ерга мажбурий қўнганлигини кўриб қолиб, унинг ёнига чолиб бордилар. Қарасалар экипаж аъзолари қимир этмай ётарди. Қонга беланган учувчи штурвални ушлаган ҳолда ўтирарди. Унинг оёғи тормозни босган бўйича қолган. Кўриниб турибдики, учувчи агар самолёт қўнаётган вақтда хатоликка йўл қўйилса, ёнгин бўлиши-ни ҳисобга олиб, моторни ўчириб тўхтатиш мақсадида яраланган чап кўлини охириги марта моторни ўчирадиган тугмага урган. Орадан бир қанча вақт ўтгач, у касалхонада ўзига келиб, гирих бўлган тишлари орасидан: «Топшириқ

бажарилди... Экипажнинг аҳволи қандай? Самолёт бутунми?»— деганича яна ҳушидан кетган.

Эксперт варағи №2

Б. Ўтказилган бир неча тадқиқотларнинг кўрсатишича, агар бир вақтда ҳам чирок ёкиб, ҳам синалувчининг қўлига электр қўзғовчи билан таъсир қилинса ва бу нарса бир неча марта такрорланса, у кейинчалик электр қўзғовчи бўлмаса ҳам чирок ёкилиши билан қўлини торта бошлайди.

Эксперт варағи №3

В. А.Ф.Фёдоров партизанлар отряди томон кетаётган бомбардимон қилинаётган шаҳарга кириб қолган бир гуруҳ рус кишилари ҳақида ҳикоя қилади. Ақли-ҳуши жойида бўлган бир партизан йигит ҳавода паст учиб ўтаётган немис самолётини кўриши билан дарров белидаги қўл гранатасини олишга тутинади ва самолётга иргитмоқчи бўлади, лекин ўртоқлари унинг қўлини ушлаб қоладилар.

11-МАШҒУЛОТ

“Темперамент” мавзуси бўйича лаборатория машғулоты

4.1. Лаборатория машғулотининг таълим технологияси

<i>Ўқув соати: 2 соат</i>	<i>Тингловчилар сони: 30 та</i>
<i>Ўқув машғулоты шакли</i>	Билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича лаборатория иши.
<i>Лаборатория машғулотининг тuzилиши:</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мавзу мазмунига кириш: - таълимни ташкиллаштириш шакллари, моҳияти ва мазуни. - гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологияси. 2. Ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганиш: 3. Натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолаш.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i>	тингловчиларда ўқув ишини ташкил этишни интерфаол шаклларида буйича билим ва кўникмаларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш.
<i>Педагогик вазифалар:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Темперамент мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчалар бериш; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини тушунтириш; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишга ўргатиш; 	<i>Ўқув фаолиятининг натижалари:</i> <i>тингловчилар биладилар:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Темперамент мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчаларни; • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишни; • натижалар тақдироти, муҳокама ва

• натижалар тақдимоти, муҳокама ва баҳолашга ўргатиш.	баҳолашни.
<i>Таълим усуллари</i>	Кичик маъруза, тезкор сўров, намойиш этиш, суҳбат, амалий иш, тақдимот
<i>Таълим воситалари</i>	Таянч матн, ўқув қўлланмалар, эксперт топшириқлар, слайдлар, флипчарт, маркерлар, скотч
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳли.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалардан фойдаланишга ва гуруҳларда ишлашга мўлжалланган аудитория
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Савол-жавоб

1-илова

Тақдимотни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

<i>Гуруҳлар</i>	<i>Баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари</i>			
	<i>Маълумотни аниқ ва тўлиқ етказилиши</i>	<i>Тақдимотни расмийлаштирилиши</i>	<i>Мисоллар билан тушунтирилиши</i>	<i>Жами</i>
	<i>1,0</i>	<i>0,5</i>	<i>0,5</i>	<i>2</i>
1				
2				
3				

2-илова

Эксперт варағи №1

Психологик-педагогик тавсифномаларда берилганига кўра ўқувчилар темпераменти типини аниқлаш.

1. Шариф III синфда ўқийди. Сусткаш. Шошмасдан қадам ташлайди, лапанглаб юради, секин аммо изчил равишда батафсил гапиради. Дарсларда анча бепарво ўтиради, ўзи қўл кўтармайди, лекин ўқитувчининг саволига одатда тўғри жавоб беради. Ўқитувчи ундан нима учун қўл кўтармаганлигини сўраса ҳар доим бир хил жавоб беради:

«Шундай ўзим...». Уни кулдириш ёки жаҳлини чиқариш қийин. Ўзи одатда дўстларини хафа қилмайди, ўзгалар жанжалига бепарво қарайди. Беозор. Дўстлар учун бирон нарса қилишга эринади. Гапга камдан-кам аралашади, кўпроқ индамайди. Янги материални тез тушуниб олмайди, унн бир неча бор такрорлаш зарур, аммо топшириқни тўғри ва озода бажаради. Тартибни ёқтиради. Бизга ўтган йили келди, болалар билан секин тил топишди ва дўстлашди.

Эксперт варағи №2

Психологик-педагогик тавсифномаларда берилганига кўра ўқувчилар темпераменти типини аниқлаш.

2. Анвар III синф ўқувчиси. Ўта қизиқувчан. Кўп ҳолларда у ўзига

тўғри келмайдиган оғир ишларни бажаради. Ҳаддан ташқари ҳаракатчан. Қўлларни тинч турмайди. Тез-тез бошини ҳар томонга буриб туради. Тез аччиғланади. Материални тез ва тўғри ўзлаштириб олади, лекин шошганидан чалқаш жавоб беради. Ҳамма вақт унга: «Дарҳол жавоб берма, ўйла, шошилма» деб эслатиб туриш керак. Тўсатдан кулгиси — газабга ва аксинча газаби — кулгига айланади. Ҳарбий ўйинларни жуда ёқтиради. Жуда ташаббускор. Ўқитувчига саволни ёғдириб юборади. Аччиқланса, ўзини тута олмайди. Яхши баҳо олишни жуда ёқтиради. «Ажойиб, жозибали», «беш»,— дейди.

Эксперт варағи №3

Психологик-педагогик тавсифномаларда берилганига кўра ўқувчилар темпераменти типини аниқлаш.

3. Сарвар II синф ўқувчиси, жуда таъсирчан. Заррача кўнгилсизлик уни мувозанатдан чиқариб юборади, арзимаган нарсага йиғлайверади. Сарвар бир кунни сумкасида турган китобини тезроқ топилмаганига ҳам чидолмай йиғлаб юборди. Жуда ҳам серзарда, гап кўтармайдиган. Хафаликни узок ёдда сақлайди ва уни азоб-укубат билан ўтказади. Хаёлпараст. Дам-бадам у ўртоқлари билан ўйнаш ўрнига дераза олдида ўйланиб, хаёлга берилиб ўтиради. Барча қондаларга итоаткорлик билан бўйсунди. ҳар замонда ўз кучига ишончсизлик сезади. Иш давомида қийинчиликларга дучор бўлса, руҳи тушиб кетади, ўзини йўқотиб қўяди, ишни охиригача етказмайди. Аммо «ишнинг бажарилишини каттик туриб талаб қилинса, уни кўпинча бошқалардан ёмон бажармайди.

12-МАШҒУЛОТ “Характер” мавзуси бўйича лаборатория машғулот

4.1. Лаборатория машғулотининг таълим технологияси

<i>Ўқув соати:</i> 2 соат	<i>Тингловчилар сони:</i> 30 та
<i>Ўқув машғулотининг шакли</i>	Билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича лаборатория иши.
<i>Лаборатория машғулотининг тузилиши:</i>	<p>1. Мавзу мазмунига кириш:</p> <p>-таълимни ташкиллаштириш шакллари, моҳияти ва мазуни.</p> <p>-гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологияси.</p> <p>2. Ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганиш:</p> <p>3. Натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолаш.</p>
<i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> тингловчиларда ўқув ишини ташкил этишни интерфал шакллари билан бўйича билим ва кўникмаларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш.	
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолиятининг натижалари:</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Характер мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида 	<ul style="list-style-type: none"> • Характер мавзусининг моҳияти ва

<p>тушунчалар бериш;</p> <ul style="list-style-type: none"> • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини тушунтириш; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишга ўргатиш; • натижалар тақдимоти, муҳокама ва баҳолашга ўргатиш. 	<p>мазмунни тўғрисида тушунчаларни;</p> <ul style="list-style-type: none"> • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташкиллаштириш технологиясини; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишни; • натижалар тақдимоти, муҳокама ва баҳолашни.
<i>Таълим усуллари</i>	Кичик маъруза, тезкор сўров, намоён этиш, суҳбат, амалий иш, тақдимот
<i>Таълим воситалари</i>	Таянч матн, ўқув қўлланмалар, эксперт топшириклар, слайдлар, флипчарт, маркерлар, скотч
<i>Ўқитилиш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳли.
<i>Ўқитилиш шарт-шароити</i>	Техник воситалардан фойдаланишга ва гуруҳларда ишлашга мўлжалланган аудитория
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Савол-жавоб

1-илова

Тақдимотни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

<i>Гуруҳлар</i>	<i>Баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари</i>			
	<i>Маълумотни аниқ ва тўлиқ etkazилиши</i>	<i>Тақдимотни расмийлаштирилиши</i>	<i>Мисоллар билан тушунтирилиши</i>	<i>Жами</i>
	<i>1,0</i>	<i>0,5</i>	<i>0,5</i>	<i>2</i>
1				
2				
3				

2-илова

Эксперт варағи №1

1-Топширик.

Ушбу парчадан сўзловчи болага хос характер хислатларини топиб ёзинг.
 “Танишиб кўяйлик: отим Ҳошим, эркалатиб чақирмоқчи бўлсангиз Ҳошимжон деб атайсиз. Фамилиям — Рўзиев, Рўзиевой тракторчининг ўғлиман. Рухсат берсангиз онлаимиз ҳақида ҳам икки-уч оғиз сўзлаб ўтсам: дадам икки-уч йилдан буён чўлда бульдозер ҳайдаб ер текислайди, оймнинг айтишига қараганда ўша томонларга ҳам пахта экишармиш. Бир ойда, баъзан икки ойда бир келиб кетади. Келганида ҳар биримизга алоҳида-алоҳида совға-саломлар олиб келади. Совғанинг энг яхшиси, албатта, менга тегади. Ойим бўлса уйимиздан уч юз метр наридаги фермада сигир соғади. Бир ўзига 24 говмиш қарайди. Ўтган йили сутни кўп соққани учун медаль ҳам олган. Ўша медални оймдан яшириб мен ҳам икки марта тақдим. Бир марта тақиб бозорга бориб сабзи-пиёз олиб келдим, иккинчи марта тақиб мактабга

борувдим, директоримиз чакириб олиб роса уришди. Ростини айтсам, ўзим ҳам унчалик ёмон бола эмасман. Ақл-хушим жойида, одобим ҳам чакки эмас, олтинчи синфнинг интизомли ўқувчилариданман. Бир хил, ҳалиги шўх болаларга ўхшаб кун бўйи кўча чангитиб юрмайман. Яшириб нима қиламан, кўча чангитиб юргандан кўра командага бўлиниб олиб, тўп тепган ёки холирок жойга, масалан, ойнинг ҳарчанд чакирса ҳам овози етмайдиган жойга бориб олиб чиллак ўйнаган минг марта яхши”.

Эксперт варағи №2

2-Топширик.

Парчани ўқинг, буюк табиатшунос олим И. В. Мичурин характериға хос хислатларни аниқланг, уларни таҳлил қилинг. Менинг ёш дўстларим, биз шундай замонда яшамоқдамизки, бу замонда одамнинг энг олий мақсади дунёни тушунтириб беришдангина иборат эмас, балки уни ўзгартириш ва яхшилашдан ҳам иборатдир... Мен ўсимлик навларини яхшилаш устида 60 йилдан бери ишлаб келмоқдаман. Одамлар мени жуда кўп иш қилди дейдилар. Мен шуни айтардимки, бу қилинган ишлар ҳали қилиниши мумкин ва зарур бўлган ишларга қараганда унчалик кўп эмас. Келгуси авлодга, жумладан, менинг ёш дўстларим, сизларга кўп иш қилишга тўғри келади.

13-МАШҒУЛОТ “Қобилият” мавзуси бўйича лаборатория машғулоти

4.1. Лаборатория машғулотининг таълим технологияси

Ўқув соати: 2 соат	Тингловчилар сони: 30 та
Ўқув машғулоти шакли	Билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича лаборатория иши.
Лаборатория машғулотининг тузилиши:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мавзу мазмунига кириш: <ul style="list-style-type: none"> -таълимни ашқиллаштириш шакллари, моҳияти ва мазуни. -гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташқиллаштириш технологияси. 2. Ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганиш: 3. Натижалар тақдими, муҳокама ва баҳолаш.
Ўқув машғулотининг мақсади: тингловчиларда ўқув ишини ташқил этишни интерфаол шаклларида бўйича билим ва кўникмаларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш.	
Педагогик вазифалар: Қобилият мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчалар бериш; <ul style="list-style-type: none"> • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташқиллаштириш технологиясини тушунтириш; 	Ўқув фаолиятининг натижалари: тингловчилар биладилар: Қобилият мавзусининг моҳияти ва мазмуни тўғрисида тушунчаларни; <ul style="list-style-type: none"> • гуруҳларда ҳамкорликда ишлашни ташқиллаштириш технологиясини; • ҳамкорликда ўзаро ўқиш

<ul style="list-style-type: none"> • ҳамкорликда ўзаро ўқиш техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишга ўргатиш; • натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолашга ўргатиш. 	техникаларини гуруҳларда ўзаро ўрганишни; <ul style="list-style-type: none"> • натижалар тақдироти, муҳокама ва баҳолашни.
<i>Таълим усуллари</i>	Кичик маъруза, тезкор сўров, намойиш этиш, суҳбат, амалий иш, тақдирот
<i>Таълим воситалари</i>	Таянч матн, ўқув қўлланмалар, эксперт топшириқлар, слайдлар, флипчарт, маркерлар, скотч
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Оммавий, гуруҳли.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалардан фойдаланишга ва гуруҳларда ишлашга мўлжалланган аудитория
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Савол-жавоб

1-илова

Тақдиротни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

Гуруҳлар	Баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари			
	<i>Маълумотни аниқ ва тўлиқ етказилиши</i>	<i>Тақдиротни расмийлаштирилиши</i>	<i>Мисоллар билан тушунтирилиши</i>	<i>Жами</i>
	<i>1,0</i>	<i>0,5</i>	<i>0,5</i>	<i>2</i>
1				
2				
3				

2-илова

Эксперт варағи №1

1-топшириқ.

Инсон қобилияти билан боғлиқ бўлган фаолиятларни аниқланг.А. 1970 йил Нью-Йоркда бўлиб ўтган тилшуносларнинг халқаро конгрессида профессор Карло Тальявини минбарга кўтарилиб конгресс қатнашчиларини 50 тилда бирин-кетин табриклади. Профессор Тальявини филология фанлари доктори, эллик та фанлар академиясининг аъзоси. У ўн икки ёшлигидаёқ етти тилни билар эди. Филология бўйича Болонья университетига таълим олди, докторлик дипломини олганида 15 та тирик ва ўлик тилни билар эди. Ўшанда у 22 ёшда эди. Доктор Тальявини 120 та тилни биларди. У барча Европа тиллари ва диалектларида бемалол гаплаша оларди. Университетда 25 тилда лекция ўқийди. Профессор Тальявини аввало тилнинг характерини, бошқача қилиб айтганда, руҳини тушунишга, унинг талаффузини, оҳангини ўрганишга ҳаракат қиларди. Сўнгра сўз, ибора ва гапларни ўрганади. Уларни бир-бирига қўшиб таққослайди.

Эксперт варағи №2

2-Топшириқ.

Қуйидаги матнни синчиклаб ўқинг, унда тасвирланган воқеаларнинг сабабини тушунтириб беринг. Таниқли француз ёзувчиси О. Бальзак ҳам оналари ҳамда ўқитувчилари томонидан қобилиятсиз деб баҳоланиб, фаҳми қалта болалар қаторига қўшиб қўйишганди. Уни яхши ўқишга мажбур қилиш мақсадида кўпинча махсус хонага қамаб қўйишарди, бироқ бундай тадбир жуда кам фойда берарди. Кейинчалик эса, катталар “фаҳми қалта” болани ўқитишдан фойда чиқмаслигига ишонч ҳосил қилиб, уни ўз ҳолига ташлаб қўядилар. Ҳатто О. Бальзакнинг ўз онаси ҳам агар у бирорта ақлли гап айтгудек бўлса, бепарвогина: “Оноре, нима деб гапираётганингни ўзинг ҳам билмасанг керак, албатта”, — деб писанда қилар эди.

3-Топшириқ.

1. Қобилиятларнинг келиб чиқиши тўғрисида айтилган назариялардан (қобилиятларнинг ривожланиши наслга боғлиқ, қобилиятнинг ривожланиши фақат тарбияга боғлиқ, қобилиятларнинг ривожланиши наслга ва тарбияга боғлиқ, бир хил насл белгисига эга бўлган чоғда қобилиятнинг ривожланиши тарбияга боғлиқ) қайси бири қуйида келтирилган мисолларда ўз аксини топган? 2. Қайси назария идеалистик ва қайси бири материалистик бўлиб ҳисобланади? А. Англияда ҳар бир 11 ёшга етган боланинг ақлий ривожланиш коэффициентини синаб кўрилади. Шундан кейин бир хил болаларни юқори билим берадиган мактабларга, бир хилларини эса ишлаб чиқаришга тайёрловчи мактабларда ўқишга жўнатилади. Б. Япон педагоги С. Судзуки скрипкачи — музикантлар тайёрлайди. Унинг мактабига ёшлар танламай олинади. Химкидаги (Москва) музика мактаби ўқитувчиси М. П. Кравец ҳам худди шундай қилади. В. Рус психологи А. Р. Лурия мактабгача ёшдаги бир жуфт эгизакнинг ривожланишини кузатади. Уларнинг ҳар бирини қурилиш материаллари билан ўйнашга турлича ўргатади. Натижада эгизаклардан бирининг бажарган иши мураккаброқ ва оригиналроқ бўлиб чиқади. Г. Рус психологи А. К. Леонтьев индивидуал машқ натижасида музика эшитиш қобилияти бузилган кишиларда “ичдан қуйлаш”ни тиклади ва “эшитишни яратди”.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НИЗОМИЙ НОМЛИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ

ФАНИДАН ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

ТОШКЕНТ – 2011

1. Психология фани нимани ўрганади?

- А) идрок қилиш шакллари Б) жон ва рух ҳақидаги таълимот В) руҳий жараёнлар билиш фаолиятлари, индивидуал психологик хусусиятларни
Г) психик фактлар ва унинг механизмлари қонуниятлари ҳақидаги фан*
Д) инсон шахси унинг психологик хусусиятларини

2. Психик фактлар қайси қаторда тўғри кўрсатилган?

- А) билиш фаолиятлари диққат нутқ фаолият Б) билиш жараёнлари сезги, идрок хотира, тафаккур ва ҳаёл В) руҳий ҳолатлар ёки шахснинг хиссий иродавий соҳаси хиссиёт ирода Г) руҳий хусусиятлар ёки индивидуал психологик хусусиятлар темперамент характер қобилият Д) барча жавоблар тўғри*

3. Онгнинг характерли хоссалари қайси қаторда кўрсатилган?

- А) англаш Б) объект билан субъект ўртасидаги фарқни англаш В) мақсад кўзлаш Г) кишилар муносабатларининг йигинисидир. Д) барча жавоблар тўғри*

4. .... бу шундай психик жараёнлар ҳолатлар йиғиндисики унда инсон ўз хатти-ҳаракатларига жавоб бермайди, англамайди.

- А) туш кўриш Б) онгсизлик* В) алаҳлаш Г) галлюцинация Д) паталогик ходисалар

5. Аниқ фаолият турларига кўра психология соҳалари қайси қаторда кўрсатилган?

- А) муҳандислик меҳнат, педагогик психология авиация* Б) ёш психологияси махсус психология олигофренопсихология В) меҳнат психологияси тиббиёт психологияси махсус психология Г) спорт психологияси савдо психологияси, ҳарбий психология инстинктив психология Д) барча жавоблар тўғри

6. Педагогик психология бўлимлари қайси қаторда тўғри кўрсатилган?

- А) таълим психологияси Б) тарбия психологияси В) ўқитувчи психологияси Г) анамал болалар психологияси Д) барча жавоблар тўғри*

7. .... Инсон меҳнат фаолиятининг психологик хусусиятларини, меҳнатни илмий асосда ташкил қилишнинг психологик тамойилларини ўрганади.

- А) меҳнат психологияси* Б) муҳандислик В) авиация Г) космик психология Д) барча жавоблар тўғри

8. Метод сўзининг маъноси қайси қаторда тўғри кўрсатилган?

- А) услуб Б) бирор нарсага бориш йўли В) қўлланилиш услуби Г) услуб бирор нарсага бориш йўли Д) барча жавоблар тўғри*

9. Қайси қаторда фаолият тушунчасига тўлиқ таъриф берилган?

- А) бажарилиш эҳтиёжга айланган ҳаракат ёки хулқ-атворнинг таркибий қисми Б) машқ қилиш натижасида турли малакаларнинг шаклланиш жараёни В) ҳар бир тирик организмни ўз эҳтиёжларини қондириш учун қиладиган фаоллиги Г) шахснинг ўз эҳтиёжларини қондириш учун кўрсатадиган жисмоний ва руҳий фаоллигига айтилади* Д) инхтиёрсиз ёки анланган ҳолда бажариладиган ҳаракат

10. Инсон фаолияти сўнгги натижасининг образи сифатида намоён бўладиган ва эҳтиёжларини амалга оширилиши бу.....

- А)одат Б) мотив В)иш-ҳаракат Г)саъи –ҳаракат Д)мақсад*
- 11.Кисминин фаолиятга ундайдиган ва унга мазмун бахш этадиган куч бу..... А)одат Б)мотив* В)иш-ҳаракат Г)саъи –ҳаракат Д)мақсад
12. ....ғалдаги битта оддий вазифани бажаришга қаратилган нисбатан тугалланган фаолиятнинг таркибий қисми.
А)одат Б)мотив В)иш-ҳаракат* Г) саъи –ҳаракат Д) мақсад
- 13.Ташқи оламдаги нарсаларнинг ҳолатинин ва хоссаларинин ўзгартиришга қаратилган ҳаракатларни ..... деб юритилади.
А) одат Б) мотив В) иш-ҳаракат Г) саъи –ҳаракат* Д) мақсад
- 14.....бажаралиши эҳтиёжга айланган ҳаракат ёки ҳуқ-атворнинг таркибий қисми. А) одат* Б) мотив В) иш-ҳаракат Г) саъи –ҳаракат Д) мақсад
- 15.Бу фаолиятнинг нисбатан тугалланган элементи бўлиб у мотивга бўйсунган оралик мақсадга эришишни назарда тутати.
А) одат Б) хатти-ҳаракат* В) иш-ҳаракат Г) саъи –ҳаракат Д) мақсад
- 16.Икки ёки undan ортик кишилар ўртасидаги ахборот айрибошлаш ўзаро таъсир ва бир-бирини тушунишдан иборат жараён бу .....
А)афазия Б)мулоқот* В) рефлексия Г) коммуникация Д) стеротиплаштириш
- 17.Тил ёки бошқа белгилар воситасида ахборот бериш бу .....
А)коммуникация* Б)идентификация В)мулоқот Г)рефлексия
Д)стеротиплаштириш
18. Шахс тушунчасига тўғри таъриф берилган қаторни топинг?
А)жамиятда ривожланувчи тил ёрдамида бошқа одамлар билан муносабатга киришувчи инсон. Б)одам бошқа одамлар билан муносабатда шахсга айланади. В)воқеликни билдирувчи ва уни ўзгартирувчи субъектга айтилади. Г)онгли субъект фаолиятда бўладиган мулоқот маданиятига эга бўлган жамиятда яшайдиган комил инсон. Д)кишилик жамиятида яшайдиган фаолиятнинг бирор тури билан шугулланадиган тил орқали атрофдагилар билан нормал мулоқотда бўладиган онгли индивид.*
19. Шахс фаоллиги деганда нимани тушунилади?
А)теварак атрофдаги олам билан муносабатда бўлади. Б)ташқи муҳит билан алоқаси. В) шахснинг қизиқишлари ва эҳтиёжларида акс этади. Г)одамнинг атрофдаги ташқи муҳитга кўрсатадиган таъсири.* Д) барча жавоблар тўғри.
20. Шахс фаоллигининг манбани сифатида намоёни бўладиган ва унинг яшаш шароитига боғлиқликни ифодаловчи ҳолат – бу ...
А)эҳтиёж* Б)қизиқиш. В)мотив. Г)иштиёқ. Д)жинсий майллар.
- 21.Аввал онгли бажариб, кейинчалик автоматлашган хатти-ҳаракатларга ..... айтилади?
А)малака* Б)кўникма. В)одат. Г)мақсад. Д)мотив.
- 22.Қайси қаторда диққат тушунчасига тўғри таъриф берилган?
А)онгимизнинг муайян объектга йўналтирилиши ва унда тўпланишидан иборат психик ҳолат* Б)инсоннинг амалий фаолиятига киритилган бўлиб, уларнинг муваффақиятини таъминлайди В)маълум объектга узоқ вақт давомида мутассил қаратилиши Г)бир вақтда бир неча объектга ёки

фаолиятга тақсимланиши Д) марказий нерв тизимининг вақтинча ҳуқрон қисми бўлиб, бошқа қисмлар фаолиятини тормозлайди

23. Диққатнинг юзига келишда қайси жараён муҳим роль ўйнайди?

А) сезги Б) идрок В) хотира *Г) нутқ Д) тафаккур

24. .... деб олдиндан белгиланган катъий бир мақсад асосида ва онгли равишда диққатимизни маълум нарса ҳамда ҳодисаларга қаратилишига айтилади.

*А) ихтиёрий Б) ихтиёрсиз В) ихтиёридан кейинги диққат Г) бўлинувчанлик Д) концентрацияси

25. Инсонда диққат кўламининг кенг бўлиши нямаларга боғлиқ?

А) сезги ва идрокка Б) тажрибасига *В) турмуш тажрибасига Г) нарса ва ҳодисаларни чуқур акс эттирилишига Д) барча жавоблар тўғри

26. Эшитиш сезгиларининг сифати қайси қаторда кўрсатилган?

А) овоз баландлиги Б) овознинг кучи В) овоз тебри Г) кортиев марказлари Д) овоз баландлиги ва овознинг кучи*

27. Интероцептив сезилар бу ...

А) идрок ва сезгининг бирлиги Б) органик сезгилар* В) кинетик сезгилар Г) вестибуляр аппарат Д) тўғри жавоб йўқ

28. Адаптация турлари:

А) негативизм Б) позитив, негатив* В) субъект, объектив Г) тактик негатив Д) таъм билиш, эшитиш

29. Қорни очликни, чанқашни сезиш қайси сезги турига оид?

А) тўйиш Б) органик* В) эшитиш Г) таъм билиш Д) тери сезгиси

30. Идрок бу ...

А) сезги аъзоларига бевосита таъсир этиб турган нарса ва ҳодисаларнинг образларининг киши онгида бир бутун ҳолда акс эттирилишидир* Б) шахс теварак-атрофидаги воқеаларни акс этиши В) бор нарсани нотўғри англаш Г) йўқ нарсани ҳис қилиш Д) сезги аъзоларига таъсир этиб турган нарса ва ҳодисалар айримларини акс этиши

31. Галлюцинация – бу ...

А) бор нарсани нотўғри идрок қилиш Б) шахснинг идрок қилиш қобилияти В) йўқ нарсаларни идрок қилиш Г) идрокнинг шахс ва унинг тажрибасига боғлиқлиги Д) йўқ нарсани нотўғри англаш*

32. Идрок константалиги бу...

А) нарсалар шароити ўзгарсада образи ўзгармаслиги* Б) шахснинг идрок қилиш қобилияти В) идрокнинг шахс ва унинг тажрибасига боғлиқлиги Г) вақтни идрок қилиш Д) ҳаракатни идрок қилиш

33. Иллюзия бу...

А) бир нимани ҳис қилиб англаш Б) шахснинг идрок қилиш қобилияти В) идрокнинг шахсга боғлиқлиги Г) бор нарсани нотўғри, янглиш идрок қилиш* Д) йўқ нарсани идрок қилиш

34. Апперцепция – бу ...

А) шахснинг адаптация дaври Б) ўсмирликнинг ўтиш дaври кризиси В) вақтни, ҳаракатни идрок қилиш Г) йўқ нарсани идрок қилиш Д) идрокнинг шахс ва унинг тажрибасига боғлиқлиги*

35. Объект ва фон бу...

А) шахс учун айни пайтда аҳамиятли нарса (объект), муҳим бўлмаган нарса (фон). * Б) сезги ва идрокнинг бир-бирига боғлиқлиги В) уйни, гулни батафсил идрок қилиш Г) нарсаларнинг ҳажмини идрок қилиш Д) тўғри жавоб йўқ

36. Қайси қаторда хотира тушунчасига тўғри таъриф берилган?

А) миёдаги муваққият боғланишлар В) миёда из ҳосил бўлиши В) илгари идрок қилган бошдан кечирган ва бажарган ишларимизни ёдда сақлаш кейинчалик уларни эсга тушуришдан иборат жараён * Г) кундалик билимларни эсда олиб қолишга Д) зарур вақтда керакли материални эсга тушира олиш қобилияти

37. Турли тил ҳаракатни эсда олиш, эсда сақлаш ва қайта эсга туширишдан иборат эсда олиб қолиш..... деб аталади?

А) ҳаракат хотираси * Б) ҳиссий хотира В) образли хотира Г) ихтиёрсиз хотира Д) ихтиёрий хотира

38. Тасавурлар табиат ва ҳаёт манзаралари шу билан бирга товуш хидлар таъмлар билан боғлиқ хотира.....

А) ҳаракат хотираси * Б) ҳиссий хотира В) образли хотира Г) ихтиёрсиз хотира Д) ихтиёрий хотира

39. Ихтиёрий эсда олиб қолдиришда қандай усуллардан фойдаланилади?

А) материал ва сўзнинг таъсирчанлиги В) ихтиёрий ва ихтиёрсиз тасодифан В) мақсад кўйиш ўқув материални тушуниб эсда қолдириш, эсда қолдиришнинг рационал усуллари * Г) мақсад кўйиш, эсда қолдиришнинг рационал усулларидан фойдаланиш Д) ҳиссий таъсирчанлиги, ҳажми, ҳаракатчанлиги, тезлиги, шакли

40. Бейхитёр эсда қолдиришда қайси жараён асосий роль ўйнайди

А) эҳтиёж В) таъриба В) шакл ва ҳажми Г) кизиқиш * Д) ҳиссий таъсирчанлиги

41. Инсоннинг теварак атрофдан моддий воқелик тўғрисида онгида қай миқдорда (кўламда) мулоҳазалар, муҳокамалар, фикрлар, муаммолар, тушунчалар жой олганлиги нима деб аталади?

А) мазмундорлиги * Б) мустаҳкамлиги В) элчиллик Г) самарадорлик Д) тезлиги

42..... моддий дунёдаги нарса ҳодисаларининг асосий қонуни, қонуниятлари, шароитлари уларнинг ўзаро боғланишлари муносабатларини тафаккуримизда тўлиқ акс этишимизга айтилади.

А) мазмундорлиги В) мустаҳкамлиги В) чуқурлиги * Г) кенглиги Д) мустақиллиги

43..... шундай бир тафаккур операциясидирки, бу операция воситаси билан объектив дунёдаги нарса ва ҳодисаларнинг бир-бирига ўхшашлиги ва бир-бирдан фарқи аниқланади.

А) анализ В) синтез В) таққослаш * Г) классификация Д) абстракциялаш

44. Нарса ва ҳодисаларнинг белги ва хусусиятларни ҳақида тасдиқлаб ёки инкор қилиб айтилган фикр ..... деб аталади.

А) ҳулоса чиқариш В) ҳукм * В) тушунча Г) конкрет тушунча Д) мавҳумлаштириш

45..... шундай тафаккур шаклидирки бу шакл воситаси билан биз икки ёки ундан ортиқ ҳукмлардан янги ҳукм ҳосил қиламиз.

А)хулоса чиқариш* Б)тушунча В)хукм Г)индуктив хулоса чиқариш
Д)дедуктив хулоса чиқариш

46.Ўтмишда бўлиб ўтган ёки ҳозирда бор бўлган лекин бизнинг турмушимизда шу пайтгача учрамаган яъни биз идрок қилмаган нарса ва ҳодисалар тўғрисида тасаввур ва образлар яратилганга .....айтилади

А)ихтиёрсиз хаёл Б)ихтиёрий хаёл В)ижодий хаёл Г)тасаввур хаёл*
Д)фантастик хаёл

47.....тажрибамизда бўлмаган ва воқеликнинг ўзида ҳам учрамаган нарса ва ҳодисалар ҳақида тасаввур ҳамда образлар яратишдан иборат бўлган хаёл турига айтилади. А)ихтиёрсиз хаёл
Б)ихтиёрий хаёл В)ижодий хаёл* Г)тасаввур хаёл Д)фантастик хаёл

48.Ўқувчиларга ўқиб берилаётган ҳикояни эшитар эканлар ҳикоядаги афсонавий қаҳрамонлар уларнинг баланд қоялар устига қурилган қасрлари кўз ўнгиларида гавдалана бошлайди. А)ихтиёрсиз хаёл
Б)ихтиёрий хаёл В)ижодий хаёл Г)тасаввур хаёл* Д)фантастик хаёл

49. Ёзувчи асарни учун типик образ яратаётганда унинг хаёли қандай ном билан аталади. А)ихтиёрсиз хаёл Б)ихтиёрий хаёл В)ижодий хаёл*
Г)тасаввур хаёл Д)фантастик хаёл

50. Одам жуда ташна ёки жуда оч бўлган пайтда унинг хаёлида ҳар турли таомлар дарё ва булок сувлари пайдо бўла бошлайди. Мазкур мисол хаёлининг қайси турига тааллуқли. А)ихтиёрсиз хаёл* Б)ихтиёрий хаёл
В)ижодий хаёл Г)тасаввур хаёл Д)фантастик хаёл

51. Амалга ошмайдиган хаёл тури қандай ном билан аталади? А)ихтиёрсиз хаёл Б)ихтиёрий хаёл В)ижодий хаёл Г)тасаввур хаёл
Д)фантастик хаёл*

52. Қуйидаги жавоблардан қайси бирида хаёл таърифи тўғри берилган? А) хаёл ёки фантазия тафаккур каби фақат инсонгагина хос бўлган билиш жараёнидир Б) хаёл меҳнатнинг оралик ва охириги натижаларини кўриш имконини берувчи билиш жараёнидир В) хаёл аввал идрок қилинган образлар асосида ҳали идрок қилинмаган нарсаларнинг образларини акс эттиришдир.* Г) хаёл ноаниқ ва муаммоли вазиятларда намоён бўлувчи ҳолатлар Д) барча жавоблар тўғри

53..... ташқи оламдаги нарса ва ҳодисаларга нисбатан бўлган муносабатларимизнинг ва бу муносабатларимиздан ҳосил бўладиган ички кечинмаларимизнинг онгимизда акс эттирилишига айтилади. А)кайфият Б)эхтирос *В)ҳиссиёт Г)аффект Д)стресс

54.Унчалик кучли бўлмаган лекин жуда узоқ вақт давом этадиган ҳиссий ҳолат бу..... *А)кайфият Б)эхтирос В)ҳиссиёт Г)аффект Д)стресс

55. ....тўсатдан пайдо бўлиб тез орада ўтиб кетадиган ниҳоятда кучли ҳолатдир. А)кайфият Б)эхтирос В)ҳиссиёт *Г)аффект Д)стресс

56.....узоқ давом этадиган анчагина кучли ҳиссий ҳолатдир. А)кайфият *Б)эхтирос В)ҳиссиёт Г)аффект Д)стресс

57.....бу оддий психик ҳолат бўлиб у инсон организмни умумий ҳолатидан юзага келадн ва эҳтиёжларни қондириш жараёнида мавжуд бўлади. *А)эмоция Б)кайфият В)стресс Г)ҳиссиёт Д)аффект

58.Қайси қаторда ирода тушунчасига тўғри таъриф берилган?

А)мақсадга эришиш учун зарур бўлган иродавий зўр бериш Б)муаммони ҳал этишнинг бирор усулини танлаш В)онг томонидан тўлиқ назорат қилинмайдиган ва беихтиёр тарзда бажариладиган ҳаракатлар Г)мақсадга эришиш йўлида турган карама қаршиликларни бартарф қилиш учун зўр бериш билан боғлиқ бўлган ва маълум мақсадга йўналтирилган онгли ҳаракатлар Д)ички ва ташқи қийинчиликларни енгиш учун хатти-ҳаракатларни танлаш имкониятида намоён бўладиган руҳий акс эттириш шакли*

59. Иродавий фаолиятнинг хусусиятлари нималардан иборат?

А)иродавий ҳаракатларни шахс ҳамиша уларнинг субъект сифатида амалга оширади.Б)иродавий акт ҳаракат шахс тўла тўқис масъулликни зиммасига олган иш амал сифатида ичдан кечиради.В)иродавий фаолият туфайли инсон кўп жиҳатдан ўз-ўзини шахс сифатида англайди. Г)иродавий фаолият сабабли шахс ўз ҳаёт йўли ва тақдирини ўзи белгилашни тушуниб етади. Д)барча жавоблар тўғри*

60. Инсоннинг шахсий фаолияти натижалари учун масъулиятни ташқи кучларда ва шароитларда қайд қилиш шунингдек, шахсий куч ва ғайратига мойилликни англайдиган мезонлар.....деб аталади.

А)импульсив ҳаракатлар Б)назоратни локаллаштириш В)назорат локуси* Г)ирода кучи Д)мотивлар кураши

61. Шахснинг индивидуал фаолияти натижаларни учун масъулиятни ташқи кучларда ва шароитларда қайд қилиниши шунингдек уларнинг куч ғайратига мойиллигини белгилайдиган сифатлар мажмуи..... деб аталади. А)импульсив ҳаракатлар Б)назоратни локаллаштириш* В)назорат локуси Г)ирода кучи Д)мотивлар кураши

62. Қайси қаторда мотив тушунчасига тўлиқ таъриф берилган?

А)одамни фаолиятга ундовчи асосий сабаб Б)одамни муайян хатти-ҳаракатга ундайдиган бош сабаб* В)шахснинг ривожланишида энг ажойиб кўринишларидан бири Г)интилиш мақсад эҳтиёжларни ҳали юзага чиқмаган келажак ҳолатларига интилиш Д)барча жавоблар тўғри

63. Мотивлар орасида қайси жараён муҳим ўрин эгаллайди?

А)майл Б)иштиёқ В)қизиқиш* Г)эҳтиёж Д)мақсад

64. Қайси қаторда мотивация тушунчасига тўғри таъриф берилган?

А)одамни муайян хатти-ҳаракатларга ундайдиган бош сабаб Б)мотивлар йингидиси В)интилиш мақсад эҳтиёжларни ҳали юзага чиқмаган келажак ҳолатларга интилиш ҳолати Г)шахснинг нима учун маълум вақт бошқа фикр ва ҳаракатларларни эмас айнин шу фикр ва ҳаракатни бажаришга қарор қилганлиги ни асослаб бериши тушунтириб беришдан иборат манتيкий жараён* Д)шахснинг ривожланишида энг ажойиб кўринишлардан биридир.

65. Характер тушунчасига тўғри таъриф берилган қаторни аниқланг?

А) тағма, киёфа, хислат* Б) тамга, хусусият, киёфа В) хусусият, киёфа, аралашма Г) аралашма, тамга, уруғ Д) киёфа, уруғ, хислат

66. Қайси қаторда характер тушунчасига тўғри таъриф берилган?

А) мазкур шахс учун типик ҳисобланган фаолият усуларида намоён бўладиган типик шароитларда кўринадиган ва бу шароитларга шахснинг муносабати билан белгиланадиган индивидуал психологик хусусиятлар йиғиндиси Б) шахснинг воқеликка бўлган муносабатларини ифодаловчи унинг хулқ-атвори ва хатти-ҳаракатларида намоён бўладиган барқарор хусусиятларнинг индивидуал тарздаги йиғиндиси В) шахсда муҳит ва тарбия таъсири остида таркиб топган ва унинг иродавий фаоллигида тевақатрофдаги оламга ўз-ўзига бўлган муносабатларда намоён бўладиган индивидуал психологик хусусият Г) Тўғри жавоб берилмаган Д) барча жавоблар тўғри*

67. Қайси қаторда характер хусусиятлари таркибидаги тизим тўғри кўрсатилган?

А) жамоа ва айрим одамларга бўлган муносабатларни ифодаловчи хусусиятлар Б) меҳнатга бўлган муносабатни ифодаловчи хусусиятлар В) нарсаларга бўлган муносабатни ифодаловчи хусусиятлар Г) одамнинг ўз-ўзига бўлган муносабатини ифодаловчи хусусиятлар Д) барча жавоблар тўғри*

68. Қайси қаторда жамоа ва айрим одамларга бўлган муносабатларни ифодаловчи хусусиятлар келтирилган?

А) яхшилик, меҳрибонлик талабчанлик, такаббурлик* Б) меҳнатсеварлик ялқовлик виждонлилик меҳнатта масъулият ёки масъулиятсизлик В) озодалик ёки ифлослик нарсалар билан аяб ёки аямасдан муносабатда бўлиш Г) иззат-нафслилик шуҳратпарастлик мағрурлик ўзини катта олиш камтарлик Д) барча жавоблар тўғри

69. Қайси қаторда меҳнатга бўлган муносабатларни ифодаловчи хусусиятлар келтирилган?

А) яхшилик, меҳрибонлик талабчанлик, такаббурлик Б) меҳнатсеварлик ялқовлик виждонлилик меҳнатта масъулият ёки масъулиятсизлик* В) озодалик ёки ифлослик нарсалар билан аяб ёки аямасдан муносабатда бўлиш Г) иззат-нафслилик шуҳратпарастлик мағрурлик ўзини катта олиш камтарлик Д) барча жавоблар тўғри

70. Қайси қаторда нарсаларга бўлган муносабатларни ифодаловчи хусусиятлар келтирилган?

А) яхшилик, меҳрибонлик талабчанлик, такаббурлик Б) меҳнатсеварлик ялқовлик виждонлилик меҳнатта масъулият ёки масъулиятсизлик В) озодалик ёки ифлослик нарсалар билан аяб ёки аямасдан муносабатда бўлиш* Г) иззат-нафслилик шуҳратпарастлик мағрурлик ўзини катта олиш камтарлик Д) барча жавоблар тўғри

71. Қайси қаторда одамнинг ўз-ўзига бўлган муносабатларни ифодаловчи хусусиятлар келтирилган?

А)яхшилик, меҳрибонлик талабчанлик, такабурлик Б)меҳнатсеварлик ялқовлик виждонлилик меҳнатга масъулият ёки масъулиятсизлик В)юзодалик ёки ифлослик нарсалар билан аяб ёки аямасдан муносабатда бўлиш Г)иззатнафслилик шухратпарастлик мағрурлик ўзини катта олиш камтарлик* Д)барча жавоблар тўғри

72. Бирор хусусиятнинг бошқалари зарарига кучли ривожланиши ва атрофдагилар билан муносабатларининг ёмонлашиншига олиб келишидир. Мазкур таъриф қайси тушунчанинг мазмунини белгилаб беради?

А)характер Б)характер хусусиятлари В)характер акцентуацияси* Г)манманлик Д)қайсарлик

73.Характер хислатлари қандай турларга ажратилади?

А)иродавий ўз-ўзига бўлган муносабатларга Б)ахлоқий, эмоционал В)ахлоқий интеллектуал Г)ахлоқий иродавий* Д)ахлоқий иродавий эмоционал

74.Шахсдаги мустақиллик принципалик қатъийлик чидамлилик матонат ўзини тута билишлик каби сифатлар шахснинг қандай хислатлари таркибига киради?

А)ахлоқий Б)эмоционал В)иродавий* Г)интеллектуал Д)меҳнатга муносабат

75. Интизомлилик масъулиятни ҳис қилиш самимийлик ҳаққонийлик инсонпарварлик меҳнатсеварлик каби сифатлар шахснинг қандай сифатлари таркибига киради?

А)ахлоқий * Б) эмоционал В) иродавий Г)интеллектуал Д)меҳнатга муносабат

76. Шахснинг психик фаолиятида биринчи сигналлар тизими устунлик қилса бу инсон қандай типга тааллуқли бўлади?

А)бадий типга* Б)фикрловчи типга В)ўрта типга Г)образли Д)мулоҳазали

77.Агарда иккинчи сигналлар тизими устунлик қилса бу инсон қандай типга тааллуқли?

А)бадий типга Б)фикрловчи типга* В)ўрта типга Г)образли Д)мулоҳазали

78.Агарда ҳар иккала сигналлар тизими аралашиб кеган бўлса, бу инсон қандай типга тааллуқли?

А)бадий типга Б)фикрловчи типга В)ўрта типга* Г)образли Д)мулоҳазали

79.Бу тип учун таассуротлар жонли тасаввур ёрқин идрок ҳис-туйғулар эмоциялар натижасида вужудга келадиган образларнинг ёрқинлиги хосдир?

А)бадий типга* Б)фикрловчи типга В)ўрта типга Г)образли Д)мулоҳазали

80.Бу тип учун мавҳумларнинг мантикий тизимларнинг назарий мулоҳазаларининг методологик муаммоларининг устунлиги хосдир?

А)бадий типга Б)фикрловчи типга* В) ўрта типга Г)образли Д)мулоҳазали

81.Қайси қаторда қобилият тушунчасига тўғри таъриф берилган?

А)шахснинг ақлий имкониятлари қўлланилишини ифодаловчи лаёқат Б)шахс ижодий фаоллигининг энг юқори даражаси В)фаолиятни эгаллаш ва амалга ошириш муваффақиятини таъминловчи шахснинг индивидуал психологик хусусияти* Г)шахснинг бирор фаолиятга бўлган қобилиятининг мустақил

оригинал тарзда бажариш имконияти Д)қобилиятларнинг ривожланиши учун зарур бўлган ирсий жиҳатдан асосланган асаб тизимининг аналитик-физиологк хусусияти

82.Қайси қаторда лаёқат тушунчасига тўғри таъриф берилган?

А)шахснинг ақлий имкониятлари қўлланилишини ифодаловчи лаёқат Б)шахс ижодий фаоллигининг энг юқори даражаси В)фаолиятни эгаллаш ва амалга ошириш муваффақиятини таъминловчи шахснинг индивидуал психологик хусусияти Г)шахснинг бирор фаолиятга бўлган қобилиятининг мустақил оригинал тарзда бажариш имконияти Д)қобилиятларнинг ривожланиши учун зарур бўлган ирсий жиҳатдан асосланган асаб тизимининг аналитик-физиологк хусусияти*

83.Қайси қаторда талант тушунчасига тўғри таъриф берилган?

А)шахснинг ақлий имкониятлари қўлланилишини ифодаловчи лаёқат Б)шахс ижодий фаоллигининг энг юқори даражаси В)фаолиятни эгаллаш ва амалга ошириш муваффақиятини таъминловчи шахснинг индивидуал психологик хусусияти Г)шахснинг бирор фаолиятга бўлган қобилиятининг мустақил оригинал тарзда бажариш имконияти*Д)қобилиятларнинг ривожланиши учун зарур бўлган ирсий жиҳатдан асосланган асаб тизимининг аналитик-физиологк хусусияти

84. Қайси қаторда талантнинг асосий белгилари кўрсатилган?

А)муваффақиятни таъминлаш Б)фаолиятни мустақил бажариш оригиналик унсурининг мавжудлиги В)қобилият ва истеъдодлар йиғиндисидан иборат эканлиги Г)индивидуал психологик хислатлиги ва ижтимоий турмушни ўзгартирувчи яратувчи имкониятлилиги Д)барча жавоблар тўғри

85.Юксак истеъдод босқичлари қайси қаторда кўрсатилган?

А)бундай шахснинг биринчи хусусияти зийраклик шайлик жиддийлик фаолиятни бажаришга тайёр туришликдир Б)унинг меҳнатга тайёрликдир В)унда тафаккур хусусиятлари ва фикр юритишнинг тезлиги ақлнинг тартиблилиги таҳлил ва умумлаштиришнинг юқори имкониятлари ақлнинг маҳсулдорлигидир. Г)барча жавоблар тўғри* Д)тўғри жавоб берилмаган

86.Темперамент тушунчасининг луғавий маъноси қайси қаторда тўғри кўрсатилган?

А)лотинча “аралашма”* Б)юнонча “қоришма” В)юнонча “аралашма”Г)лотинча “нисбатлар аралашмаси” Д)юнонча “қисмларнинг нисбати”

87.Темперамент борасидаги дастлабки таълимот ким томонидан яратилган?

А)Гиппократ Б)Гален В)И.П.Павлов Г)Лесгафт Д)И.М.Сеченов

88.Қайси қаторда темперамент тушунчасига тўғри таъриф берилган?

А)одамнинг ижтимоий муносабатларида яққол намоён бўладиган индивидуал хусусиятдир Б)шахснинг хиссий кўзгалувчанлиги ва умумий ҳаракатчанлиги билан сифатланадиган индивидуал хусусиятлар йиғиндисидир* В)шахсда хис-туйгуларнинг пайдо бўлиши тезлиги ва кучида ҳамда кишининг умумий ҳаракатчанлигида намоён бўладиган индивидуал

психологик хусусиятларнинг мажмуасидир Г)барча жавоблар тўғри Д)тўғри жавоблар берилмаган

89.Темпераментга тааллуқли индивидуал динамик хусусиятлар қайси қаторда кўрсатилган?

А)темпераментнинг айни бир хил хусусиятлари худди бир одамнинг ўзида фаолиятнинг ҳар хил турларида ва ҳар турли мақсадларда намоён бўлади. Б)темпераментнинг хусусиятлари одам ҳаётининг бутун давомида ва маълум бир қисмида барқарор ва ўзгармасдир. В)мазкур одамларда темпераментнинг турли хусусиятлари бир-бири билан тасодифан бирлашмай балки бир-бири билан қонуний боғланган бўлиб бу хусусиятлар темперамент типини аниқловчи муҳим тузилмани ҳосил қилади. Г)барча жавоблар тўғри* Д)тўғри жавоб берилмаган

90.Қайси қаторда темперамент хусусиятларига тўғри таъриф берилган?

А)бир инсон психик фаолияти тезлигини ифодаловчи психиканинг барқарор индивидуал хусусиятлари* Б)одамнинг ижтимоий муносабатларида яққол намоён бўладиган индивидуал хусусиятлар В)шахс фаолияти хулқ-атворининг тезлиги ва ҳиссий томонини ифодаловчи шахснинг барқарор хусусиятлари йиғиндиси Г)ҳиссий кўзгалувчанлиги ва умумий ҳаракатчанлиги билан сифатланадиган индивидуал психологик хусусиятлари мажмуидир. Д)барча жавоблар тўғри

91.....одам қандай фаоллик даражаси билан ташқи оламга таъсир этиши ва мақсадларини амалга оширилишида ташқи ҳамда ички қаршиликларни фаоллик билан енгитдир?

А)сензитивлик Б)реактивлик В)фаоллик* Г)реактивлик ва фаолликнинг ўзаро муносабати Д)реакция темпи

92. Тез таъсирланувчан арзимаган ҳодисалар ҳақида чуқур қайғурадиган кишилар қайси темперамент типига киради?

А)холерик Б)сангвиник В)флегматик Г)меланхолик* Д)олий нерв фаолияти

93.Олий нерв фаолияти хусусиятларининг яъни кучи ҳаракатчанлиги мувозанатлигининг барқарор йиғиндиси қандай ном билан аталади?

А)холерик Б)сангвиник В)флегматик Г)меланхолик Д)олий нерв фаолияти*

94.Ҳаракатчан таассуротлари тез ўзгаришга мойил мулоқотга киришувчан фаол кишилар қайси темперамент типига киради?

А)холерик Б)сангвиник* В)флегматик Г)меланхолик Д)олий нерв фаолияти

95.Ҳиссий ҳолатлари кучсиз ифодаланадиган барқарор секин ҳаракат қиладиган кишилар қайси темперамент типига киради?

А)холерик Б)сангвиник В)флегматик* Г)меланхолик Д)олий нерв фаолияти

96. Кучли ҳис ҳаяжон тез-тез ўзгариб турувчи айфият мувозанатсиз асаб тизими ва умумий ҳаракатчанликка эга кишилар қайси темперамент типига киради?

А)холерик* Б)сангвиник В)флегматик Г)меланхолик Д)олий нерв фаолияти

97.Ҳайвонларнинг ўз эҳтиёжларини қондириш учун қиладиган туғма мураккаб ҳаракатлари ..... деб аталади?

А)сесканувчанлик Б)перцептив В)тропизм Г)инстинкт* Д)сенсор босқич

98. Ҳайвонларнинг биологик эҳтиёжларига қараб инстинктив ҳаракатлари қандай турларга бўлинади?

А)овқатланиш Б)сақланиш В)насл қолдириш Г)пода-пода бўлиб яшаш
Д)барча жавоблар тўғри*

99. Ҳайвонларнинг индивидуал ҳаёти давомида пайдо бўладиган ҳаракатлар бу.....А)инстинкт Б)малака В)кўникма* Г)тажриба Д)одат

100. Ҳайвон кўникмаларини нималар асосида вужудга келади?

А)инстинктлар Б)илгари ҳосил қилинган рефлекслар В)шартсиз рефлекс
Г)барча жавоблар тўғри Д)инстинктлар, илгари ҳосил қилинган рефлекслар *

“УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ” ФАНИДАН ЯКУНИЙ НАЗОРАТ САВОЛЛАРИДАН НАМУНАЛАР

1. Психология фанининг предмети
2. Психология фанининг мақсад ва вазифалари.
3. Психологияни фан сифатида шакллантириш.
4. Мия ва психика.
5. Онг ҳақида тушунча ва унинг хоссалари
6. Онг ва онгсизлик.
7. Шарқ мутафаккирларининг психология фани ривожланишига қўйилган ҳиссаси.
8. Ҳозирги замон психологияси фанининг тамойиллари.
9. Ҳозирги замон психологиясининг тузилиши.
10. Ҳозирги замон психологиясининг тадқиқот методлари.
11. Психологиянинг фанлар тизимида тутган ўрни.
12. Психиканинг филогенетик тараққиёти.
13. Ҳайвонларнинг хатти-ҳаракат тиپлари.
14. Сенсор босқич ва унинг характерли хусусияти.
15. Перцептив босқич ва унинг характерли хусусияти.
16. Интеллектуал босқич ва унинг характерли хусусияти.
17. Кўникма ва малакалар
18. Психиканинг муҳит ва аъзолар тузилишига боғлиқлиги.
19. Инсон онгининг ривожланиши.
20. Фаолият ҳақида тушунча.
21. Фаолиятнинг тузилиши.
22. Фаолиятнинг интероризацияси ва экстроризацияси.
23. Фаолиятнинг ўзлаштирилиши ва малакалари эгаллаш.
24. Фаолиятнинг асосий турлари.
25. Мулоқот ҳақида тушунча.
26. Мулоқот турлари.
27. Мулоқот вазифалари.
28. Мулоқот кишилар ўртасидаги ўзаро таъсир этиш.
29. Мулоқотнинг коммуникатив томони.
30. Мулоқотнинг интерактив томони.
31. Шахс ҳақида тушунча.
32. Индивид шахс, индивидуаллик тушунчалари.
33. Шахс фаоллиги тушунчаларининг мазмуни.
34. Шахс шаклланишига таъсир этувчи омиллар.
35. Шахснинг малака ва одатлари.
36. Эндопсихика ва экзопсихика ҳақида тушунча.
37. Ижтимоий муҳит ва шахс шаклланиши.
38. Шахс шаклланишида ирсият
39. Шахс шаклланиши ва таълим тарбия.
40. Дижат ҳақида тушунча.
41. Дижат турлари.
42. Дижатнинг хусусиятлари.
43. Паришонхотирлик тушунчаларининг мазмуни.
44. Сизгилар ҳақида умумий тушунча.
45. Сизгиларнинг таснифи.
46. Сизгиларнинг турлари.

47. Сизги соҳасидаги қонуниятлар.
48. Идрок ҳақида тушунча.
49. Идрокнинг ҳоссалари.
50. Идрокда объектив ва фон, апперцепция.
51. Идрокда иллюзия ва галлюцинация.
52. Идрокнинг таснифи.
53. Хотира ҳақида тушунча.
54. Хотира турлари.
55. Хотира жараёнлари.
56. Хотира типлари.
57. Хотира тасаввурлари.
58. Тафаккур ҳақида тушунча.
59. Тафаккур операциялари.
60. Тафаккур шакллари.
61. Тафаккур сифатлари
62. Тафаккурнинг турлари.
63. Хаёл ҳақида тушунча.
64. Хаёл жараёнлари.
65. Хаёл турлари.
66. Хаёл сифатлари.
67. Хаёлнинг хусусиятлари.
68. Ҳиссиёт ҳақида тушунча.
69. Ҳис-туйғуларнинг вазифалари.
70. Ҳиссий ҳолатларнинг ифодаланиши.
71. Ҳисларни кечирिश шакллари.
72. Юксак ҳислар.
73. Ирода ҳақида тушунча.
74. Иродавий акт ва унинг тузилиши.
75. Шахснинг иродавий сифатлари.
76. Темперамент ҳақида тушунча.
77. Темперамент хусусиятлари.
78. Темперамент типлари.
79. Фаолликни индивидуал услуби ва темперамент.
80. Темперамент типлари.
81. Характер ҳақида тушунча.
82. Характер типологияси.
83. Характер акцентуацияси.
84. Характер таркиби.
85. Қобилиятлар ҳақида тушунча.
86. Қобилиятларнинг сифати ва миқдор тавсифи.
87. Қобилиятлар тузилиши.
88. Қобилиятларнинг табиий асослари.
89. Мотивация ва мотивларнинг назарий муаммолари.
90. Мотив муаммосига доир мулоҳазалар.

ИЗОҲЛИ ЛУҒАТ

Абстракция- нарсаларнинг ўзига хос белги ва хусусиятларини, улар ўртасидаги боғланишларни, нарсаларнинг муҳим белги ва хусусиятларини ажратиб олишга қаратилган фикрлаш операцияси.

Абулия - энг оддий, осонгина масалалар бўйича ҳам маълум қарорга келиш қобилияти йўқлигида намоён бўладиган ўта иродасизлик.

Автоматизм– ихтиёримиз ёки англамаган ҳолда амалга ошириладиган ҳаракатдир.

Авиация психологияси - психология тармоғи бўлиб, учувчилар шахси ва турли учиб фаолиятининг психик хусусиятларини ўрганеди.

Автоматлаштириш– машқ қилиш орқали турли малакаларни шакллантириш жараёни.

Адаптация- сезги аъзоларининг кўзғовчи кучига мослашуви натижасида муайян сезгирликнинг ўзгариши.

Аксидентал қобилиятлари одамнинг ҳавф - хатарсиз, саранжом - саришта фаолиятда бўлиш қобилияти.

Амалий тафаккур – кўпинча вақт танқислиги шароитида юзага келадиган ва ҳатти - ҳаракатларнинг мақсадини аниқлаш, режа лойиҳаларни ишлаб чиқиш билан боғлиқ.

Апперцепция- шахс идрокнинг аввалги билим ва тажрибаларига ҳамда унинг умумий қизиқиш, ҳавасларига боғлиқлиги.

Ассоциация- психик ҳодисалар орасидаги ўзаро боғланиш, у маълум қонунлар бўйича таркиб топади

Аутоген машқ - ўз - ўзини ишонтириш ва ўз - ўзини идора қилишга асосланган психотерапевтик усул.

Аффект - кучли, жўшқин ва нисбатан қисқа муддатли эмоционал кечинмалар тарикасида рўй берадиган психологик ҳолат.

Биографик метод - одамни унинг таржимаи холи билан боғлиқ бўлган ҳужжатлар орқали ўрганиш усули.

Бурч - шахснинг ахлоқий вазифаси бўлиб, у одамда виждонни уйғотади.

Галлюцинация-реал воқеликдаги нарса ва ҳодисаларнинг анализаторларга бевосита таъсирсиз онгимизда турли образларнинг ҳаёлий равишда пайдо бўлишидан иборат психопатологик ҳодиса.

Гуруҳ - одамларнинг биргаликдаги фаолият мазмуни ёки мулоқотда бўлиш характери каби қатор белгиларига асосланган ижтимоий жамоа.

Дедукция-умумий ҳукмлардан яққа ҳукмларга қарата бориш орқали мантикий ҳулоса чиқаришдан иборат тафаккур шакли.

Депрессия- тушкунлик кайфияти одамда интилишларнинг сусайиши, ҳаракатларнинг тормозланиши билан боғлиқ равишда юзага келадиган руҳий ҳолат.

Диалог - икки ва ундан ортқ кишиларнинг ўзаро оғзаки гаплашиши.

Диффуз гуруҳ - одамларнинг тасодифий бирлашуви натижасида ҳосил бўлган гуруҳ..

Диксат онгимизнинг . муайян объектга йўналтирилиши ва унда тўпланишидан иборат психик ҳолат.

Етакчи фаолият - фаолият турларидан бири бўлиб, бунда маълум давр ичида шахс сифат жиҳатидан ўзгариб шаклланади.

Ёш психологияси - психология фани тармоқларидан бўлиб, турли ёшдаги одамларнинг психологик хусусиятларини ва ривожланиш қонуниятларини ўрганади.

Жамоя – мақсадлари жамият мақсадига мос келадиган умумий фаолият билан бирлашган одамлар гуруҳи.

Идентификация - шахснинг ўзини ўзга одам билан эмоционал ва бошқа томондан тенглаштириши.

Идрок - сезги аъзоларига таъсир этиб турган нарса ва ҳодисаларни бевосита яхлитлигича акс эттириш жараёни.

Иллюзия – борлиқнинг нотўғри идрок этилиши.

Индивид - биологик турга кирувчи алоҳида тирик мавжудот.

Индивидуальлик индивиднинг бошқалардан фарқланадиган ижтимоий хусусиятлари ва психикасининг ўзига хослиги ҳамда унинг қайтарилмаслиги.

Инстинкт - мураккаб шартсиз рефлекс, у ҳулк - атворнинг туғма йиғиндиси, ташқи ёки ички таъсиротларга жавобан ҳосил бўлади.

Интериоризация - ташқи амалий ҳаракатларнинг ички аклий амалларга айланиш жараёни.

Интерорецептив сезгилар - ички аъзоларга жойлашган рецепторлар.

Интроверсия – шахснинг ўз фикрлари, сезгилари, кечинмаларининг ўз - ўзига таяниши.

Интуиция-воқеликни билишнинг бевосита ҳақиқатга айланиши билан амалга ошириладиган алоҳида усул бўлиб, унинг ёрдамида муаммоли вазиятлар ечимини топиш мумкин, у ижодий фаолият механизми сифатида тушунтирилади.

Йўналтирилган фаолият - субъектининг маълум вазиятда фаол йўл топиб кета оладиган ҳаракатлар мажмуи.

Йўналиш - шахснинг ҳатти - ҳаракати ва фаолиятини аннқ шароитлардан катъий назар маълум йўлга йўналтирувчи барқарор мотивлар мажмуи.

Кайфият - бирорта эмоциянинг барқарор кечиши.

Кичик гуруҳ - аъзолари биргаликдаги фаолият билан шуғулланувчи ва бевосита шахслараро муносабатда бўлувчи кишилар гуруҳи.

Коммуникацион қобилиятлар - кишининг бошқа одамлар билан бўладиган мулоқотни яхшилайдиган ва биргаликдаги фаолиятда психологик қовушувчанликни таъминлайдиган қобилият.

Кузатиш психологик методларидан бири бўлиб, одамнинг ҳатти ҳаракатларида намоён бўладиган турли ҳодисаларни ҳисобга олиш ва субъектив психик ҳодисалар тўғрисида фикр олишдан иборат.

Кузатувчанлик - шахс хусусиятларидан бири, у кишининг идрок қилиш жараёнида нарсаларни камдан - кам учрайдиган аммо муҳим томонларини пайқай олишида намоён бўлади.

Кўишма - одамнинг маълум ишни бажаришга тайёрлигида кўринадиган қобилияти.

Кўргазмали образли тафаккур - тафаккур турларидан бири, бу тасаввур қилинаётган нарса ва ҳодисалар ҳақида фикрлашни тавсифлаб беради.

Кўргазмали ҳаракат тафаккури - тафаккур турларидан бири, нарса ва ҳодисалар билан ишлаш жараёнида уларни бевосита идрок қилишда намоён бўлади.

Лаёқат - нерв тизимининг баъзи ирсий детерминлашган анатом-физиологик хусусияти.

Машқ машқ қилиш жараёнида иш ҳаракатлар бажарилишининг автоматлашган усуллари.

Малакалар интерференцияси аввал ҳосил қилинган малакаларнинг кейинчалик бошқа янги малакаларнинг ҳосил бўлиш жараёнига салбий таъсир кўрсатиши натижасида янги малакаларнинг сусайиб қолиши.

Машқ қилиш маълум малака ва кўникмаларни ҳосил қилишга, такомиллаштиришга қаратилган жараён.

Машқларнинг эгри чизиги - малакалар ҳосил бўлиш жараёнини чизма усулда тасвирлайдиган эгри чизиқлар.

Меланхолик темперамент турларидан, психик фаолликнинг суст, тез таъсирланувчанлик, ҳатто арзимаган нарсалар учун ҳам жуда чуқур таъсиротга берилиши билан характерланади.

Метод- билишнинг назарий ва амалий ўзлаштириш усуллари йиғиндиси.

Механик хотира- материалнинг маъносига тушунмаган ҳолда такрорлашдан иборат хотира.

Мехнат - одамнинг маълум мақсадга, ўз эҳтиёжларини қондириш учун борлиқни билиш ва уни қайта қуришга, моддий ва маънавий бойликларни яратишга йўналтирилган фаолияти.

Мехнат психологияси турли меҳнат фаолиятининг психологик хусусиятларини ўрганади, бундан ташқари одамда меҳнат кўникмаси ва малакасини шакллантиришнинг психологик асослари ҳам ўрганилади.

Мехнатни илмий ташкил қилиш психологияси - психология соҳаси, меҳнат жараёнида шахснинг қулай психик хусусиятларига кўра қулай шароитларни яратиш қонуниятларини ўрганади.

Моделлаштириш - билиш объектларини моделлар асосида қарама - қарши қилиш қандайдир ҳодиса ва жараёнларнинг ўрнини босувчи, тақдим этувчи бажарувчи сифатидаги моделларни тадқиқ қилиш ва яратиш.

Мотив- маълум эҳтиёжларни қондириш билан боғлиқ фаолиятга ундовчи сабаб.

Мотивация - одамни фаол фаолиятга ундовчи сабаблар мажмуи.

Мотивлар қураши- қарор қабул қилиш билан боғлиқ иродавий ҳаракатлар босқичи.

Мустикаллик - бевосита раҳбарликсиз ё раҳбарнинг амалий ёрдамсиз ўз фаолиятини бир тизимга келтириш, режалаштириш, назорат қилиш ва бошқариш қобилияти.

Мухандислик психологияси - психологиянинг тармоғи, одам меҳнатининг психологик хусусиятларини, фаолият жараёнида техника воситаси билан муносабатда бўлишини ўрганади.

Онг - объектив борликни психик акс эттиришнинг фақат инсонгагина хос юқори усули.

Онгсизлик - одам онгига бориб етмаган психик жараёнлар мажмуи.

Перцептив ҳаракатлар- идрок жараёнининг асосий тузилиши бирлиги, бу идрок объектларини билиб олиш ва уни хотира образлари билан солиштиришдан иборат.

Перцептив тизим идрокнинг муайян жараёнини таъминловчи анализаторлар йиғиндиси.

Профессиограмма-профессиография натижаларининг расмийлаштирилган кўриниши бўлиб, унинг мақсади мавжуд касбларнинг турли (технологик, иқтисодий, педагогик, тиббий, психологик) мезонларини таърифлаш ва классификациялашдан иборат,

Профессиография касбларнинг ижтимоий психологик ва бошқа хусусиятларини ўрганадиган йўналиш.

Референт гуруҳ - шахснинг ҳар томонлама ишонган, ўзига яқин тугтан гуруҳи.

Ригидлик -субъектив томонидан дастурлаштирилган фаолиятда қайта қуришнинг талаб қилиниши натижасида рўй берадиган қийинчиликлар. когнитив, аффектив ва мотивацияли ригидликни ажратиш мумкин.

Сангвиник- чакқон, ҳаракатчан, таассуротлари тез-тез ўзгариб турадиган, бошқа кишиларга нисбатан дилкашлик ва меҳрибонлик қилиш ҳислатлари билан тавсифланади.

Сезгилар - психик акс эттиришнинг оддий усули тарикасида ҳайвонларга ҳам, одамларга ҳам хос хусусият. воқеликдаги нарса ва ҳодисаларнинг айрим белги ва хусусиятларини билиб олишни таъминлайди.

Сўз-манتيкий тафаккур - тафаккур турларидан, бу мантикий операциялар, омиллар ёрдамида тушунчалар орқали ифодаланади.

Сухбат - психология методларидан бири, нутқ мулоқоти ёрдамида бевосита ёки бавосита маълумот олинади.

Табийий эксперимент - текширилувчини ўзига билдирмаган ҳолда уни ўйин, ўқиш ёки меҳнат фаолиятида ўрганишдан иборат психологик тажриба.

Таққослаш - нарса ва ҳодисалар ўртасидаги ўхшашлик ва тафовутларни аниқлашга асосланган фикрлаш операцияси.

Тафаккур инсон аклий фаолиятининг юқсак шакли. сезги идрок ва тасаввурлар орқали бевосита билиб бўлмайдиган нарса ва ҳодисалар онгли равишда акс этади.

Темперамент- бу кишида фаолият ва ҳулқ атворнинг динамик ва эмоционал томонлари билан характерланади.

Тренинг- гуруҳларда мулоқотнинг маданий, обрўли бўлишини ривожлантириш мақсадида олиб бориладиган психологик ишларнинг фаол усули.

Тушунча–вокеликдаги нарса ва ҳодисаларнинг муҳим белги ва хусусиятларини битта сўз ёки сўзлар гуруҳи билан ифодалашдан иборат тафаккурнинг мантиқий шакли.

Умумий психология - психологиянинг умумий қонуниятларини, назарий асосларини, методларини назарий ва экспериментал тадқиқ қилувчи соҳаси.

Умумлаштириш – вокеликдаги нарса ва ҳодисаларни умумий ва муҳим белгиларига қараб фнкран бирлаштиришдан иборат тафаккур жараёни.

Унуттириш - олдин эсда олиб қолинган маълумотларни кейинчалик қайта эсга тушира олиш имкониятининг йўқлиги жараёни.

Установка кишининг теварак атрофдаги одамларга ёки объектларга нисбатан қандай муносабатда бўлиш, уларни маълум даражада идрок қилиш, сезиш, уларга баҳо бериш ва қандайдир ҳаракат қилишга тайёргарлигини англатадиган ҳолати.

Фазони идрок қилиш – вокеликдаги нарса ва ҳодисаларнинг фазода тутган ўрнини, шаклини, миқдорини уч ўлчов асосида (баландлик, кенглик, узунликда) бевосита акс эттириш.

Фаолият - инсонгагина хос, онг билан бошқариладиган эҳтиёжлар туфайли пайдо бўладиган ва ташқи олам билан кишининг ўз - ўзини билишга, уни қайта кўришга йўналтирилган фаоллиги.

Фаолият маҳсулини таҳлил қилиш – психологиянинг илмий - текшириш методларидан бири; шахснинг билим ва маҳорати, қобилияти, қизиқишлари, диди, фаолият турига бўлган муносабатлари ва унинг ўзгаришини ўрганиш усули.

Фаоллик - тирик материянинг умумий хусусияти, теварак - атрофдаги муҳит билан ўзаро таъсирда бўлишида намоён бўлади.

Флегматик- ҳаракатларнинг секинлиги, барқарорлиги, эмоционал ҳолатларнинг ташқи кўринишлари кучли эмаслигида намоён бўлади.

Фрустрация - кишининг ҳасадга эришиш йўлида учрайдиган, объектив равишда енгиб бўлмайдиган ёки субъектив равишда шундай туюладиган қийинчиликлар туфайли пайдо бўладиган психик ҳолати.

Хавотирланиш - индивиднинг бошдан кечириш жараёни бўлиб, у аниқмас бир хавф олдидан пайдо бўлади.

Ҳаёл мавжуд тасавурлар асосида янги образларни яратишдан иборат психик акс эттириш жараёнларидан бири.

Характер- кишидаги барқарор психик хусусиятларнинг индивидуал бирлиги, у шахснинг меҳнатга, атрофдаги нарса ва ҳодисаларга, бошқа кишиларга ва ўз -ўзига бўлган муносабатларида ифодаланади.

Характер акцентуацияси- характернинг алоҳида хусусиятларини ҳаддан ташқари ифодаланиши.

Холерик - у хиссиётнинг жўшқинлиги, кайфиятнинг бирданига тез ўзгариб қолиши, хиссиётнинг мувозанатсизлиги ва умуман ҳаракатчанлиги билан ифодаланади.

Хулоса чиқариш - тафаккурнинг мантиқий шаклларида, бунда бир қайта ҳужмлар асосида маълум хулоса чиқарилади.

Шартли гуруҳ - одамларнинг айрим белгиларига қараб гуруҳга бирлашуви.

Шахс ижтимоий муносабатларга кирувчи ва онгли фаолият билан шуғулланувчи бетакрор одам.

Эксперимент - тажриба- психологиянинг асосий методларидан, ўзгарувчан мустақил психик ҳолатларнинг бошқа номустақил ҳолатларига таъсир этишдаги аниқ маълумотларга таянади.

Экстериоризация- ички психик фаолиятнинг ташқи амалий фаолияти, жонли мушоҳадага айланиши.

Экстраверсия - шахснинг теварак - атрофдаги одамларга, ташқи ҳодисаларга йўналиши.

Эмпирик метод текширилувчи ҳақидаги маълумотларни тажрибага асосланиб, амалий тажрибалар билан аниқлаш усули.

Эфферент нерв-нerv импульсларини марказий нерв тизимидан иш бажарувчи аъзоларга элтувчи нерв.

Яққол ҳаракатли тафаккур тафаккур турларидан, у нарсалар билан ишлаш жараёнида уларни бевосита идрок қилишда ифодаланади.

Ўйин - болаларнинг катталар фаолиятини, уларнинг иш - ҳаракатларини, одамлар ўртасидаги ўзаро муносабатларини акс эттиришда ифодаланадиган ва теварак - атрофдаги борлиқни билишга қаратилган фаолиятидир.

Ўқиш шахснинг билим ва фаолият усулларини эгаллашга ҳамда уни мустақкам эсда сақлаб қолиш жараёни.

Қизиқиш - шахснинг ўзи учун қимматли ва ёқимли бўлган муайян нарса ёки ҳодисаларга муносабати, кенг ва тор, чуқур ва юзаки барқарор бўлиши мумкин.

Қисқа муддатли хотира - қисқа муддатга эсда қолдириш таъминлайдиган хотира тури.

Қобилиятлар шахснинг маълум фаолиятидаги муваффақиятларини ва осонлик билан бирон фаолиятни эгаллай олишини таъминлайдиган индивидуал психологик хусусиятлар.

Ҳаракат – мақсадга мувофиқ йўналтирилиб, онгли равишда амалга ошириладиган ҳаракатлар йигиндиси.

Ҳиссиёт одамнинг юксак эҳтиёжларини қондириш ёки қондирмаслик қобилиятининг мавжудлиги ва психик образ ярата олайш натижасида унинг теварак аторфидаги оламга бўлган муносабатларининг онгда акс эттирилишидан иборат жараён.

«Умумий психология» фанидан мустақил таълим мавзулари

1. Психология фанининг предмети

Психология фанининг предмети, психология фанининг мақсад ва вазифалари, психологияни фан сифатида шаклланиши, мия ва психика, психиканинг акс эттириш ва бошқарувчанлик вазифалари, онг ҳақида тушунча ва унинг хоссалари, онг ва онгсизлик.

2. Ҳозирги замон психологияси фанининг тузилиши ва аҳволи

Ҳозирги замон психологияси фанининг тамойиллари, психологиянинг фанлар тизимида тутган ўрни.

3. Психика ва онгнинг тараққиёти

Психиканинг филогенетик тараққиёти, ҳайвонларнинг ҳатти-ҳаракат типлари, сенсор босқич ва унинг характерли хусусияти, перцептив босқич ва унинг характерли хусусияти, интеллектуал босқич ва унинг характерли хусусияти, инстинкт тушунчасининг мазмуни, кўникма ва малакалар, ҳайвонларнинг интеллектуал ҳатти-ҳаракатлари, психиканинг муҳит ва аъзолар тузилишига боғлиқлиги.

4. Фаолият

Фаолият ҳақида тушунча, фаолиятнинг тузилиши, фаолиятнинг интероризацияси ва экстроризацияси, фаолиятнинг ўзлаштирилиши ва малакаларни эгаллаш, фаолиятнинг асосий турлари.

5. Мулоқот

Мулоқот ҳақида тушунча, мулоқот турлари, мулоқот вазифалари, мулоқотнинг вербал воситалари, мулоқотнинг новербал воситалари, мулоқот кишилар ўртасидаги ўзаро таъсир этиш, мулоқотнинг коммуникатив томони, мулоқотнинг интерактив томони.

6. Шахс

Шахс ҳақида тушунча, индивид шахс, индивидуаллик тушунчалари, шахс фаоллиги тушунчаларининг мазмуни, шахс шаклланишига таъсир этувчи омиллар, шахснинг малака ва одатлари, эндопсихика ва экзопсихика ҳақида тушунча.

7. Дикқат

Дикқат ҳақида тушунча, дикқатнинг ривожланиши

8. Сизги

Сизгилар ҳақида умумий тушунча, сезгиларнинг таснифи, сезгиларнинг турлари, экстрорецептив сезгилар, интрорецептив сезгилар, пропрорецептив сезгилар, сезги соҳасидаги қонуниятлар.

9. Идрок

Идрок ҳақида тушунча, идрокнинг мураккаблиги, идрокда кузатиш ва кузатувчанлик, идрокнинг хоссалари, идрокда объектив ва фон, апперцепция, идрокнинг константлиги, идрокда иллюзия ва галлюцинация.

10. Хотира

Хотира ҳақида тушунча, хотира турлари, фаолиятга кўра хотира турлари, мақсадига кўра хотира турлари, муддатига кўра хотира турлари, хотира жараёнлари, эсда олиб қолиш, эсга тушириш, эсда сақлаш, унутиш, хотира типлари.

11.Тафаккур

Тафаккур ҳақида тушунча, тафаккур операциялари, тафаккур шакллари, ҳукм, хулоса чиқариш, тушунча, тафаккур сифатлари.

12.Хаёл

Хаёл ҳақида тушунча, хаёл жараёнлари, хаёл турлари.

13.Хиссиёт

Хиссиёт ҳақида тушунча, хис-туйгуларнинг вазибалари, хиссий ҳолатларнинг ифодаланиши. хисларни кечириш шакллари, юксак хислар, эстетик хислар, интеллектуал хислар, хиссиётнинг ўзига хослиги.

14.Ирода

Ирода ҳақида тушунча, иродавий фаолиятнинг умумий хусусиятлари, иродавий акт ва унинг тузилиши, шахснинг иродавий сифатлари, иродани тарбиялаш, ироданинг индивидуал хусусиятлари.

15.Мотивация

Мотив ва мотивация тушунчасининг мазмуни, хориж психологиясида мотив ва мотивация муаммоси, мотивация ва мотивларнинг назарий муаммолари, мотив муаммосига доир мулоҳазалар, шахс шаклланишида мотивациянинг роли.

16.Темперамент

Темперамент ҳақида тушунча, олий нерв фаолияти типи ва темперамент, темперамент хусусиятлари, темперамент типлари, фаолликни индивидуал услуби ва темперамент, темпераментни тарбиялаш, темпераментни ривожланиши тарихи, темперамент типи.

17.Характер

Характер ҳақида тушунча, характер типологияси, характер акцентуацияси, характер таркиби, характернинг шаклланиши, характер тузилиши ва хусусиятлари.

18.Қобилият

Қобилиятлар ҳақида тушунча, қобилиятларнинг сифати ва миқдор тавсифи, қобилиятлар тузилиши, талантнинг пайдо бўлиши ва тузилиши, қобилият ва талантларнинг табиий шартлари, қобилиятларнинг табиий асослари, қобилиятларнинг ривожланиши, қобилият ва ирсият.

АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР:

1. Давлетшин М. Г. «Умумий психология» Т-2000й.
2. Немов Р. С. «Психология» Т. 1.М. 1998.
3. Гамезо А. «Атлас по психологии» Москва 2001й.
4. Каримова В. М. «Психология» Т.Шарқ 2002й.
5. Ғозиев Э. Ғ. «Умумий психология» 1-2 том. Тошкент-2002й.
6. Петровский И. В. «Умумий психология» «Ўқитувчи», 1992й
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер» 1999
8. Маклаков А.Г. Общая психология М.; «Питер» 2003

ҚЎШИМЧА АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси психологлари Т-2001 й
2. Ғозиев Э.Э. Тафаккур психологияси Т; «Ўқитувчи» 1996 й
3. Ғозиев Э.Э. Муомала психологияси Т-2001 й
4. Ғозиев Э. Жабборов А. Фаолият ва ҳулқ-атвор мотивацияси Т-2003 й
5. Ҳайдаров Ф.И. Жўраев Н.С. Стресс ёки руҳий мувозанатни сақлаш осонми? Т-2003 й
6. Ҳайдаров Ф.И. Ўқув фаолияти мотивацияси Т; «Фан» 2005 й
7. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов –М.; ЧеРо 1997
8. Джемс В. Психология.- М., 1991
9. Интернет маълумотлари қуйидаги сайтлардан олинди:
www.bilimdon.uz,
www.de.uz,
www.tatu..uz

Мустақил ишни бажариш учун методик кўрсатма

Мустақил ишда мавзу юзасидан адабиётлар таҳлили ва муаллифнинг шахсий фикри ўз аксини топган бўлиши лозим. Мустақил иш мавзуси тавсия этилган мавзулар бланкидан ёки талабанинг шахсий қизиқишларидан келиб чиқиб танланади. Берилаётган материаллар аниқ ва талабларга жавоб бериши лозим. Мустақил таълимнинг бошқалардан фарқи унда ўрганилаётган муаммо юзасидан турли нуқтаи назарлар муҳокама қилинади ва муаллифнинг бу қарашларга муносабати баён қилинади. Мустақил таълимда тадқиқот ишларининг ақс этганлиги унинг қийматини янада оширади. Мустақил таълим 4 қисмдан ташкил топган: кириш, асосий қисм, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати (6 тадан кам бўлмаслиги керак). Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги асосланиб берилиши зарур. Асосий қисмида эса илмий манбалар, турли нуқтаи назарлар таҳлил қилиниб, талабанинг шахсий фикр-мулоҳазалари баён қилинади. Хулоса қисмида мавзу умумлаштирилади ва талабанинг муаммога нисбатан шахсий муносабати баён қилиниб, қисқача хулоса ясалади. Мустақил таълимнинг ҳажми компьютер вариантда 12-15 бет, қўлёзма бўлса 18-20 бет бўлиши лозим.

МУСТАҚИЛ ИШГА УЧУН АЖРАТИЛГАН 10 БАЛЛ ҚҰЙИДАГИЧА ҚҰЙИЛАДИ:

1	Мустақил ишлар тўлиқ ва аниқ бажарилган, таълим олиш методлари, воситалари ҳақида тўлиқ маълумот берилган, олинган маълумотлар таҳлил этилиб, изчил ва тизимли равишда муаммонинг ечимига қаратилган лойиҳалаш жараёни амалга оширилган, мустақил ишни бажаришга ижодий ёндашилган, муаммога тегишли адабиётлардан унумли фойдаланилган, интернет маълумотларидан ижодий таҳлил асосида акс этган мустақил ишларга қўйилади.	9-10 балл қўйилади, “аъло”
2	Ахборотлар аҳамиятига кўра табақалаштирилган, мустақил ишни бажаришга қисман ижодий ёндашилган, муаммога тегишли адабиётлардан унумли фойдаланилган, интернет маълумотларидан ижодий таҳлил асосида акс этган мустақил ишларга қўйилади.	7-8 балл қўйилади, “яхши”
3	Мустақил иш бажариш учун лозим бўладиган шарт-шароитлар ва имкониятлардан фойдаланилган, берилган намуналарга асосланиб мантикий ечимлар келтирилган, мустақил ишни бажаришга кўрсатмалар асосида ёндашилган, муаммога тегишли адабиётлардан етарлича фойдаланилган, интернет маълумотларидан ижодий таҳлил асосида акс этган мустақил ишларга қўйилади.	5-6 балл қўйилади, “ўрта”
4	Мустақил ишлар етарлича изчилликда ва тизимлилик даражасида бажарилмаган, намуналарга ўхшаш тарзда, ижодий ёндашилмаган ҳолда бажарилган, мустақил ишни бажаришда тегишли адабиётлардан унумли фойдаланилмаган, интернет маълумотларидан кўчирилган мустақил ишларга қўйилади.	0-4 балл қўйилади, “қониқарсиз”

“Умумий психология” фанидан баҳолаш мезонлари

Рейтинг жадвали

ЖН максимал балл – 40	Саралаш балли –22	86-100 балл –5 баҳо
ОН максимал балл – 30	Саралаш балли –17	71-85 балл - 4 баҳо
ЯН максимал балл – 30	Саралаш балли –17	56-70 балл - 3 баҳо
Жами максимал балл – 100	Саралаш балли – 55	

Назорат тури	Назорат шакллари	Ҳар бир назорат учун белгиланган максимал балл	Назоратлар сони	Назорат шакллари бўйича белгиланган максимал балл
Жорий назорат (ЖН)	Оғзаки сўраш	10	4	40
Жами:		10	4	40
Оралиқ назорат (ОН)	Тест	15	2	30
Жами:		15	2	30
Якуний назорат (ЯН)	Оғзаки	30	1	30
Жами:		100	7	100

Баҳолаш мезони

Умумий психология фанидан талаба жорий, оралиқ ва якуний назорат саволлари бўйича оғзаки ёки ёзма (тест) берган жавобларига қараб қуйидагича баҳоланади:

86-100 балл олиш учун талаблар қуйидаги билимларни эгаллашлари лозим: Талабанинг билим даражаси қуйидагиларга жавоб бериши керак: психология фанининг мазмуни, моҳияти, психика ва онгни тараққиёти, билиш жараёнлари, психик ҳолатлар юзасидан назарий ва амалий билимларга эга бўлиши; шахснинг ҳиссий-иродавий соҳаси, индивидуал-психологик хусусиятлари, мулоқот, фаолият, индивидуал хусусиятлар юзасидан тушунча, тасаввурга эга эга бўлиш билан бирга, амалий фаолиятга татбиқ этиш юзасидан назарий ва амалий билимларга эга бўлиши; талаба шахсдаги психологик жараён, ҳолатларни юзага келиш механизмлари, қонуниятлари, тузилиши, ташқи омиллар таъсири каби ўрганилган барча мавзулар юзасидан ижодий фикрлай олиши; мустақил мушоҳада юрита олиши; олган билимларини амалда қўллай олиши; умумий психология фанининг моҳиятини тушуниши.

71-85 балл олиш учун талаблар қуйидагиларни билишлари лозим:- мустақил мушоҳада юрита олиш; олган билимларини амалда қўллай олиш; фаннинг моҳиятини тушуниш; фан мавзуларини билиши ва айтиб бера олиши, тасаввурга эга бўлиш.

56-70 балл олган талаба билими қуйидаги талабларга жавоб бериши лозим: фаннинг моҳиятини тушуниши; фан мавзуларини билиши ва айтиб бера олиши; фаннинг предмети ҳақида умумий тасаввурга эга бўлиши.

Қуйидаги ҳолларда талабалар билимини **0-55 балл** билан баҳолашни мумкин: талабанинг фан ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлмаслиги; фан мавзуларини умуман билмаслиги.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

- 1.Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. "Питер", 2001.
- 2.Вохидов М Мактабгача тарбия психологияси Т.; "Ўқитувчи" 1971 й
- 3.Гамезо А. "Атлас по психологии" Москва 2001 й.
- 4.Гиппенрейтер Ю.Б Введение в общую психологию: Курс лекций: Учебное пособие для вузов –М.: Черно 1997
- 5.Давлетшин М.Г Умумий психология Т-2002
- 6.Джемс В. Психология.- М.: 1991
- 7.Дружинина В. Психология . Учебник. "Питер", 2003.
- 8.Дьюн Дж. Психология и педагогика мышления. М., Прогресс, 1998.
- 9.Каримова В. М. "Психология" Т.Шарк 2002й.
- 10.Каримова В.М., Суннатов Р.И. "Мустақил фикрлаш" ўқув кўлланмиси бўйича машгулотларни ташкил этиш услубиёти. Т.: Шарк, 2000.
- 11.Леонтьев А.Н Деятельность. Сознание. Личность.-2-е изд.-М.: Политиздат, 1977
- 12.Лурья. А.Р. Ощущения и восприятие.- М.: Изд-во МГУ 1975
- 13.Маклаков А.Г Общая психология М.: "Питер" 2003
- 14.Максудова М ва З.Курбонова Умумий психология (муаммоли маъруза матни) Наманган-2004 й
- 15.Немов Р.С Психология 1-китоб М.: 1999 г
- 16.Нишонов З.Т Мустақил ижодий фикрлаш Т; "Фан" 2003 й
- 17.Общая психология: Курс лекций/ Сост. Е.И.Рогов.-М.: Владос, 1995
- 18.Петровский И. В. «Умумий психология» «Ўқитувчи», 1992 й.
- 19.Платонов К.К Кизикарли психология Т; "Ўқитувчи" нашриёти 1971 й
- 20.Психология и педагогика. Под редакцией А.А.Радугина. Изд. "Центр" Психология: Учебн.Т-2. "Проспект". Москва - 2004.
- 21.Психологиядан қисқача изоҳли лугат Т-1998 й
- 22.Раҳмонова М Психология курсида кўрсатмаллик Т.: "Ўқитувчи" 1981 й
- 23.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб.: "Питер" 1999
- 24.Турғунов Қ Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати Т.: "Ўқитувчи" нашриёти 1975 й
- 25.Ўзбекистон Республикаси психологлари Т-2001 й
- 26.Фабри К.Э. Основы зоопсихологии: Учебник для вузов.—М.: Изд-во МГУ, 1976
- 27.Хайдаров Ф.И Ўқув фаолияти мотивацияси Т.: "Фан" 2005 й
- 28.Хайдаров Ф.И. Жўраев Н.С. Стресс ёки рухий мувозанатни сақош осонми? Т-2003 й
- 29.Чалдини Р. Психология влияния. СПб.: "Питер", 2000.
- 30.Эргашев П.С Мулоқот психологияси (маърузалар матни) Т-2003 й
- 31.Ғозиев Э. Жабборов А. Фаолият ва ҳулқ-атвор мотивацияси Т-2003 й
- 32.Ғозиев Э. Хотира психологияси. –Т., 1994.
- 33.Ғозиев Э.Э Умумий психология 1-2 китоб Т-2002 й
- 34.Ғозиев Э.Э Муомала психологияси Т-2001 й
- 35.Ғозиев Э.Э.Тафаккур психологияси Т.: "Ўқитувчи" 1996 й

ИНТЕРНЕТ ТАРМОҒИ БЎЙИЧА ВЕБ-САЙТЛАР РЎЙХАТИ:

1. www.expert.psychology.ru
2. www.psychology.all.ru
3. www.psychology.net.ru
4. www.psy.piter.com
5. www.pedagog.uz

УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ

ФАНИДАН ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

Босишга рухсат этилди 15.11.2011 йил. Бичими 60x84 ¹/₁₆
«Times Uz» гарнитураси. Офсет усулида босилди.
Нашр босма табағи 19,5. Тиражи 500. Буюртма № 144.

«Fan va texnologiyalar Markazining bosmaxonasi» да чоп этилди.
100066, Тошкент шаҳри, Олмазор кўчаси, 171-уй.

